DE INVLOED

VAN

SENECA'S TREURSPELEN

OP ONS TOONEEL,

DOOR

DR. J. A. WORP.

H&S

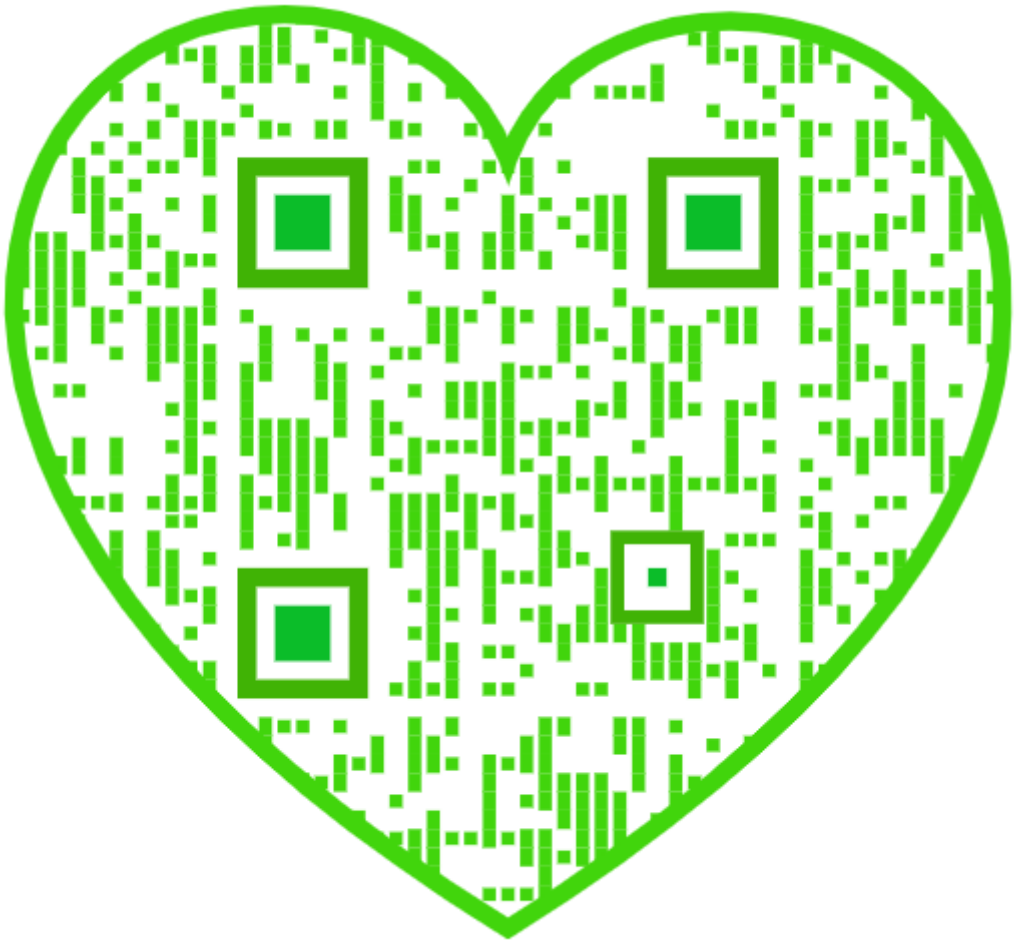

DE INVLOED

VAN

SENECA'S TREURSPELEN

OP ONS TOONEEL.

DE INVLOED

VAN

SENECA'S TREURSPELEN

OP ONS TOONEEL,

DOOR

Dr. J. A. WORP.

H&S

HES PUBLISHERS/UTRECHT/NETHERLANDS

1977

UTRECHTSE HERDRUKKEN:

I Veelderhande geneuchlijke dichten, tafelspelen ende refereynen.
II R. JACOBSEN. Carel van Mander (1548-1606), dichter en prozaschrijver.
III W. DROP. Verbeelding en historie. Verschijningsvormen van de Nederlandse roman in de negentiende eeuw.
IV A.G. VAN HAMEL. Zeventiende-eeuwsche opvattingen en theorieën over litteratuur in Nederland.
V W.P.F. DE GEEST. Complementaire constructies bij verba sentiendi in het Nederlands.
VI J.L. VOORZANGER & J.E. POLAK. Het Joodsch in Nederland. Aan het Hebreeuwsch en andere talen ontleende woorden en zegswijzen.
VII DOCUMENTATIEBLAD Werkgroep 18e eeuw. Eerste reeks: Nr. 1-10.
VIII W.A.P. SMIT. De dichter Revius.
IX JACOBUS REVIUS. Over-Ysselsche Sangen en Dichten.
X J.A. WORP. Een onwaerdeerlycke vrouw. Brieven en verzen van en aan MARIA TESSELSCHADE.
XI HEIN VAN AKEN. Die rose. Met de fragmenten der tweede vertaling uitgegeven door E. VERWIJS.
XII A.G.C. DE VRIES. De Nederlandsche Emblemata. Geschiedenis en bibliographie tot de 18de eeuw.
XIII J.A. WORP. De invloed van Seneca's treurspelen op ons tooneel.
XIV Th.A.J.M. JANSSEN. Hebben-konstrukties en indirekt-objekts-konstrukties.
XV D.F. SCHEURLEER. Nederlandsche liedboeken. Lijst der in Nederland tot het jaar 1800 uitgegeven liedboeken. Met Supplement.
XVI D.F. SCHEURLEER. De Souterliedekens. Bijdrage tot de geschiedenis der oudste Nederlandsche Psalmberijming.
XVII F.C. WIEDER. De schriftuurlijke liedekens. De liederen der Nederlandsche Hervormden tot 1566. Inhoudsbeschrijving en bibliographie.

ISBN 90 6194 321 3

Ongewijzigde herdruk van de uitgave Amsterdam, 1892.

VOORBERICHT.

Dit boek is het afgekeurd antwoord op eene prijsvraag door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen uitgeschreven. Die prijsvraag luidde sedert 1886 [1]): „De invloed der treurspelen, die op naam van Seneca gaan, op het Nederlandsch tooneel, inzonderheid op dat der 17de eeuw"; het antwoord werd vóór 1 December 1888 door mij ingezonden onder het motto: „Dum fata sinunt vivite laeti; properat cursu vita citato. *Herc. fur.*, vs. 177." Volgens Art. 31 van de Wet van het Genootschap, had ik op het couvert van mijn naambriefje door de letter L te kennen gegeven, dat ik lid was van het Genootschap; er werd dus eene geheime jury benoemd, om het werk te beoordeelen (Art. 33).

Nu is het verloop in zulk een geval aldus. De leden der jury brengen een rapport uit, dat op de sectievergadering door een ander — de jury is geheim — wordt voorgelezen. De leden dier vergadering nemen er nota van. Intusschen heeft de Directie uit het rapport der jury een verslag opgemaakt, dat in de Algemeene Vergadering, die den volgenden dag plaats heeft, wordt voorgelezen; de leden der Algem. Verg. stemmen dan over bekroning of afwijzing.

Toen het rapport der jury over mijn boek in de sectievergadering van 24 Juni 1889 was voorgelezen, was de indruk zoo slecht, dat bij uitzondering werd voorgesteld, om er over te stemmen, en met algemeene stemmen werd aangenomen, om zich den volgenden dag

---

[1]) Zie *Aanteekeningen van het verhandelde in de Sectie-vergaderingen. Sectie voor letterkunde, wijsbegeerte en geschiedenis.* 1886, blz. 17.

Vroeger was de redactie anders, zoodat het onderzoek naar den dichter der treurspelen, die op Seneca's naam gaan, bij de vraag behoorde.

krachtig tegen bekroning te verzetten [1]). Na het voorlezen van het rapport van de Directie op de Algem. Verg. ging het niet beter. Er werd menig hartig woordje gesproken over de vermetelheid, om met zulk onbeholpen werk voor den dag te komen. De eer van het Genootschap werd voor den dag gehaald en leverde krachtige argumenten [2]). Er werd verder verklaard, dat men door bekroning en door het uitgeven van het boek den naam van den schrijver zou bekend maken en aan de openlijke verachting zou prijs geven. „Immers de kritiek zou er zich meester van maken en er een vernietigend vonnis over uitspreken" [3]). Met ongeveer $^2/_3$ der stemmen werd dan ook besloten, om het stuk af te wijzen [4]).

Toen ik afschrift had aangevraagd van de adviezen der jury, waarop ik volgens Art. 38 der Wet recht had, bleek mij het volgende:

Het eerste jurylid was voor bekroning. Maar het Latijn moest uit de noten in den tekst worden overgebracht en het geheele stuk omgewerkt, daar het in een allerslechtsten stijl was geschreven.

Het tweede jurylid was voor bekroning. Maar er waren grove taal- en stijlfouten in het werk en de indeeling was geheel verkeerd. Het boek moest worden omgewerkt en op geheel andere wijze worden ingedeeld.

De derde adviseur was voor bekroning. Maar het boek had geen stijl en was vol met fouten; de schrijver wist zoo goed als niets van vreemde letterkunde en tastte steeds mis. Een vijftiental grove misslagen worden dan ook opgenoemd.

Het verwonderde mij dus niet, dat Sectie- en Algem. Verg. zich tegen bekroning hadden verzet. En het was zeer grievend voor mij, om te moeten hooren, dat ik, na een jaar of tien studie over onze 17de eeuwsche tooneelgeschiedenis, zoo weinig op de hoogte was en zoo vele fouten maakte en, na tien jaren lang heel wat gepu-

---

[1]) Zie *Aanteekeningen van het verhandelde in de Sectie-vergaderingen. Sectie voor letterkunde, wijsbegeerte en geschiedenis.* 1889, blz. 49.

[2]) Vgl. *Verslag van het verhandelde in de Algemeene vergadering van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, gehouden den* 25 *Juni* 1889. — 1889, blz. 55.

[3]) T. a. p., blz. 57. [4]) T. a. p.

bliceerd te hebben, eigenlijk geen behoorlijken zin kon schrijven.

Eene nauwkeurige lezing der adviezen stelde mij echter spoedig gerust. Want ik vond daarin de duidelijke bewijzen: 1° dat geen der Heeren ook maar eenigszins op de hoogte was geweest van het door mij behandelde onderwerp; 2° dat althans één der juryleden niet genoeg Latijn kende, om Seneca goed te lezen, wat natuurlijk noodig is, om de aangehaalde plaatsen te vergelijken; en 3° dat het geheele verslag, zoodra het maar even in bijzonderheden trad, wemelde van de grofste letterkundige fouten. Bovendien was de eenigszins winderige stijl van twee der juryleden volstrekt niet geschikt, om tot model te strekken voor menschen, die werkelijk iets te zeggen hebben. Zelfs deze juryleden hebben mij niet overtuigd, dat „To do nothing, but speak nothing," zooals de geleerde en hoogst eerbiedwaardige Pistol in de *Henry IV*, zeer aanbevelenswaardig is.

Toen ik een weinig bekomen was van mijne verbazing en boosheid, dat men met zoo weinig kennis en ernst een werk was gaan critiseeren, hetwelk zulk een uitgebreid onderzoek had gekost [1]), trachtte ik de zaak te redden. Wat moet men toch met een afgekeurd antwoord aanvangen? En daar mijn stuk althans niet zoo was afgebroken, of men wilde den inzender toch nog de gelegenheid geven, om het te veranderen en weer in te zenden, schreef ik één der eerste dagen van September den volgenden brief aan de Directie van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap [2]):

„Als beantwoorder der prijsvraag over den invloed, die de drama's, welke op naam van Seneca gaan, op onze letterkunde hebben gehad, ben ik zoo vrij mij tot U te richten met een verzoek. Met belangstelling heb ik kennis genomen van het advies der praeadviseurs, dat door mij is opgevraagd. En nu ik uit dat advies zie, dat door alle drie juryleden bekroning is voorgesteld, doch onder zekere voorwaarden, meen ik bij U eenige nadere inlichtingen te mogen

---

[1]) Om maar één ding te noemen: voor mijn onderzoek heb ik meer dan 1000 Nederlandsche drama's gelezen. En dat was toch nog maar een klein gedeelte van den ondernomen arbeid.

[2]) T. a. p., blz. 55.

vragen, daar de namen der praeadviseurs mij natuurlijk onbekend zijn en het mij voorkomt, dat de Directie van Uw Genootschap in dezen misschien als intermediair zal willen optreden.

De eerste voorwaarde, die gesteld werd, is omwerking wegens den stijl, waarin mijn werk is geschreven. Na tien jaren in onze eerste tijdschriften, zoowel vaktijdschriften als maandwerken van meer algemeenen inhoud, over Nederlandsche letterkunde te hebben geschreven, kan ik moeilijk trachten mijn stijl in dit werk te veranderen. Doch het is aangaande de tweede voorwaarde, dat inlichtingen voor mij onontbeerlijk zijn, wil ik er aan denken mijn stuk om te werken. De tweede adviseur zegt nl.: „Door bijeenvoeging van het bijeen behoorende (b.v. van alles wat de treurspelen van Seneca betreft); door verdeeling niet naar tijdsorde, maar naar een, als ik zoo zeggen mag, meer litterarischen grondslag, had de verhandeling als zoodanig beter beantwoord aan de eischen, die men m. i. billijkerwijze aan eene monografie van letterkundigen inhoud mag stellen" [1]).

De bedoeling dezer woorden is zoowel aan mij als aan een paar mijner vakgenooten, welke ik voor de interpretatie van dezen zin te hulp heb geroepen, volkomen duister gebleven. Vooreerst schreef ik een afzonderlijk hoofdstuk over de treurspelen, die op Seneca's naam gaan, en voegde daarin alles bijeen, wat op dat onderwerp betrekking heeft. En ook de meer litterarische grondslag, dien het jurylid eischt, diende nader te worden aangewezen. Is deze praeadviseur misschien van oordeel, dat men, na het vooropstellen van de eischen eens drama's, elk Nederlandsch treurspel aan elk dier eischen in daartoe bestemde hoofdstukken moet toetsen? Dat komt mij onwaarschijnlijk voor, omdat dan op verschillende plaatsen het zelfde treurspel ter sprake zou worden gebracht; iets, dat het gebruiken van het boek hoogst lastig maakt en geen enkel voordeel oplevert. Wordt er daarentegen mede bedoeld, dat er een scherp onderscheid moet worden gemaakt tusschen het classieke en romantische treurspel en beide soorten dan afzonderlijk moeten worden behandeld?

[1]) Zie *Verslag van het verhandelde in de Algemeene Vergadering.....*, *gehouden den* 25 *Juni* 1889, blz. 52.

Maar ieder, die doorgedrongen is in de geschiedenis van ons tooneel, weet, dat men geene bepaalde tijdperken kan opgeven, waarin het classieke of het romantische treurspel den scepter heeft gezwaaid, en dat men bij verreweg het grootste gedeelte van onze treurspelen slechts aarzelend de klasse, waartoe zij behooren, kan aanwijzen. Waarschijnlijk bedoelt dus de criticus iets anders. Doch, waar eene voorwaarde is gesteld, waaraan moet worden voldaan, blijft het toch wel een allereerste vereischte, dat men die voorwaarde kent en er niet naar behoeft te raden. Bovendien is het de eisch van slechts één der praeadviseurs, daar de beide anderen zich in geen enkel opzicht over de chronologische indeeling van mijn werk hebben beklaagd. Het is zeer goed mogelijk, dat over twee jaren, wanneer mijn werk wederom wordt gecritiseerd, een ander adviseur voor dezen in de plaats is getreden. En hoe zou ik dan mijne veranderingen kunnen verdedigen tegenover den nieuwen criticus, die, naar alle waarschijnlijkheid, evenals de andere mannen van het vak, zal inzien, dat de chronologische volgorde de eenig mogelijke is, wanneer ik **mij** niet kan beroepen op een zeer duidelijk uitgesproken oordeel.

Zeer gaarne zou ik dus aangaande dat punt inlichtingen van U ontvangen. Bovendien wensch ik mij tot U te richten met eenige vragen aangaande de opmerkingen van den derden adviseur. Deze maakt er mij een verwijt van, dat ik de quaestie, of Seneca de schrijver is der treurspelen, „ter zijde heb geschoven als onbelangrijk. De beslissing over dit vraagstuk behoorde wel degelijk tot het gebied der prijsvraag."

Het is U natuurlijk bekend [1]), dat de prijsvraag voor een paar jaren zoo luidde, dat dat onderzoek er in was begrepen, doch dat er nu slechts sprake is van „de treurspelen, die op naam van Seneca gaan?" Is het ook Uwe meening, dat, in weerwil van de volkomen duidelijke redactie der vraag, deze quaestie, die nog niet eens door de Latijnsche philologie is opgelost, moet worden onderzocht?

En verder. Tot mijne verbazing heb ik opgemerkt, dat dit jurylid.

---

[1]) Ik vergiste mij; de Directie wist *evenmin als dit jurylid*, hoe de prijsvraag luidde! Zij heeft in haar verslag deze grieve overgenomen (t. a. p. blz. 53), nog wel met aanhalingsteekens!

dat mij telkens oppervlakkige kennis verwijt, zelf tal van grove fouten maakt. Het zij mij veroorloofd dit met een paar bewijzen te staven, terwijl ik mij gaarne bereid verklaar, zoo Gij dat mocht verlangen, deze bewijzen te verdriedubbelen.

Bij Hooft's *Granida* vermeldde ik, dat dit drama gevolgd is naar de *Pastor fido*, zooals blijkt uit de door Leendertz opgegeven plaatsen. Het jurylid vindt het een bewijs van oppervlakkige kennis, dat de *Aminta* hier niet bij is genoemd. Toch heeft nooit iemand beweerd, dat de *Granida* gevolgd zou zijn naar de *Aminta*, behalve Dr. J. ten Brink, die de beide Italiaansche drama's heeft verward. (Zie Jonckbloet, III, blz. 213, Noot).

Ik haal over den invloed der *Astrée* sprekende een boek van Schotel aan en niet.... drie buitenlandsche werken over Fransche litteratuur, in welke over den invloed der *Astrée* op onze letterkunde natuurlijk niets te vinden is.

Onder de voorgangers van Shakespeare noemde ik niet Nash, Ford, Heywood, Beaumont en Fletcher, Massinger, Webster, Dekker en Ben Jonson. Ik noemde hen niet, omdat..... zij allen na Shakespeare zijn geboren, zooals een blik in de kleinste Engelsche litteratuurgeschiedenis kan leeren. Sommige van deze dichters stierven ongeveer 30 jaren na Shakespeare! Aan welke zijde is hier het gemis aan grondige kennis, dat mij ten laste wordt gelegd? Trouwens, wanneer ik hier mijn naam mocht noemen en de lijst mijner geschriften, zou het U blijken, dat het verwijt, mij door dezen praeadviseur telkens gedaan, dat ik geene rekening heb gehouden met de Engelsche dramatische letterkunde der 17de eeuw, mij bijzonder vreemd moet voorkomen.

De criticus verzekert verder telkens, dat één of ander drama verkeerdelijk door mij met Seneca in verband is gebracht en dat het genomen is naar een Franschen roman of naar eene Italiaansche novelle. Die verzekeringen worden zelfs gegeven, wanneer ik *vertaling* naar Seneca heb aangewezen.

Ik laat het bij deze opmerkingen. Maar ik zou gaarne van U willen vernemen, of, naar Uw oordeel, een bekend geleerde in een werk, door Uw Genootschap uitgegeven, dergelijke fouten van zijn

recensent mag overnemen. En ik kan mijne teleurstelling niet verbergen, waar het blijkt, dat de jury hare taak zoo uiterst luchtig heeft opgevat bij de beoordeeling van een werk als het mijne, waaraan zoo ontzachlijk veel studie en tijd is ten koste gelegd.

Terwijl ik de vrijheid neem bij U aan te dringen op de beantwoording der bovengenoemde vragen, waag ik het nog met een ander verzoek bij U aan te kloppen. Ik weet, dat de wet van het Genootschap verbiedt een *afgekeurd* antwoord op eene prijsvraag aan den schrijver terug te geven. Maar nu mijn stuk in de toevallige positie verkeert, dat het ter bekroning is voorgedragen en de sectievergadering besloot, dat er eerst een en ander in moest worden veranderd, zou ik gaarne zien, dat het manuscript mij weder werd ter hand gesteld, daar in dat afschrift verschillende dingen voorkomen, die in mijn eigen handschrift worden gemist.

In de hoop spoedig eenig antwoord van U te mogen ontvangen, noem ik mij met de meeste hoogachting," enz.

(Spreuk).

Gedurende den langen tijd, dat ik op antwoord moest wachten, kwam ik meer en meer tot de overtuiging, dat de eisch eener andere dispositie niet zou worden toegelicht, daar het eene frase was. Ik bedroog mij daarin niet. Den 21sten November, dus 11 weken na mijn brief, kreeg ik eindelijk antwoord. Het was van den volgenden inhoud:

1°. De Directie kon niet als intermediair optreden. De zaak was afgeloopen. Zij had haar plicht gedaan, naar „wet en gewoonte" gehandeld, en had met het geheele geval niets te maken.

2°. Ik kon afschrift krijgen van de door mij aan te wijzen gedeelten van mijn werk. De duidelijke bepalingen der wet verhinderden uitdrukkelijk, om mij het stuk terug te geven.

3°. Het was mij ten strengste verboden iets uit de adviezen te publiceeren, laat staan te critiseeren.

Ik antwoordde, dat ik ook van plan was veranderd, daar ik tot de overtuiging was gekomen, dat de schrijver van het aesthetische frasetje het zelf niet begreep, en ik het dus niet als basis kon aan-

nemen bij het omwerken van een groot wetenschappelijk werk. Verder trachtte ik aan te toonen, dat het voor de Directie niet aanging, om zich zoo van de zaak af te maken en zich eenvoudig niet verantwoordelijk te verklaren. „Waar de Directie juryleden heeft benoemd, *wier namen geheim blijven*, is niet de jury, maar zij zelve aansprakelijk voor de uitspraken dier jury. Heeft deze blijk gegeven van oneerlijkheid, onwetendheid of lichtvaardigheid, dan ligt het op den weg der Directie, die de juryleden heeft benoemd, om te trachten de gevolgen van zulk een verkeerd oordeel zooveel mogelijk weg te nemen. Waar een hooger college een ander benoemt, zonder de namen der titularissen bekend te maken en *als uitvoerder van hunne besluiten optreedt*, is het „wet en gewoonte", dat het hoogere college niet de verantwoordelijkheid van zich kan afschuiven, maar die moet dragen."

Ik verzocht mijn manuscript terug, maar nu om andere reden, nl. om het onveranderd weer in te zenden, daar ik kon bewijzen, dat de afstemming in de Algem. Verg. het gevolg was geweest *niet* van de fouten door mij in het boek, maar door de jury in haar advies gemaakt, en ik moeilijk weer kosten kon gaan maken of moeite veroorzaken, waar ik de bewijzen in handen had, op welk eene lichtzinnige wijze er met mijn stuk was gehandeld.

Ik wees er op, hoe gemakkelijk het is, om *zonder een schijn van bewijs* aanmerkingen te maken op stijl, en hoe zulke aanmerkingen de plaats hadden ingenomen van deugdelijke opmerkingen over feiten, die kennis en studie vereischen. Ik noemde nogmaals verschillende fouten op en toonde aan, dat de jury zelfs niet eens had bemerkt, wat voornamelijk door mijn boek werd aangewezen, nl. de groote beteekenis van Hooft voor de geschiedenis van ons tooneel.

Ik ontzegde aan de Directie het recht, om mij te verbieden de fouten der jury wereldkundig te maken, en zeide, dat ik natuurlijk mijn werk, waarin door de jury *geene* fouten waren aangewezen, niet in portefeuille zou houden.

Maar ik deed als lid van het Genootschap nogmaals een beroep op het gevoel van recht en billijkheid der Directie en verzocht, wanneer er wettelijke bezwaren bestonden, om mij het stuk terug

te geven, het dan met 1 Dec. 1890 als op nieuw ingezonden te beschouwen.

Een paar dagen daarna ontving ik een weigerend antwoord. En later bespeurde ik, dat de Directie zich *vergist* had, toen zij in haren eersten brief verzekerde, dat de bepalingen der wet haar bepaald verboden, om mij het stuk weer ter hand te stellen. Want art. 37 van de wet luidt:

„Afgekeurde stukken worden aan de schrijvers of rechthebbenden terug gegeven; afgekeurde prijsverhandelingen alleen in afschrift, en niet dan op verzoek en op kosten van hem, die zal hebben doen blijken tot dat verzoek geregtigd te zijn.

De Directie is gemachtigd, om in bijzondere gevallen van deze voorschriften, alsmede van de bepaling, in alinea 1 van Art. 31 vervat, af te wijken."

Kende de Directie hare wet evenmin als de redactie der prijsvraag, waarover zij verslag uitbracht? Of behooren misschien zulke kleine, onschuldige vergissingen om bestwil bij de niet-verantwoordelijkheid?

Gaarne had ik mijn boek terstond uitgegeven, maar zeer begrijpelijke redenen beletten het mij; thans ben ik er toe in de gelegenheid.

Ik houd mijn boek volstrekt niet voor een meesterstuk en begrijp, dat er fouten in zijn. Maar ik heb mij zoo lang bewogen op het gebied van onze tooneelgeschiedenis en voor dit werk zulk een uitgebreid onderzoek ondernomen, dat men er op andere wijze tegen moet opkomen dan met een praatje over stijl, een aesthetisch frasetje en eene lange serie van domheden.

Om twee redenen geef ik het werk uit. Vooreerst om de vele resultaten, die mijn onderzoek heeft opgeleverd en die ten goede komen aan onze kennis van de Nederlandsche letterkunde.

En verder gevoel ik mij als fatsoenlijk man verplicht, om bekend te maken, op welke wijze ik ben behandeld, en anderen te waarschuwen. Laat ieder lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap zich goed bedenken, voordat hij zich zet tot het beantwoorden eener prijsvraag door dat Genootschap uitgeschreven! Dat de Directie niet bepaald

kieskeurig is bij het benoemen harer juryleden, is in mijn geval gebleken. Welnu, de Directie is volstrekt niet verantwoordelijk, de jury is geheim, de Algemeene Vergadering, die zelfs den omslag van het werk niet gezien heeft, spreekt een beslissend oordeel uit en den ongelukkigen inzender wordt op hoogen toon verboden iets bekend te maken van de domheden der juryleden. *Caveant cives!*

Ik noodig hierbij de juryleden uit, om, nu mijn boek *geheel onveranderd* [1]) het licht ziet, hunne hoogst belangrijke aanmerkingen bekend te maken. Maar thans niet langer weggescholen achter eene niet verantwoordelijke en onbekende Directie [2]) en tegenover eenige heeren, die het werk niet eens van buiten gezien hebben, maar met hun naam en tegenover allen, die het boek lezen en bekend zijn met de geschiedenis onzer letterkunde.

Zeer gaarne zal ik hun te woord staan. Het zal mij de gelegenheid geven, om veel meer te publiceeren uit het fraaie stuk, dat ik in handen heb als een bewijs, hoe buitengewoon nauwgezet de Directie van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap de belangen behartigt van de leden, die zich, vol goed vertrouwen, wagen aan het beantwoorden der door dat geleerde Genootschap uitgeschreven prijsvragen.

Groningen, April 1892. DR. J. A. WORP.

---

[1]) Het is natuurlijk naar mijn eigen manuscript uitgegeven; daardoor zal er op enkele plaatsen eene kleine afwijking zijn, terwijl eenige noten ontbreken (zie hier boven, blz. XI). Maar ik heb zelfs laten staan, wat ik later bemerkte, dat fout was. B.v. op blz. 61 wordt de *Edipus en Antigone* (1618) van De Baudous genoemd als de oudste Nederl. vertaling van een Fransch drama. Daar moet Bredero's *Lucelle* (1615) voor in de plaats treden. Het spreekt wel van zelf, dat de leden der jury de fout niet hebben opgemerkt.

In de noten is een spaarzaam gebruik gemaakt van boeken en tijdschriftartikelen, die zijn verschenen, *nadat* mijn stuk was ingeleverd; het wordt er echter bij vermeld.

Een paar nieuwe bewijzen voor Seneca's invloed, later door mij gevonden, zijn ingevoegd, nl. over de *Styrus en Ariame* van Struys (blz. 160), Baron's *Rododaphne* (blz. 240) en Michaelis *Julius Caesar* (blz. 249).

[2]) De Directie is niet alleen geheel onverantwoordelijk, maar zelfs onbekend. De leden der Directie assumeeren andere leden en vinden het onnoodig, om de namen bekend te maken; in de Verslagen van het Genootschap zoekt men te vergeefs naar eene opgave. Slechts de Secretaris is bekend, en natuurlijk de Penningmeester.

INHOUD.

		Bladz.
	INLEIDING	1
Hoofdstuk I.	TOESTAND VAN ONS TOONEEL VÓÓR DE RENAISSANCE. DE REDERIJKERS.	7
„ II.	DE TREURSPELEN VAN SENECA	31
„ III.	STUDIE VAN SENECA IN NEDERLAND GEDURENDE DE 16de EN 17de EEUW	43
„ IV.	BEGIN DER NAVOLGING VAN SENECA	58
„ V.	HOOFT	91
„ VI.	COSTER	117
„ VII.	TIJDGENOOTEN VAN HOOFT EN COSTER	131
„ VIII.	NAVOLGING VAN SENECA EN HOOFT (1620—1640) .	139
„ IX.	VONDEL	193
„ X.	VERDERE NAVOLGING VAN SENECA EN HOOFT (1640—1672)	236
„ XI.	DE KLUCHT	269
„ XII.	LAATSTE SPOREN VAN SENECA'S INVLOED	278
	BESLUIT	291
	REGISTER	294

INLEIDING.

Er bestaat over Seneca tragicus eene geheele literatuur, wan bij de behandeling zijner treurspelen rijzen tal van vragen op. Was de treurspeldichter dezelfde als de wijsgeer, die aan Nero's hof heeft geleefd, of moet men uit den versregel van Martialis [1]) en uit de verzen van C. Sollius Apollinaris Sidonius [2]), die in het midden der 5de eeuw leefde, de gevolgtrekking maken, dat er van twee verschillende personen sprake moet zijn? Moeten wij ons scharen aan de zijde van Erasmus, die de treurspelen niet aan den wijsgeer Seneca wilde toeschrijven [3]), of aan die van Lipsius, die er de hand van drie of vier verschillende dichters in meende te vinden? Of treffen wij de waarheid aan bij de critici van onzen tijd, die over het algemeen de treurspelen aan den wijsgeer Seneca toekennen en zelfs den tijd trachten te bepalen, waarin elk stuk werd geschreven?

Voor ons doel is het niet noodig deze vragen te behandelen en partij te kiezen. Of het de wijsgeer Seneca was of een ander, die de treurspelen schreef; of deze echt of onecht zijn, doet hier weinig ter zake. Onze voorouders lazen de stukken, die op zijn naam staan, en trokken er partij van voor hun tooneel. Daarom hebben wij hier zelfs rekening te houden met de *Octavia*, die niet van Seneca *kan*

---

[1]) I, 61, vs. 7: „Duosque Senecas unicumque Lucanum."

[2]) Carm., IX, vs. 229:

„Quorum unus colit hispidum Platona,
Incassumque suum monet Neronem:
Orchestram quatit alter Euripidis."

[3]) In zijn *Ciceronianus*, aangehaald in Thysius' uitgave van Seneca's *Tragoediae* (1659).

zijn, omdat er Nero's val in wordt behandeld, welke toch eerst drie jaren na Seneca's dood plaats had. Maar nu dit stuk in de uitgaven van Seneca's treurspelen eene plaats heeft gevonden naast de negen andere, behoort het bij ons onderwerp.

Zonder twijfel maakte Friedrich Schlegel zich schuldig aan overdrijving, toen hij in zijne *Geschichte der alten und neuen Litteratur* [1]) van de Latijnsche letterkunde zeide, dat zij, „de oude, nationale en patriottische overleveringen heeft veronachtzaamd; dat zij te vergeefs er naar heeft gestreefd, om zekere uitheemsche vormen na te bootsen, die, ontrukt aan hun geboortegrond, bijna altijd koud schijnen, zonder kracht en zonder leven, of die ten minste slechts een droevig leven leiden, evenals de planten, welke in onze warme broeikassen groeien." Maar men zou deze woorden met eenig recht op het Latijnsche treurspel kunnen toepassen, daar dit steeds van de Grieken afhankelijk is geweest. Vreemd is het zeker, dat een volk, hetwelk de wereld heeft veroverd, dat eene geschiedenis had rijk aan groote staatkundige gebeurtenissen, dat kon wijzen op tallooze groote mannen, die zich voor hun vaderland konden opofferen, dat zulk een volk zich geen nationaal tooneel heeft weten te scheppen. Toch was dat niet het geval. Als men Ribbeck's bekende uitgave der *Scaenicae Romanorum Poesis fragmenta* opslaat, waar men toch alles bijeen vindt, wat er van de Latijnsche tragici, met uitzondering van Seneca, is overgebleven, vindt men in de titels der treurspelen bijna niet anders dan Grieksche namen. Livius Andronicus dichtte een *Achilles*, een *Aegisthus*, *Andromeda*, *Danae* en *Herminna*, Naevius een *Andromache*, *Iphigenia*, *Lucurgus*, Ennius een *Aiax*, *Alexander*, *Erechtheus*, *Iphigenia* en *Medea*, Pacuvius een *Atalanta*, *Chryses* en *Teucer*, Attius een *Achilles*, *Clytaemnestra* en *Antigone*, enz. Slechts van enkele *praetextae*, die nationaal-historische stoffen

[1]) Vgl. de Fransche vertaling van het werk door William Duckett, *Louvain*, 1829, I, blz. 84.

behandelden, zijn ons de namen bekend. Over het algemeen leverden voor de Latijnsche treurspelen Grieksche mythen de stof.

Ook Seneca heeft uit die bron geput; in al zijne treurspelen worden Grieksche mythen behandeld. Het is zeker toevallig, dat de meeste tragedies van Sophocles en Euripides, waaraan Seneca zijne stof ontleende, of welke hij heeft nagevolgd, nog over zijn gebleven, en wij naast ieder van zijne stukken een Grieksch voorbeeld kunnen plaatsen. Naast de *Hercules Oetaeus* staat de *Trachiniae* van Sophocles, naast de *Hippolytus*, de *Medea,* de *Troades,* de *Hercules furens* de gelijknamige treurspelen van Euripides. Deze omstandigheid heeft tot vergelijking van Seneca's treurspelen met de Grieksche tragedies uitgelokt en het leven geschonken aan menig onderzoek, waarvan het resultaat in monographie, schoolprogramma of tijdschriftartikel is neergelegd [1]). Die vergelijking is over het algemeen voor den Latijnschen treurspeldichter niet gunstig geweest. De meeste geleerden, die als rechter over zijne treurspelen zitting hebben genomen, spraken een hard vonnis over den dichter uit. Zoo zegt b. v. August Wilhelm von Schlegel [2]) van Seneca's tragedies: „Aus welcher Zeit die Tragödien des Seneca nun auch seyn mögen, sie sind über alle Beschreibung schwülstig und frostig, ohne Natur in Charakter und Handlung, durch die widersinnigsten Unschicklichkeiten empörend, und so von aller theatralischen Einsicht entblösst, dasz ich glaube, sie waren nie dazu bestimmt, aus den Schulen der Rhetoren auf die Bühne hervorzutreten.... Jeder tragische Gemeinplatz wird bis auf den letzten Athemzug abgehetzt; alles ist Phrase, unter denen die einfachste schon geschraubt ist. Mit Witz und Scharfsinn

[1]) Men zie de uitvoerige literatuur over dit onderwerp in Teuffel's *Geschichte der Römischen Litteratur. 3te Auflage,* 1875, blz. 651. Mij kwamen slechts W. Braun's studies over de *Oedipus* van Seneca en Sophocles (*Rheinisches Museum. Neue Folge,* 1867, blz. 245—275), over de *Phoenissae* van Seneca en Euripides (t. a. p., 1865, blz. 271—287), en over de *Medea* dier zelfde dichters (t. a. p., 1877, blz. 68—85) ter hand. Vgl. verder in *L. Annaei Senecae Tragoediae. Recensrit et emendarit Fridericus Leo. Berolini Aprd Weidmannos.* 1878, het hoofdstuk *De exemplaribus Graecis* (I, blz. 160—183).

[2]) *Ueber dramatische Kunst und Litteratur. Vorlesungen. Zweyte Ausgabe. Heidelberg,* 1817, II, blz. 27.

wird eine gänzliche Armuth an Gemüth überkleidet." Niet veel beter luidt het oordeel van Bernhardy [1]): „Erstlich werden die mythischen Geschichten als Stoffage der Deklamation verarbeitet und gefärbt; alle glänzen mit dem vollen Prunk mythologischer Gelehrsamkeit. Sie sind aber ohne Sittenzeichnung und Dialog, arm an Handlung und dramatischer Kunst, noch ärmer an Natur und Kenntniss des menschlichen Charakters. Dann aber sind sie reichlich mit Sentenzen, Beschreibungen und schimmernden Betrachtungen ausgestattet, die den Aussprüchen der Stoischen Philosophie gleichen; sie blähen und überbieten sich in überschwänglichem Pathos, und lassen mitten im Aufwand von Geist und Witz den Mangel an Gemüth und Wahrheit nur zu grell empfinden. Der Stil ist grössentheils schwülstig, und man merkt an der Uebertreibung des Ausdrucks dass er die Gedankenarmuth verbergen soll. Diese Masslosigkeit befriedigt der Dichter an gespenstischem Stoff, und dem Hange zu grässlichen Mythen und Handlungen lässt er einen freien Spielraum. Zuletzt aber ermüden solche Schauerdramen durch Ueberspannung und wüste Wortfülle, ihr Ton ist stets schroff und düster, und wenn ihre Moral nicht selten durch Reinheit und schwunghafte Reflexion überrascht, so klingt sie doch kalt und kommt weder aus einem warmen Herzen noch aus frischer Praxis."

In de aangehaalde woorden vindt men de beschuldigingen, die bijna altijd tegen Seneca tragicus worden ingebracht. En de beschuldigde heeft zeer weinig verdedigers gevonden. Tot deze behoort Lucian Müller, die eene lans voor den dichter heeft gebroken [2]). „Dasz man ihm aber Erhabenheit abspricht, durchweg den Schwung seiner Darstellung für Bombast, die Blitze seiner Phantasie für Irrlichter ausgiebt, scheint mir sehr ungerecht. Ich gebe gern zu dasz jener Tadel für manche Reden des *Oedipus*, des zweiten *Hercules* und sonst begründet ist; nimmermehr aber kann ich es billigen, dasz man darum die ganzen neun Tragödien wie Stilübungen eines Marktschreiers ansieht. Vielmehr zeigt sich Seneca wie Tacitus

---

[1]) *Grundriss der Römischen Litteratur. Vierte Bearbeitung*, 1865, blz. 418.

[2]) *Jahrbücher für classische Philologie*, dl. 84, 1864, blz. 409, vlgg.

überall von der Würde seines Berufes durchdrungen, und darum kann er Zerrbilder des Tragischen ebenso wenig gebilligt haben, als er etwa durch Einstreuung komischer Scenen dem alten Spruch *variatio delectat* hätte Ehre erweisen mögen ... Freilich wird man darauf verweisen, dasz ja die Musterwerke des griechischen Dramas sich von Schwulst und Unmasz freigehalten hätten. Allein erstens ist dies keineswegs immer der Fall, zumal nicht bei Aeschylos; ... Dasz ein Römer, Stoiker, Tragiker in einer Person, der die *cena Thyestae* oder des Oedipus Geschichte erzählt, nicht zuweilen schwülstig geworden sein sollte, ist ganz undenkbar. Allein der Bombast bei Seneca ist gering im Verhältnisz zu dem echten Pathos ... Uebrigens ist für einen Tragiker ein wenig Uebertreibung nicht der schlimmste Vorwurf, sondern Trivialität, und dieses Fehlers hat sich Seneca nie schuldig gemacht."

Het komt mij voor, dat in deze uitspraak minder overdrijving schuilt dan in de afkeurende oordeelvellingen, die zoo even werden aangehaald. Misschien zou geen enkel treurspel van Seneca eene scherpe toetsing aan de regels, door Aristoteles gesteld, kunnen doorstaan. Zonder twijfel zijn de meeste zijner tragedies, de *Phoenissae* vooral moet worden uitgezonderd, te vol van mythologie. Maar pathos heeft hij ongetwijfeld; verscheidene tooneelen zijn vol dramatisch effect en vele koren zeer fraai. Men verwijt aan Seneca het ten tooneele brengen van allerlei gruweldaden en het gebruik maken van theatralen toestel. Ook deze klacht is eenigszins overdreven. Zeker is de *Thyestes* afschuwelijk en doodt Hercules zijne vrouw en kinderen op het tooneel, evenals Medea de hare. Ook Phaedra en Jocaste kiezen die plaats om te sterven, zooals in de treurspelen der romantische school, maar Astyanax, Polyxena, Agamemnon, Hippolytus sterven achter de schermen. Voordat men dus tot Seneca dit verwijt richt, herinnere men zich de *Macbeth* en de *Richard III.* En den toestel! Wij tellen in 9 stukken 3 schimmen, 1 furie en 1 godin. Tiresias vertoont zijne waarzeggerskunsten, Medea toovert en Hercules komt in eene machine uit den hemel. Het is wel wat veel, maar toch zal deze statistiek misschien geen al te ongunstigen indruk maken.

De eigenaardigheden der treurspelen van Seneca hebben de meeste geleerden tot de overtuiging gebracht, dat zij niet werden opgevoerd, maar voor de voordracht waren bestemd. De redeneeringen zijn lang, Medea handelt tegen het voorschrift van Horatius:

„Ne pueros coram populo Medea trucidet" [1]), enz.

Het komt mij voor, dat wij te weinig van het Latijnsche treurspel ten tijde van Nero weten, om deze quaestie te beslissen, want behalve die van Seneca is er geene enkele andere tragedie overgebleven. En bovendien blijkt uit geene enkele plaats bij oude schrijvers, dat het in Seneca's tijd de gewoonte was, om een treurspel slechts voor de voordracht, niet voor het tooneel te schrijven.

Zeker is het, dat de dramatische werken van den Romeinschen wijsgeer een grooten invloed hebben geoefend; in de letterkunde der meeste volken kan men dien aanwijzen. Vooral heeft die invloed zich doen gelden op de voorloopers van Corneille en Racine en, daar deze met hunne treurspelen de geheele beschaafde wereld hebben veroverd, heeft Seneca tragicus, zij het dan ook indirect, eene eeuw lang den toon aangegeven in de dramatische kunst van geheel Europa.

---

[1]) Zie F. G. Welcker, *Die Griechischen Tragödien mit Rücksicht auf den epischen Cyclus geordnet* (in *Rheinisches Museum, Supplementband*, III, 3*te Abtheilung*, 1841, blz. 1458), die meent, dat Seneca's stukken alleen voor de voordracht dienden.

HOOFDSTUK I.

Toestand van ons tooneel vóór den invloed der classieken. De Rederijkers.

„*Rhetorica* jent, en van complectie „goet
Haer dienaers met saluyt en dilectie „groet
Ooc alle de gene, die haer konst beminnen „reyn
Sy toont het schijnsel van haer reflectie „zoet
Al die sy onder haer protectie „voet
Noot sy thaerder feest, tot *Rotterdam* binnen „pleyn
Den twintichsten Julij, wilt van tinnen „greyn
Prijs halen, by die *met minnen versamen* „daer.
Ontspreyt by die *Blauw' Acoleykens* u vinnen „kleyn
Wilt oock aenschryven u komst, naer t betamen „haer
Voor den lesten Mey, op dat uyt ramen „waer
Elck Kamer van u lieden zyn logijs „sy
Daer u geschoncken wort uyt haerder namen „klaer
Een ton biers met impost ende excijs „vry
Opten dach van u inkomst, komt naar ons bewijs „by
Smorghens t'acht uren, zoo ghy naer ouder ghewoont „plecht"

Zoo luidt de aanhef van de „Kaerte van Rethorica," die in het begin van het jaar 1561 door de rederijkerskamer de *Blauwe Acolyen* te Rotterdam aan tal van andere kamers werd toegezonden en die eene uitnoodiging bevatte voor een poëtischen wedstrijd. Tal van prijzen werden uitgeloofd:

„*Wie 't triumphanst onkostelijcxst blasoen* presenteert
Op het Taneel, en tschoonste dicht allegeert
Wort met prijs vermeert, van ses kroesen playsant
Den tweeden vier, den derden wort met twee ghestoffeert,
Past ghy de Refereynen en Liedekens grosseert,
Ende op het Taneel levert in haerder hant
Int vroe, amoureus, int sotte scherpt u verstant,
Wilt nu vaillant, konst en scientie uytgheven,
Meer als derthien syllaben int Refereyn niet plant,
Noch beneden thien moeter zijn gheschreven,
Wildy tot den hoochsten prijs van tspel zijn verheven
Ghy moet naer tleven, speelwijs uyt praten,
V solutie op dees vraegh moet zijn ghedreven
Wie den meesten troost oyt quam te baten
Die schenen te zijn van Godt verlaten,
Ghy moecht aenvaten, dry flesschen ses schalen gay,
En voor den tweeden prijs krijcht ghy uyter maten
Twee schoone flesschen, vier schalen zonder delay,
Den derden een flesch, met twee schalen goet van assay,
Ick u nu pay, schout vileynie, schimp en abuys."

En dat was niet de eenige wedstrijd, die er zou plaats hebber want behalve de tooneelvoorstellingen,

„dan oock vermelt „wort
Al de Refereynen, op dattet te deghen „is
Int vroe, dees vraegh solveert dier ghestelt „wort,
„*Wat meest gheacht, en schadelijcxst verkreghen „is.*
Indien u solutie daer toe ghenegen „is,
Dry schoone wijn-kannen u ras ghehaelt „zijn
Met twee schoone kannen den tweeden beweghen „is,
Den derden zal met twee pinten betaelt „zijn,
Solveert voorts dees questie sy zal u verhaelt „zijn,
Int amoureus doch dees vraegh alderloost „schept,
Ses tinnen kitkens, tzal onghefaelt „zijn
Krijcht ghy voor t hoochste indien ghy tpropoost „schept,
Waer in een amoureus hert den meesten troost „schept.

Ontbint u gheesten wilt kloeck als mannen „wesen,
Lijflijcke amoureuslijcst doch dit ghegloost „schept,
Laet melancolije van u verbannen „wesen,
Want den booch mach altijt niet ghespannen „wesen".

Wie verder „int sot" met het beste gedicht voor den dag komt, zal een prijs behalen;

„*En wien* „van u lien „t lieflijcxst Liedeken milt
„*Met zanck, geklanck* „*meest Rethoricam eeren gelijck*,
Dry schalen."

En dan:

„wy noch „den sotten hieten,
Datse reynst „onbeveynst „zotheyt bedryven
In haer feest „sy meest „ghenucht moeten uytgieten
Waer deur „wy heur „een pijp-kan toe schryven."

En zoo eindigt de oproepingsbrief:

„Dus ghy eel gheestkens dit int hert ongheschent „prent
Wildy by *Rethoricam* openbaer „daer
V batement spelen, ons dat pertinent zent
Gheteyckent by u Pastoor oft Hooft-officier „fier
Veerthien daghen voor, eer ghy u hier ontrent „went,
Schout heresie, schimp, met alder manier „schier,
Een generael maeltyt goedertier „hier
Wort u by myn Heeren uyt vrientschap ghedaen „aen
Elck twee stadts kannen wijns, wort zonder dangier „blier
Gheschoncken, als ghy van 't Taneel zult gaen „saen
Van u personeringhe, latet op gheen waen „staen,
Schrijft ons, wy zullen daerom zonder loghen „poghen,
Helpt ons feest vermeeren, wilt u handt aan die baen „slaen
Weest wellekom, en wilt u hier voor oghen „toghen,
Want goe vrienden tzamen hun altijt voghen „moghen" [1]).

---

[1]) De kaart is afgedrukt in *Spelen van Sinne vol schoone allegatien, loflijcke leeringhen ende Schriftuerlijcke onderwijsinghen. Op de Vraghe:*

Negen kamers gaven aan de oproeping van de *Blauwe Acolyen* gehoor. Het waren de oude kamer van Haarlem (*De Pellicaen* of *Speelcoornen*; zinspreuk: *Trow moet blycken*), de jonge kamer van Haarlem (*De Wyngaertrancken*; zinspreuk: *Lieft is boven al*), eene Leidsche kamer (zinspreuk: *Die genoecht is al*) [1]), *De Rapenbloem* uit Delft (zinspr.: *Wy rapen geneugt*), *De roode roosen* uit Schiedam (zinspr.: *An siet die Ioncheyt*), *'t Bloeyende Eglentier* van Amsterdam (zinspr.: *In lieft bloeyende*), *De lely onder de doornen* (zinspr.: *Wt liefde bestaen*) van Noordwijk, *De Goudsbloem* (zinspr.: *Wt ionste begrepen*) uit Gouda en *De roode angieren* (zinspr.: *Twoort is crachtich*) uit Rijnsburg.

Op den bepaalden dag, Zondag den 20sten Juli, om 8 uur hielden al deze kamers haar intocht binnen Rotterdam; met muziek, vaandels en blazoendragers trokken zij de stad binnen. Het was niet zulk een schitterende optocht als veertien dagen later te Antwerpen bij een dergelijk feest zou plaats hebben, waaraan 1893 rederijkers te paard deelnamen en waarbij 23 zegewagens en 97 andere wagens dien stoet nog vergrootten [2]), maar waarschijnlijk liep toch ook

---

VVie den meesten troost oyt quam te baten
Die schenen te zijn van Godt verlaten.

Ghespeelt ende vertoont binnen der Stadt Rotterdam, by de neghen Kameren van Rethorijcken, die hen daer ghepresenteert hebben den XX dach in Iulio, Anno 1561. — *Tot Rotterdam, By Jan van Waesberghe de Jonghe, in 't West-Nieulandt, Anno* 1614.

Het werk was in 1561 te Antwerpen voor het eerst verschenen. Vgl. Dr. G. D. J. Schotel, *Geschiedenis der Rederijkers in Nederland. 2de uitgave. Rotterdam*, 1871, I, blz. 235, Noot.

[1]) De kamers worden in de *Spelen van Sinne* slechts met hare zinspreuk aangeduid. Schotel, t. a. p., II, blz. 267,268, noemt onder de Leidsche kamers er geene op, die deze zinspreuk voerde; W. Kops, *Schets eener geschiedenisse der Rederijkeren* (in de *Werken der Maatsch. van Nederl. Letterk.*, dl. II, 1774, blz. 344) evenmin. Zie echter Schotel, II, blz. 1.

[2]) Vgl. Schotel, t. a. p., I, blz. 246. Zie ook de *Corte beschrijvinghe van d incomste der Cameren van Retorijcke* in de *Spelen van sinne vol scoone moralisacien vvtleggingen ende bediedenissen op alle loeflijcke consten vvaer inne men claerlijck ghelijck in eenen spieghel, Figuerlijck, Poetelijck ende Retorijckelijck mach aenschouwen hoe nootsakelijck ende dienstelijck die selve consten allen menschen*

bij den optocht te Rotterdam iedereen uit. De Amsterdamsche kamer, die de verste reis had gemaakt, kreeg tot belooning een „becken met lampet" en Leiden behaalde den eersten prijs voor „'t playsantste onkostelijckste in-komen," terwijl aan Noordwijk de prijs voor „'t triumphantichste onkostelijckste Blasoen" ten deel viel. Het presenteeren van het blazoen had plaats op het voor het feest opgeslagen tooneel, waarheen de kamers na den intocht werden geleid en waar zij hare Spelen van Sinne en refreinen overgaven, om daarna naar haar logies te worden gebracht. Elke kamer vond daar de beloofde ton bier en een ontbijt. Of zij allen den goeden raad ter harte hebben genomen:

„Elck in syn logijs teert na syn beliefte fray
Kostelijck oft goede koop, zoo en valter gheen confuys,
Want met de minste kost houdtmen lancxst huys,"

valt niet te zeggen. De Schiedammers kregen later als prijs voor het „ghestadelijckste vieren voor 't logijs" drie „bloemkannen"; zij waren dus zeker de meest onvermoeiden, terwijl de jonge kamer van Haarlem een prijs verwierf voor het „konstichste vieren." Na het ontbijt had de loting plaats, in welke volgorde de kamers zouden optreden, en den volgenden dag begonnen de voorstellingen der verschillende Spelen van Sinne op de vraag:

„Wie den meesten troost oyt quam te baten
Die schenen te zijn van Godt verlaten."

De kamer *De roode roosen* van Schiedam, die no. 8 had getrokken, behaalde in dezen wedstrijd den eersten prijs met een zinnespel, dat den volgenden inhoud heeft.

„Menich mensch" treedt op in eene wijsgeerige stemming.

---

zijn. Ghespeelt met octroy der Con. Ma. binnen der stadt van Andtwerpen op d LantJuweel by die veertien cameren van Retorijcken die hen daer ghepresenteert hebben den derden dach Augusti int Jaer ons Heeren. M. D. LXI. *Op die Questie. VVat den mensch aldermeest tot conste vervvect. Tot groote onderwijsinghe van allen liefhebbers der Poeterie ende Retorijcke gheciert met diuersse schoone Figueren.* (vignet) *Tot Antwerpen by M. Willem Siluius, Drucker der Con. Ma. An.* MCCCCCLXII.

„Als ick alle dingen wel considerende, bin,
De Planeten der firmamenten die haer moverende, zin,
Son, sterren, maen, daer wy 't licht af ontfaen,
De zee-vloeden haer weder kerende, in
Van daer sy uytkomen, aldaer ik haer passerende, vin,
Tis zonder waen, misteerlijck te verstaen
Der voghelkens wech inder locht, na 'tvermaen,
Ghy en vindt gheen baen, haerder weghen,
Tgenereren der visschen, wien is 't verstandt ontdaen,
Wie is de schepen ter Zee haer wech na ghegaen?"

Iedereen, zelfs „Doctoren, Promoten, Logisten," moet tot de overtuiging komen, dat alles van God komt; toch is er „een questie",

„Waer af myn hert is in swaermoedicheyt kout,
Om die te solveren ben ick zeer verflout",

en die quaestie is de opgegevene vraag:

„Wie oyt meest troost quam te baten", enz.

„Menich mensch" zet zich nu in een „playsant hof" neer en ziet daar al de bloemen, aan welke de aanwezige kamers haren naam hebben ontleend. Terwijl „Menich mensch" zit te rusten, treden de beide „Zinnekens", „Wangheloof" en „Twijffel", op. De laatste is wanhopig:

„Niemandt ter werelt die ons aenhanght ziet,
Elck Twijffel vliet, als bitter regael".

Ook „Wangheloof" had vroeger veel meer aanhangers dan nu en somt treurig gestemd tal van vroegere ketterijen op. Zij vinden nu „Menich mensch", die in slaap is gevallen, maken hem wakker, hooren terstond van de quaestie, die hem vervult, en brengen hem naar hun logies, eene taveerne, waar het „Duyster verstandt" uithangt. De waard, die „Diversche opinie" heet, treedt naar buiten, spoedig gevolgd door de waardin, wier naam is „Idel van zinnen"; zij ontvangen de drie gasten, die binnentreden en daar een maaltijd vinden, opgedischt door de dochter des huizes, „Vreemde fantasyen" genaamd.

„Menich mensch" wordt door alle aanwezigen aangespoord, om vroolijk te zijn; „Deert u yet", zegt het meisje,

„Deert u yet zeght op by reden ende manier,
Waerom ghy treurich vreucht verjaghende, zijt,
Wat is 't daer ghy u zinnekens me plaghende, zijt?
Deert u yet latet ons kentlijck, wesen,
Van u te ontlasten van 'tzelfde ghy klaghende, zijt,
Om u te conforteren wilt niet schentlijck, vresen,
Want noyt last zoo groot ten heeft een entlijck, wesen."

Natuurlijk komt „Menich mensch" weder met zijne vraag voor den dag, maar het gezelschap, waarin hij gekomen is, is niet het rechte, om hem aan eene goede oplossing te helpen. „Wat gaet dese man praten," roept de waard uit.

Weerdinne. „Ghebruyckt uwen tijt.
Dochter. Wilt droefheyt haten,
Wie in 's werelts staten, oyt troost vernomen, heeft.
De weerdt. Leeft na s hertsen ghenoecht.
Waerdinne. Wie vande doot weder ghekomen, heeft.
Twijffel. Thoy is ghezaeyt den Mey altoos blomen, gheeft,
En den tijt ws levens zeer kleyn, is".

Allen trachten hem van de quaestie af te brengen, vooral „Vreemde fantasyen", die hem erg het hof maakt, en nadat „Wein, Weib und Gesang" hem hebben opgewonden, komt „Menich mensch" dan ook tot het besluit:

„Zo wil ic den tijt ghebruycken terwijl hy my mach gebeuren
Dit zijn de keuren, om my na te regneren ten, stonden".

Gelukkig voor hem verschijnt nu „Een personagie ghenaemt *Knagende conscientie*, zinghende van boven uyt, gaet op de wijse, Ick heb ghevrijt zoo schoonen vrouwe"; deze brengt hem van zijn besluit terug, doet „Wangheloof" en „Twijffel" vluchten en neemt dan „Menich mensch" eens onder handen:

„Menich mensch hoe zijt ghy aldus perverteert,
Dat ghy u in duyster verstant verkeert,

Van Twijffel ende Wangheloof daer toe ghetraheert,
Alsmen mach zien, nu ten tien:
Van diversch opinie wordt ghejudiceert,
Idel van zinnen u nu instrueert,
Met vreemde fantasijen die u nieuwe zaken leert,
Wilt van haer vlien, hoort niet na dien,
Godts handt is op gheheven, zal u komen beschrien:
Ick Conscientie kom 'u weckende ten tien,
Buycht met Manasses uwer herten knien,
Roept om baet, eer 't wort te laet."

Na eene pauze treden „Twijffel" en „Wangheloof" op, weder vol zoete herinneringen aan vervlogen tijden; Arrius, Abbas Joachim en de Albigenzen passeeren de revue, en dan:

„Ende die Extravangantes die nieuwers op en pasten,
Als Petrus de Corboria die ons eer verspreden.

T w ij f f e l.

Daer na Joannes Hus ende Wiclef.

W a n g h e l o o f.

Ende Jeronimus de Praga die ons zeer verbreden,
Die maeckte veer, reden, als onse statuten.

T w ij f f e l.

Doen Swinglius en Zurich.

W a n g h e l o o f.

Ecolampadius die ghinghen daer mede fluyten,
Dat waren oock guyten, die ons verstant deden, fraeylijck"

Zij gaan zien, hoe „Menich mensch" het maakt, en verwijderen zich na eene vriendschappelijke woordenwisseling er over, wie vooruit zal gaan, en eene verzuchting van „Wangheloof":

„Maer dat wy beyde laghen in een grachte,
Ik heb het ghedachte, niemandt zoude ons uyt trecken".

Wederom is er eene pauze en dan verschijnt „Menich mensch", die nog even ver is met de oplossing van zijne vraag.

„Tghepeys, noch een reys, wat ick verhorende, was
Te hant, in duyster verstant, dat ons verstorende, was
Conscientie, maken mentie, alsoo my docht, vry
Maer eylaes, ick dwaes, diversche opinie orborende, was
Ten tijen, met vreemde fantasijen, ick sporende, was
Smenschen leringe, myn verachmenteringe, versocht, vry
Maer nochtans, ben ick bykans, dunckt my ghebrocht, by
Vander vraghen, ten daghen, die my molest, hiet," enz.

Maar nu komt „Gheestelijcke influentie" hem helpen; na veel heen en weer praten krijgt „Menich mensch" een antwoord, dat hem bevredigt, en met een complimentje aan de verschillende kamers eindigt het stuk. De kamer verdiende er drie flesschen en zes schalen mede.

De lely onder de doornen van Noordwijk kreeg den tweeden prijs. In het Spel van Sinne van deze kamer treden eerst „Idel ghedachten" en „Quade begheerte" op, die het er over oneens zijn, wie van hen beiden de oudste is. Want, zegt „Idel Ghedachte":

„Maer by Adam en Eva was ick in den Paradijse,
Met zulcken advijse, zal ick 't u uyt praten.

Quade begheerte.

Waert ghy daer, ick deed' zelfs datse vanden appel aten,
Deur myn quade begheerte zachmen dat gheschieden."

Zij twisten nog een weinig over dergelijke vraagstukken, totdat „Quade begheerte" met een plannetje voor den dag komt:

„Zoo weet ick half een fraeye recreatie,
Zonder fallatie „oft dubitatie,
'Tis een renovatie „voor ons beyden.

Idel ghedachten.

Ey zeght doch Neve, wie ist schandalisatie?
Ick bid u wt gratie „tot deser spatie,
Wilt u narratie „my te recht ontspreyden.

Quade begheerte.

Och mochten wy den goetwillighen mensch verleyden,

Ick wou my bereyden, „een blau oogh daer aen waghen.
Idel ghedachten."
Daer heb ick ghestudeert wel twintich daghen,
Mochten wy thert doen knaghen „zoo waer ick blije."

„Idel ghedachten" stelt voor, om het voorwerp van hunne vriendschappelijke overpeinzingen te „kleeden mettet krancke vleys," maar zijn metgezel merkt op, dat „zulcke ghezellen haten 't vleesch altemet." Het is beter voor hem

„Van de werelt veracht te zijn, dit zal hem verdrieten."

Nu komt „Den goetwillighen Mensch" klagende op:

„Ick werde ghehaet, vande werelt verdreven,
Om dat ick niet en volghe haer valsch ingheven."

Hij heeft op God vertrouwd, maar het gaat hem slecht:

„Tswerelts goet quijt zijnde brenght my in benouwen,
Verlaten schijn ick te zijn, my wort onthouwen
Het Godlijck douwen „en twoort zeer krachtich,
Dus werd' ick haest onverduldich en dwale waerachtich."

De beide belagers trachten hem zijn vertrouwen op God te benemen:

Quade begheerte.
„Wel vriendt dats al heel vande planck ghevallen,
Verlanght niet met allen „nadat u is belooft,
Daer waren voortijts oock die zoo waren verdooft,
Die 't haer beste hooft „hebben in gheschoten,
Twaren heylighe mannen, maer sy deden als ydioten.
Idel ghedachten.
Daer was Job heeft syn leven verdroten,
Hy en konde aen noch vande werelt scheyden,
Twelck hem syn wijf zeer dapper zeyden,
En verbreyden „hem tot s werelts ghewinne,
Gaet de man af daer leyt profijt inne."

„Den goetwillighen Mensch" houdt eerst vol, dat geduldig dragen het beste is, en men bestrijdt elkander met den bijbel en de kerk-

vaders. Doch eindelijk geeft hij het op en laat zich een „tabbaert," die den vreemden „naam tkranck vleys" draagt, omdoen en een „bonette" op het hoofd zetten, „tswerelts eere" genaamd. Bovendien geeft „Quade begheerte" hem eenige lesjes:

„Nu zuldy begheerte krijghen tot schoone vrouwen,
Maer en wiltse niet trouwen „met accordantie,
Ghy moecht daer mede wel maken alliantie,
Tot uwer playsantie „ist groot profijt.

Mensch.

Nu wil ick gaen inde werelt en maken jolijt,
Tot elcker tijt „wie zoudt my misprijsen,
Voor persecutie en derf ick u niet grijsen
Des werelts onderwijsen „zal my nu by staen."

Na eene pauze verschijnt „Den goetwillighen Mensch" vol berouw:

„Eylacen wee my, noyt meerder onlust,
Dan als nu vermoeyt zijnde, ten baet versust,
Van dit krancke vleysch, 't welck is zeer zwaer om dragen,
Inde werelt en weet ick te vinden gheenen lust,
Sy is vol tribulatie, brandende ongheblust,
Niet dan gulsighe boosheyt en zietmen daer ghewaghen,
Dat ickse oyt diende mach ick wel beklaghen".

Thans komt „Tverstants verlichter" hem troost bieden:

„die penitentie doet,
Krijcht verghevinghe goet „vanden oppersten Heere,
Deur Ezechiel spreeckt hy ons tot eenen troost zeere,
Ende meer andere het zelfde verkloecken,
Den doot des zondaers ick niet en begheere,
Maer dat hy van synen quaden wech bekeere,
En leve na myn Wet in alle hoecken".

„Den goetwillighen Mensch" komt langzamerhand een beetje bij, en nu roept de „Verlichter" ook zijn broeder „Troostelijck onderwijs" en geeft tekst en uitleg van het geval:

„Den goetwillighen mensch was metten vleesch besmet,
Dus kom ick te met „met desen cadet,

Biddende u zelven zet „om hem wat te stichten,
Maer hem te richten, is in u vermoghen".

„Troostelijck onderwijs" tijgt moedig aan het werk, geholpen door „Tverstants verlichter", en de „Mensch" roept eindelijk uit:

„Nu werde ick verblijdt vrienden verkoren,
Van achter tot voren „gaet ghy 't herte laven".

Daar verschijnt Christus, vergezeld van de apostelen Thomas en Philippus, en zegt tot den „Mensch":

„In myns Vaders huys zijn vele wooninghen, ende tot
Die ga ick u een plaetse bereyden",

en spreekt hem ook andere woorden van troost toe. Na het vertrek van Christus en de apostelen, vraagt de „Mensch":

„Beminde vrienden wilt my toch ontbinden fier,
Wat luyden dat waren die wy daer zaghen,
Ick hoorde van veel swaricheyt ghewaghen,
Verstoort v niet deur 't vraghen „tot deser stede.

Verlichter.

T was den Heer met twee Apostelen mede,
Welcken hy vrede „tot haerder baten verbriefde,
En met syn leeringhe zeer veel gheriefde,
Hoe dattet hem beliefde „van haer te scheyden".

Nadat „Tverstants verlichter" en „Troostelijck onderwijs" nog menig welgemeend woord tot „Den goetwillighen Mensch" hebben gesproken, zegt deze:

„Ghy hebt troost verhaelt kleyn ende groot,
Veel troostinghen minioot „hoortmen u uytlegghen,
Welcke kreghen den meesten troost? wiltet my zegghen,
Die schenen verlaten van Godt maeckt my perfeckt."

Troostelijck onderwijs.

„Die den meesten troost kreghen werden u ontdeckt,
Toch u daer na streckt „met al u verstant.

Hier toont men de Apostelen, over haerlieden dalende den heylighen Gheest."

De drie personen, die op het tooneel zijn, doen elk op hunne beurt knielende een gebed en na eene toespeling op de zinspreuk der Rotterdamsche Kamer *Met minnen versaemt* en de verzekering:

„Dat hier ghespeelt is wilt toch niet versmaen,
Wy zegghen u plaen, „'t is nu ghedaen.
En by ons Lelikens uyt liefde bestaen",

eindigt het zinnespel.

De kamer van Rijnsburg droeg den derden prijs weg met een spel, dat de onderteekening draagt van Johan Fruytiers, den Requestmeester van Prins Willem, die verscheidene werken en o. a. eene geschiedenis van het beleg van Leiden heeft geschreven. Het stuk begint met het optreden van twee heidenen, Elyza en Tharsis „met een dunne ranst voor d'ooghen", die op eene bank gaan zitten, terwijl twee Joden, Chananeus en Judas, van de andere zijde het tooneel betreden. Nadat de beide laatsten de schepping, den zondvloed en den toren van Babylon hebben besproken, „komt Godts ordinantie uyt", die eene uitlegging geeft van de woorden:

„V moet hier eendracht „tot een groete aenkleven,
Vrede zy ghebleven „by u Joodtsche geslacht,
Zoeckt den Heer groot van macht „zoo zult ghy leven,
Deucht zy bedreven „plant liefden in u ghedacht".

Nadat „Godts ordinantie" voorspeld heeft:

„Ghy zult gaen in een landt dat hy u zal toonen,
Hy heeft u verkoren boven andere persoonen,
Ende hy zal uwe zaedt ghebenedijen,
Die u vervloeckt zal hy met vervloeckinghe loonen,
Een mans naem werdt groot in toekomende tijen,
Van synen zade zal komen, wilt u verblijen,
Een die daer te houden is groot van waerden,
Want in hem zullen alle gheslachten der Aerden
Worden ghebenedijt, hy zal aenvaerden
Godt tot een schilt, en volghen synen raedt" fijn,
Als de sterren des Hemels zoo zal syn zaedt „zijn",

verdwijnt zij, om spoedig terug te keeren en op de besnijdenis aan te dringen, daarin bijgestaan door „d'eerste vertooninghe daer Abra-

ham synen sone opofferen wilt, leest Genes. XXII". „Godts ordinantie" gaat dan weer heen en keert terug met „de Wet", die zij aan de Joden overhandigt. Bij het heengaan, dat weer zeer spoedig volgt, wordt „Godts ordinantie" aan het kleed getrokken door één der heidenen en toegesproken met de woorden:

„Vriendt belght u niet al spreeck ick wat onbeschaemt,
Oft ghy daer mede by ons Heydenen quaemt,
Die hier zijn versaemt „als een verlaten gheslacht,
Ja heel vergheten, en uyt uwe ghedacht,
Ick zoude doen klacht „wist ick dat my zou vromen:
Zeght my, zal van ons niet werden vernomen?

Godts ordinantie.

Uwen tijdt en is noch niet ghekomen,
Godt zendt my aen den ghenen daer 't is synen wille."

Zij verlaat de heidenen, maar keert spoedig terug, nu met den „Mondt der Propheten", die zich tot de Joden wendt en de komst van den Messias voorspelt:

„Van Longimano af, rekent tseventich weken,
In syn tweede jaer 't zal weynich ghebreken,
Doen zijn ghebleken „myn woorden perfeckt
Men hoorde my van Messias komste spreken,
Waer deur de zonde zal werden bedeckt."

Voor den heiden Elyza, die „onnooselijc" vraagt:

„Zeght vriendt wat zal hy ons zijn verleenende,"

heeft „Mondt der Propheten" minder troost, want het antwoord luidt:

„V herten zijn van binnen versteenende,
Deur afgrijselijcke afgoderije,
Ghy wordt verstroyt eer ghy 't zult zijn meenende,
Noch in een wijl tijts en wordt ghy niet blije."

Na het vertrek van „Godts ordinantie" en „Mondt der Propheten"

komen de Joden en heidenen met elkander tot een gesprek, dat over geschiedenis loopt en waarin wij hooren van Pharao, Cyrus, Cambyses, Darius, Haman, Alexander, Bagoges, Seleucus, Judas Maccabeus en Nicanor. Het eindigt met de vraag van Tharsis, één der heidenen:

„Ziet ick moet u wat vraghen wilt u niet storen,
Oft moghelijck van ons daelde ws Godts toren,
Wat dunckt u zoudt niet wesen u believen,
Dat wy by uwen Godt oock sworen,
Ende hem aenbaden ende hooch verhieven,
Oock met u timmerden tot uwe gherieven?
Gheeft antwoordt ghy Joden.

Judas.

T is ons verboden,
Namen wy u wijven „Godt mocht ons uytroden,
Hier deur wy voor zulcx te doene schromen."

De komst van „Godts ordinantie" maakt een einde aan het gesprek; een „liedeken wert ghesonghen vande Enghelen in Musijck" en „Godts ordinantie" gaat heen, om terstond terug te keeren met „Gratie deur Christum."

„Ick ben Gratie deur Christum die u kom' groeten,
Myn meester is Christus die u druck wilt versoeten,
Ghelooft en ontfanght my, ghy zult Godts rijck erven.

Judas.

Wy hebben de Wet hoe zouden wy 't derven?

Gratie.

Zonder myns meesters hulp zoudt ghy sterven,
Want ghy en hebt de Wet te volbrenghen gheen macht,
Maer sy is volbrocht van Christo zeer hooch gheacht.

Chananeus.

Wy weten wel dat Messias wordt verwacht,
En dat van hem zalicheyt zal werden ghebracht
Ons Joodtsche gheslacht:

Want mondt der Propheten sprack 't hooch vermaert,
Maer den tijdt en is noch niet dat hy hem openbaert,
Oft meynt ghy dat wy zijn zoo kranck van aert,
Dat wy Joseph sone voor Christum houwen?
Neen wy en trouwen."

Als de Joden zijn vertrokken, klaagt „Gratie" tegen „Godts ordinantie", dat Juda niet wil gehoorzamen, en geeft daarna op de vraag van Elyza: „Isser gheen troost?" ten antwoord: „Als nu noch niet." Thans „wert de verrysenis Christi vertoont, en van binnen werdt ghesongen Christus is opgestaen, oft een ander liedeken daer op sluytende." Dan treden „Mondt der Propheten," „Godts ordinantie" en „Gratie deur Christum" naar de heidenen toe en spreken hen aan, met het gevolg, dat „den rans" van hunne oogen valt en zij, na eerst hunne vreugde te kennen gegeven te hebben, met „Gratie" gaan „wandelen na Ioppe daer Petrus is." Zij komen terstond ter bestemder plaatse, „kloppen eens, ende middeler tijdt wordt van Petro (die binnen leyt al oft hy slapen woude) het visioen vanden vierkantighen doeck met veelderhande dieren drymael op ende neder ghehaelt." Nadat „De stemme des Vaders" „onsienlijck" tot Petrus heeft gesproken, vraagt deze de heidenen naar het doel van hunne komst en zij verklaren:

„Ons is leedt dat wy wel eer waren snevende,
Wy bekennen ons schuldt groot boven maten,
In Christo willen wy het gheloove aenvaten."

Daar treedt Barnabas op en valt Petrus in de rede met de opmerking, dat de heidenen onbesneden zijn, maar Petrus meent:

„'t Evangelium en wordt nu niet versweghen,
Maer u ghepredickt, al hebt ghy niet op Godt ghepast,
Oock de Wet daer de Joden op staen zeer vast,
Al haren last „zal u niet overvallen,
Want 't gheloof in Christo mach helpen u allen,
Laet Philosophije daer ghy me zijt besmet."

Als allen het tooneel hebben verlaten, wordt er „binnen" een lied gezongen — de muziek is er bij afgedrukt — en het stuk

eindigt met eene „conclusie", die door twee personen wordt uitgesproken.

Wij verlaten het feest der *Blauwe Acolyen* [1]) vol bewondering voor het geduld der feestgenooten, die behalve deze drie spelen van zinne nog zes andere wilden zien. Wij laten de jolige rederijkers bij hun vat bier en hun feestmaaltijd, nemen aan, dat de wedstrijd met de Refereynen in 't vroede, in 't amoreus en in 't zot [2]) aan velen genoegen zal hebben verschaft, en vertrouwen, dat de zotten van de verschillende kamers met hun geest hebben gewoekerd. Het was ons slechts te doen, om een paar voorbeelden te geven van de stukken der rederijkers, voordat de renaissance eenigen invloed had geoefend op de dramatische kunst bij ons te lande.

De Kamers van Rhetorica zijn ontstaan uit de geestelijke broederschappen; hare inrichting en haar naam hebben zij in het Bourgondische tijdperk aangenomen. Terwijl de broederschappen zich op het vertoonen van geestelijke drama's toelegden, verlieten de rederijkers het gebied der kerkelijke overlevering en schreven de verstandelijke ontwikkeling hunner medemenschen in hunne banier.

---

[1]) Het feest is uitvoerig beschreven door J. C. Schultz Jacobi in *Rotterdamsche Historiebladen door J. H. Scheffer en Fr. D. O. Obreen. Rotterdam.* 1876. 2*de Afdeeling. Geschiedkundige stukken. Eerste deel*, blz. 474—538.

[2]) Over een paar dezer „Refereynen in 't zotte" een enkel woord, om er op te wijzen, hoe cosmopolitisch verhaaltjes en aardigheden zijn. Johan Fruytiers had voor het Rotterdamsche feest een gedicht vervaardigd, dat het avontuur behelst van drie vrouwen, die met hare mannen op eene bedevaart gaan, en van drie „onghenoemden", die op eigenaardige wijze gebruik maken van de onthouding, welke de drie gehuwde paren zich hebben opgelegd. Men vindt dit zelfde verhaal in *Les Cent nouvelles Nouvelles*, n°. 30 (vgl. de uitgave van *P. L. Jacob. Paris, Adolphe Delahays,...* 1858, blz. 150). De ongenoemden zijn daar monniken.

Een ander lid der Rijnsburgsche kamer bezong de vrouw, die de maitresse van haren man van alles voorzag, om hem nooit aan iets gebrek te doen lijden. Erasmus doet dit verhaal in zijne *Colloquia* (vgl. de uitgave van Schrevelius, 1664, blz. 214). Bernagie maakte er gebruik van in *De goê vrouw*, 1686 (vgl. *De Nederlandsche Spectator*, 1880, blz. 327) en William Warner putte voor eene Engelsche ballade, *The patient countess*, uit dezelfde bron (vgl. Percy's *Reliques of ancient poetry... London... Routledge*, 1857 (?), blz. 148).

Verder weken zij ook hierin van hunne voorgangers af, dat zij zelve hunne stukken vervaardigden.

Vooral in de Zuidelijke Nederlanden hebben de Kamers van Rhetorica een grooten bloei gekend. Tengevolge van den rijkdom en de welwaart dier provincies was alles, wat op de Kamers betrekking had, op grooten voet geschoeid en waren de rederijkersfeesten dan ook veel luisterrijker dan in Noord-Nederland. Doch ook hier waren de Kamers in grooten getale aanwezig en hebben zij haar bestaan lang gerekt. Terwijl de Middelburgsche kamer, die ongeveer in 1430 werd opgericht, voor de oudste in Noord-Nederland wordt gehouden, verrezen in steden en dorpen zoovele van hare zusters, dat men er weldra in de Zeven Provinciën ongeveer honderd kon tellen. De bloeitijd der Kamers van Rhetorica valt in de 16de en het begin der 17de eeuw, haar ondergang eerst in de 18de eeuw. Tot haar bloei hebben vooral de uitgeweken Zuid-Nederlanders veel bijgedragen.

Het doel der Rederijkers was de beoefening der poëzie in het algemeen en tevens, om door haar te leeren en te vermanen. Beide doeleinden streefden zij na door het vervaardigen van allerlei gedichten, o. a. van *Spelen van Sinne*. Met deze laatste dichtsoort traden zij op dramatisch gebied.

Het *Spel van Sinne*, d. i. spel van verstand, zooals men thans vrij algemeen het woord verklaart [1]), had steeds een didactisch karakter. Alle, of althans de meeste, personen, die er in optraden, waren allegorieën, welke over godsdienstige of zedenkundige onderwerpen redeneerden. In een tijd als de 16de eeuw, toen de hervorming begon door te dringen, moest dit leiden tot het op het tooneel brengen van den twijfel op godsdienstig gebied, en dat is dan ook inderdaad het geval geweest. De rederijkers hebben door hunne spelen van zinne, waarin de critiek langzamerhand eene belangrijke rol ging vervullen en weldra tot veroordeeling oversloeg, de

[1]) O. a. Mone, *Uebersicht der Niederländischen Volksliteratur*, 1838, blz. 354, Noot; Jonckbloet, *Gesch. der Nederl. Letterk.*, 3de druk, II, blz. 440, en Dr. J. te Winkel, *Vondel als treurspeldichter* (vgl. *Bladzijden uit de geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde. Haarlem*, 1881, blz. 209).

hervorming zeer in de hand gewerkt. Maar zij traden ook dikwijls in hunne stukken op het gebied van staat en maatschappij, toen zoo nauw aan dat van den godsdienst verwant, en daardoor is het didactische van hunne richting van grooten invloed geweest op den vooruitgang en de beschaving.

Het schijnt, dat de rederijkers zelve gevoelden, dat men alleen met didactiek en dialectiek geen goed drama kan scheppen. Immers zij voegden aan hunne stukken gewoonlijk eenige vertooningen toe, zooals wij boven reeds konden opmerken. En die vertooningen waren somtijds op groote schaal ingericht, vooral in de Zuidelijke Nederlanden. Zoo liet b.v. Karel van Mander in zijn *Noach* door middel van pompen en waterleidingen het tooneel en een deel van de toeschouwers onder water zetten, om een goed denkbeeld van den zondvloed te geven [1]). Werden er geene of slechts enkele vertooningen aangebracht, dan werd den spelers ten minste op het hart gedrukt, om door goede actie aan het spel eenige levendigheid bij te zetten. Men vindt b.v. in den bundel der Spelen van Sinne, die in 1606 op het feest te Haarlem werden opgevoerd [2]), tallooze aanwijzingen voor de spelers. Maar in weerwil daarvan bleef het dramatische in de rederijkersstukken zeer sterk op den achtergrond.

Ook het lyrische element kwam weinig uit. In enkele stukken wordt het vertegenwoordigd door een gebed, in de meesten door een liedje, dat inderdaad werd gezongen, zooals hieruit blijkt, dat dikwijls de wijze wordt aangeduid en een enkelen keer de muziek is afgedrukt [3]).

---

[1]) Vgl. Kops, t. a. p., blz. 269. Hierbij zij echter opgemerkt, dat de *Noach* reeds volgens den titel geen volkomen echt rederijkersstuk kan zijn geweest.

[2]) Vgl. het *Const-thoonende Jewel, By de loflijcke stadt Haerlem, ten versoecke van* Trou moet blijcken, *in 't licht gebracht. Waer inne duydelick verclaert ende verthoont wordt alles wat den Mensche mach wecken om den armen te troosten, ende zijnen Naesten by te staen. In twaelf Spelen van Sinne, soo veel Intreden, Refereynen ende Liedekens ghestelt in Redenrijck naer de volgende voorgegevene Caerte van* 't Speel-coren. (vignet). *Tot Zwol, By Zacharias Heyns, Drucker des Landschaps van Over-ijssel*, 1607. *Met privilegie.*

[3]) Dat is het geval in den juist genoemden bundel.

Sporen van studie der oudheid, of althans van eenige bekendheid met de namen van classieke schrijvers, treft men weder het eerst aan in de stukken der Zuid-Nederlanders. In enkele spelen van zinne, die in 1561 op het landjuweel te Antwerpen werden vertoond, vindt men tal van Grieksche en Romeinsche namen genoemd. Maar al prijst in het zinnespel van de Antwerpsche *Goubloeme* „Loflijcke fame", ook nog zoo zeer Homerus en de Grieksche tragici [1]) en al neemt „Redene" het daarna moedig op voor de Latijnsche dichters [2]), de schrijvers van het stuk toonen volstrekt niet, dat de classieke oudheid eenigen invloed op hun kunstwerk heeft geoefend. Zelden gebeurde het, dat een onderwerp, dat aan de oudheid was ontleend, door de rederijkers ter dramatiseering werd gekozen [3]). Zelfs de vertaling van Terentius door Cornelis van Ghistele, in 1555

---

[1]) Vgl. den vroeger aangehaalden bundel:

„Homerus hier af de vader certeyn „is
En thoot van alle Griexse Poeten,
Euripedes heeft hem oock wel ghequeten
Hier inne, als schrijuer der Tragedien,
Aristophanes constighe Comedien
Sijn prijselijck om verheuen noch te sijne,
En Sophocles heeft ghetoont een schoon doctrijne
Die seer weerdijck hier oock is om noemen,
Dus segghe ick int corte, sou ick my beroemen
Al der Griexser Poeten lof te verhalen
Ick behoefde beter te sijne ter talen
Dan Mercurius selue, seer facondich,
Ja al haddick hondert monden wel mondich
En hondert tonghen ick segghe noch int sluyten
Daer grooten lof waer seer quaet om uyten
Vander Griexser Poeten die laudabele
En weert alder eeren sijn."

[2]) „Seer abele
Waren de Romeynen oock, en seer expeert,
Dies sy wel fijn eenen eeuwighen lof oock weert
Daer Vergilius Maro eerst in heeft ghetoont
Een Constighe daet."

[3]) Vgl. de titels daarvan bij Schotel, t. a. p., I, blz. 134, Noot

te Antwerpen verschenen [1]), heeft geen invloed van eenige beteekenis gehad.

De rederijkers hebben zich met volharding aan hun dramatischen kunstvorm vastgeklampt. Terwijl toch de studie der classieken langzamerhand haren invloed op ons tooneel deed gelden, terwijl vreemde tooneelspelers, Engelschen, Franschen en Italianen [2]), dikwijls in onze groote steden voorstellingen van geheel anderen aard gaven dan die der Kamers van Rhethorica, bleven deze voor een groot deel de oude banen bewandelen. De nieuwe theorieën drongen langzaam door; zij werden geënt op den bestaanden stam en brachten vruchten voort, die in den beginne tweeslachtig, zich mettertijd naar ééne bepaalde zijde ontwikkelden. Doch ook de oude stam bleef nog lang bloeien en dezelfde vruchten afwerpen als hij sedert eeuwen gedaan had.

In 1616 had er een groot feest te Vlaardingen plaats, waar 15 kamers hunne spelen van zinne voordroegen op de vraag:

„Wat middel dat best dient genomen by der handt,
Die 't Gemeen, noodichst is, en wonderlickst voor 't Landt?"

Gorinchem behaalde den prijs. En de Amsterdamsche Kamer *In liefde bloeyende*, die zeker niet als verzachtende omstandigheid kon aanvoeren, dat zij in de groote koopstad afgezonderd was van het

---

[1]) De titel van het 1ste stuk — de comedies hebben geen gemeenschappelijken titel — luidt:

Andria, de eerste Comedie vande sesse, de welcke P. Terentius Afer die vermaerde ende gheleerde Poeet, int Latine bescreven heeft, nv eerst in onser duytscher talen Rhetorikelijck over ghestelt, seer playsant om lesen.

Achter het stuk: *Gheprent Thantwerpen, op die Lombaerden veste, by mi Symon Cock. Met Privilegie van vier iaren.* Het jaartal wordt achter een der andere stukken opgegeven.

[2]) In 1590 speelde er een Engelsche troep te Leiden (vgl. *De Navorscher*, 1858, blz. 7), in 1598 speelden daar Italiaansche komedianten (vgl. *De Navorscher*, 1853, *Bijblad*, blz. XLI), in 1605 gaf een Fransche troep voorstellingen in 's Gravenhage (vgl. Mr. L. Ph. C. van den Bergh, *'s Gravenhaagsche Bijzonderheden*, I, 1857, blz. 32).

intellectueele leven van dien tijd, trad op met het stuk, (1 dat ik ten slotte nog wil bespreken.

„Vaderlijcke sorch" en „Tydelijcke toesicht" sporen „Gebiedende Mensch," hun zoon, aan, om zich aan het heil van den staat te wijden.

„Alzoo 't de schicking Godts (die als doet zonder hinder,
Dat daedlick hinder is, en geen hinder in schijn)
Gelieft heeft dat hier op der aerde soude zijn
Een vreedsaem ommegang der menschen met malcander,
Tot onderlinge nut, so wel van d'een als d'ander:
Met seek're maet, zo int gebien als 't gehoorzamen,
En ghy die plaets bekleet, neffens ander bequamen,
In wien men meer gebiet als geboden verwacht:
So wil ick ernst'lijck, dat ghy u vernuft en macht
Hangt aen 't gemene best, en dat dient voor u zelven."

„Ghebiedende Mensch" zal aan dat verlangen voldoen:

„Mijn Ouders troost u dies. Ick hoop met vlijt dees' ploech
Sonder yemants gewroegh, om Godt en u ten deel,
Ten deelen om mijn zelfs, en om 't gemeen geheel
Te mennen, tot profijt van al ons Ingeseten.
Om Godt, by wien 't gebiet den Mensch wert uytgemeten.
Om u, dat Sparta rieckt, so niet heel is verast,
Dat het den Bataviers oock out te worden past.
Om 't gemeen dat daer voor Goden en geesten waecken.
Om mijn: datmen in mijn u nimmermeer sou laecken."

De „Mensch" vraagt nu „Reeden" om raad, maar deze weigert eerst:

„Ghy meent uyt misverstant ick tree u op u teen,
En ben jaloers van u hooch gedachste gebiet;
'k Min u nochtans om u self; wed'rom min ick u niet
Om d'angenomen staet; uyt vrees, ghy sijt t'eersuchtich.
En is daer yet wat aen, noch raet, noch lessen tuchtich
Versetten u gemoet, dus laet ons vrunden scheyen."

---

1) Zie *Vlaerdings Redenrijck-bergh, met middelen beplant Die noodigh sijn 't Gemeen, en voorderlijck het Landt.* (vignet) *t'Amsterdam, Gedruckt by Kornelis Fransz. Boecdrucker, wonende by de Zuyder Kerck, Anno* 1617. *Met privilegie.*

„Reeden" laat zich echter verbidden en geeft „Ghebiedende Mensch" verschillende voorschriften, o. a.:

„Even zo moet elck een die hem aen 't gebiet houdt,
Eerst hem zelf, dan met hem d'Onderdanen besnoeyen.
Die veel struyckelt of valt, kan hem qualijck bemoeyen
In wat manier hy best een ander op sal heffen.
Die ongeregelt is, kan zwaerlijck regel treffen.
Hy heerst niet wel, die noyt voor heen was overheert".

De wet is de koning „van alle Potentaten" en eene veelhoofdige regeering even goed als die van een enkelen. Rechtvaardigheid is de grondslag van een goed bestuur en men komt tot deze door „de salige school der Philisoophsche leer."

Met deze kennis toegerust komt „Ghebiedende Mensch" bij „Letterlijcke kennis" en „Lang ervarentheyt" en verzoekt:

„Dat ghy de sluysen van u wetenheyt doet open,
En bedouwt mijn uyt jonst met kennis alder dingen,
Die de stant van 't gemeen belangen; sonderlingen
Wat d'outheyt daer af leert, wat de History schrijft,
Wat de Poët versiert, Wat in geheuchnis blijft."

Zij dringen aan op het betrachten van deugd, godsvrucht en wijsheid; van de laatste heet het:

„Dat tegenwoordich is wort wel by haer gedreven.
Dat in verwachting is, voorziet sy. Sy gedenckt
Dat lang verleden is. Gheen bedroch haer yets krenckt.
Niemant bedriecht sy weer. 't Dient haer al datter is.
T geluck self haer herkent. Zekerlijck en gewis
Maeckt een wijs man hem zelf (so veel hy wil) geluckich,
En gebiet die Fortuijn. Onwetenheyt maeckt druckich,
En doet haer self, met tgeen dat haer aankleeft, vervallen.
Van de geheuchenis en 't gebruyck veel te kallen
Waer hier plaets, maer geen tijt: dan doch dees' twe pylaren
Stercken een rijck oock seer: mitsdien sy kennis baren,
Die naren, veeltijts plach geleertheyt onbedeest.
Deucht en Godtvruchtigheyt versterckt sy aldermeest".

De „Mensch" tijgt thans op weg naar „Wijsheyt" en treft bij haar „Waerheyt" aan. Ook zij geven goeden raad en de „Gebiedende Mensch" gaat heen, om echter spoedig terug te keeren en zich dan in het bijzijn van beiden met de op te lossen vraag bezig te houden. Die oplossing luidt aldus:

„'t Innich aenroepen Godts met vromigheyt int velt,
Als men te vechten heeft, 't huys met eendacht verselt."

Ruim eene halve eeuw was het geleden, dat de Rotterdamsche wedstrijd had plaats gehad. Wat was er in dien tijd al niet geschied in ons land! En welk eene sterke gelijkenis vertoonen toch de zinnespelen van 1561 met dit stuk van de Amsterdamsche Kamer uit 1616. Zoo mogelijk, is zelfs dit latere spel van zinne nog armer aan het dramatische element dan de oudere stukken. Slechts de taal is beter en er is eene soort van verdeeling in 5 actes in op te merken. Maar men was nog niet tot de overtuiging gekomen, dat de allegorie volkomen ongeschikt is voor het drama en dat slechts handelende personen, niet redeneerende abstracte begrippen, daar kunnen boeien. Het drama vordert, even goed als de overige dichtsoorten, personen, individualiteiten. Doch de rederijkers leefden en bloeiden in een tijdperk van overgang. De middeleeuwen ruimden het veld voor een nieuwen tijd, de hervorming bewerkte eene groote omwenteling op het gebied van staat, maatschappij en van het denken; door nieuwe ontdekkingen, door den vooruitgang der wetenschap en door de herleving der classieke letteren breidde de gezichtskring zich uit. Zulk een tijd van worsteling tusschen het oude en nieuwe op elk terrein is niet gunstig voor den bloei der kunst, omdat de strijd op haar gebied wordt overgebracht. Zoo hebben dan ook de rederijkers grootere verdiensten voor het verspreiden der nieuwe denkbeelden dan voor de letterkunde.

HOOFDSTUK II.

De treurspelen van Seneca.

Het is zonder twijfel voor het onderzoek, dat in dit werk plaats heeft, niet noodig, om de tallooze beschouwingen over het wezen der tragedie en de *Ars poëtica* van Aristoteles weder met eene te vermeerderen. Het meerendeel van hen, die zich door eene studie over den invloed van Seneca's treurspelen voelen aangetrokken, bezit genoeg classieke ontwikkeling, om zich door de lezing van eenige meesterstukken der Grieksche tragici, zij het dan ook lang geleden, althans „im Groszen und Ganzen" een denkbeeld te hebben gevormd van het eigenaardige der dramatische kunst van de Grieken. Bovendien is in den laatsten tijd het wezen der Grieksche tragedie, hetzij op zich zelf staande, hetzij met het oog op Vondels treurspelen, meer dan eens ter sprake gekomen [1]), en ik meen dus daarnaar te kunnen verwijzen. Doch eene beschouwing van Seneca's treurspelen behoort bij ons onderwerp, niet het minst omdat, volgens de juiste opmerking van Lucian Müller in zijn vroeger genoemd opstel [2]), er oneindig meer op die treurspelen wordt gescholden dan dat zij worden gelezen. Bij deze beschouwing blijven de *Phoenissae*, die fragment is, en de *Octavia*, die niet van Seneca kan zijn, buiten rekening.

---

[1]) Vgl. Jonckbloet, t. a. p., IV, blz. 220, vlgg., Dr. H. E. Moltzer, *Studiën en Schetsen van Nederlandsche Letterkunde. Haarlem,* ... 1881, blz. 219—252, Te Winkel, t. a. p., blz. 202, vlgg., en blz. 310—343.

[2]) Vgl. *Neue Jahrbücher für classische Philologie*, dl. 84, 1864, blz. 419.

De treurspelen van Seneca zijn in vijf bedrijven afgedeeld, van welke het eerste meestal het kleinst is. De maat van den dialoog is, evenals in de Grieksche treurspelen, de zesvoetige jambe; de maat der koren wisselt af en is dikwijls eenigszins samengesteld. Het koor treedt aan het einde van elk bedrijf op, behalve aan het slot der vijfde acte. Het staat gewoonlijk geheel buiten de handeling van het treurspel; somtijds neemt het eenigszins deel aan de handeling, b. v. wanneer het bestaat uit juist buit gemaakte slavinnen, en slechts bij uitzondering voert het een gesprek met één der personen van het treurspel, zooals in het 1ste en 3de bedrijf van de *Hercules Oetaeus*, in de 5de acte der *Medea* en in de 1ste acte van de *Troades*. In al de treurspelen is slechts één koor, behalve in de *Agamemnon* en de *Hercules Oetaeus*, waar twee verschillende koren optreden.

In Seneca's treurspelen wordt aan de eenheid van tijd en aan die van plaats vastgehouden. Wat de laatste betreft, moet men echter eene uitzondering maken voor de *Hercules Oetaeus;* het eerste bedrijf van deze tragedie speelt op Euboea en de volgende te Trachis. En de *Hippolytus* zou men zonder twijfel thans met verschillend decoratief moeten opvoeren. De held van het treurspel stelt in eene woeste, bergachtige streek zijne jagers op, doch het grootste gedeelte van het stuk speelt bij het paleis van Theseus.

Dat weinige moge volstaan over den uiterlijken vorm der treurspelen. Wat den inhoud betreft is reeds vroeger opgemerkt, dat deze berust op Grieksche mythen. De bouw der stukken, de karakterteekening is zeer verschillend, en het kan daarom geen verwondering wekken, dat men vroeger vrij algemeen, en thans ook nog bij uitzondering, de treurspelen aan verschillende dichters heeft toegewezen. Door dat verschil wordt het uiterst moeilijk, om al de treurspelen van Seneca onder één gezichtspunt te brengen.

Het eerste bedrijf der tragedies begint meestal met eene alleenspraak, die dan door een koorzang wordt gevolgd. Die alleenspraak brengt den toeschouwer op de hoogte van den toestand. In de *Oedipus* verhaalt de held van de pest, die Thebe teistert; in de *Troades* beklaagt Hecuba den val van Troje en van haar huis; in de *Medea* roept de door Jason verlatene heldin de goden als

wrekers op en in de *Hercules Oetaeus* beroemt Hercules zich op zijne juist volbrachte heldendaden. Dan wordt in het vervolg van het treurspel de verdere loop der fabel behandeld en krijgt de held of heldin meestal de straf, die verdiend is wegens eene vroeger bedrevene misdaad. In andere treurspelen daarentegen dient de alleenspraak in de 1ste acte geheel als proloog. Zoo opent Juno de *Hercules furens* met hartstochtelijke beschuldigingen tegen Zeus en eene bedreiging tegen zijn zoon Hercules. En die bedreiging wordt in het treurspel tot vervulling gebracht: Hercules wordt met waanzin geslagen en doodt in dien toestand zijne vrouw en kinderen. In de *Thyestes* is het de schim van Tantalus, die door Megaera uit de onderwereld wordt opgeroepen en door haar gedwongen, om haat te zaaien tusschen zijne kleinzonen, Atreus en Thyestes. In het vervolg van het drama zien wij uit dien haat de vreeselijke misdaad geboren worden, die de fabel der beide broeders tot eene der afschuwelijkste maakt van de geheele oudheid. En in de *Agamemnon* is het op hare beurt de schim van Thyestes, die Aegisthus aanzet tot het plegen van den moord op Agamemnon, den zoon van Atreus. In deze treurspelen is dus het eerste bedrijf een proloog; hier geene expositie van den toestand, die het gevolg is van de daden der hoofdpersonen, maar eene hoogere macht, die ingrijpt en de personen die handelingen doet verrichten, door welke ten slotte de ontknooping plaats vindt.

Ook het tijdstip, waarop men de handeling voleindigd kan noemen, is bij deze treurspelen zeer verschillend. De *Hercules Oetaeus* eindigt met het slot der 4de acte, nadat Hercules het vergiftigde kleed heeft aangetrokken en de ongelukkige Deianira de handen aan zich zelve heeft geslagen. Het 5de bedrijf, dat bijna 400 verzen telt, wordt gevuld met het bericht van Hercules' dood, een treurzang van Alcmene en de troostredenen van den herrezen Hercules. Ook de *Hercules furens* eindigt vóór het 5de bedrijf. De held heeft dan in waanzin de zijnen omgebracht; in de laatste acte wordt zijn verstand weer helder en vormt hij het plan om naar Athene te gaan. Eenige overeenkomst daarmede levert de *Troades* op, maar in deze tragedie worden ook twee verschillende verwikkelingen afgesponnen, het offeren van Polyxena en het droevige lot van den

kleinen Astyanax. Wat het gewicht der handeling betreft, neemt de eerste verwikkeling verreweg de eerste plaats in het treurspel in, maar toch valt het meeste licht op de andere. Zelfs heeft Seneca in het 3de bedrijf van dit treurspel in het tooneel tusschen Andromache, die haar zoontje verborgen tracht te houden, en Ulysses, die het kind zoekt, het beste geschreven, wat op dramatisch gebied door hem werd geleverd. Bij Andromache steekt de figuur van Polyxena zeer af; het blijkt reeds voldoende hieruit, dat zij eene „persona muta" is. Toch wordt met de handeling, van welke zij het middelpunt uitmaakt, de 4de en 5de acte gevuld, terwijl reeds aan het einde van het 3de bedrijf Astyanax door Ulysses ter dood wordt gevoerd. De overige treurspelen hebben die fout niet.

Seneca heeft sommige karakters geteekend, zoo vastberaden, zoo uit één stuk, dat er bij hen evenmin van weifeling sprake kan zijn als van climax in de uiting hunner hartstochten. Sommige zijner tragische figuren zijn nauwelijks meer personen, doch gepersonifieerde eigenschappen. De ijverzucht van Medea is en blijft gedurende het geheele treurspel, dat haren naam draagt, even groot; haar plan tot wraak staat terstond vast en zij voert het zonder aarzelen, zonder ernstigen strijd met betere gevoelens uit. Haar toorn is hevig, maar gelijkmatig. Phaedra koestert eene schuldige liefde voor haren stiefzoon Hippolytus; met ijzeren wil streeft zij het doel na, om hem te bezitten, en het denkbeeld aan haren man komt geen oogenblik bij haar op. Atreus heeft zijne plannen tot wraak terstond gereed en wijkt er geen stroobreed van af. Het blijft zeker de vraag, of zulke karakters wel het meest geschikt zijn voor de hoofdpersonen eener tragedie en of niet juist het opstaan en vallen aan hen de zoo noodige sympathie moet verschaffen, welke zij door hunne daden verbeuren. Doch niet alle personen bij Seneca zijn zoo uit één brok steen gehouwen, niet allen vertoonen zoo de eigenaardigheid van het Romeinsche volkskarakter als de bovengenoemden. Clytaemnestra vreest voor straf, als Agamemnon zal zijn teruggekeerd, en besluit dus hem te dooden; hare voedster brengt haar tot andere gedachten, maar Aegisthus weet haar dan weder tot het eerst genomen besluit terug te voeren. De in Andromache prachtig geteekende moederliefde

maakt haar tot eene zeer sympathieke figuur; Hippolytus heeft iets eenvoudigs, krachtigs en ernstigs, dat aantrekt; Oedipus en Deianira worden niet door één enkelen hartstocht beheerscht.

In de meeste treurspelen van Seneca treedt, evenals in vele Grieksche, een tweetal personen op, die in ondergeschikte rollen toch tot de ontknooping, althans tot het slot van het treurspel, medewerken; het zijn de voedster en de bode. De „nutrix" is de vertrouwde van de heldin van het stuk; zij geeft goeden raad aan hare meesteres, tracht den hartstocht van deze minder hoog te doen opvlammen, en, waar dat niet gelukt, helpt zij haar, om aan dien hartstocht bot te vieren. Die rol speelt de voedster bij Phaedra vooral, maar ook bij Medea, Clytaemnestra en Deianira. De bode treedt nu eens op onder een bepaalden naam, zooals Eurybates in de *Agamemnon* en Philoctetes in de *Hercules Oetaeus*, maar meestal zonder dat zijn naam nader wordt aangeduid. Hij verschijnt gewoonlijk aan het einde van het stuk, om eene beschrijving te geven van den gewelddadigen dood van één der hoofdpersonen.

Het koor is, evenals in het Grieksche treurspel, ook bij Seneca de ideale toeschouwer; het geeft de indrukken weer, die de handelingen of het lot der hoofdpersonen op dezen maken; het raadt, troost en vermaant. Somtijds staat het koor zeer ver van de handeling af. Als Juno zich in het 1ste bedrijf van de *Hercules furens* heeft beklaagd over Jupiter, bezingt het koor het aanbreken van den dag. En het is een schoone koorzang, die dit natuurtafereel schildert; men moet den dichter dus dankbaar zijn, dat hij een nieuw element aan het treurspel heeft toegevoegd. Doch minder goed is het te verdedigen, dat, waar in de *Troades* Calchas den twist tusschen Agamemnon en Pyrrhus heeft beslecht en den raad heeft gegeven, om Polyxena te offeren, het koor verzekert, dat de ziel tegelijk met het lichaam sterft.

Dit voert ons tot eene andere opmerking, nl. dat in Seneca's treurspelen de wijsgeer den dichter nu en dan parten speelt, terwijl juist de leer der Stoïcijnen zich weinig leent voor de tragedie. En met dat wijsgeerige element staat het argumenteeren in nauw verband. In vele tooneelen wordt de zaak in quaestie door de hande-

lende personen zoo van alle kanten bezien, worden de pleidooien door beide partijen zoo omslachtig gevoerd, dat het onderwerp uitgeput schijnt.

Het bovenstaande is geene volledige karakteristiek der treurspelen van den Latijnschen dichter; ik meen haar echter te kunnen aanvullen door te wijzen op eenige belangrijke punten van verschil tusschen de tragedie der Grieken en die van Seneca.

Bij hem missen wij de evenredigheid in al de deelen van het kunstwerk, die wij bij de Grieksche tragici en vooral bij Sophocles aantreffen. De bouw van het treurspel is bij den Romein dikwijls verkeerd; de catastrophe valt somtijds te vroeg en lange verhalen en beschrijvingen, die haar volgen, zijn niet bij machte, om de belangstelling te blijven boeien. De volgorde der gebeurtenissen is somtijds van dien aard, dat hetzij de ontknooping, hetzij de karakterschildering er onder lijden. Dat is b. v. met de *Oedipus* het geval. Bij Seneca vinden wij niet altijd die eenheid van handeling, door welke alle personen van het treurspel iets bijdragen tot de ontknooping, en alle, zelfs de meest eenvoudige, gebeurtenissen en daden onmisbaar zijn in het groote geheel. Het fijne kunstgevoel, de wijze gematigdheid van zijne Grieksche voorgangers ontbreekt hem. Hunne koorzangen worden niet volgepropt met mythologische namen en geographische beschrijvingen; hunne helden weten ook in den hartstocht maat te houden.

De achtergrond, waaruit de figuren te voorschijn treden, is bij het Grieksche treurspel een geheel andere dan bij Seneca. Niet alleen zijn het de mythen van hun eigen volk, waaraan de Grieken hunne stof ontleenden, en hunne eigene heroën, wier daden en lotgevallen zij op het tooneel brachten, maar ook was hunne wereldbeschouwing eene geheel andere dan die van een Romeinschen wijsgeer uit de eerste eeuw na Christus. Het treurspel is bij de Grieken ontstaan; het berustte op hun godsdienst, op hunne voorstelling van de goden; bij de Romeinen is het als eene uitheemsche plant overgebracht. Het Grieksche treurspel is innig verbonden met de eigenaardige opvatting der Hellenen van het wereldbestuur, van de hoogere machten, die de daden en het lot van den mensch besturen.

Het onvermijdelijke noodlot, dat diepe wonden slaat en wreede straffen oplegt, maar daardoor tevens ook het evenwicht herstelt en den mensch doet berusten in zijn lot, vormt den donkeren achtergrond der oudere Grieksche tragedie. Daarom wekken hare helden niet alleen medelijden en vrees op, maar schenken hunne lotgevallen den toeschouwer ook een gevoel van bevrediging en berusting.

Met Euripides verdween het innige geloof aan de goden uit het treurspel, om plaats te maken voor den uiterlijken vorm er van. En dat is bij Seneca nog in veel sterkere mate het geval dan bij den jongsten der groote Grieksche tragici. Seneca's helden worden door geheel andere beweegredenen gedreven dan die van Sophocles; zijne treurspelen missen het verzoenende element en wekken alleen medelijden en vrees op. Thyestes heeft zwaar gezondigd, maar hij wordt er zoo verschrikkelijk voor gestraft, dat men het Megaera euvel duidt, dat zij zich met de zaak heeft bemoeid. Wat heeft de ongelukkige Andromache misdaan, dat zij van haren zoon wordt beroofd; wat bedreef de arme Polyxena, dat zij aan de bebloede handen van die akelige figuur in de Grieksche mythologie, den wreeden Pyrrhus, den anachronistischen volwassen zoon van den baardeloozen Achilles, moest worden overgeleverd? Zoo wordt tot onderwerp van een treurspel de val van de machtigen der wereld gekozen, die hun lot niet altijd hebben verdiend, en wordt de tragedie een wedstrijd van list of kracht tusschen twee menschen. Doch hoe kon het anders in het Rome van Nero, sedert jaren geschokt door de bloedigste burgertwisten, gewend aan het zien der wreedste euveldaden, overtuigd, dat een menschenleven weinig waarde heeft? Hoe kon het anders bij een volk, dat zijn grootste genoegen vond in het aanschouwen der bloedige tooneelen van de arena? Hoe kon het anders bij een dichter, die de wijsbegeerte der Stoïcijnen had omhelsd en er dus de hoogste eer in moest stellen, om lichaams- en zielelijden, om de slagen van het lot met de uiterste kalmte te dragen?

Als derde punt van verschil tusschen de Grieken en Seneca moet op het theatrale worden gewezen, dat in de Grieksche treurspelen weinig, bij Seneca sterk vertegenwoordigd is. Bij hen worden de

daden meestal achter de schermen verricht en den toeschouwer wordt steeds al wat afschuwelijk is gespaard. Bij den Romein daarentegen is meer handeling op het tooneel, veel meer dramatisch effect. Hij schrikt er niet voor terug, om een moord of zelfmoord voor de oogen der toeschouwers te doen plaats vinden. Eene Furie en schimmen verschijnen; Medea werpt hare kinderen van het dak van het paleis en bestijgt dan haren wagen, om naar den hemel te vliegen; Thyestes houdt zijn bloedig maal voor het oog der toeschouwers, terwijl de zon uit afschuw voor deze daad verdwijnt; Tiresias en Manto offeren op het tooneel; Andromache verbergt Astyanax in den grafheuvel van haren man, waar Ulysses hem weet te vinden; Electra vliegt op het tooneel met Orestes in hare armen, geeft hem over aan Strophius en omvat dan het altaar, om zich voor wraak te behoeden, doch wordt op bevel van Clytaemnestra weggesleurd.

Door al deze verschilpunten met de Grieksche tragedie hebben de treurspelen van Seneca den overgang gevormd van deze tot het moderne drama. En men kan uit de werken van den Romein zoowel het ontstaan van het latere classieke als van het romantische treurspel verklaren. Neemt men de vormen strenger, een weinig meer naar de zijde der Grieken, dan zal men de beginselen waarnemen der Fransch-classieke tragedie. Legt men daarentegen het meeste gewicht op de hevige uiting van hartstochten en op het dramatisch effect in verband met een minder nauwgezet letten op den uiterlijken vorm, dan blijkt terstond, dat het romantische treurspel met dat van Seneca belangrijke punten van overeenkomst aanbiedt. Wij zullen later nog meermalen in de gelegenheid zijn daarop te wijzen.

Seneca's treurspelen zijn van ontzaglijk grooten invloed geweest op de ontwikkeling van het latere drama. Het is eene gewone klacht, dat onze tooneeldichters juist hem tot voorbeeld hebben gekozen [1]); ik wensch daarom dit hoofdstuk te besluiten met een enkel woord over de navolging van Seneca bij andere volken.

---

[1]) Vgl. b. v. Jonckbloet, t. a. p., III, blz. 224.

De kennis der Latijnsche taal was in de 16de en 17de eeuw veel meer algemeen dan die van het Grieksch. Dat is zeker ééne der redenen, waarom men in alle landen na de renaissance meer vertalingen van Seneca aantreft en zijn invloed meer op het nieuw ontluikende drama ziet werken dan dien van de Grieken. Het Grieksche treurspel is niet te verplanten; dat blijkt voor een deel uit Seneca's werken zelve. En toch stond de Romein in zooveel nauwere betrekking tot de Grieksche beschaving dan de tijdgenooten van Lopez de Vega, Shakespeare en Vondel. Men las Seneca niet alleen gemakkelijker, maar men begreep hem ook beter en werd minder afgeschrikt door het vertoonen of lezen van gruwelen. Bloedige oorlogen, gevoerd op eene wijze, zooals men thans niet meer kent, bloedige tooneelen, die de rechtspraak en de geloofsvervolging hadden doen aanschouwen, hadden de zenuwen gehard. Mannen als Huygens en Westerbaen schromen niet, om in hunne puntdichten allerlei aardigheden te zeggen van dieven, die zullen worden gehangen. En het dramatische in Seneca's werken moest aantrekkingskracht uitoefenen na de dorre, redeneerende figuren der zinnespelen.

Wij zien dan ook bij verschillende volken den invloed van Seneca's treurspelen. Reeds in het laatst der 15de eeuw werden zij in het Spaansch vertaald [1]). Op het Spaansche drama hebben zij overigens zoo goed als geen invloed gehad. Als Italiaansche vertalingen worden slechts die van de *Agamemnon* en de *Thyestes* door Dolce (1508—1568) genoemd [2]). Grattarolo ontleende zijn *Astyanax* [3]) aan de *Troades* en Giraldi volgde in de *Orbecche* (1541) de *Thyestes* na [4]). Ook de keuze der onderwerpen door de Italiaansche treurspeldichters van dit tijdperk doet aan Seneca denken.

In Engeland verscheen de eerste vertaling van een treurspel van Seneca, de *Troas* door Jasper Heywood, in 1559. Dezelfde schrijver gaf in de beide volgende jaren vertalingen van de *Thyestes* en de

[1]) Vgl. J. L. Klein, *Geschichte des Drama's*, 1872, IX, blz. 126, Noot. Eene vertaling der *Troades* (1633) door Ant. Gonzales de Salas wordt daar eveneens vermeld.

[2]) Vgl. P. L. Ginguené, *Histoire littéraire d'Italie*, 1824, VI, blz. 78.

[3]) T. a. p., blz. 114. [4]) T. a. p., blz. 70, vlgg.

Hercules furens; Alexander Neville volgde in 1563 met die van de *Oedipus*. Toen kwam John Studley met de *Hippolytus*, *Medea*, *Agamemnon* en *Hercules Oetaeus*, Thomas Nuce met de *Octavia*, en in 1581 bracht Thomas Norton al deze vertalingen bijeen en gaf ze te zamen uit [1]). In de volgende eeuw deed Sir Sherburne eene nieuwe vertaling van de *Medea* (1648) en van de *Troades* (1679) het licht zien [2]). Ook de eerste Engelsche drama's toonen Seneca's invloed. Deze is zeer duidelijk waar te nemen in *The tragedy of Gorboduc* (1565) van Sackville en Norton, welk stuk den 18den Januari 1561 voor het eerst werd opgevoerd. Het drama is in 5 bedrijven verdeeld; aan het slot der vier eerste treedt een koor op en ook de drie Furiën worden niet gemist. Robert Wilnot volgde in *Tancred and Gismund* (1568) Seneca, evenals Samuel Daniel (1562—1619) in zijne treurspelen *Philotas* (1597) en *Cleopatra* (1599). Dezelfde invloed is ook op te merken in *The misfortunes of Arthur* van een onbekenden schrijver en in de drama's van de gravin van Pembroke [3]). In George Peele's *The love of King David and fair Bethsabe, with the tragedy of Absalon* (1599) speelt het koor eene rol, evenals in Marlowe's *The tragical history of Doctor Faustus* (1604). En is het zoo zeker, dat Shakespeare noch zijne schimmen, noch zijne bloedige tooneelen aan Seneca heeft ontleend?

Bij de Spanjaarden, Italianen en Engelschen heeft echter het romantische drama de overwinning behaald op het classieke. Dat was bij de Franschen niet het geval. De nieuwe richting in de tooneelliteratuur laat zich ook daar waarnemen in het midden der 16de eeuw. Vertalingen naar Seneca schijnen echter zeldzaam te zijn. Jean de la Péruse gaf in 1553 eene *Médée* [4]); in de volgende eeuw

[1]) Vgl. Henry Morley, *A First Sketch of English Literature*, 1886, blz. 327, 328.

[2]) Vgl. W. Davenport Adams, *Dictionary of English Literature being a comprehensive Guide to English authors and their works. New edition. London, Paris and New-York*, in voce: Seneca.

[3]) Vgl. George Saintsbury, *A History of Elizabethan Literature, London*, 1887, blz. 61.

[4]) Vgl. Frédéric Godefroy, *Histoire de la Littérature Française depuis le* XVIe *siècle jusqu'à nos jours. 2de édition. XVIe siècle. Prosateurs et Poëtes. Paris* ... 1878, blz. 726.

vertaalde De Marolles (1600—1681) de *Hercules furens* en de *Medea* [1]) en gaf De Monléon een *Thyeste* (1633) [2]), terwijl de schoolkameraad van Molière, Hesnault, vele koren uit Seneca's treurspelen in het Fransch overbracht [3]). De eerste vertegenwoordigers der nieuwe school, Jodelle (1532—1573) en de beide De la Taille's volgden in hunne treurspelen Seneca na. Men vindt in hunne tragedies „eene eenvoudige handeling, een klein aantal personen, zeer korte bedrijven, bestaande uit één of twee tooneelen en afgewisseld door koorzangen; de lyrische poëzie der koren ver verheven boven die van den dialoog; de eenheden van tijd en plaats in acht genomen, minder met het oog op de kunst dan wel om nauwgezet na te volgen; een stijl, die tracht naar verhevenheid en pathos en die daarin slechts te kort schiet, omdat de taal nog in gebreke blijft" [4]). Robert Garnier (1534—1590) volgde meer bepaald ook den stijl van Seneca na en dichtte o.a. een *Hippolyte* (1573) en een *Troade* (1578). Pierre Corneille volgde in zijn eerste treurspel, *Médée* (1636), Seneca, wiens stuk hij zelfs gedeeltelijk vertaalde [5]). Hij was trouwens een groot bewonderaar van den Latijnschen dichter [6]). Racine geeft daarentegen in de voorrede van zijne *Thébaïde* (1664) zijne minachting voor Seneca's *Phoenissae* te kennen [7]).

---

[1]) Vgl. C. A. Sainte-Beuve, *Causeries du Lundi. 3ième édition*, T. *XIIe. Paris*, blz. 114.

[2]) Vgl. *Oeuvres de P. Corneille... par M. Ch. Marty-Laveaux... Paris*, 1862, I, blz. 21.

[3]) Vgl. Sainte-Beuve, *Portraits littéraires. Edition revue et corrigée. Paris*, 1844, II, blz. 13.

[4]) Vgl. Sainte-Beuve, *Histoire du théâtre français au seizième siècle* (aangehaald bij J. Démogeot, *Histoire de la Littérature Française depuis ses origines jusqu'à nos jours. 6ième éd., Paris*, 1864, blz. 344).

[5]) Vgl. *Oeuvres de P. Corneille*, t. a. p., II, blz. 338.

[6]) Vgl. vooral t. a. p., IV, blz. 130, 282.

[7]) Dat heeft hem echter niet verhinderd, om zoowel in dat treurspel als in de *Phèdre* verscheidene versregels van Seneca na te volgen (Zie *Oeuvres... Par M. Paul Mesnard* in de *Grands Ecrivains*, I, blz. 445, 456, 458, 461—463, 475; II, blz. 312, 314, 324, 341, 342, 344, 349, 350, 355, 365, 366, 376, 389, 391, 394, 396).

Doch Corneille en Racine hebben voortgebouwd op de werken hunner voorgangers, die wel telkens met de namen der Grieksche tragici schermden, maar zich toch voornamelijk naar Seneca richtten. Nu staat het treurspel der beide groote Fransche dichters veel verder van dat van Seneca af dan de werken van Jodelle en Garnier, doch ook zij hebben de volmaaktheid der Grieksche tragedie niet bereikt, en Lessing heeft zelfs in zijne *Hamburgische Dramaturgie* aangetoond, dat zij de regels van Aristoteles niet geheel begrepen en verkeerd toegepast hebben. Bij hen vinden wij dus eene vergeefsche poging, om in het wezen der Grieksche tragedie door te dringen, evenals bij Seneca. En al kan men niet beweren, dat het streven van den Romein en van de beroemde Fransche treurspeldichters zich geheel in dezelfde richting beweegt, toch moet men erkennen, dat de tragedies der laatstgenoemden meer overeenkomst hebben met die van Seneca dan met de werken der Grieken. De verdeeling in vijf bedrijven namen zij van Seneca over; de eenheid van plaats en tijd wordt bij den Romein en bij hen aangetroffen. Het koor blijft echter gewoonlijk achterwege en alles, wat afschuwelijk is, heeft achter de schermen plaats. Maar men mist bij hen, evenmin als bij Seneca, de vertrouwden van alle hoofdpersonen en, waar men den Latijnschen dichter zijne rhethoriek verwijt, zal men de Fransche meesters daar zeker niet geheel van durven vrijpleiten.

HOOFDSTUK III.

Studie van Seneca in Nederland gedurende de 16de en 17de eeuw.

Reeds geruimen tijd vóór de oprichting der Leidsche Hoogeschool, die door hare beroemde philologen zulk een stoot heeft gegeven aan de herleving der oude letteren in ons land, waren de treurspelen van Seneca hier bekend en werden zij hier uitgegeven. En dat zijne drama's juist behoorden tot de werken der oudheid, naar welke men gaarne greep, is gemakkelijk te verklaren door den naam van den schrijver. Immers de wijsgeer Seneca stond in hooge achting; reden genoeg, om de werken van den treurspeldichter niet te verwaarloozen. Dat is dan ook niet geschied. In 1536 zag eene uitgave van Seneca's treurspelen te Leiden bij den boekverkooper Gryphius [1]) het licht en in 1547 volgde een herdruk [2]). Bovendien werd de *Medea* in 1556 [3]) en waarschijnlijk reeds vroeger de *Thyestes* en de *Thebais* (*Phoenissae*) afzonderlijk te Deventer uitgegeven [4]). Spoedig brak het tijdperk aan,

[1]) Vermeld in de uitgave van Gronovius. Ik heb het boek niet kunnen opsporen.

[2]) *L. Annei Senecae Cordvbensis Tragoediae.* (Vignet). *Apvd Seb. Gryphivm Lvgdvni*, 1547.

Er staat echter niet bij, dat dit een 2de druk is.

[3]) Vgl. Jacobi Revii *Daventria illvstrata*... 1651, blz. 321.

[4]) *L. Annaei Senecae Tragoedia secunda, quae Thyestes inscribitur. per Erasmum Roterodamum pristinae integritati restituta. Venundantur Dauentriae in aedibus Theodorici de Borne.*

Lvcii Annaei Senecae Tragicorum Clarissimi Tragendia (sic) *quae Thebais inscribitur.* Beide zijn op de Deventer Bibliotheek aanwezig; zij zijn precies op dezelfde wijze gedrukt. De uitgever De Borne was werkzaam van 1510 tot 1552 (vgl. Revius, t. a. p., blz. 292, 293).

waarin onze philologie bloeide: Scaliger, Lipsius, Daniël en Nicolaus Heinsius, Dousa, Vossius, Grotius, Gronovius wisten zich op dit gebied onsterfelijken roem te verwerven. Het is bekend, dat in de 16de en 17de eeuw bij ons te lande, even als elders, de studie van het Latijn meer op den voorgrond stond dan die van het Grieksch en dat onze geleerden de kennis der Romeinsche oudheid mijlen ver vooruit hebben gebracht. Tot de schrijvers, voor welke zij veel hebben gedaan, behoorde Seneca en het is noodig een kort overzicht te geven van de studie van dezen dichter in ons land en van de meeningen, die men aangaande zijne werken koesterde, voordat men zijn invloed op onze eigene tooneelletterkunde wil nasporen.

In 1588 gaf Franciscus Raphelengius, toen te Leiden woonachtig, eene uitgave van Seneca; voor den tekst had hij gebruik gemaakt van twee handschriften en drie oudere uitgaven [1]). Aan het werk waren *Notae* toegevoegd, die tekstkritiek bevatten [2]). Lipsius, de leermeester van Raphelengius, leverde hem voor zijne uitgave eene bijdrage, *Animadversiones* [3]) getiteld, die waarschijnlijk in het werk van den jongeren geleerde werd opgenomen, maar in elk geval ook afzonderlijk in 1588 te Leiden het licht zag [4]). Ook deze *Animadversiones* zijn grootendeels van critischen aard en voor een deel gemaakt met behulp van een handschrift, dat in het bezit van den beroemden Leidschen professor was. Maar een ander gedeelte van zijn arbeid handelt over den dichter der treurspelen. Lipsius trachtte nl. uit het verschil van stijl te bewijzen, dat de meeste treurspelen van de hand van Seneca zijn, en wel van een anderen Seneca dan den wijsgeer, doch dat de overige aan drie of vier verschillende dichters moeten worden toegeschreven.

Ook de opvolger van Lipsius, de beroemde Scaliger, leverde eene bijdrage voor den tekst van Seneca. Hij schreef in het jaar

---

[1]) Dat blijkt uit een brief van hem, opgenomen in de uitgave van Scriverius. Het werk van Raphelengius heb ik nergens kunnen vinden.

[2]) Zij zijn afgedrukt in de uitgave van Scriverius.

[3]) Te vinden in de uitgave van Scriverius en in *Iusti Lipsi V. C. Opera omnia, ... Antverpiae, Ex officina Plantiniana* ... 1614, I, blz. 539—582.

[4]) Zie de uitgave van Gronovius.

1598 [1]) *In Q.Annaei Senecae Tragoedias Animadversiones*, die echter eerst in 1610 het licht zagen [2]). Ook deze aanteekeningen zijn van critischen aard.

In 1611 gaf Daniel Heinsius eene nieuwe uitgave van Seneca [3]); hij legde den tekst der uitgave van Janus Gruter (1604) tot grondslag. Behalve de *Animadversiones* van Scaliger, liet Heinsius achter de uitgave zijne eigene *Animadversiones et Notae* drukken. Voor de veranderingen in den tekst, die hij daarin voorsloeg, had hij ten deele gebruik gemaakt van een handschrift, dat hem was toegezonden. Verder handelde Heinsius over den schrijver der treurspelen en trachtte te bewijzen, dat de *Hippolytus*, *Troades* en *Medea* van L. Annaeus Seneca, de *Hercules furens*, *Thyestes*, *Oedipus* en *Agamemnon* van M. Annaeus Seneca en de *Thebais*, *Hercules Oetaeus* en *Octavia* van verschillende dichters zijn.

Toen korten tijd later Petrus Scriverius eene nieuwe uitgave van Seneca voorbereidde, schreef ook de bekende Harderwijksche hoogleeraar Pontanus *Animadversiones*, die in het werk van Scriverius werden opgenomen. Niet alleen gaf Pontanus met behulp van een MS., dat in zijn bezit was, tekstcritiek, maar hij bestreed ook uitvoerig de meening van Lipsius, die de treurspelen aan verschillende dichters toewees, en nam slechts één schrijver aan.

In 1620 verscheen de uitgave van Scriverius [4]); zij is een waar pakhuis. Want Scriverius gaf een tekst, natuurlijk „serio castigatus", en voegde daar bovendien bijna alles aan toe, wat Nederlandsche en vreemde geleerden over Seneca hadden geschreven [5]). Ook de

---

[1]) T. a. p.

[2]) Vgl. *Ios. Ivsti Scaligeri... Opvscvla varia antehac non edita... Parisiis,...* 1610, blz. 297—334. Heinsius beweerde in 1611, dat hij ze voor het eerst uitgaf.

[3]) *L. Annaei Senecae et aliorum Tragoediae serio emendatae. Cum Iosephi Scaligeri, nunc primum ex autographo auctoris editis, et Danielis Heinsii Animadversionibus et Notis. Lvgdvni Batavorvm, Ex Typographio Henrici ab Haestens. Impensis Iohannis Orlers, And. Cloucq, etc. Iohannis Maire*, 1611.

[4]) *L. Annaevs Seneca, Tragicvs; Ex Recensione et Museo Petri Scriverii... Lvgdvni Batavorum, Apud Iohannem Maire.* 1620.

[5]) De *Animadversiones*, *Notae*, enz. van verschillende geleerden, die achter het werk zijn gevoegd, beslaan 413 bladzijden.

fragmenten der overige Latijnsche tragici en de *Castigationes et Notae* daarop van Vossius waren in het boek opgenomen. De uitgave van Scriverius schijnt de vroegere te hebben verdrongen [1]).

Het duurde nu geruimen tijd, voordat weder de hand aan Seneca werd geslagen. In 1651 bezorgde Antonius Thysius weder eene uitgave [2]), die zeer weinig nieuws aanbracht. En in 1661 zag de bekende editie van Gronovius, toen professor te Leiden, het licht [3]), die een geheel nieuw tijdperk voor de critiek van Seneca opende. Gronovius gebruikte als grondslag voor den tekst een veel ouder en beter handschrift, den Florentinus, dan men vroeger had gekend. Terwijl hij indertijd zelf dit MS. te Florence had gecollationneerd, deed zijn vriend Nicolaus Heinsius dat nog eens voor hem en zond hem zijne aanteekeningen over. Van dien tijd af neemt de studie van Seneca eene andere richting, maar deze valt buiten ons onderwerp, omdat gedurende het overige gedeelte der 17de eeuw door Nederlandsche geleerden niets meer van eenig belang over Seneca werd geschreven.

Na deze korte opsomming der uitgaven van Seneca en der geschriften over zijne treurspelen, die in ons land in de 16de en 17de eeuw het licht hebben gezien, moge hier het oordeel volgen, dat verschillende geleerden in dien tijd hebben geveld over Seneca's werken. Immers een groot aantal uitgaven bewijst nog weinig voor den invloed zijner werken, wanneer men rekening houdt met de groote werkkracht en stalen vlijt der Nederlandsche geleerden van dat tijdperk, die het niet beneden zich achtten ook de *dii minores* der Romeinsche literatuur ernstig te bestudeeren. Doch Seneca werd door hen niet gerekend tot de dichters van den tweeden rang,

---

[1]) Zoo bevindt zich op de Leidsche Bibliotheek een exemplaar, waarin Hugo Grotius tal van aanteekeningen en opmerkingen heeft gemaakt.

[2]) *L. Annaei Senecae Tragoediae. Cum exquisitis variorum observationibus et Nova Recensione Antonii Thysii, J. C. Lvgdvni Batavorum. Ex officinâ Francisci Moyardi. A°* 1651.

[3]) *L. Annaei Senecae Tragoediae. I. F. Gronovius recensuit. Accesserunt ejusdem et Variorum Notae. Lugduni Batavorvm, Ex officina Elzeviriana. A°* 1661. In 1682 verscheen de 2de druk.

al bleek reeds uit de pogingen van Lipsius en Heinsius, om verschillende dichters voor de treurspelen, welke op zijn naam staan, aan te wijzen, dat er van eene algemeene vereering der geleerde wereld voor Seneca geen sprake kan zijn.

Was de vader van den beroemden Scaliger een zeer groot bewonderaar van Seneca, daar hij hem in sommige opzichten gelijk had gesteld met de Grieksche treurspeldichters en zeker boven Euripides [1]), zijn zoon nam Seneca's werken en vooral de *Troades* tegen Lipsius in bescherming [2]). Want deze was geen onbeperkt bewonderaar; in twee der treurspelen vond hij niets te berispen, doch in de overige vond hij wel pathos, maar tevens bombast. Veel in deze treurspelen is goed gezegd, maar ook veel, dat in den beginne behaagt, om vervolgens den lachlust op te wekken. Eene gelijkstelling van Seneca's treurspelen met die der Grieken gaat niet aan [3]). De *Octavia* is jongenswerk.

---

[1]) Vgl. *Poëtices* V, c. 14 (aangehaald bij Gronovius): „Quatuor supersunt maximi Poëtae (Seneca, Valerius Flaccus, Statius, Lucanus: Silium his annumerare, sane religio est.) quorum Seneca seorsum suas tuetur partes, quem nullo Graecorum majestate inferiorem existimo; cultu vero ac nitore etiam Euripide majorem. Inventiones sane illorum sunt; at majestas carminis, sonus, spiritus ipsius. In quibus Sophoclis se esse voluit similiorem, frustra fuit", etc.

De *Poëtices libri* VII verschenen in 1561 te Lyon.

[2]) Aan Janus Gruterus schrijft hij (vgl. *Iosephi Scaligeri,... Epistolae omnes quae reperiri potuerunt, nvnc primum collectae et editae... Francofurti... Anno* 1628, blz. 706): „Deum immortalem, quid de omnium Principe Tragoedia Troade sentit? Et cui persuadebit diuersos esse auctores? Ego illarum nouem vnum genium, atque ideo vnum parenten agnosco, ne frustra sit. Octavia neque inepta est, vt ille putat, neque futilis auctoris, aut sub Domitiano viventis."

En aan Salmasius (t. a. p., blz. 488): „Maximus ille Criticus, quam pueriliter de Tragoediis Senecae iudicat? Lipsium dico. Diuinam Tragoediam Troadas, magistelli potius, quam Senecae opus esse sciscit. In hoc qui illi assensum accommodet, praeter imperitos harum rerum, reperiet neminem. Nam illa Tragoedia omnium Senecae, quas nouem asserimus esse, princeps est."

[3]) Vgl. *Lipsi Opera omnia*, t. a. p., blz. 543: „Duas duorum eximias censeo: quibus laudator ego, non censor. In aliis virtutes video, sed non sine mixturâ vitiorum. Magnus Scaliger quod tam laudatum de his testimonium tulerit, vt etiam Graecis anteposuerit, an ex vero? non dixeris, nisi ad primas illas aspectu. Nam ceterae profecto non ascendunt culmen istud laudis. Sonus in ijs

Daniel Heinsius noemt de *Hippolytus* en de *Troades* „goddelijk" [1]) en heeft ook lof over voor de *Oedipus* [2]) en de *Medea*, hoewel hij van dat treurspel de 4de en 5de acte voor onecht houdt [3]). In zijn werk *De Tragoediae constitutione* [4]) verwijst hij bovendien telkens naar de stukken van Seneca.

Evenals Lipsius kwam Grotius op tegen den uitbundigen lof, door Scaliger den oudere aan Seneca's treurspelen toegezwaaid. In de „Prolegomena" van zijne uitgave der *Phoenissae* van Euripides (1630) stelt hij het Grieksche treurspel boven dat der Romeinen en verwijt aan de werken van Seneca declamatie en gebrek aan kracht [5]). Toch had De Groot de *Troades* „vereert met den tytel van *Regina tragoediarum*" [6]).

---

et granditas quaedam Tragica, fateor: sed nonne adfectatio saepe et tumor? Verba et dictio an vsque quaque electa? Iam sententiae probae, acutae, interdum ad miraculum, sed nonne saepe et sententiolae? id est, fracta, minuta quaedam dicta, obscura aut vana: quae aspectu blandiantur, excussa moueant risum. Nec enim lumina, sed scintillae sunt: nec veri fortesque ictus, sed vt in somnio, parui et vani conatus. Quas tamen ipsas crebro nimis et ad fastidium inculcat, nec inuenit sed arripit: non tam suâ fortasse quam aeui culpâ, cui Scholasticum et Declamatorium hoc genus ita placuit, *vt operum omnium*, (Fabii verba sunt) *solam virtutem Sententias putarent.*"

[1]) Vgl. blz. 525 zijner uitgave (1611): „Tragoedia divina, et quae paucis Latinorum cedit. Sane nisi Troadas exipias, nulli est secunda. Character est castus. Oeconomia optima".

[2]) T. a. p., blz. 535: „Tragoedia praeclara".

[3]) T. a. p., blz. 544: „Tragoedia illustris". Zie verder blz. 554.

[4]) *Danielis Heinsii de Tragoediae constitutione liber. In quo inter caetera, tota de hac Aristotelis sententia dilucide explicatur. Lvgdvni Batavorvm. Apud Ioannem Balduinum. Prostat in Bibliopolio Ludouici Elzevirij. Anno* CIↃ . IↃ . C . XI.

[5]) Vgl. die „Prolegomena", weer afgedrukt achter Valckenaer's uitgave der *Phoenissae*, 1755, blz. 817: „In hoc autem scribendi genere, cui regnum inter scripta Horatius tribuit, non dubitem palmam dare Graecis supra Latinos: quia Latinam tragoediam nullam habemus ejus saeculi, quo et sermo Romanus, et poësis, in summo constitit: sed aut rudis et impoliti saeculi fragmenta sunt quae habemus, aut tragoediae iis factae temporibus, cum jam declamatorium dicendi genus vim illam masculam, quam maxime requirit tragoediae gravitas, non parum fregisset".

[6]) Dat zegt Vondel in zijne opdracht der *Amsterdamsche Hecuba* (1625).

Barlaeus had veel op met Seneca's treurspelen en meende, dat zij aan de latere dichters tot model moesten dienen [1]).

Over het algemeen was dus in de 17de eeuw het oordeel der geleerden over Seneca's treurspelen gunstig. Waarschijnlijk heeft dat ten gevolge gehad, dat zijne werken ook in de handen der jeugd kwamen. Maar met zekerheid is dit niet te zeggen, want onze kennis van de geschiedenis onzer Latijnsche scholen is nog zoo fragmentarisch en er is zoo veel verloren gegaan van wat daarover licht zou kunnen verspreiden, dat wij ons tot enkele feiten moeten beperken. Waarschijnlijk waren de Deventersche uitgaven der treurspelen voor schoolgebruik bestemd [2]). Bovendien prezen twee bekende geleerden zijne werken voor schoollectuur aan, nl. Grotius [3]) en Barlaeus [4]). En ten slotte weten wij, dat in het midden der 17de eeuw Seneca's treurspelen te Dordrecht op de Latijnsche school van buiten werden geleerd [5]).

Ook mogen wij dat gebruik der treurspelen opmaken uit de opvoeringen er van door de schooljeugd of door studenten. Zoo speelden de jongelieden te Deventer in 1544 de *Hercules furens* [6]).

---

[1]) Vgl. *Caspari Barlaei Epistolarum liber*, 1667, blz. 812.

[2]) Vgl. Dr. G. D. J. Schotel, *Tilburgsche Avondstonden. Amsterdam, J. Stemvers.* 1850, blz. 288.

[3]) Zie zijn brief „Ad Benjaminum Maurerium" (1615) in *H. Grotii et aliorum Dissertationes de Studiis instituendis. Amsterdami, Apud Ludovicum Elzevirium. A°.* 1645, blz. 4.

[4]) In den brief in 1640 door hem geschreven „Ephoro Megapolensium Dvcvm", waarin hij een systeem voor de opvoeding van vorsten aan de hand doet, zegt hij (*Epist.*, blz. 801): „Mox Seneca tragicus ob sententiarum gravitatem, et poëmatis sublimitatem, et argumenti majestatem, Principes ad sui amorem lectionemque invitat. praesertim ad Troadis lectionem, ut regnorum inconstantiam et victoris hostis efferam insolentiam mature animo praeconcipiant."

[5]) Vgl. Dr. G. D. J. Schotel, *De Illustre School te Dordrecht. Utrecht*... 1857, blz. 110.

[6]) Vgl. *Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel, uitgegeven door Mr. J. I. van Doorninck,... en Mr. J. Nanninga Uitterdijk*... dl. V, *Zwolle, De Erven J. J. Tijl.* 1879, blz. 63:

„Noch een ander (spoel) van *Hercules* die voir opt Raidthuys spoelden want jufferen ende vrouwen ons overquemen VI st. br."

In 1575 brachten de leerlingen der Hieronymusschool te Utrecht de *Medea* ten tooneele [1]). Den 19den en 20sten September 1614 speelden de leerlingen der Latijnsche school te Dordrecht de *Hercules Oetaeus* [2]). Den 11den Februari 1617 voerden eenige studenten te Leiden, ter gelegenheid van een bezoek aan de Hoogeschool van Engelsche en Zweedsche gezanten de *Troades* op. De curatoren waren er zoo mede ingenomen, dat zij een geschenk van 60 gulden gaven [3]). In 1660 werd de *Troades* te Dordrecht opgevoerd, waarbij het zoontje van Cornelis de Witt de droevige rol van Astyanax vervulde [4]). In dien tijd was het spelen van Seneca's treurspelen

---

En iets later:

„Noch op Dinxdach die daar spoelden tragediam *de Hercule furiente* voer den samenden Raedt i pont."

[1]) Vgl. Mr. W. G. F. A. van Sorgen, *De Tooneelspeelkunst in Utrecht en de Utrechtsche Schouwburg. 's Gravenhage*, 1885, blz. 13:

„Betaelt aen de clercken ende studenten van S. Hieronymus-school, de somme van 8 L, heurl. by den rade geschonken tot hoer oncosten, soe sy Medeam Senecae ende Hecastum Philippi Mori op te plaets geageert hebben."

[2]) 18 Sept. 1614 schrijft G. J. Vossius, die toen rector te Dordrecht was, aan Johannes Pontanus (onuitgegeven brief in de Bibl. der Remonstr. Gemeente te Amsterdam): „Crastino ac perendino die juventus Scholae nostrae actura est Mostellaria Plauti ac Herculem Oetaeum Senecae."

[3]) Vgl. M. Siegenbeek, *Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool... Leiden*, 1829, I, blz. 107.

[4]) Coenraad Droste vermeldt dit aldus (vgl. *Overblyfsels van Geheugchenis*, uitgave van Fruin, 1879, vs. 585, of Dr. G. D. J. Schotel, *Letter- en oudheidkundige Avondstonden. Dordrecht*, 1841, blz. 134):

„Eens heb ik naderhant tot Dordrecht my gevonden,
Terwyl de lessen stil in Pallas tempel stonden,
Daer in 't Latynsche School de Troas wierd gespeelt,
En aen my dat vermaek als kyker meegedeelt.
Het stuk wierd uytgevoert door eenige Scholieren,
Dat door vertooningen de Meester liet vercieren:
En voor Astianax de Withs soon, jong en teer,
In 't smookend Troyens puyn viel van den tooren neer.
Wie dagt, dat dit vertoog een voorspook soude wesen,
Van 't geen ik aan dat Huys gebeuren sag naer desen?
Dat door syn groot gesag was overal bekent,
En door verandring wierd een voorbeelt van elend."

in die stad geene zeldzaamheid, zooals blijkt uit de onuitgegevene Latijnsche gedichten van Margaretha van Godewyck [1]).

De opvoeringen der stukken van Seneca brengen ons tot den invloed, dien zij op het zoogenaamde schooldrama [2]) hebben uitgeoefend. In ons land is het schooldrama uit de mysteriën ontstaan. Het was reeds vroeg de gewoonte, dat de leerlingen der geestelijkheid op kerkelijke feesten rollen vervulden in de geestelijke drama's, die dan ten tooneele werden gevoerd. Evenals in andere landen verdrong de renaissance ook bij ons het geestelijk drama, waarvoor nu de werken van Plautus, Terentius en Seneca in de plaats traden, die toen dikwijls ten tooneele werden gebracht. Van die opvoeringen zagen wij boven een paar voorbeelden. Doch de Latijnsche drama's waren op den duur niet voldoende in aantal; men begon dus zelf stukken te schrijven en zoo schonk de lust van de schooljeugd voor comediespelen in Frankrijk, Zwitserland, Italië, Engeland, Duitschland en de Nederlanden aan tal van Latijnsche drama's het leven. In den beginne dienden deze voornamelijk, om de jeugd in het Latijn en het declameeren te oefenen; zij werden dan ook bepaald voor de schooljeugd geschreven. Zij hadden iets van de Latijnsche treur- en blijspelen en behandelden somtijds onderwerpen uit de classieke oudheid, maar putten meestal hnnne stof uit de bijbelsche geschiedenis. In enkele landen treft men in later tijd schoolcomedies in de landstaal aan.

De Latijnsche schoolcomedies waren door de taal, waarin zij werden geschreven, tot zekere hoogte internationaal, even goed als de werken der geleerden. Doch wij behoeven voor ons doel slechts het oog te vestigen op die schooldrama's, die in ons land zijn ontstaan. En ook daarvan is het onmogelijk een volledig overzicht te geven, omdat de geschiedenis van ons schooldrama tot nu toe zeer weinige geleerden heeft aangelokt en er bovendien zeer veel verloren is gegaan, of althans moeilijk is terug te vinden [2]).

---

[1]) Vgl. Schotel, *De Illustre School te Dordrecht*, blz. 113.

[2]) Vgl. over het schooldrama in ons land Dr. G. D. J. Schotel, *Tilburysche Avondstonden*, blz. 217—332.

Twee Nederlanders hebben zich op het gebied van het schooldrama grooten roem verworven, Macropedius en Schonaeus. Georgius Macropedius of Van Langhveldt (1475—1558) [1]) behoorde tot de Hieronymaansche Broederschap en heeft in het midden der 16de eeuw 13 jaren lang aan het hoofd der Hieronymusschool te Utrecht gestaan. Behalve verscheidene wetenschappelijke werken schreef hij 13 schooldrama's [2]). Macropedius gaf aan de gezamenlijke uitgave zijner drama's (althans van 11 van de 13) den titel *Fabulae comicae* [3]), hoewel zij niet alle comische onderwerpen behandelden. Toch is in de geschiedenis van den verloren zoon (*Asotvs*), van Lazarus, Josef en Adam eerder de invloed van Terentius dan die van Seneca te bespeuren. In zooverre gaf Macropedius toe aan den smaak der rederijkers, dat in sommige zijner stukken personificaties optreden [4]).

Niet minder beroemd dan Macropedius was Cornelius Schonaeus (1540—1611), die 35 jaren lang rector der Latijnsche school te Haarlem is geweest [5]). Ook hij schreef eene groote menigte schooldrama's van ernstigen en comischen aard, doch sloot zich ook in

---

[1]) Zie over hem Dr. A. Ekker, *De Hieronymusschool te Utrecht.* I. *Utrecht*... 1863, blz. 25, vlgg.

[2]) Zie de inhoudsopgave en de prologen van enkele dier drama's bij Ekker, t. a. p., blz. 44—52.

[3]) Vgl. *Omnes Georgii Macropedii Fabvlae comicae, denvo recognitae, et iusto ordine (prout editae sunt) in duas partes diuisae, Quarum catalogum uersa pagina lectori afferet. Adiectae sunt Choris post singulos Actus notulae quaedam musicae, quo simplice tenore quisque possit citra laborem uersiculos modulare.* (Vignet) *Vltraiecti Harmannus Borculous excudebat anno* 1552.

[4]) De bundel van Macropedius is zeer zeldzaam. Ik maak er daarom de navorschers onzer muziekgeschiedenis opmerkzaam op, dat er tal van zangwijzen in worden aangetroffen.

[5]) *Cornelii Schonaei Govdani Gymnasiarchae Harlemensis Sacrae Comoediae sex: nempe, Tobaevs, Nehemias, Saulvs, Naaman, Iosephvs, Ivditha, exactè diligentérque emendatae, atque recognitae. Eiusdem Psevdostratiotae, fabula iocosa, et ludicra. Elegiarum Liber I. Epigrammatvm Liber* I. (Vignet) *Harlemi, Ex officina Ægidii Romanni. Anno* 1592.

Zie over den dichter Dr. A. H. Garrer, *Schonaeus. Bijdrage tot de geschiedenis der Latijnsche School te Haarlem. Aan het Haarlemsche Gymnasium bij de herdenking van zijn 500-jarig bestaan opgedragen. Haarlem. De Erven F. Bohn.* 1889.

de eerstgenoemden nauw bij Terentius aan. Terwijl wij in de stukken van Macropedius nog hier en daar een koorzang aantreffen, is dat nergens het geval in dien bundel van Schonaeus, die mij bij mijn onderzoek ten dienste stond [1]). Ook wat de taal betreft volgde hij den jongeren Latijnschen blijspeldichter en in de opdracht van zijn boek beroemt hij zich er op, dat de jeugd door zijn drama's niet van de Terentiaansche zeggingswijze zal worden vervreemd. Zijne werken zijn dan ook wel onder den titel van *Terentianus Christianus* in het licht verschenen en zijn door geheel Europa beroemd geworden.

Een derde schrijver van minder grooten naam zij hieraan nog toegevoegd: het is Cornelius Laurimanus, die o. a. in 1565 de *Miles Christianvs* [2]) uitgaf. Deze dichter volgde in zijne voorstelling de rederijkers.

Tal van andere schooldrama's zagen het licht, want comediespelen was een groot genoegen voor de jeugd, die daarin gesterkt werd door hare onderwijzers, in weerwil van de dikwijls herhaalde afkeuring der geestelijkheid. Op vreemde wijze kwamen de schooldrama's somtijds tot stand. De conrector van de Latijnsche school te Dordrecht, Lambert van der Bos, vervaardigde in 1660 eene „tragoedie van Dido uyt Virgilio" [3]), die dus waarschijnlijk uit verzen van de *Aeneis* was samengesteld. Een enkelen keer werd zelfs een Nederlandsch treurspel in het Latijn vertaald, om door de schooljeugd te worden opgevoerd; zoo zag de *Aran en Titus* (1641) van Jan Vos in 1658 in eene Latijnsche vertaling het licht [4]). De jongelieden

[1]) Er komt echter een koorzang voor in de *Daniël* (zie Garrer, t. a. p., blz. 57).

[2]) *Miles Christianvs, Comoedia sacra. Auctore Corn. Laurimano Vltraiectino.* (Vignet) *Antverpiae, Ex officina Gulielmi Silvij, Typographi Regij,* M.D.LXV. *Cvm Privilegio.*

[3]) Vgl. Schotel, *De Illustre School te Dordrecht,* blz. 112, 113. Kan het ook dit stuk zijn, dat in 1880 door Dr. Suringar is uitgegeven, onder den titel: *Dido. Tragoedia ex segmentis priorum librorum Aeneidos composita ab auctore incerto cuius autographum possidet Bibliotheca Leidensis. Edidit W. H. D. Suringar, Litt. Doct. Lugduni Batavorum apud Fratres van der Hoek.* 1880.

[4]) *Aran et Titus. Mutua vindicatio, interprete schola Thielana. Thilae, Apud Gosuinum à Duym, Bibliopol. Anno* CIↃIↃCLVIII.

van de Latijnsche school te Tiel hadden het stuk met behulp van den rector vertaald; zij gaven het uit en brachten het ten tooneele. Nu uit deze beide feiten blijkt, dat men in het midden der 17de eeuw gebrek had aan geschikte schooldrama's, zal het zeker niet verwonderen, dat men treurspelen, die in het Latijn werden geschreven, voor dat doel gebruikte, al waren zij er eigenlijk niet voor bestemd.

Slechts enkelen onder onze vele Latijnsche dichters hebben drama's geschreven. De voornaamste van hen is zonder twijfel Hugo Grotius. Op jeugdigen leeftijd gaf hij het treurspel *Adamvs exvl* [1]) uit. Daarin treffen wij bepaald navolging van Seneca aan. Men vergelijke slechts het begin van het 1ste bedrijf, waar Sathan optreedt, met de 1ste acte van de *Hercules furens,* die gevuld wordt met de uiting der verontwaardiging van Juno en met hare booze plannen. In de *Adamvs exvl* vinden wij, evenals in de *Christvs patiens* [2]) van denzelfden dichter, de lange alleenspraken en de belangrijke rol van het koor, twee eigenaardigheden van Seneca's treurspelen. Zijn derde treurspel, de *Sophompaneas*, zal later ter sprake komen.

Terwijl Peerlkamp van de *Adamvs exvl* alleen opteekent, dat het treurspel in overeenstemming is met de wetten van Aristoteles [3]), merkte Lucian Müller op, dat eenige der koren gevolgd zijn naar die van de *Oedipus* en de *Agamemnon* van Seneca [4]). Volgens dezen geleerde zijn die koren niet goed geslaagd, omdat vóór de uitgave van Seneca door Gronovius de metriek door de verkeerde lezingen der handschriften niet duidelijk was. Bovendien zijn de helden in de treurspelen van Grotius abstracte begrippen, geene personen,

---

[1]) *Hvgonis Grotii Sacra in qvibvs Adamvs exvl Tragoedia aliorvmqve eivsdem generis carminvm cvmvlvs consecrata Franciae Principi — Ex Typographio Alberti Henrici, Hagae Comitatensi, Anno* CIↃIↃCI.

[2]) Dit treurspel is achter de meeste uitgaven der *Poemata* van Grotius (1ste uitgave van 1616) gedrukt.

[3]) „Tragoediam Graecis legibus accommodatam". (vgl. P. Hofmanni Peerlkamp, *Liber de vita doctrina et facultate Nederlandorum qui carmina Latina composuerunt... Harlemi...* 1838, blz. 328).

[4]) *Geschichte der klassischen Philologie in den Niederlanden, Leipzig,* 1869, blz. 197.

en kan men ook uit andere omstandigheden tot de navolging van Seneca en niet van de Grieken besluiten [1]). Het is noodig, om met een enkel woord tegen die laatste bewering protest aan te teekenen. Vooreerst waren de koren der Grieksche tragedies in het begin der 17de eeuw evenmin in orde als die van Seneca's treurspelen; voor alle heeft de philologie in bijna 300 jaren heel wat gedaan, zeer veel gevonden en zeer veel vastgesteld, wat vroeger een chaos geleek. Uit de vrije maat der koren van Grotius kan men dus moeilijk tot navolging van Seneca besluiten. Verder mag men zeker, waar Adam of Christus de hoofdpersoon van een treurspel is, geene „concrete Individualitäten" verwachten. Misschien zou een dichter van onzen tijd daarin slagen, doch in de 17de eeuw, toen men zoo getrouw bleef aan de overlevering, was dit niet te vorderen.

Weinig minder naam dan Grotius had Daniel Heinsius als dramatisch dichter. En terwijl Seneca in zijn *Thyestes* de schim van Tantalus ten tooneele voert, laat Heinsius in de *Avriacvs sive Libertas saucia* [2]) naast den Zwijger en zijne echtgenoote de Inquisitie, Tisiphone, Alecto en Megaera optreden. De geheele bouw van het stuk is aan Seneca ontleend en er zijn zoo vele herinneringen aan zijne drama's, dat Grotius in een lofdicht Heinsius' treurspel boven de werken van den Romein kon stellen. Ook in zijn *Herodes infanticida* [3]) vinden

---

[1]) T. a. p., blz. 199: „Für die Charakterschilderung ist von unerfreulichem Beispiel gewesen das Muster Senecas, dessen Helden häufig nur abstracte Principe — ausgestattet freilich mit allem Glanz der geistreichsten Rhetorik — keineswegs concrete Individualitäten darstellen. Auf denselben damals eifrig verehrten Autor weisen allzeit Sprache und Metrik so wie gewisse Eigenthümlichkeiten z. B. Anachronismen zurück. Die Griechen kamen kaum in Betracht."

[2]) De volledige titel is: *Danielis Heinsii Avriacvs, Sive Libertas savcia. Accedunt eiusdem Iambi Partim morales, partim ad amicos, partim amicorum causâ scripti.* (Vignet) *Lvgdvni Batavorvm, Apud Andream Cloucquium, sub signo Angeli Coronati. Anno* M.IↃ.CII.

[3]) *Danielis Heinsii Herodes infanticida, Tragoedia. Lvgd. Batavorum, Ex Officinâ Elzeviriana.* CIↃIↃCXXXII.

Zie over den strijd, dien dit stuk te weeg bracht tusschen den dichter en De Balzac: Jonckbloet, *Gesch. der Nederl. Letterk.*, III, blz. 66, vlgg.

wij hetzelfde. Ook daar treden Tisiphone en de overige Furieën op en doet de bouw en de woordenkeuze aan Seneca denken.

Dat is nog in grootere mate het geval in een treurspel van Casparus Casparius, dat dikwijls aan Heinsius is toegeschreven [1]). In de *Princeps Avriacus, sive Libertas defensa* [2]) treedt in het 1ste bedrijf Alastor op met eene alleenspraak, welke zeer veel heeft van die van Tantalus' schim in de *Thyestes*.

Het is zeer natuurlijk, dat de drama's van Seneca op de Latijnsche treurspelen onzer voorvaderen van grooten invloed zijn geweest. Niet alleen werd het Grieksch minder beoefend dan het Latijn en was de smaak van vele geleerden even vreemd als die van Scaliger, welke Vergilius boven Homerus stelde, maar bovendien is het verklaarbaar, dat men bij het dichten van Latijnsche treurspelen naar het voorbeeld greep, dat de Romeinsche oudheid had nagelaten en niet de Grieken tot model koos.

Vreemd is het zeker, dat, terwijl men Seneca zoo hoog stelde en zoo veel las, er nooit eene volledige Nederlandsche vertaling zijner werken het licht heeft gezien. Tal van Latijnsche schrijvers werden in het laatst der 16de en in de 17de eeuw vertaald, doch van Seneca werden slechts enkele drama's overgezet. Spieghel sloeg de hand aan eene vertaling van de *Thyestes* [3]), maar schijnt haar niet te hebben voltooid; zij werd althans nooit uitgegeven. Slechts de koorzang uit het 2de bedrijf is onder den titel *May-lied* en met het jaartal 1588 onder zijne werken opgenomen [4]). Vondel gaf in 1625 eene vertaling van de *Troades* onder den titel van *Amsterdamsche Hecuba*. Het stuk was door Hooft en Reael in proza overgebracht; daarna schonk Vondel er maat en rijm aan [5]). In 1628

---

[1]) Vgl. Schotel, *Tilburgsche Avondstonden*, blz. 299.

[2]) *Tragoedia nova. Auctore Casparo Casparío. Delphis, Ex officinâ Brunonis Schinckelij.* CIↃIↃIIC.

[3]) Vgl. Vondel in de opdracht van *Joseph in Dothan* (1640).

[4]) Vgl. H. L. Spieghels *Hertspieghel en andere Zedeschriften Meest noyt voor dezen gedrukt. Tot Amsterdam, By Hendrik Wetstein* 1694, blz. 221.

[5]) Vgl. over het tot stand komen dier vertaling: Dr. Jan te Winkel, t. a. p., blz. 295, 296.

volgde de *Hippolytvs of Rampzalige Kuyscheyd*, die door hem aan de Groot werd opgedragen. Ook de *Hercules furens* werd door hem vertaald, doch in proza; het stuk heeft dan ook nooit het licht gezien [1]). Hooft begon met eene vertaling der *Medea* [2]); zij kan niet van vroegeren datum zijn dan van 1625 en is waarschijnlijk eerst later te stellen [3]). Hij voltooide het aangevangen werk niet; de vertaling loopt tot in het 2de bedrijf, vs. 285. Westerbaen gaf in 1658 eene nieuwe vertaling van de *Troades* [4]), Lambert van den Bos (Sylvius), de Dortsche conrector, vertaalde in 1661 de *Agamemnon* [5]) en Jacob Kemp in 1665 de *Medea* [6]). Slechts vier treurspelen van Seneca zagen dus in eene Nederlandsche vertaling het licht.

---

[1]) Vgl. Brandt's *Leven van Vondel*, (uitgave Verwijs), blz. 39.

[2]) Vgl. *Gedichten van P. Cz. Hooft*, uitgegeven door *P. Leendertz Wz. Amsterdam*, ... 1875, II, blz. 409—420.

[3]) T. a. p., I, blz. LXIX en II, blz. 422.

[4]) *Senecaes, Troas, geseyt De Coninginne der Treurspelen. In Nederduytsche Rijmen nae-gevolght. Door J. Westerbaen, Heer van Brandwijck, etc. In 's Gravenhage, By Anthony en Johannes Tongerloo, Boeckverkoopers, Anno* 1658.

[5]) *L. A. Senecas Agamemnon. Vertaelt door L. V. Bos. Te Dordrecht, Ter Druckerye van Gillis Neering*, enz., 1661.

[6]) *Jacob Kemps Medea, Off Wraek van Verlaete Min, Uit Seneca. Tot Gorinchem. Gedrukt, en te koop by Alexander Haensbergh*, enz., 1665.

HOOFDSTUK IV.

Begin der navolging van Seneca.

Nu er door een Nederlander een groot werk is geschreven, waarin de stelling wordt verkondigd, dat zijne landgenooten eigenlijk niets tot de beschaving van Europa hebben bijgedragen en geen zoogenaamd cultuurvolk zijn, is het een groot genoegen, om nog eens de beschrijving te lezen, die een vreemdeling geeft van den maatschappelijken en intellectueelen toestand der Vereenigde Nederlanden bij het sluiten van het bestand [1]). Ook al houdt men er rekening mede, dat die beschrijving zeker wat al te fraai gekleurd is, toch bevat zij een groot aantal onloochenbare feiten, die ons nu nog met trots en dankbaarheid behooren te vervullen.

De Zeven Provinciën hadden zich vrijgevochten en konden op een roemrijken veertigjarigen krijg terugzien; de vijand was van haar gebied verdreven. De oorlog had de Republiek niet uitgeput; zij was integendeel toegenomen in bloei en welvaart. Handel, nijverheid en landbouw bloeiden, de bevolking was vermeerderd, de handelsvloot grooter dan van eenige andere natie. Ontdekkingstochten hadden niet alleen den handel nieuwe banen geopend, maar ook den gezichtskring verruimd. De verdraagzaamheid op godsdienstig gebied was hier veel grooter dan elders [2]). Kunsten en

---

[1]) Vgl. Motley, *History of the United Netherlands; from the death of William the Silent to the twelve year's truce. — 1609 ... The Hague,* 1867, blz. 509—529.

[2]) Zie Fruin, *Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog,* 1588—1598. *2de druk. Amsterdam,* 1861, blz. 294, vlgg.

wetenschappen bloeiden, niet het minst door de bemoeiingen der uitgewekenen uit de Zuidelijke Nederlanden [1]), die hier eene schuilplaats gezocht en gevonden hadden. De oprichting der Leidsche en der Franeker Hoogeschool gaf een nieuwen stoot vooral aan de beoefening der rechtswetenschap en der letteren. Beroemde philologen hadden de grondslagen gelegd, waarop hunne navolgers slechts hadden voort te bouwen, om een geruimen tijd achtereen aan het hoofd te staan van dezen tak van studie. De schilderkunst werd met vrucht beoefend; de bekende Karel van Mander (1548—1606), die uit de Zuidelijke Nederlanden was uitgeweken, woonde van 1583 tot 1603 te Haarlem, waar hij niet alleen zijn bekend boek de *Schilderschool* schreef, maar ook met den niet minder beroemden graveur Hendrik Goltzius (1558—1617) eene school stichtte, waarvan Frans Hals een der meest bekende leerlingen is [2]). In de muziek hielden Cornelis Schuijt (1557—1616) [3]) en Jan Pietersz. Sweelinck (1562—1621) [4]) den grooten roem, dien de Nederlanders zich vroeger hadden verworven, staande.

Zulk een tijd van krachtsontwikkeling op elk gebied moet natuurlijk ook in de letterkunde sporen hebben nagelaten. Wij vinden deze dan ook in menigte. De studie der classieken drong steeds

---

[1]) Vele Zuid-Nederlandsche geleerden worden opgenoemd door Dr. Jan ten Brink, *Dr. Nicolaas Heinsius Junior. Eene studie over den Hollandschen Schelmenroman der zeventiende eeuw. Rotterdam.* 1885, blz. 4.

[2]) Vgl. Leopold Plettinck, *Studiën over het leven van Karel van Mander, dichter, kunstgeschiedschrijver en schilder*, 1548—1606. *2de druk. Gent en Antwerpen*, 1887, blz. 45, 46.

De zoon van Karel van Mander heeft later kunst en nijverheid vereenigd en te Delft eene tapijtfabriek opgericht, wier voortbrengselen in Europa beroemd zijn geworden. (Vgl. A. Bredius, *De tapijtfabriek van Karel van Mander de Jonge te Delft*, in *Oud-Holland*, 1885, blz. 1—22).

[3]) Vgl. over hem Jhr. W. I. C. Rammelman Elsevier in *Bouwsteenen. Tweede jaarboek der Vereeniging voor Noord-Nederlands Muziekgeschiedenis.* 1872—1874, blz. 132—140.

[4]) Vgl. over Sweelinck F. H. L. Tiedeman vóór *Acht Zes-stemmige Psalmen van Jan Pieters Sweelinck, Amsterdam*, 1876, blz. 1—96, en Mr. Ch. M. Dozy in *Oud-Holland*, 1885, blz. 277, vlgg.

krachtiger door en deed nieuwe kunstvormen aan de hand. Vertalingen van Grieksche en Latijnsche schrijvers zagen in groot aantal het licht. De taal werd gezuiverd van de basterdvormen, welke er gedurende de Bourgondische periode waren ingeslopen; de taalstudie, waartoe de Zuid-Nederlanders in het midden der 16de eeuw den grond hadden gelegd [1]), werd in Noord-Nederland krachtig voortgezet. Stof en vorm der letterkundige kunstproducten veranderden [2]); Coornhert, Visscher en Spieghel waren de voornaamste wegbereiders voor een nieuw tijdperk [3]).

Bij zooveel leven en beweging op letterkundig gebied kon de dramatische vorm der rederijkers niet onaangetast blijven. En inderdaad zien wij dezen dan ook langzamerhand veranderen. Voordat wij die verandering bespreken en nagaan, wat de studie van Seneca's treurspelen daartoe heeft bijgedragen, dienen wij ons rekenschap te geven van alles, wat op dien omkeer van invloed kan zijn geweest. Er moet dan rekening worden gehouden met:

1°. de rederijkersstukken, in welke onderwerpen uit de bijbelsche geschiedenis werden behandeld,
2°. het Latijnsche schooldrama, en
3°. de dramatische letterkunde der andere volken van Europa.

Wij weten, dat in de eerstgenoemde stukken niet alleen allegorieën, maar ook enkele personen optraden en dat zij zich aansloten bij de middeleeuwsche mysteriespelen. Maar er is van deze soort in ons land eigenlijk niets overgebleven, zoodat wij den invloed van die stukken op ons 17deeeuwsche drama niet kunnen nasporen.

---

[1]) Vgl. Jonckbloet, t. a. p., III, blz. 42, 43.

[2]) Zie over den invloed der renaissance uitvoerig Dr. G. Kalff, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de 16de eeuw. Leiden, E. J. Brill.* 1889, II, blz. 177, vlgg.

[3]) Nu wij over Coornhert twee monographieën bezitten, nl. van Dr. Jan ten Brink, *(D. V. Coornhert en zijne Wellevenskunst. Amsterdam,* 1860) en van den Heer F. D. Moorrees *(D. V. Coornhert Notaris te Haarlem de Libertijn, bestrijder der Gereformeerde predikanten ten tijde van Prins Willem* I. *Levens- en karakterschets. Schoonhoven,* 1887) is het te hopen, dat Visscher en Spieghel spoedig aan de beurt mogen komen.

Het Latijnsche schooldrama was navolging òf van Plautus en Terentius, òf van Seneca. Macropedius en Schonaeus goten hunne stof, die dikwijls van tragischen aard was, in den vorm der blijspelen van Terentius, terwijl bij de lateren, zooals Heinsius en Grotius, Seneca tot voorbeeld diende. Zonder twijfel hebben de drama's der laatstgenoemde geleerden een grooten invloed op onze tooneellitteratuur gehad; wij hebben er echter hier geene rekening mede te houden, waar wij naar andere invloeden dan dien van Seneca zoeken. Doch, evenals wij in de zoo even genoemde rederijkersstukken werkelijke menschen zien optreden en dus niet onvoorwaardelijk mogen gelooven, dat slechts de studie van Seneca's treurspelen menschen van vleesch en been in onze dramatische letterkunde in het leven heeft geroepen, even zoo mogen wij niet uit het oog verliezen, dat b. v. de indeeling in 5 bedrijven aan Terentius en het schooldrama haar oorsprong verschuldigd kan zijn.

Slaan wij thans nog even een blik op den toestand der dramatische letterkunde aan het einde der 16de en het begin der 17de eeuw in andere landen. Terwijl zij in Frankrijk en vooral in Duitschland nog in hare ontwikkelingsperiode verkeerde, kende zij elders reeds een tijd van grooten bloei. Macchiavelli, Ariosto, Dolce en Cecchi leefden en schreven in de 15de en 16de eeuw. John Lyly, George Peele, Robert Greene en Marlowe hadden in het laatst der 16de eeuw lauweren behaald, welke door die van Shakespeare overschaduwd werden. In Spanje bloeide Lope de Vega (1562—1635), misschien de vruchtbaarste van alle dramatische schrijvers. Er schijnt dus kans te bestaan, dat men in onze letterkunde iets op rekening van Seneca's invloed schrijft, hetwelk inderdaad het gevolg was van de studie der letterkunde van andere volken. Doch in het begin der 17de eeuw werden er in ons land weinig vreemde talen beoefend. De dramatische letterkunde der Franschen had nog geene groote meesters gevonden [1]). Het Engelsch was hier weinig bekend en

---

[1]) In 1618 bewerkte W. D(e) Baudous zijne *Tragedie, Ofte Treur-Spel, van Edipus en Antigone* naar een stuk van Robert Garnier. Het is de oudste mij bekende Nederlandsche bewerking van een Fransch drama.

men bespeurt dan ook eerst tegen het midden der 17de eeuw den invloed van het Engelsche drama op het onze [1]). Hoewel men hier te lande natuurlijk beter met het Spaansch op de hoogte was, heeft de letterkunde van deze natie eerst omstreeks dien zelfden tijd op ons tooneel krachtig gewerkt [2]). Het meest werd nog het Italiaansch beoefend: Spieghel maakt melding van Petrarca [3]), Hooft maakte voor zijne *Granida* (1615) gebruik van Guarini's *Pastor fido* en had in het voorjaar van 1622 zijn *Schynheiligh* vertaald naar Aretino's *Ipocrito;* Rodenburg en Coster dramatiseerden in de *Rodomont en Isabella* (1618) en in de *Isabella* (1619) eene episode uit Ariosto's *Orlando Furioso;* Govert vander Eembd deed in 1618 eene vertaling van de *Pastor fido* het licht zien [4]). Deze drama's verplaatsen ons echter in een later tijdvak. En welk gezag hadden verder in het laatst der 16de en het begin der 17de eeuw de nieuwere schrijvers in vergelijking met dat der classieken? Wij weten, dat Coornhert in 1539 Spanje en Portugal heeft bezocht; hij kan dus van de Spaansche dramatische schrijvers iets hebben afgezien. Doch Coornhert had zich zelven Latijn geleerd, vertaalde werken van Cicero, Boëthius en den wijsgeer Seneca [5]), en stelde den laatstgenoemde zeer hoog [6]). Is het, nu wij Coornhert in zijne stukken van de

[1]) Vgl. mijn opstel over: *De invloed der Engelsche Letterkunde op ons tooneel in de 17de eeuw* (in *De Tijdspiegel*, Nov. 1887, blz. 266—300).

[2]) Vgl. Dr. Jan te Winkel, *De invloed der Spaansche Letterkunde op de Nederlandsche in de zeventiende eeuw* (in *Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde, uitgegeven vanwege de Maatschappij van Nederl. Letterk. te Leiden. 1ste jaargang. Leiden*, 1881, blz. 59—114).

[3]) Vgl. de opmerking van Willem de Clercq in zijne *Verhandeling* enz., 1824, blz. 105.

[4]) Eene studie over den invloed der Italiaansche letterkunde op de onze, ontbreekt, helaas! nog. Zij zou de meest verrassende dingen aan het licht brengen, vooral voor de geschiedenis van ons drama.

[5]) Hij vertaalde zijn werk *De beneficiis* onder den titel: *L. A. Seneca van den weldaden, uuten Latyne in Nederlandsch. Haarlem.* 1561 (vgl. Moorrees, t. a. p., blz. 220).

[6]) Vgl. zijn brief aan Spieghel in *Dieryck Volkertsz. Coornherts Wercken, waer van eenige noyt voor desen gedruct zijn ... T'Amsterdam, By Iacob Aertsz. Colom* ... 1630, III, fol. 96.

manier der rederijkers zien afwijken, niet waarschijnlijker, dat hij eerder Seneca tragicus trachtte na te volgen dan Spaansche schrijvers? Enkele kooplieden of geleerden mochten eene der moderne talen kennen, het Latijn was de taal geworden van den beschaafden man. En daarom mogen wij, zoo niet alle, dan toch vele der veranderingen, die thans plaats grepen in den dramatischen vorm der rederijkers, op rekening stellen van den invloed van Seneca.

Welke zijn nu de kenmerkende verschilpunten tusschen de rederijkersspelen en Seneca's treurspelen? Terwijl boven op het onderscheid werd gewezen tusschen de Grieksche tragedie en de werken van Seneca, dient thans deze vraag te worden besproken, om met goeden uitslag den invloed van den Romeinschen dichter op onze letterkunde te kunnen nagaan.

In de eerste plaats moet op het verschil van indeeling der stukken worden gelet. Bij de zinnespelen vindt men meestal eene geheel willekeurige indeeling, door het woord „Pausa" aangeduid; het aantal dier pausen is verschillend en zij zijn zelden zoo aangebracht, dat het afzonderlijke gedeelte van het stuk een zeker geheel vormt. Bij Seneca is de verdeeling in vijf bedrijven regel.

Bij de rederijkersspelen treden geene of weinig personen van vleesch en bloed, maar meestal allegorieën op. Het moraliseerende en didactische hunner stukken hangt daarmede nauw samen. De rederijkers houden bespiegelingen over de eene of andere wijsgeerige of zedenkundige vraag, welke zij trachten op te lossen; Seneca geeft eene gebeurtenis in dramatischen vorm, d. i. hij laat die gebeurtenis voor onze oogen plaats grijpen.

In de spelen van zinne beperkt zich het lyrisch element tot een enkel liedje of een gebed; bij den Romeinschen dichter spelen de reizangen eene groote rol.

Deze drie verschilpunten [1]), hier zoo kort mogelijk geformuleerd, geven het middel aan de hand om den invloed van Seneca's treurspelen, zooals deze in het laatst der 16de en het begin der 17de

[1]) Men lette echter op hetgeen boven werd gezegd over de rederijkersspelen, in welke bijbelsche personen optreden, en over het schooldrama.

eeuw op onze letterkunde heeft gewerkt, op te sporen. Dat wij ze niet alle bij elken schrijver zullen aantreffen, ligt voor de hand. De rederijkersspelen hebben langzamerhand een anderen vorm aangenomen en het moderne drama is niet plotseling als hun mededingster opgetreden.

Coornhert is de eerste, bij wien wij den invloed van Seneca opmerken[1]). In zijne tooneelspelen komen, behalve werkelijke menschen, wel tal van personificaties voor en heeft het redeneerende element verreweg de overhand, zooals men trouwens vooral van hem moeilijk anders zou kunnen verwachten, maar een paar zijner drama's zijn in vijf bedrijven verdeeld. Dat is het geval met *Der Maeghdekens Schole* [2]), met de *Comedie, van Lief en Leedt* [3]), die in proza zijn geschreven, en met *Abrahams Uytganck* [4]), dat berijmd is. De *Comedie van*

---

[1]) Ongeveer in denzelfden tijd als Coornhert's drama's zag het licht:

Een Comedia ofte Speel Van Susanna, Die Eerbaer ende Kuysche Vrouwe. Tot een Exempel ende Voerbeelt allen Vrouwen, Hoe sie haer Eerbaerlick ende Godsdienstichlick sullen holden, in die Vreese Godts, Ende haer Huysghesinne in alle Eerbaerheyt ende Duechden regieren ende leeren. Danielis. XIIJ. *Capittel.* (Vignet) *Noch hier achter by gemaect een schoon Gheestelick Liedt, daer in verclaert wordt den inhaldt deser Comedien.*

Achter het werkje staat: *Ghedruckt toe Reesz, By my Derick Wylicks van Santen, Anno* M.D.LXXXII.

In dit drama treden 25 personen op en geene enkele allegorie. Het telt verder 5 bedrijven, die weder in tooneelen zijn afgedeeld. Toch aarzel ik, om er in mijn betoog gebruik van te maken, want het is zeker eene vertaling van een schooldrama. Zooals bekend is, was de geschiedenis van Susanna een der meest geliefde onderwerpen van deze soort van letterkunde.

[2]) Vgl. *Wercken*, I, fol. 387.

[3]) *D. V. Coornhert. Die Comedie totten Lesere:*

VVildy int cort vveten myn leerlyck verclaren?
Ick toon den aert van zot Lief en Leedts besvaren,
Van ydele Hope nae het ghevvaende goedt,
Van troerige Vrese voor het quaedt vermoedt,
En van soete rust door sinnen gelyckmoedich,
Voechdy v daedt tot myn vvoordt, dees vindy spoedich.

Ghedruct Int Iaer ons Heeren M.D.LXXXII.

[4]) Vgl. *Wercken*, III, fol. 517.

Israel. Vertonende Israels zonden, straffinge, belydinghe, ghebedt, beteringhe ende verlossinghe [1]), de *Comedie. Vande Blinde voor Jericho* [2]) tellen vier bedrijven [3]). De drie laatstgenoemde stukken hebben verder aan het einde van elk bedrijf een koorzang, die werd gezongen. De wijze wordt er bij opgegeven; het is meestal die van een psalm, slechts een enkelen keer die van een wereldlijk liedje. In *Abrahams Uytganck* wordt die koorzang aangeduid door de woorden: „Al 't gheselschap binnen singet"; in de beide andere drama's door „Chorus". Aan de *Comedie van Israel*, waarin maar enkele personificaties optreden, kan men levendigheid van dialoog niet ontzeggen. Met meer recht kan men den dichter het gebruik van anachronismen ten laste leggen [4]). Coornhert's taal staat ook in zijne drama's,

---

[1]) *uyt het thiende capit. Judicum: Als een klare spieghele der teghenwoordighen tyden Ghemaackt Anno* 1575. *door D. V. Coornhert.* (volgen 4 teksten)
Ghedruckt ter Goude, int Iaar 1590.

[2]) *Derick Coornhert.*

Alle blinden, die hare blintheit bekennen,
Niet wetende tot wat leydtsman hen te wennen,
Om dat sy t verleyden der verleyders vreesen:
Moegen hier ondervintlyck tasten en voelen.
t Bedroch der blinde leydtsluy de om haer boelen,
En veylich voor der sielen verleyding wesen.
Doort volgen vande ware Leydtsman gepresen,
Die self is die wech, tooch, en blintheyts genesen.

Ghedruckt int Jaer ons Heeren, 1582.

[3]) Dat is ook het geval met het *Troerspel Vande Kettersche werelt die metten lippen den God des Hemels, maar metter herten t'gheldt; des werelts God; dient ende eert. Ghemaackt eertijdts door D. V. C. — Eccles. 10 : 19. Alle dinghen zijn 't ghelt ghehoorzaam. Matth. 6. 24. Ghy en kondt Gode niet dienen ende den Mammon. Ter Govde, By Jaspar Tournay. Int Iaar* 1590.
Hierin treden echter niets dan personificaties op.

[4]) B.v. het volgende. Amal richt tot Israel de woorden (blz. 22):

„Ghoede waar prijst haar zelf. dit dede ons zwyghen.
Maar hoort (nu ghyt zo wilt) wat nut wy doen ghekryghen,
Wy zijn bey Doctoren inde rijcke Alchemye
Dats opt franchoys ghezeydt: Vn art qui nest mye
Maar in Neerlandtsche taal heet dees Alchemy
Een konst die na wensch 't begheerde al gheeft my.

wat zuiverheid en kracht betreft, verre boven die der rederijkers.

Volgens tijdsorde zou thans het eerste treurspel van Hooft ter sprake gebracht moeten worden, doch het schijnt beter dit in een volgend hoofdstuk te gelijk met de andere tragedies van den Muiderdrost te behandelen. Daardoor komt nu een bijna vergeten dichter aan de beurt, Jhr. Jacob Duym. Zijne levensgeschiedenis, zooals men haar kan samenstellen uit de opdracht van zijne beide werken, is belangrijk genoeg om hier in weinige woorden te worden opgeteekend.

Duym werd in 1547 te Leuven geboren. Hij diende als krijgsman onder Willem den Zwijger, werd uit zijn vaderland verbannen en zag zijne goederen verbeurd verklaren. In 1584 verdedigde hij in den rang van kapitein de schans van Lillo, doch viel kort daarna in een gevecht op den Kouwensteinschen dijk, waarschijnlijk in den bloedigen strijd, die daar in Mei 1585 werd gestreden, in handen van den vijand. Mondragon deed hem op het kasteel van Namen 22 maanden lang zulk eene harde gevangenschap ondergaan, dat hij, eindelijk voor een hoog losgeld vrijgelaten, gedurende 18 jaren het gebruik zijner beenen moest missen. Hij verliet nu den dienst en ging in 1588 te Leiden wonen, waar hij bevriend werd met de professoren Bonaventura Vulcanius, Daniel Heinsius en G. Goddaeus, met den bekenden dokter H. van Delmanhorst en met Petrus Scriverius [1]). Ook Karel van Mander en den rederijker Celosse telde hij onder zijne vrienden. Misschien werd door zijne bemoeiingen in het najaar van 1590 te Leiden de Vlaamsche rederijkerskamer *De Oranje lelie* opgericht; althans in 1591 werd hij tot keizer dier Kamer gekozen [2]) en hij schijnt die waardigheid verscheidene jaren lang te hebben bekleed. Hij is als historicus en als tooneelschrijver opgetreden.

Duym gaf twee bundels uit, die elk zes tooneelstukken bevatten en tot titel hebben: *Een Spiegelboeck inhoudende ses Spiegels, vaer*

Die kan so veranderen alderley dinghen aart,
Dat zy uyt snoey aarde gout maackt dierbaar en waart.
Den boer maackt zy edel, den nederen verheeft „zy
En al des herten lust levert ende gheeft „zy."

[1]) In Duym's werken staan nl. lofdichten met de onderteekening: P. S.

[2]) Vgl. *De Navorscher*, VIII, blz. 94.

in veel deuchden claer aen te mercken zijn [1]), en *Een Ghedenck-boeck Het welck ons Leert aen al het quaet en den grooten moetvvil van de Spaingnaerden en haren aenhanck ons aen-ghedaen te ghedencken. Ende de groote liefde ende trou vande Princen uyt den huyse van Nassau, aen ons betoont, eevvelick te onthouden* [2]). De dichter heeft zijn best gedaan, om zuiver Nederlandsch te schrijven en basterdwoorden te vermijden. Hij zegt dan ook in de opdracht van het *Spiegelboeck*: „Also de daghelijcsche ervarentheyt ons leert, dat onse alghemeen Nederduytsche spraecke meer ende meer verduystert, vervreemt, ende bedorven vvort door ontleeninghe van vele so Latijnsche als Fransche vvoorden, jae dat tet so verde ghecomen is, dat sommighe van dier meyninghe zijn, dat het niet moghelijck en vvare in die selfde eenich heerlijck verhael, veel vveynigher eenige fraye Dichtselen voorts te bringen sonder te gebruycken eenighe (jae vele) gheschuymde ende ontleende Latijnsche vvoorden. Soo eest dat ick om het teghendeel van dien voor te staen, belust bin dit mijn *Spieghelboeck* voor de hant te nemen, om eenighe nieuvve, constighe, ende nae mijn beste ghevonden *Tragedien* ofte *Comedien* (soo men die van outs noemt) int licht te laten uyt gaen, om te toonen dat onse moederlijcke Nederduytsche tale rijck ende overvloedich ghenoech is om sulcks te vverck te stellen, ende te volbringhen." Wat de maat van zijne drama's betreft volgde hij de „Franssche Dicht-stelders", die hunne verzen stellen „altijt op een maet, het zy van tvvaelf ofte van derthien syllaben, oft (soo sy die noemen) *masculine* ende *feminine*, dat is van twaelf ende derthien overhandt."

In sommige van zijne twaalf stukken volgt Duym geheel den vorm der rederijkersspelen. In de *Belegeringhe der Stadt Antwerpen, By den Prince van Parma* en in *Een bewys dat beter is eenen goeden Crijgh, dan eenen gheveynsden Peys* treden slechts personificaties op. In vele andere stukken komen een paar sinnekens voor, doch ver-

[1]) *Seer cort vrijlich ende stichtelijck voor alle Menschen om te lesen. Nieu gevonden, ende Speelvvijs in Dicht ghestelt door Iacob Dvym.* (Vignet) *Tot Leyden. By Ian Bouvvensz. Anno* M.DC.

[2]) *Spel-vvijs in dicht gheste't door Iacob Dvym.* (Vignet) *Ghedruckt tot Leyden By Henrick Lodewijckszoon van Haestens, in den Iaere.* 1606.

scheidene drama's missen ze. Dat is het geval in *Den Spieghel der liefden, Den Spieghel der getrouwicheit, Een Nasavsche Persevs, verlosser van Andromeda, ofte de Nederlantsche Maeght*, in de *Benovde belegheringe der stad Leyden* en in *De cloeck-moedighe ende Stoute daet, van het innemen des Casteels van Breda en verlossinghe der Stad.* Wij vinden daar slechts werkelijke personen; dit is dus navolging der classieken. Verder zijn al de drama's in 5 bedrijven verdeeld. Meestal hebben zij bovendien een proloog of epiloog, door den „Dichtstelder" uit te spreken, die ook nu en dan aan het einde van een bedrijf optreedt, om de verklaring van eene vertooning te geven. Een paar keeren komt aan het einde van het stuk een koorzang, op rederijkerstrant geschreven. Aan alle drama's gaat eene beschrijving van de inrichting van het tooneel en de kleeding der spelers vooraf.

Al is dus in Duym's werken oud met nieuw gemengd, toch is de invloed der classieken niet te miskennen. De gang der stukken is levendig en nadert het romantische treurspel, de tragicomedie, de „History". Evenals de vorm en inkleeding van sommige werken van Duym nieuw was in ons land, waren het ook de onderwerpen, die hij op het tooneel bracht. Al de drama's van het *Ghedenck-boeck* zijn ontleend aan voorvallen en wapenfeiten uit den tachtigjarigen oorlog. De stukken van het *Spiegelboeck* werden uit verschillende bronnen geput, o.a. uit Valerius Maximus, Hieronymus en de *„Histoires Tragikes."* In *Den Spieghel der getrouwicheyt*, „ghenomen uyt verscheyden Schrijvers van 'tgheen in de Duytsche landen is geschiet," treffen wij eene dramatiseering aan van het verhaal der vrouwen van Weinsberg. En al zijn nu ook Duym's drama's geene meesterstukken, het is zeker onverdiend, dat de man, die het eerst onderwerpen aan onze eigene geschiedenis ontleend op het tooneel heeft gebracht [1]), zoo geheel in het vergeetboek is geraakt.

---

[1]) Hierbij zij aangeteekend, dat *Het moordadich stuck van Balthasar Gerards, begaen aen den Doorluchtighen Prince van Oraignen* volgens de aanwijzing van den schrijver eene vrije bewerking is van de *Avriacvs* van Daniel Heinsius. Duym was echter verstandiger dan de professor en liet de Furiën uit zijn stuk weg. Toch heeft het nog veel tweeslachtigs behouden.

Voor ons doel moet voornamelijk op één der drama's van Duym het oog worden gevestigd, nl. op *Den Spieghel des Hoochmoets, Wesende Troiados, eensdeels uyt Homero, ende eensdeels uyt Virgilio ghenomen, ende in de ghedaente van een Tragedie ghestelt* [1]). De titel van dit stuk, dat in 1600 in het licht verscheen, zou niet doen vermoeden, dat wij hier eene bewerking van Seneca's *Troades* zouden aantreffen. Wel erkent de schrijver in de opdracht van het *Spiegelboeck*, dat hij het stuk vertaald heeft, want hij zegt daar: „ghelijck ick den lesten Spieghel mijns boecx daerom oock uyt den Latijne hebbe overgheset, eensdeels om te toonen datmen sulck een svvaer stuck can in onse Nederduytsche sprake ghevoechlijck af beelden, ende eensdeels om daer in te veranderen, het ghene my goet heeft ghedocht," maar hij noemt Seneca's naam niet en schijnt door zijn titel den lezer het spoor bijster te willen maken.

Den Spieghel des Hoochmoets is de eerste Nederlandsche bewerking van een treurspel van Seneca; zij werd 25 jaren voor Vondel's *Amsterdamsche Hecuba* in het licht gezonden en het loont dus de moeite haar uitvoerig te bespreken. Daardoor zal tevens een blik kunnen worden geworpen op het dramatisch talent van onzen dichter.

Hoe Duym zijn stuk opgevoerd wilde hebben, blijkt uit „Een cort onderricht," dat voorafgaat en aldus luidt: „So yemant desen spieghel des Hoochmoets begeert den volcke Speelwijs voor te stellen, so salmen het Raduys, Taneel oft Speelwaghen maken op dese manier, op de een zijde heel int uyterste salmen maken een ghedaente van een verbrande stadt, eenen hoop steenen noch roockende ende brandende, daer men vlassenwerck oft yet anders sal leggen, ende dat altemet roeren so sal den brant vernieuwen: inden uytersten

[1]) *Door I. Dvym.*

De hoochmoedighe hier| moghen wel nemen acht
Wat der stadt Troyen is| ervaren en misschiet,
Haren hoochmoet heeft haer| gheheel t' onder ghebracht,
En een oorsaeck gheweest| vant jammer en verdriet,
Hoochmoet bringt land, en| de menschen al te niet.

Reden vervvint. I. D. Anno 1600.

In de beide bundels van Duym hebben al de stukken een dergelijken afzonderlijken titel.

hoeck moet staen een toorn daer *Vlisses* het kind *Astianax* af sal werpen: ende beneden inde verbrande stadt by den toorn moet staen van buyten een groote kiste in gedaente van een graf, welck sal zijn het graf van *Hector* daer *Andromache* 'tvoorseyde kint in sal berghen, ende by *Vlissem* sal ghevonden worden; naest de stadt sullen uyt ende ingaen al de Troyaensche vrouwen, ende den ouden man: daer naer int midden sal staen een camer die met gordijnen sal open ende toe gaen: hier zal int midden staen een graf, welck sal wesen het graf van *Achilles* daer *Polixena* voor sal legghen van *Pyrrus* doot ghesteken, ende sal ten lesten gheleyt worden in *Achilles* graf, *Pyrrus* sal zijn swaert af vaghen al oft bebloet ware: daer naest sal staen den uyt ende inganck van alle de Griecken: ende opt lest sal staen het huys van *Calchos*, daer den Poeet oft Dichtstelder oock zal uyt ende in gaen; alle dese Troyaensche vrouwen moeten gecleet zijn inden rou als bedroeft zijnde, alleen *Helena* moet costelijck ende uytwendich, doch op de oude maniere ghecleet zijn: *Polixena* als een statighe jouffrou jonghe dochter, zijnde eens Coninex dochter: *Astianax* moet ghecleet zijn als eens Princen kint: ende men moet noch een kint maken gevult, ende alleleens gecleet als 'tvoorseyde kint, dit ghevult kint salmen op de toorn legghen, ende als *Vlisses* het levende kint wilt van boven neer werpen, dan salt hem laten ter aerden vallen, dan sal hy dat ander ghevult kint van boven neer werpen als oft het levende waer: *Agamemnon* moet gecleet zijn als een Griecschen Coninc: *Vlisses*, *Pyrrus* als groote Heeren, doch op de oude maniere, dan *Vlisses* moet drye oft vier knechten by hem hebben gewapent als hy het kint soect: *Calchos* moet lanck ghecleet zijn als een Philosooph: den ouden man als een oudt Borgher, meest moet hier gelet worden dat het doot steken van *Polixena*, ende het af werpen van *Astianax* aerdich geschiet, want by de Griecxsche oft Latijnsche en wort dit int openbaer niet voorghestelt, dan alleen verhaelt so gheschiet te wesen."

Achter deze zeer duidelijke voorschriften volgen de namen „der gener, die haer int spelen laten ghebruycken;" wij missen hier Talthybius, den bode, en Polyxena, die trouwens ook in het Latijnsche treurspel eene zwijgende rol vervult, en verbazen ons over de vertaling van het woord

„Chorus" door „Ghemeen vrouvven." Nadat verder de dichter in eene „Voorreden inhoudende verclaringhe van somnighe gheschiedenissen dienende tot het verstant van deser Tragedien" iets van den Trojaanschen oorlog heeft verteld, begint „De eerste gheschiedenis deser Tragedien," evenals in het treurspel van Seneca, met de klacht van Hecuba. Op welke wijze de dichter van zijn voorbeeld gebruik heeft gemaakt, moge blijken uit het volgende. Dat het noodig is, om telkens het Latijn te citeeren in eene studie als deze, spreekt wel van zelf [1]). Hecuba klaagt in de volgende woorden [2]):

„Hoe qualijck zijn de sulck/ hier op dees vverelt bedacht,
Die betrouvvende haer/ op de over groote macht,
Het vvereltsche gheluck/ al te veel gheloof gheven,
En heerschende in haer/ schoone hoven hooch gheacht,
Voor seer haestighe gheen/ verandering en beven,
Noch en vreesen gheen sins/ de Goden hooch verheven,
Die in sulcken staet zijn/ die aensie mijns ghelijcken,
En u Troyen daer so/ menich Grieck voor is bleven,
Ghy sult leeren aen ons/ hoe 'tgheluck in veel vvijcken,
Den hooveerdighen can/ 'tzeyl haestelijck doen strijcken,
En haren trotzen moet/ al te dicmaels doet sincken,
De schoonste stadt die men/ Asiam sach verrijcken,
En de stercte die men/ ter vverelt mocht bedincken,
Die ligt daer over hoop/ 'tsvvaert siet ghy haer nu crincken.
Den roock bedect de stadt, door den ellendighen brant,

[1]) Ik zal aanhalen naar de uitgave van Leo (zie boven, blz. 3).

[2]) Vgl. *Troades*, vs. 1:

„Quicumque regno fidit et magna potens
dominatur aula nec leves metuit deos
animumque rebus credulum laetis dedit,
me videat et te Troia: non umquam tulit
documenta fors maiora, quam fragili loco
starent superbi. columen eversum occidit
pollentis Asiae, caelitum egregius labor;
ad cuius arma venit et quae frigidum
septena Tanain ora pandentem bibit
et qui renatum primus excipiens diem
tepidum rubenti Tigrin immiscet freto,
excisa ferro est, Pergamum incubuit sibi.

In colen staet sy nu/ vvy hebben sien neer sincken
Priami Hof, het schoonst'/ dat daer vvas in eenich lant,
De vrome helden meest/ zijn ghedoot door svyants hant,
Die niet ghelooven cost/ dat Troyen vvas te vvinnen,
Die staet op haer en siet/ als eenen seer vvreeden quant,
O Troyen schoone stadt/ VVie sou u nu bekinnen,
In roy colen staet ghy/ en het bloet sietmen rinnen
Van d'edel Heeren, och/ het vloeyt langs de straten „claer,
Al den schat en goet, daer/ ghy op stelden u sinnen,
Is nu des vyants roof/ dvvelck niet en sal baten „haer", enz.

„Ghemeen vrouwen", het koor, stemt met deze jammerklacht in [1]):

Niet nieus en ist datmen/ ons ghemeente siet vveenen,
Tis gheleden thien jaer/ datse ons te vercleenen
Sochten, en allereerst/ belegherden dese stadt,
VVy hebben ons ghevveert/ maer vvat hebben vvy te bat,
Als ons ten lesten dees/ ellend moest over comen,
Dat vvy *Helenam* oyt/ in stadt hebben ghenomen,
Is ons betrouvven vvel/ en d'uyr is te beclaghen.

Hecuba.

Ghy Troyaensche ghemeent/ vveent nu al uvve daghen,
Latet hayr vry vervvert/ op u schouderen hanghen,

---

15 en alta muri decora congestis iacent
tectis adusti; regiam flammae ambiunt
omnisque late fumat Assaraci domus.
non prohibet avidas flammas victoris manus:
diripitur ardens Troia nec caelum patet
20 undante fumo: nube ceu densa obsitus
ater favilla squalet Iliaca dies."

[1]) vs. 67: „Non rude vulgus lacrimisque novum
lugere iubes: hoc continuis
egimus annis, ex quo tetigit
70 Phrygius Graias hospes Amyclas
secuitque fretum pinus matri
sacra Cybebae.
— — — — — — — — — —
83 *Hec.* Fidae casus nostri comites,
Solvite crinem, per colla fluant
85 maesta capilli tepido Troiae

Laet d'ooghen leken doch/ u rootvervvighe vvanghen,
Laet van droefheyt bleeck zijn/ laet het heel lichaem trueren,
VVant Troyen is verbrant/ om veir ligghen de mueren,
Laet u lichamen nu/ vry met rouvve becleet „zijn,
Slaet doch al op u borst/ laet u handen ghereet „zijn,
Om die van grooten druck/ schier onstucken te vvringen."

Het koor herdenkt nu eenige voorvallen van den strijd en beklaagt Hector en vervolgens Priamus, als Hecuba daarin is voorgegaan[1]):

Hecuba.

„*Priamum* nu niet meer/ sulcx sou qualijck betamen,
VVant gheluckich is hy/ gheluckich is hy voorvvaer
Hy is gescheyden uyt/ alle svvaerheyt, noot, en vaer,
Gheluckich is hy die/ niet en siet den armen staet
Van d'ellendighe stadt/ Troyen, noch oock al het quaet
Dat de vyanden nu/ ons aendoen so moordadich,
Noch gheenen spot is hy/ des vyands onghenadich,
Die gheen wreetheyt en spaert/ by leecken noch by clercken.

---

pulvere turpes: complete manus
103 hoc ex Troia sumpsisse licet.
87 paret exertos turba lacertos;
veste remissa substringe sinus
uteroque tenus pateant artus."
[1]) vs. 143. „non est Priami miseranda mei
mors, Iliades, — felix Priamus
dicite cunctae: liber manes
vadit ad imos, nec feret umquam
victa Graium cervice iugum;
non ille duos vidit Atridas
nec fallacem cernit Vlixen;
150 non Argolici praeda triumphi
subiecta feret colla tropaeis;
non adsuetas ad sceptra manus
post terga dabit currusque sequens
Agamemnonios aurea dextra
155 vincula gestans latis fiet
pompa Mycenis.

Ghemeen vrouwen.

Gheluckigher is hy/ dan vvy, so vvy 't aenmercken,
VVant met zijn leven is/ zijn rijck ghegaen te niet „oock,
Hy is int vreuchden-dal/ vvy blyven int verdriet „oock,
Hy is int lest by de/ salighe sielen gheraect,
Zijnen druck is gheendt/ zijn droefheyt is al ghestaect,
Tis haer een vreucht die daer/ vroomlijck inden crijch sterven,
D'oorlooch is des eens eer/ d'ander doetse bederven."

Na het vertrek der vrouwen treedt de „Dichtstelder" op; hij verhaalt, hoe Achilles liefde had opgevat voor Polyxena en hoe hij door Paris verraderlijk werd gedood. En terwijl bij Seneca in het begin van het 2de bedrijf de verschijning wordt verhaald van Achilles' schim, die eischt, dat Polyxena geofferd zal worden, geeft de dichter dat hier in een paar versregels te kennen.

Een gesprek tusschen Pyrrhus en Agamemnon, in de verte gevolgd naar dat van Seneca, opent de 2de acte. De zoon van Achilles eischt de Trojaansche maagd en antwoordt op Agamemnon's vraag:

„VVat vvilt ghy met haer doen/ vvillet my recht uyt segghen,"

met de verklaring:

„De Goden vvil ick haer/ offeren, en dan legghen
Het lichaem neffen mijns/ vaders in zijn doncker graf."

Agamemnon wil overwonnenen niet zoo wreed behandelen, doch Pyrrhus houdt vol [1]):

„Van quaetheyt ick schier berst/ myn hert dunct my ontfuncken
Sal dan *Achilles* siel/ gheenen buet te loon crijghen.

Chor. Felix Priamus dicimus omnes:
secum excedens sua regna tulit;
nunc Elysii nemoris tutis
160 errat in umbris interque pias
felix animas Hectora quaerit.
felix Priamus, felix quisquis
bello moriens omnia secum
consumpta tulit."

[1]) vs. 292. *Pyrrh.* Nullumne Achillis praemium manes ferent?

Agamemnon.

Achilles is lang doot/ maer niemant sal daer svvijghen
Zijnen eevvighen lof/ van elck vvort hy ghepresen,
Al de vverelt door sal/ zijnen naem bekent vvesen,
Sulcx behoort u ghenoech/ te zijn naer mijn verclaren,
Dus bid ick u laet doch/ den ouden haet eens varen,
En denct u handen zijn/ ghenoech met bloede besmet.

Pyrrus.

O opgheblasen mensch/ die u hert te seer hooch set,
Opgheblasen zijt ghy/ alst u ter vverelt vvel gaet,
Maer seer bloode zijt ghy/ als de saeck in tvvijfel staet,
Ghy vvaert vvreet als ghy ginckt/ *Briseida* ontschaken,
Isser vveer nieuvve liefd'/ die u nu dus doet haken
Om *Polixenam* uyt/ onse handen te trecken,
Sult ghy onsen roof vveer/ nemen en met ons ghecken,
Neen, neen, met dees hant sal/ ick *Achilles* doot vvreken,
Men sal daer niet meer van/ bedriechlijcken pais spreken,
En *Polixena* sal/ voor sulck bedroch betalen,
So ghy haer vveyghert, ick/ salse met ghevvelt halen,
Ick vveet niet hoe haer mijn/ handen connen op houvven,
V by *Priamum* te/ legghen, al sout my rouvven,
Dus segt my oft ghy haer/ vveyghert, segt my uvven sin.

Agam. Ferent, et illum laudibus cuncti canent
magnumque terrae nomen ignotae audient.
— — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — detrahe invidiam tuo
odiumque patri, quem coli poena iubes.
Pyrrh. O tumide, rerum dum secundarum status
extollit animos, timide cum increpuit metus,
regum tyranne! iamne flammatum geris
† amore subito pectus ac veneris novae?
solusne totiens spolia de nobis feres?
hac dextra Achilli victimam reddam suam.
quam si negas retinesque, maiorem dabo
dignamque quam det Pyrrhus; et nimium diu
a caede nostra regia cessat manus
paremque poscit Priamus. *Agam.* Haud equidem nego

A g a m e m n o n.

Ick en vveygher haer niet/ neen gheen dinck te vverelt min,
Maer reden die maect dat/ ick tot haer bin gheneghen,
Ick beken vvel dat ghy/ *Priamum* hebt versleghen,
En *Paris* ligt daer oock/ om ghebracht al door u svvaert,
So ghy *Polixenam*/ hadt, vvaerdy dan al bevvaert,
Ist naer donnoosel bloet/ dat ghy so raest, loopt en jaecht?"

De twist loopt zoo hoog, dat de beide vorsten naar hunne zwaarden grijpen; Agamemnon maakt er een einde aan door Calchas te ontbieden [1]):

„Dat ghy svvijcht en af laet/ is best dat ick u rade,
Maer een saeck sal ick noch/ voor u laten gheschieden,
VVy sullen *Calchos* den/ VVaerseggher hier ontbieden,
Die ons sal den vvil der/ Goden vvel claer uyt legghen,
Oftse u oock toe coemt/ sal hy ons dan vvel segghen,
Dus mijn knecht roept hem hier/ laet hem terstont verschijnen.
(De knecht loopt in, Calchos *coemt terstont uyt.)*
Calchos de vvaerheyt ons/ te segghen vvilt u pijnen,
VVy vveten dat ghy van/ hemel en aerd' verstant „hebt,
De sterren en de locht/ ja de zee op u hant „hebt,
V is gheopenbaert/ al der Goden haren vvil,
Segt ons dan hier om te/ leven vry zonder gheschil,
Oft de Goden voldaen/ zijn, oft datter noch vvat schort.

---

hoc esse Pyrrhi maximum in bello decus,
saevo peremptus ense quod Priamus iacet,
supplex paternus."

[1]) vs. 349. *Agam.* Compescere equidem verba et audacem malo
poteram domare; sed meus captis quoque
scit parcere ensis. potius interpres deum
Calchas vocetur: fata si poscent, dabo.
Tu qui Pelasgae vincla solvisti rati
morasque bellis, arte qui reseras polum,
cui viscerum secreta, cui mundi fragor
et stella longa semitam flamma trahens
dant signa fati, cuius ingenti mihi
mercede constant ora: quid iubeat deus
effare, Calchas, nosque consilio rege.
Calchas. Dant fata Danais quo solent pretio viam:

Calchos.

En keert noch niet naer huys/ u daer toe noch niet en port,
Polixena moet eerst/ gheoffert zijn de Goden,
Al ist een jonghe maecht/ 'tvvert u vvel sterck gheboden,
Sy moet rusten int graf/ by den vromen *Achilles*,
En daerenboven noch/ der Goden haren vvil es,
Dat *Hectors* cleynen soon/ d'edelste kint van allen,
Moet oock sterven de doot/ en vanden toren vallen,
Dan sal der Griecken vloot/ voorspoedich naer huys drijven."

In plaats van het koor treedt „den Dichtstelder" op, om te verhalen „'tgheen in de derde gheschiedenisse vvedervaren sal." Het 3de bedrijf der *Troades* is het schoonste, wat Seneca heeft geschreven; laat ons zien, wat de keizer der Leidsche Kamer „de Oranje-lelie" er van heeft gemaakt.

Evenals bij Seneca weeklaagt Andromache over Hector's dood en vertelt aan „Een out man" den droom, dien zij heeft gehad [1]):

„So nu de rust/ des nachts elcken ghemeyn „vvas,
En ick slapende vast/ in eenen svvaren droom lach,
Dacht my dat ick mijn man/ *Hector* voor mijn bed staen sach,
Niet so hy voormaels plach/ geheel vvreet daer uyt int schijn,
Als hy daer vvas besorcht/ datter yet op vvech soud' zijn,
Dat het Griecxsche volck hem/ sou overvallen met macht,
Oft als hy heel verhit/ den buet van *Achillem* bracht,
So en sach hy niet, maer/ hebbende daensicht heel bleeck,

---

mactanda virgo est Thessali busto ducis:
sed quo iugari Thessalae cultu solent
Ionidesve vel Mycenaeae nurus,
Pyrrhus parenti coniugem tradat suo:
sic rite dabitur. non tamen nostras tenet
haec una puppes causa: nobilior tuo,
Polyxene, cruore debetur cruor.
quem fata quaerunt, turre de summa cadat
Priami nepos Hectoreus et letum oppetat.
tum mille velis impleat classis freta."

[1]) vs. 438. „Partes fere nox alma transierat duas
clarumque septem verterant stellae iugum;
ignota tandem venit afflicta quies

Schijnende heel vermoeyt/ en van ghedaente heel vveeck,
Staet op uyt uvven slaep/ sprack hy, o mijn liefste vvijf,
Neemt haest vvech uvven soon/ bercht hem, sulcx sy u bedrijf,
Hy is d'eenighe hoop/ daer Troyen mach op bouvven,
VVaerom vveent ghy, sprack hy/ onsalichste der vrouvven,
Om Troyens groote schad'/ och vvaer dit doch de leste,
Verbercht doch uvven soon/ en doeter met het beste,
Tis ons eenighe spruyt/ ende onser beyder ranck,
Dit hebbende ghehoort/ bevreest ick terstont ontspranck,
En *Hectorem* meynd' ick/ in mijn armen t'ontfanghen,
Maer hy ontvveeck my, dus/ mach Troyen vvel verlanghen
Naer u mijn soon die de/ hoop van Troyen zijt alleen,
Van uvven vromen vaer/ zijt ghy 'tkint, en anders gheen,
En ghy zijt hem in als/ volghende en vvel ghelijck,
Zijn ghedaente hebt ghy/ en van ghesicht oock so rijck,

---

brevisque fessis somnus obrepsit genis,
si somnus ille est mentis attonitae stupor:
cum subito nostros Hector ante oculos stetit,
non qualis ultro bella in Argivos ferens
Graias petebat facibus Idaeis rates,
nec caede multa qualis in Danaos furens
vera ex Achille spolia simulato tulit,
non ille vultus flammeum intendens iubar,
sed fessus ac deiectus et fletu gravis
similisque nostro, squalida obtectus coma.
iuvat tamen vidisse; tum quassans caput:
„dispelle somnos" inquit „et natum eripe,
o fida coniunx: lateat, haec una est salus.
omitte fletus — Troia quod cecidit gemis?
utinam iaceret tota. festina, amove
quocumque nostrae parvulam stirpem domus."
mihi gelidus horror ac tremor somnum expulit,
oculosque nunc huc pavida, nunc illuc ferens
oblita nati misera quaesivi Hectorem:
fallax per ipsos umbra complexus abit.
O nate, magni certa progenies patris,
spes una Phrygibus, unica afflictae domus,
veterisque suboles sanguinis nimium incliti
niniumque patri similis: hos vultus meus

Sulck een groot voorhooft schoon/ en van schouderen oock breet,
Ooghen, handen, en u/ leden met claren bescheet,
Zijn al vvs vaders, daer/ en sal oock niet ontbreken,
Och mocht ick dien dach/ sien, dat ghy eens sult vvreken,
Al het onghelijck dat/ Troyen nu heeft gheleden,
Maer wat toef ick hier noch/ tis gheheel teghen reden
Dat ick u niet ras en/ versteeck tot onser baten,
Maer vvaer blijf ick met u/ vvaer sal ick u doch laten,
Tis hier te grond' gheslecht/ de heel stadt ligt over hoop,
Qualijck vveet ick een plaets/ daer ick met u henen loop,
Maer noch sie ick 't groot graf/ dat *Priamus* liet maken
Voor mijnen man, oft vvy/ het kint nu daer in staken,
Voorvvaer ick en derf niet/ vreese coemt my te voren."

De oude man prijst haar plan en Astyanax wordt in het graf verborgen. Daar verschijnt Ulysses met eenige krijgsknechten en deelt aan Andromache mede, dat het Grieksche leger niet naar huis

---

habebat Hector, talis incessu fuit
habituque talis, sic tulit fortes manus,
sic celsus umeris, fronte sic torva minax
cervice fusam dissipans iacta comam —
o nate sero Phrygibus, o matri cito,
eritne tempus illud ac felix dies
quo Troici defensor et vindex soli
rediviva ponas Pergama et sparsos fuga
cives reducas, nomen et patriae suum
Phrygibusque reddas? sed mei fati memor
tam magna timeo vota — quod captis sat est,
vivamus. heu me, quis locus fidus meo
erit timori quave te sede occulam?
arx illa pollens opibus et muris deum,
gentes per omnes clara et invidiae gravis,
nunc pulvis altus, strata sunt flamma omnia
superestque vasta ex urbe ne tantum quidem,
quo lateat infans — quem locum fraudi legam?
est tumulus ingens coniugis cari sacer,
verendus hosti, mole quem immensa parens
opibusque magnis struxit, in luctus suos
rex non avarus: optime credam patri —

kan terugkeeren, voordat het geslacht van Hector is uitgeroeid; hij eischt dus haren zoon op. De ongelukkige moeder beweert, dat zij niet weet, waar haar zoon zich bevindt, doch Ulysses slaat aan hare verzekering geen geloof en dringt op antwoord aan [1]):

„Ghy moetet seggen claer/ van mijn vvoort ick niet en vvijck,
Oft ick salder u vry/ met veel ghevvelts toe dvvinghen.

Andromache.

Doet vry al dat ghy vvilt/ laet my den hals af vvringhen,
Ick en soeck anders niet/ dan haestelijck te sterven.

Vlisses.

Hoe stoutelijck spreect sy/

Andromache.

VVilt my het hert doorkerven,
Maer vvilt ghy my leet doen/ vvilt my 't leven beloven,
Ghy maect my heel bly als/ ghy my sulcx vvilt beroven,
VVaer ick doot, so vvaer ick/ verlost van al 'tlijden „hier.

Vlisses.

Met moort, met brant, met slaen/ sal ick u castijden „schier,
So ghy ons langher soect/ uvven soon te ontstelen.

Andromache.

Brant my, slaet my, doot my/ niet en mach my vervelen,
Bringt ghevangenis voort/ honger, dorst, ja felle pest
Ick vragher so veel naer/ als ick doe naer al de rest,
Noch naer al 'tgeen dat den/ vvinner oock mach voor stellen.

---

sudor per artus frigidus totos cadit:
omen tremesco misera feralis loci."

[1]) vs. 573. „*Vlix.* Coacta dices sponte quod fari abnuis.
Andr. Tuta est, perire quae potest debet cupit.
575 *Vlix.* Magnifica verba mors prope ad mota excutit.
Andr. Si vis, Vlixe, cogere Andromacham metu,
vitam minare: nam mori votum est mihi.
Vlix. Verberibus igni † morte cruciatu eloqui
quodcumque celas adiget invitam dolor
580 et pectore imo condita arcana eruet:
necessitas plus posse quam pietas solet.

Vlisses.

Dees sotte moeders liefd'/ en laet u so niet quellen,
VVilt naer laten doch/ en haer vvat verminderen,
En laet erbarmen u/ over vrou en kinderen
Die binnen Troyen noch/ zijn in seer groote svvaerheyt,
Theeft thien jaren gheduert/ ghy vveet daer af de waerheyt,
En *Calchos* verbiet ons/ dat vvy niet sullen scheyden,
Oft uvven soon sal ons/ zijn, vvat vvil ick veel vleyden,
Dus maket cort, oft u/ vvort veel verdriets aen ghedaen.

Andromache.

Ghy cont *Calchos*, en al/ de Griecken vvel doen verstaen,
Dat mijnen jonghen soon/ die ghy soect, al lang doot „is".

Doch Ulysses is niet de man, om zich zelfs door den eed, waarmede Andromache hare woorden bezegelt, om den tuin te laten leiden [1]).

„Hola Calchos vvoort coemt/ my daer juyst in ghevallen,
Hy sprack, cont ghy dan niet/ ghevinden dat cleyne kint,
So vvilt stoutelijck, om/ te blijven der Goden vrint,

Andr. Propone flammas, vulnera et diras mali
doloris artes et famem et saevam sitim
variasque pestes undique, et ferrum inditum
585 visceribusque istis, carceris caeci luem,
et quidquid audet victor iratus timens:
588 animosa nullos mater admittet metus.
Vlix. Hic ipse, quo nunc contumax perstas, amor
590 consulere parvis liberis Danaos monet.
post arma tam longinqua, post annos decem
minus timerem quos facit Calchas metus,
si mihi timerem: bella Telemacho paras.
Andr. Invita, Vlixe, gaudium Danais dabo:
595 dandum est; fatere quos premis luctus, dolor.
gaudete, Atridae, tuque laetifica, ut soles,
refer Pelasgis: Hectoris proles obit."

[1]) vs. 636: „hoc Calchas ait
modo piari posse redituras rates,
si placet undas Hectoris sparsi cinis

Gaen schenden *Hectors* graf/ vvorpt d'asschen in de revier,
Niet eer meuchdy naer huys/ trecken, in gheene manier,
Dus nu het kint doot is/ so moetet graf besueren,
Ontheylighen vvy den/ tempel, 'tzijn al Mars kueren,
Valter aen, keeret graf/ het bovenste heel onder.

(Sy vallen aent graf om dat te breken.)

Andromache.

O rampsalichste vvijf/ o vvonder boven vvonder,
VVat sal ick maken doch/ sal ick mijns mans ghebeente
Laten verstroyen, 'tvvaer/ hem te groote vercleente,
En even vvel sal 'tkint/ ten lesten ghevonden „zijn,
En doodent, ick hoop neen/ hout op, vveest mijns ghenadich.

Vlisses.

Neen, neen, al voort, al voort/

Andromache.

Bloethonden onghestadich,
Sal ick mijn eyghen kint/ hier nu moeten verraden,
Ia ick en trouvvens, ick/ sal moeten van tvvee quaden

---

ac tumulus imo totus aequetur solo.
nunc ille quoniam debitam effugit necem,
erit admovenda sedibus sacris manus.
Andr. Quid agimus? animus distrahit geminus timor:
hinc natus, illinc coniugis sacri cinis.
pars utra vincet? testor immites deos,
deosque veros coniugis manes mei:
non aliud, Hector, in meo nato mihi
placere quam te. vivat, ut possit tuos
referre vultus — prorutus tumulo cinis
mergetur? ossa fluctibus spargi sinam
disiecta vastis? potius hic mortem oppetat. —
poteris nefandae deditum mater neci
videre? poteris celsa per fastigia
missum rotari? potero, perpetiar, feram,
dum non meus post fata victoris manu
iactetur Hector. — hic suam poenam potest
sentire, at illum fata iam in tuto locant —
quid fluctuaris? statue, quem poenae extrahas.

Dat my bedroefde vrou/ het beste dunct verkiesen,
Liever vvil ick dat kint/ dan man en kint verliesen,
Hout doch op, hout doch op/ ik vveet ons anderen raet."

Andromache roept Astyanax en het kind komt uit het graf [1]):

Coemt uyt dijns vaders graf/ coemt uyt dit vreesselijck gat,
Ick heb verborghen u/ maer vvat helpt my doch nu dat,
Daer is het kint dat ghy/ *Vlisses* soect te krincken,
Is dit het kint dat de/ Griecken doet achter dincken?
Can dit kint houden hier/ de schepen in de haven?
Valt op u knien dan/ bidt als pleghen de slaven,
Met een ootmoedich hert/ en met ghevouden handen,
De overvvonnen mach/ sulcx vvel doen sonder schanden,
Als hy syn selven vint/ in sijnen uytersten noot."

Een oogenblik is zelfs Ulysses geroerd [3]):

„V vveenen beroert my/ maer doet vry al vvat ghy meucht,
Der Griecken vvelvaert gaet/ my vry noch al veel nader.

Andromache.

Sal dit kint vvreken dan/ de doot van zijnen vader?
Sal dit kint dese stadt/ Troyen vvederom stichten?

---

ingrata, dubitas? Hector est illinc tuus —
erras: utrimque est Hector: hic sensus potens,
forsan futurus ultor extincti patris —
utrique parci non potest: quid iam facis?
serva e duobus, anime, quem Danai timent."

[1]) vs. 705: „*Andr.* Huc e latebris procede tuis,
flebile matris furtum miserae.
hic est, hic est terror, Vlixe,
mille carinis. submitte manus
dominique pedes supplice dextra
stratus adora nec turpe puta
quidquid miseros fortuna iubet."

[2]) vs. 736: „*Vlix.* Matris quidem me maeror attonitae movet,
magis Pelasgae me tamen matres movent,
quarum iste magnos crescit in luctus puer.
Andr. Has, has ruinas urbis in cinerem datae
hic excitabit? hae manus Troiam erigent?

Sal dit kint desen hoop/ asschen vveder op richten?
Voorvvaer desen troost is/ voor ons met allen seer cleyn
Mijn leste versoeck dat/ ick u hier te bidden meyn,
Is, dat hy die daer is/ van Coninclijcken gheslacht,
V altijt dienen mach/ dus neemt hem in uvve macht,
Maecter uvven knecht af/ hy sal u dienen int stil.

Vlisses.

Sulcx vvort u ontseyt om/ Calchos, niet om mijnent vvil,
Tghemeen besten moet elck/ boven alle dinck soecken."

In toorn ontstoken doet Andromache aan Ulysses de heftigste verwijten, om hem een oogenblik later te smeeken, dat zij van haar kind afscheid mag nemen. En dit afscheid heeft plaats [1]).

„Mijn kint dat ich bemint/ heb boven alle dinghen,
Mijnen eenighen schat/ en mijnen dierbaersten pant,
Moet ick scheyden van u/ en sien dat onsen vyant
V vvech neemt, die daer vvaert/ d'eenighe hoop van Troyen,
Gaet den vyant met u/ Coninclijck kint so schoyen?
Sult ghy dan nimmermeer/ het svvaert inde hant draghen?

---

nullas habet spes Troia, si tales habet.
non sic iacemus Troes, ut cuiquam metus
possimus esse. spiritus genitor facit?
sed nempe tractus. ipse post Troiam pater
745 posuisset animos, magna quos frangunt mala.
si poena petitur, quae peti gravior potest?
famulare collo nobili subeat iugum,
servire liceat. aliquis hoc regi negat?
Vlix. Non hoc Vlixes, sed negat Calchas tibi."

[1]) vs. 766: „O dulce pignus, o decus lapsae domus
summumque Troiae funus, o Danaum timor,
genetricis o spes vana, cui demens ego
laudes parentis bellicas, annos avi
770 † medios precabar, vota destituit deus.
Iliaca non tu sceptra regali potens
gestabis aula, iura nec populis dabis
victasque gentes sub tuum mittes iugum,
non Graia caedes terga, non Pyrrhum trahes;
775 non arma tenera parva tractabis manu

Moet ghy 't verlaten al/ peirden, vvapens, en vvaghen?
Die daer tot een Lants-Heer/ van Troyen vvaert gheboren?
Mijn kint sy sullen u/ af vvorpen vanden toren,
Dit moet ghy lijden al/ van onsen vyant seer vvreet,
Nu ick beveel u de/ Goden al ist my vvel leet,
Dat ick mijn tranen dus/ stort op u roode vvanghen.
(*Sy omhelst dat kint.*)

Vlisses.

Tis des grijsens ghenoech/ gaen vvy door onze hanghen,
Het duerde vvel een jaer/ sy is te dobbel en vals.

Andromache.

Dit is het lest dat ick/ hem sal varen om den hals,
(*Sy omhelst hem noch eens.*)
Och liefste kint mocht ick/ nu met u inden doot „gaen,
Oft dat den vyant my/ eerst voor al vvoude doot „slaen,
So vvaer des drucx een endt/ mijn doot sou my verheughen,
Ick neem oorlof mijn kint/ nu vvy niet blijven meughen,
Gaet naer der Goden vvil/ het moet doch nu so vvesen.
(*Vlisses wil hem nemen, ende hy hout hem aen de moeder.*)

Astianax.

Och moeder hout my vast."

---

sparsasque passim saltibus latis feras
audax sequeris nec stato lustri die,
solemne referens Troici lusus sacrum.
puer citatas nobilis turmas ages;
780 non inter aras mobili velox pede,
reboante flexo concitos cornu modos,
barbarica prisco templa saltatu coles.
o Marte diro tristius leti genus!
flebilius aliquid Hectoris magni nece
785 muri videbunt. *Vlix.* Rumpe iam fletus, parens:
magnus sibi ipse non facit finem dolor.
Andr. Lacrimis, Vlixe, parva quam petimus mora est;
concede paucas, ut mea condam manu
viventis oculos. occidis parvus quidem,
790 sed iam timendus. Troia te expectat tua:
i, vade liber, liberos Troas vide.
Astyan. Miserere, mater."

Dan omhelst zij haar kind nog eens en Ulysses voert den knaap weg.

In dit bedrijf heeft Duym Seneca op den voet gevolgd, al heeft hij dan ook niet altijd eene vertaling gegeven. Maar hoeveel mooie brokjes heeft hij weggelaten! hoe dikwijls de taal van den hartstocht in houterige rederijkersverzen weergegeven!

In het 4de bedrijf wijkt Duym van de *Troades* af. Polyxena, die door Pyrrhus gedood is, wordt op zijn bevel in het graf van Achilles neergelegd en Ulysses werpt Astyanax van den toren. Deze beide feiten worden in de Latijnsche tragedie verhaald, doch in Duym's stuk vertoond. Nadat de dichter, evenals aan het slot der vorige bedrijven, eenige versregels heeft uitgesproken, begint de laatste acte.

Helena treedt op:

„Al is Troyen door my/ ghecomen in grooten last,
Al is sy om my oock/ in haren slaep so verrast,
Al is sy heel verbrant/ en gantsch ghecomen te niet,
Nochtans dient hier verhaelt/ het groot ellendich verdriet
Dat mits *Pyrrus* nieu feest en bruyloft is aenstaende,
En hoe *Agamemnon*/ is *Cassandra* ontfaende."

Zij spoort daarom de Trojaansche vrouwen aan, om hare rouwkleederen af te leggen en zich te verheugen. Te recht verwondert zich Andromache over deze woorden, en Helena tracht daarop te bewijzen, dat zij de ongelukkigste van allen is [1]):

„*Andromache* al maect/ ghy rou en onghenuchten
Om *Hector* sulcken helt/ uvven allerliefsten man,
Ende *Hecuba* oock/ om *Priamum*, vvat ist dan?
Helena heeft al veel/ meerder oorsaeck tot ghevveen,
Vvven rou is ghemeen/ maer mijnen is my alleen,
Ghy liedens moecht vry uyt/ int openbaer rou maken,
Maer mijn droefheyt seer groot/ moet mijn hert alleen smaken,
Ick en mach *Paris* int/ openbaer beclaghen „niet,

---

[1]) vs. 907: „luget Andromacha Hectorem
et Hecuba Priamum: solus occulte Paris
lugendus Helenae est. durum et invisum et grave est

Noch *Deophebum* nu/ noch tot gheenen daghen „siet,
Ick ben mijnen man uyt/ Spartam met ghevvelt ontvuert,
Binnen Troyen heb ickt/ thien jaer lanck ook besuert."

Ook Hecuba barst, nadat het bekend is geworden, dat Polyxena werd gedood, in eene nieuwe weeklacht uit [1]):

„*Achilles* hoe mach u/ noch onschuldich bloet lusten,
O *Paris* dat ghy naer/ hem so looslijck ginct schieten,
Is oorsaeck datmen naer/ so veel bloet sach vergieten,
En maect dat vvy zijn van/ al de vverelt verlaten,
Ick ginck heden by de/ ghemeen vrouvven lancx straten,
Sy vloghen my om den/ hals met vveenen en kussen,
Tvvasser te schreyen al/ ick en cost haer niet sussen,
En tvvas moeder alleen/ dat sy my alom noemden,
Heet ick moeder alleen/ die my eertijts beroemden,
Priami huysvrou, een/ Coningin der Troyanen,
Ick vvenschten my doen doot sulcx vvas al mijn vermanen,
Mijnen sterfdach had my/ lang verlost vvt dit lijden,
Ghy beyde moecht u noch/ metter tijt vvat verblijden,
Onder de Griecken een/ sal u noch yemant soecken.

Andromache.

O *Hecuba* vvy tvvee/ moghen seer vvel vervloecken
Ons ongheluck, vvant corts/ eer langhe oft veel uren,

---

910 servitia ferre? patior hoc olim iugum,
annis decem captiva."

[1]) vs. 955: „Adhuc Achilles vivit in poenas Phrygum?
adhuc rebellat? o manum Paridis levem.
cinis ipse nostrum sanguinem ac tumulus sitit.
modo turba felix latera cingebat mea,
lassabar in tot oscula et tantum gregem
960 dividere matrem; sola nunc haec est super
votum, comes, levamen afflictae, quies;
haec totus Hecubae fetus, hac sola vocor
iam voce mater. dura et infelix age
elabere anima, denique hoc unum mihi
965 remitte funus. inrigat fletus genas
imberque victo subitus e vultu cadit.
969 *Andr.* Nos Hecuba, nos, nos, Hecuba, lugendae sumus,
970 quas mota classis huc et huc sparsas feret;

Sal den vyant ons te/ scheep vvijt en breet vvech vuren,
Maer ghy *Helena* sult/ comen in u vaderlant.

H e l e n a.

Ick vveet al voor vvien ghy/ sult zijn, tis al voor de hant,
Tis my voorvvaer bekent/ vvie ghy zijt toe ghevallen.

A n d r o m a c h e.

VViens dienstbode dan sal/ ick doch zijn van haer allen,
VVie moet ik houvven dan/ voor mijnen Heer ghepresen.

H e l e n a.

Ghy sult den jonghen helt/ *Pyrrus* zijnen buet vvesen.

H e c u b a.

En *Cassandra* vvie sal/ sy voor haren Heer „hebben?

H e l e n a.

Het is haer vvel gheluct/ sy en mocht niet meer „hebben,
VVant *Agamemnon* heeft/ haer ghecosen voor sijne.

H e c u b a.

Isser oock yemant die/ segt *Hecuba* is mijne.

H e l e n a.

Iaet, *Vlisses* heeft u/ voor zijn crijchsdeel behouwen."

Tot zoover gaan de 5de acte van Duym en de 4de van Seneca hand aan hand. Het afscheid, dat Helena neemt van Hecuba en Andromache, waarbij zij o. a. de woorden spreekt:

---

hanc cara tellus sedibus patriis teget.
Hel. Magis invidebis, si tuam sortem scies.
Andr An aliqua poenae pars meae ignota est mihi?
Hel. Versata dominos urna captivis dedit.
975 *Andr.* Cui famula trador? ede; quem dominum voco?
Hel. Te sorte prima Scyrius iuvenis tulit.
Andr. Cassandra felix, quam furor sorti eximit
978 Phoebusque. *Hel.* Regum hanc maximus rector tenet.
967 *Hec.* Laetare, gaude, nata, quam vellet tuos
968 Cassandra thalamos, vellet Andromache tuos.
979 estne aliquis, Hecubam qui suam dici velit?
980 *Hel.* Ithaco obtigisti praeda nolenti brevis."

V beyden bedanck ick/ hier in alle manieren
Vande vrientschap die ghy/ my so dickmael hebt ghetoont,
Tis misselijck vvaer dat/ d'een vrientschap vveer d'ander loont,"

is van Duym's vinding. In plaats van de 5de acte van Seneca heeft de Nederlandsche dichter nog een klein tooneeltje, waarin de oude man met een paar woorden aan Hecuba en Andromache den dood van Polyxena en Astyanax komt meedeelen en beide vrouwen weder haar lot beklagen. Met eene lange „besluytreden" van den dichter op het thema:

„Spieghelt u nu ter deech/ die lichtelijck crijch soect,
Siet wat d'oorlooch ons al/ voorts bringt schoone vruchten,
Sy dient voorwaer te recht/ vande menschen vervloect,"

eindigt het stuk.

Het is niet wegens de dichterlijke waarde, dat *Den Spieghel des Hoochmoets* hier zoo uitvoerig werd behandeld. Seneca's *Troades* heeft toch in de bewerking van Duym heel wat geleden. Maar de eerste vertaling van een treurspel van Seneca in het Nederlandsch verdiende hier meer dan eene eenvoudige vermelding, te meer, omdat zij tot nu toe, voor zoover mij bekend is, aan de nasporingen onzer letterkundigen is ontsnapt [1]).

Nog een enkel woord over een paar stukken, die ook tot deze periode behooren. Een onbekend dichter schreef *Het loon der minnen. Een Treurspel oft Tragoedie Inhoudende de Historie van Iphis ende Anaxarete* [2]). Daarin treden, behalve verscheidene allegorieën, ook eenige personen op; bovendien is door de pauzen eene verdeeling

---

[1]) De thans meerendeels verouderde literatuur over Duym wordt opgegeven bij Schotel, *Geschiedenis der Rederijkers*, II, blz. 27. In de *Biographie Nationale publiée par l'Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique* vindt men een goed artikel over hem. Een opstel over Duym, in 1875 op het Taal- en Letterk. congres door den Heer J. P. van der Auwera voorgedragen en later gedrukt, heb ik niet kunnen inzien.

[2]) *Wiens inhoudt vertelt wort in het XIII. boec der herscheppinge ofte transformatie beschreven door den Hoochgeleerden ende wijdt-beroemden Poeet, Pvbl. Ovidivs Naso. Speelsche wijs in Duyts Overgeset.* (Vignet) *Tot Hoorn by Willem Andriesz.*, enz., *Anno* 1600.

in 5 bedrijven aangebracht, hoewel dit woord zelf niet genoemd wordt. De boekverkooper Zacharias Heyns leverde in zijn *Pest-Spieghel* [1]) een echt rederijkersstuk, waarin behalve eene vrouw slechts allegorische figuren voorkomen, doch dat 5 „handelingen" telt. De *Vriendts-Spieghel* [2]) van denzelfden schrijver heeft slechts werkelijke personen; ook dit stuk is in 5 bedrijven verdeeld. De rol van het koor wordt vervuld door Thalia en Erato, die samen den proloog uitspreken en verder elke acte sluiten met eene „Tusschensprake", waar steeds een liedje is ingevlochten.

De *Vriendts-Spieghel* is zonder twijfel naar een schooldrama vertaald. Dat is eveneens het geval met de *Reden-vreucht Der Wijsen in haer wel-lust, Ende Belachen der dwasen quel-lust* [3]) van Adolphus Tectander Venator; een pseudoniem, waarachter Daniel Heinsius zich schijnt te hebben verborgen. Deze drama's bewijzen dus niets voor den invloed van Seneca op ons tooneel. Doch zij toonen aan, dat men de behoefte gevoelde, om de oude rederijkersstukken op zijde te schuiven, al moest men ze dan ook vervangen door vertalingen van Latijnsche drama's, die eigenlijk voor de jeugd waren geschreven.

---

[1]) *Vvaerin speelsche wyse, tot beteringhe des levens, claerlijck bewesen ende voor ooghen ghesteldt wordt dat de Peste niet by gheval, maer door Godes ghehengenisse den menschen tot een straffe overcomt. Door Z. H. Levit. 26. Deut. 28. Num. 12.*

Met Pesten menichmael de Heer te straffen dreycht
Die tegens zijn ghebodt sich tot het quade neycht.

(Vignet) *t' Amstelredam, by Sacharias Heyns, inde drie Hooftdeuchden,* 1602.

[2]) *VVaer in de Historie Joannis Bocatij de vriendtschap prysende, Speelsche wyse klaerlijck t'aenschouwen voor ooghen ghestelt wordt, door Z. Heyns.*

Mids dat d' onvast geval den mensch brenght duysent wonden,
De vriendtschap over al zeer kostlijck wordt bevonden.

Ghespeelt by de Camer uyt Levender ionsten, den 25. *Februarij, Anno* 1602. — *t' Amsterdam, by Zacharias Heijns, in de Hooft-deuchden.* 1602.

[3]) *In 't lachen Democriti door Persoon-tooningh. Ghemaeckt van den wijs-gheerigen Adolpho Tectandro Venatore, ... Tot Alcmaer ...* 1603.

HOOFDSTUK V.

Hooft.

Wanneer men nagaat, wat Franschen, Duitschers en Engelschen doen voor de heroën hunner letterkunde, met hoeveel zorg en moeite alle kleine levensbijzonderheden van deze worden opgespoord, hoevele degelijke monographieën elkander opvolgen, dan mag ons Nederlanders wel een gevoel van schaamte bekruipen. Welke belangrijke werken over Vondel, Hooft en Huygens kunnen wij aanwijzen? Slechts Bredero heeft een levensbeschrijver gevonden. Maar over Vondel schreven een Duitscher en een Franschman; de biographie van Huygens is half af en aan die van Hooft werd de hand nog niet geslagen. Oneindig veel valt er dus nog te doen voor de geschiedenis onzer letterkunde, waar wij ons voor het leven van den Muiderdrost nog behelpen moeten met het werkje van Brandt, dat in 1677 werd geschreven. Gelukkig, dat wij althans op de uitgave der *Brieven* door Van Vloten en op die der *Gedichten* door Leendertz kunnen wijzen. Het Hooftfeest in 1881 gaf aanleiding tot het schrijven van verschillende studies en ook Jonckbloet heeft in zijne *Geschiedenis* tal van bladzijden aan den drost gewijd. Dat één en ander van dit alles ons bij onze beschouwing der treurspelen van Hooft te pas zal komen, zal blijken.

Hooft (geb. 16 Maart 1581) behoorde tot een patricisch Amsterdamsch geslacht en ontving eene geletterde opvoeding. En al leerde hij als jongen niet gemakkelijk [1]), het blijkt uit zijne geschriften,

[1]) Vgl. D. C. Meyer Jr, *De jeugd en jongelingsjaren van Pieter Corneliszoon Hooft* in *De Gids*, 1881, II, blz. 122.

dat hij zijne classieke opleiding wist te waardeeren. Hooft's vader was niet alleen een flink koopman en krachtig regent, maar hij was ook lid der rederijkerskamer *In Liefd' Bloeyende.* Geen wonder is het dus, dat wij den jongen Hooft, die al vroeg aanleg voor de dichtkunst verried, spoedig als lid dier zelfde kamer aantreffen. En hoewel de jonge man gedurende zijne reis buitenslands, die bijna drie jaren in beslag nam, (11 Juni 1598—14 Mei 1601), geen deel kon nemen aan de gewone werkzaamheden van dat gezelschap, uit Florence schreef hij zijn bekenden brief aan de Kamer en al spoedig na zijne terugkomst vinden wij hem op nieuw met dramatischen arbeid bezig. Op nieuw — want zijn eerste treurspel, de *Achilles en Polyxena*, schijnt in 1597 te zijn geschreven [1]), doch zag eerst in 1614 het licht.

De *Achilles en Polyxena* is in vele opzichten het werk van een beginner, van een jonkman, die nog maar kort geleden de banken der Latijnsche school heeft verlaten en in wiens hoofd vele passages uit classieke schrijvers rondspoken, die hem bij de lezing om de eene of andere reden hebben getroffen. Hij heeft heel wat gelezen, heel wat mythologie doorgeworsteld, maar hij is nog te jong, om den eenvoud der classieken te kunnen waardeeren, om het volmaakte hunner kunstwerken naar waarde te schatten. Doch hij heeft talent en schrijft een treurspel, waarover hij zich later schaamt en dat buiten zijn weten het licht ziet, maar dat bij de eerste opvoering wordt toegejuicht als het werk van een veel belovenden jongen dichter.

Wij zullen den inhoud van het treurspel in het kort meedeelen, om tevens hier en daar de bronnen op te geven, die Hooft voor zijn stuk heeft gebruikt. Voor de bronnen van de *Achilles en Polyxena* heeft de uitgave van Leendertz groote verdiensten en de schrijver van dit opstel kan niet ontkennen, dat het voor hem eene teleurstelling was, toen hij verscheidene vertaalde plaatsen door hem opgeteekend later reeds bij Leendertz vond aangewezen.

Achilles heeft liefde opgevat voor Polyxena, eene der vele dochters

---

[1]) Vgl. de inleiding van Leendertz op de gedichten van *P. Cz. Hooft*, blz. LXV.

van Priamus, en zendt zijn dienaar Automedon naar de stad. Deze moet aan Hector het voorstel doen, om Polyxena aan Achilles af te staan, die dan de Grieken zal bewegen het beleg van Troje op te breken. Automedon gehoorzaamt hoofdschuddende, roept de wacht aan en brengt aan Hector, die zich op den muur vertoont, het voorstel over. Hector eischt echter, dat Achilles het geheele Grieksche leger aan de Trojanen zal overleveren, en de Grieksche held ontvlamt in toorn en wil zijn hartstocht voor de schoone koningsdochter bedwingen. Nadat het koor van Grieken de macht der liefde heeft bezongen, deelt Achilles aan Agamemnon en Menelaus zijn voorstel en het antwoord van Hector mede.

Het 2de bedrijf vangt aan met eene navolging van de bekende plaats uit het 3de boek der *Ilias*, waar Priamus, op den muur van Troje gezeten, Helena verzoekt, om hem de Grieksche helden, die voorbij marcheeren, te wijzen. Nadat Agamemnon zijn leger heeft toegesproken met eene rede, waarin een en ander ontleend is aan die uit de *Ilias*, II, vs. 110, vlgg., spoort ook Hector de zijnen aan. De Trojanen doen een uitval; Hector doodt Patroclus en schendt het lijk; de Grieken krijgen de overhand, doch moeten dan weder wijken en de Trojanen trekken als overwinnaars de stad binnen (*Il.* lib. XVI, XVII). Het koor der Trojanen verheerlijkt de overwinning. Aiax brengt het lijk van Patroclus aan Achilles, die zweert den dood van zijn vriend bloedig te zullen wreken (*Il.* lib. XVIII, vs. 324, sqq.) en het koor der Grieken bezingt de vriendschap. Dan verslaat Achilles Hector (*Il.* lib. XXII, vs. 330, sqq.).

In de 3de acte treedt Priamus op met Polyxena, Andromache en Astyanax. De oude vorst barst in eene weeklacht uit (vgl. Seneca, *Troades*, vs. 1, sqq.) [1]) en Andromache beveelt haar zoontje voor

[1]) Reeds opgemerkt door Leendertz, t. a. p., blz. 53.

Bij Hooft zegt Priamus:

„Die door syn adel groot en scepter sich verstout,
Die op een hooghe staet en machtich rijck betrout,
En daerom niet en vreest dat 's hemels Goden waerdich
Ghelijck de menschen zijn, verkeerd'lijck en lichtvaerdich,
Maer stelt syn gheest gherust in voorspoet en gheluck,
Die spieghel sich aen my in dit bedroefde stuck."

den overwinnaer te knielen (*Troades* vs. 708) [1]). De Grieksche helden verschijnen en Priamus draagt hun zijne bede voor, om hem het lijk van Hector uit te leveren (*Il.* lib. XXIV, vs. 486, sqq.); allen dringen bij Achilles aan, dat hij dit verzoek zal inwilligen, en hij laat zich daardoor en door de smeekbeden van Polyxena overreden. Het koor bezingt de veranderlijkheid der wereldsche dingen en prijst den man, die bij geluk en tegenspoed zich zelven steeds gelijk blijft; zulk een man zal ook een best vorst zijn.

Achilles is in het 4de bedrijf wanhopig, dat hij den broeder van Polyxena heeft gedood, en zendt Automedon met een brief. Deze wordt door Paris voorgelezen in het bijzijn van Polyxena, Priamus en Hecuba, en Paris geeft den raad, om den Griek in den tempel

---

Bij Seneca zegt Hecuba:

„Quicumque regno fidit et magna potens
dominatur aula nec leves metuit deos
animumque rebus credulum laetis dedit,
me videat et te, Troia."

[1]) Vgl. Leendertz, t. a. p., blz. 54. Hooft:

Andromache.

„Och kleyn Astianax, komt gaet den vyandt groeten,
Den overwinder trots valt vrijelijck te voeten,
Bidt hem ootmoedich aen en acht gheen schanden, niet!
Te doen het ghene dat u t' wreed' gheluck ghebiet:
Laet dalen u ghemoet oft houdt syn krachten binnen,
Vergheet u oudt gheslacht, stelt Hector uyt u zinnen,
Oft zoo ghy noch niet voelt de wonden van u leyt,
Soo doet ghelijck ick doe en met u moeder schreyt."

Seneca:

„submitte manus
dominique pedes supplice dextra
stratus adora nec turpe puta
quidquid miseros fortuna iubet.
pone ex animo reges atavos
magnique senis iura per omnes
incluta terras, excidat Hector,
gere captivum positoque genu,
si tua nondum funera sentis,
matris fletus imitare tuae."

van Apollo te bescheiden, onder voorwendsel, dat hij daar met Polyxena in het huwelijk zal kunnen treden, en hem dan te dooden; Hecuba en Paris weten den Trojaanschen koning te overreden, om dit plan goed te keuren. Het koor bezingt nu de wisselvalligheid van het lot, waaraan vorsten bloot staan, en geeft de voorkeur aan het leven van minder hoog geplaatsten (Sen., *Agamemnon*, vs. 57, sqq.) [1]).

[1]) Vgl. Leendertz, t. a. p., blz. 69. Na eene inleiding van twee coupletten begint de vertaling van dit koor:

„Een prins wil datmen hem zal vreesen,
En acht het zelve goet.
Die zelve vreest, ghevreest te wesen,
De nacht hem niet behoet,
Noch slaep syn smert versoet,
Als alle menschen ruste rapen
Ontsteelt het zorghen hem syn slapen.
Dat elck ghebeurt een prins ontbeeren moet.

Wat hooch huys heeft oyt prins ghenoten,
Dat niet is omghewent?
Wat vintmen doch voor hooghe sloten,
Die 't oorloch niet en schent?
Waer zietmen doch omtrent
Het hof de schaemt' in eeren houwen?
Gherechticheyt, houwlijxsche trouwe
En zijn de groote haven niet bekent:

Het hof dat volcht Bellona bloedich
Met haer roed' inde hant,

Agamemnon, vs. 72:

„metui cupiunt
metuique timent, non nox illis
alma recessus praebet tutos,
non curarum somnus domitor
pectora solvit.
quas non arces scelus alternum
dedit in praeceps? impia quas non
arma fatigant? iura pudorque
et coniugii sacrata fides
fugiunt aulas; sequitur tristis
sanguinolenta Bellona manu

Achilles ontmoet nu Polyxena in den tempel van Diana; nadat beiden eene lange rede hebben uitgesproken, dooden Paris en Deiphobus Achilles verraderlijk. Ulysses en Diomedes vinden het lijk.

De 5de acte wordt voor het grootste gedeelte gevuld met den strijd tusschen Aiax en Ulysses over de wapenrusting van Achilles.

De helsche boose Furij woedich,
Die hooverdije plant,
Wiens hongherighe tant
De grootste doet hoovaerdich rasen,
Verslint de huysen opgheblasen,
En werpt de hooghe princen neer int zant.

Indien men 't oorlooch niet ziet blincken,
Maer van bedroch afstaen,
Het groot moet door syn swaerheyt zincken
En 't hooch te gronde gaen.
De schipper is belaen
Als goede windt het schip gaet stijven,
Vreest het gheluck 't schip om zal drijven.
De hoochste toorens meest de buyen slaen.

De hoochste eycke zietmen breken
Die in de bosschen staet:
Tgheweer uyt Iovis handt ghestreken
De hoochste berghen slaet:

---

quaeque superbos urit Erinys,
ninias semper comitata domos,
quas in planum quaelibet hora
tulit ex alto.
licet arma vacent cessentque doli,
sidunt ipso pondere magna
ceditque oneri Fortuna suo.
vela secundis inflata notis
ventos nimium timuere suos,
nubibus ipsis inserta caput
turris pluvio vapulat Austro,
densasque nemus spargens umbras
annosa videt robora frangi;
feriunt celsos fulmina colles,

Het is eene vertaling van boek XIII, vs. 5—381, der Metamorphosen van Ovidius. Aiax doodt zich (t. a. p., vs. 386—391) en de beide koren bezingen in beurtzang het ijdele streven der menschen naar macht, rijkdom en genot. Datzelfde onderwerp vindt men in een koor van de *Hercules Oetaeus*, vs. 604, vlgg.; van vertaling hiervan door Hooft is echter geen sprake.

Hooft ontleende zijn *Achilles en Polyxena* aan de classieke mythologie; hij maakte gebruik van verschillende plaatsen uit classieke schrijvers en vertaalde in zijn stuk eenige brokjes uit de treurspelen van Seneca. Zijn treurspel is in 5 bedrijven afgedeeld en er treden, evenals in een paar tragedies van den Latijnschen dichter, twee verschillende koren in op. In zoo verre is dus de vorm van Hooft's stuk gelijk aan dien der treurspelen van Seneca. Als verschilpunten kan men opnoemen, dat in het Nederlandsche treur-

---

Het vetste beest men gaet,
Niet 't slechtste, om te dooden, halen,
Bereytmen kostelijcke malen.
Wat vallen zal, Fortuyn verhooghen laet.

Best dueren matelijcke dinghen,
Daer t' hoogh' haest vallen kan.
Die mate noyt ghing overspringhen,
Als een ghemeene man,
Die noode scheydend van
De strant, bevreest de zee te naken,
Roeyt onder 't landt dat hy kan raken,
Het hoochste luck alhier op aerden wan."

---

corpora morbis maiora patent
et cum in pastus armenta vagos
vilia currant, placet in vulnus
maxima cervix.
quidquid in altum Fortuna tulit,
ruitura levat. modicis rebus
longius aevum est: felix mediae
quisquis turbae sorte quietus
aura stringit litora tuta
timidusque mari credere cumbam
remo terras propiore legit."

spel de koorzang niet altijd plaats heeft aan het einde van een bedrijf en dat bij Seneca een beurtzang van twee verschillende koren niet wordt gevonden, wel van het koor en één der personen van de tragedie. Toch is in de *Achilles en Polyxena* de navolging van Seneca niet te miskennen; zij blijkt uit den vorm van het stuk en uit de vertaalde plaatsen.

Na zijne Italiaansche reis schreef Hooft de *Ariadne*; het treurspel wordt op het jaar 1602 gesteld [1]), doch het zag, evenals de *Achilles en Polyxena,* eerst in 1614 het licht.

De stof van zijn treurspel ontleende Hooft waarschijnlijk grootendeels aan Catullus, 64, en aan Ovidius, *Metam.*, lib. VIII, en *Heroid.*, X. De *Ariadne* heeft den volgenden inhoud; Theseus, de zoon van Aegeus, koning van Athene, is naar Creta gezeild, om den Minotaurus te bekampen, daar aan dit monster jaarlijks zeven jongelingen en zeven meisjes moeten worden geofferd. Hij wordt ontvangen door Deucalion, den zoon van koning Minos, en door hem naar het hof geleid. Nadat het koor de plichten van een vorst heeft bezongen, geeft Theseus aan Minos zijn voornemen te kennen en verzoekt hem om zijne hulp.

2de Bedrijf. Ariadne, de dochter van Minos, heeft den schoonen vreemdeling gezien en is in liefde voor hem ontbrand. Zij deelt haar geheim mede aan de voedster Corcyne, die eerst aanraadt, om dien hartstocht te bedwingen, doch daarna belooft haar te helpen. Het koor weidt uit over de opvoeding der kinderen van vorsten, die er niet aan worden gewend, om hunne lusten te bedwingen, en hoopt, dat de liefde van Ariadne het huis van Minos geen onheil zal aanbrengen. Corcyne geeft Theseus uit naam van Ariadne een koord, om aan den ingang van het doolhof vast te binden, en een brief. Theseus is verwonderd en voelt de liefde, die hij voor Ariadne heeft opgevat, zoodra hij haar zag, toenemen.

3de Bedrijf. Theseus heeft den Minotaurus gedood en is veilig uit

---

[1]) Zie over de tijdsbepaling Leendertz, t. a. p., I, blz. LXV. Het stuk draagt in de meeste uitgaven den titel *Theseus en Ariadne*, bij Leendertz, II, blz. 94, *Ariadne.*

het labyrinth teruggekeerd; Ariadne komt hem te gemoet en het koor bezingt de veranderlijkheid van het geluk. Theseus overreedt Ariadne, om met hem te vluchten.

Het 4de bedrijf brengt ons in eene andere omgeving. Aegle, eene der Hesperiden en de minnares van Theseus, is sedert zijn vertrek droevig gestemd; zij weet, dat hij zijne liefde op eene sterfelijke vrouw heeft overgebracht. Doch dat zal niet van langen duur zijn [1]):

„Indien jck Aegle ben, Aegle, die door de crachten
Van woorden, en van cruit, dick op verscheiden nachten,
Int midden van haer loop heb schielijck stil doen staen,
De paerden allebeij van de besworen Maen.
Indien ick door de cracht en const van toverijen,
Het lopend jaer heb doen vergissen sijn getijen,
En t'Aertrijck ongesien begraven in de sneeu,
Als de naebije Son versocht den heten leeuw;
En als hij nae den ram ging sijnen wagen stieren,
De bomen met haer ooft, met cooren t'velt vercieren;
Indien ick sonder wint met ijsselijck gerucht,
De trotse golven heb doen rijsen in de lucht,

---

[1]) Men vergelijke met deze plaats *Medea*, vs. 752:

„Tibi more gentis vinculo solvens comam
secreta nudo nemora lustravi pede
et evocavi nubibus siccis aquas
egique ad imum maria, et Oceanus graves
interius undas aestibus victis dedit;
pariterque mundus lege confusa aetheris
et solem et astra vidit et vetitum mare
tetigistis, ursae. temporum flexi vices:
aestiva tellus floruit cantu meo,
coacta messem vidit hibernam Ceres;
violenta Phasis vertit in fontem vada
et Hister, in tot ora divisus, truces
compressit undas omnibus ripis piger.
Sonuere fluctus, tumuit insanum mare
tacente vento, nemoris antiqui domus
amisit umbras, vocis imperio meae
die reducto; Phoebus in medio stetit

En heb de selve weer verboden haer te roeren,
Wanneer den Noordenwint met haer quam oorloch voeren;
Indien ick heb de loop des snellen beeks belet,
En t'water wt de zee doen climmen op sijn bedt;
En t'water des fonteins in stee van wech te loopen,
Doen blijvend' op sijn plaets hooch op malcander hoopen;
En jck tot lust van mijn gespelen, s'avonts laet
Heb het ontwortelt wout doen dansen op de maet,
En alles wtgerecht, wat datter schijnt te wesen
Tegen de vaste wet van de natuir; in desen,
Sal ick door mijne cunst oock houden d'overhant."

Thans roept zij Hecate aan [1]):

„Hecate dits u crans ghevlecht van negen slangen,
Dits eeners lever die sich sellef had verhangen.
Van een driejarich draeck is dit geronnen bloet,
En dits eens nachtwls gal die dickwils wonder doet.
En van een swerte kat sijn allebeij des' oogen,
Die jck haer levendich heb wt het hooft getogen.
Een hongerigen hont heeft aen dit been geknaecht,
En op sijn meeste lust heb jck het hem ontjaecht.
Dit is de pluim van Stryx een eysselijcke veugel,

Hyadesque nostris cantibus motae labant."

Vgl. verder: *Hercules Oetaeus*, vs. 454:

„vernare iussi frigore in medio nemus
455 missumque fulmen stare; concussi fretum
cessante vento, turbidum explicui mare
et sicca tellus fontibus patuit novis;
habuere motum saxa, discussi † fores;
umbrae stetistis et mea iussi prece
460 manes locuntur, tacuit infernus canis;
462 nox media solem vidit et noctem dies:
461 mare terra caelum et Tartarus servit mihi
nihilque leges ad meos cantus tenet."

[1]) Vgl. *Medea*, vs. 731:

„Mortifera carpit gramina ac serpentium
saniem exprimit miscetque et obscenas aves
maestique cor bubonis et raucae strigis
exsecta vivae viscera."

Diese gestroijt heeft wt haer naere slinker vleugel.
Dees baert heb ick een wolf al slapend' afgesneên.
En dese keersen sijn van merch wt mensche been.
Mijn bevaert is gedaen als toveressen plegen,
Barvoets doort naere wout, en eensaem ommewegen" [1]).

Daarna wordt Alecto opgeroepen; zij komt [2]) en krijgt van Aegle den last, om in hare gedaante in den droom aan Theseus, die met Ariadne op Naxos is, te verschijnen. Een reizang, die zich aansluit bij den vorigen, volgt. Thans is inderdaad het geluk gekeerd en het huis van Minos in rouw gedompeld, daar Ariadne is verdwenen. Nu verschijnt Alecto in de gedaante van Aegle aan Theseus, terwijl hij slaapt, en verwijt hem zijne ontrouw. Hij ontwaakt, voelt zijne liefde voor Aegle herleven en besluit te vluchten en de slapende Ariadne te verlaten.

5de Bedrijf. Ariadne wordt wakker en bemerkt, dat Theseus haar heeft verlaten; zij barst in jammerklachten uit en wil zich dooden, doch Corcyne weet haar terug te houden. Voor dit tooneel heeft de dichter veel gebruik gemaakt van Ariadne's brief in Ovid. *Heroid.* Dan treedt Bacchus op met eene blufferige alleenspraak; hij ziet de treurende Ariadne en voelt medelijden voor haar. Venus komt nu en laat Cupido het hart van Bacchus treffen [3]). Ariadne laat zich

---

[1]) Vgl. met de beide laatste versregels boven *Medea*, vs. 752, 753.

[2]) „Wie ist die met gewelt int licht mij comen doet
Van de gehate dach?"
Vgl. *Thyestes*, vs. 1, waar Umbra Tantali zegt:
„Quis me inferorum sede ab infausta extrahit," caet.

[3]) „Mijn onderdane zoon, door wien jck veel vermoge,
Alleen mijn groote cracht, waer is u nette boge?
Grijpt een gewisse pijl, en in het harte schiet
Van Bachus, wiens gemoet en cloecke borst, ghy siet
Bequaem om wonden, en soo morw door medelijen,
Dat tot de veeren toe de pijl daer in sal glijen.
Mijn soone schiet u best, en wel te raken tracht."
Navolging der woorden van Deianira in *Herc. Oet.*, vs. 541:
„Te deprecor, quem mundus et superi timent
et aequor et qui fulmen Aetnaeum quatit,

door Bacchus troosten en wordt zijne vrouw; „T'Gerucht" vat in het kort de gebeurtenissen der laatste acte samen en het koor meent, dat men het ongeluk kalm moet dragen en moet blijven hopen, daar alles spoedig kan verkeeren.

Al kan men in de *Ariadne* niet tal van plaatsen aanwijzen, die naar Seneca zijn vertaald, toch is ook in dit treurspel van Hooft zijn invloed onmiskenbaar. Aegle gelijkt op Medea en Deianira. Corcyne is eene voedster, geheel in den trant van die der Senecasche treurspelen; zij raadt, vermaant en troost, doch keert dan plotseling om en biedt aan, om de plannen van hare meesteres te bevorderen. Alecto wordt uit de onderwereld opgeroepen, zooals de schim van Tantalus in de *Thyestes* door Megaera. Het toovertooneel en de aanroeping van Hecate komt overeen met het 4de bedrijf der *Medea*. Bacchus zwetst als Hercules in de *Hercules Oetaeus*. Alecto verschijnt als Aegle aan Theseus in den droom, evenals Agrippina aan Poppaea in de *Octavia*.

Hooft was 21 jaar, toen hij de *Ariadne* dichtte. En toch had hij met dit en met zijn eerste treurspel grooten invloed op de ontwikkeling van het moderne drama in ons land en mag men hem als den baanbreker van dezen kunstvorm beschouwen. Wel had Duym ongeveer in denzelfden tijd als Hooft met den vorm der rederijkersstukken gebroken en, evenals hij, andere onderwerpen op het tooneel gebracht, maar Duym was een uitgeweken Vlaming en al maakten misschien zijne stukken grooten opgang in de Vlaamsche rederijkerskamer te Leiden, er bestond weinig kans, dat van hem de hervorming van ons tooneel zou uitgaan, ook al, omdat de taal, waarin zijne stukken waren geschreven, en zijn versbouw verouderd waren. Doch Hooft, de zoon van een Amsterdamschen patriciër, de jonge

---

timende matri te aliger saevae puer:
intende certa spiculum velox manu,
non ex sagittis levibus: e numero precor
graviore prome quod tuae nondum manus
misere in aliquem; non levi telo est opus,
ut amare possit Hercules. rigidas manus
intende et arcum cornibus iunctis para."

man, die reeds dadelijk bij zijn optreden door de zangerigheid zijner verzen al zijne voorgangers in de schaduw stelde, Hooft, die lid was der invloedrijke en vooruitstrevende Amsterdamsche kamer *In Liefd' Bloeyende,* welke jaren achtereen den toon zou aangeven op dramatisch gebied, was hier de voortstuwende kracht. Hem mag men den vader van het moderne drama in ons land noemen.

Er is beweerd, dat Hooft in zijne beide eerste treurspelen eigenlijk slechts de oude rederijkersmanier heeft voortgezet [1]) en dat zijne stukken zich aansloten „bij de historische tooneelspelen, die al vroeg nevens de allegorische eene plaats vonden" [2]). Beide stellingen zijn valsch. Wel kan niet worden ontkend, dat de taal der beide stukken eenige overeenkomst heeft met die der beste zinnespelen uit het laatst der 16de eeuw, dat er weinig handeling in is en de personen nu en dan moraliseeren. Doch waar zijn de vroegere rederijkersstukken, waarin slechts personen en geene allegorieën optreden, die in 5 bedrijven zijn afgedeeld en in welke het koor eene belangrijke rol vervult?

En welke zijn de „historische tooneelspelen" der rederijkers, die reeds vroeg naast de allegorische stonden? Men weet, dat enkele stukken onderwerpen uit de bijbelsche geschiedenis behandelden en zich aansloten bij de middeleeuwsche mysteriespelen [3]). Zij vallen zeker niet onder de rubriek „historische tooneelspelen" en bovendien is er niets, of zoo goed als niets, van deze soort tot ons gekomen. Met die tooneelspelen zullen nu enkele stukken zijn bedoeld, waarin mythologische personen optreden, zooals Jupiter en Io, Charon, Mars en Venus. Zij zijn alle uit het midden der 16de eeuw, werden grootendeels in de Zuidelijke Nederlanden gedrukt en schijnen alleen van titel bekend te zijn, zoodat Schotel in zijn uitgebreid werk over de rederijkers en Jonckbloet in de 80 bladzijden, die hij in zijne *Geschiedenis der Nederl. Letterkunde* aan datzelfde onderwerp wijdt, geen enkel dier „historische tooneelspelen" hebben ontleed. Ook

[1]) Jonckbloet, t. a. p., III, blz. 83.

[2]) T. a. p., blz. 211.

[3]) Hierover uitvoerig bij Te Winkel, t. a. p., blz. 171, vlgg., waar eene menigte van die stukken worden opgenoemd.

den schrijver van dit opstel is het niet gelukt één dier stukken op te sporen. Mag men nu, waar slechts de titels dezer tooneelspelen bekend zijn, stoutweg beweren, dat Hooft in zijne beide eerste treurspelen zich bij die vroegere rederijkersstukken heeft aangesloten? Moet men niet, afgaande op de honderden rederijkersdrama's, die wij wel kennen, gelooven, dat in die „historische tooneelspelen" wel enkele personen optreden, zooals in vele spelen van zinne, doch dat de allegorie er eene groote plaats in beslaat? Zoolang de beide bovengenoemde stellingen niet met feiten worden bewezen, moet men Hooft houden voor den hervormer van het drama in ons land.

Terwijl Hooft's eerste treurspelen hun ontstaan danken aan den invloed der classieken en dan ook onderwerpen behandelen, die aan de classieke mythologie werden ontleend, sloeg de jonge dichter in zijn volgend dramatisch werk een geheel anderen weg in. Het herdersspel *Granida*, dat in 1605 werd geschreven, doch eerst in 1615 het licht zag, is eene verre navolging van Guarini's *Pastor fido* [1]). Het genre staat ver van de classieken en ik heb in het stuk dan ook geene navolging van Seneca kunnen opmerken. Na de *Granida* liet Hooft allen dramatischen arbeid vooreerst rusten en begon eerst jaren later, waarschijnlijk in 1612 of 1613, kort nadat hij drost van Muiden was geworden, met een nieuw treurspel, de *Geeraerdt van Velsen*. Ook de inhoud hiervan zal in het kort worden medegedeeld, niet omdat het stuk niet genoeg bekend is, maar om weder op navolging van Seneca te kunnen wijzen. Als bronnen voor zijn treurspel gebruikte Hooft een volkslied en de kroniek van Melis Stoke.

Machtelt van Velsen beklaagt haar lot; haar is geweld aangedaan door den graaf van Holland, Floris V, haar, de gehuwde edelvrouw. Daar verschijnt Twist [2]):

---

[1]) De eerste Nederlandsche vertaling van dit Italiaansche drama heeft tot titel:

Den Getrouwen Herder uyt Arcadien. Overgestelt uyt de Italiaense in de Franse sprake, Door Baptista Guarini, Ridder. Ende nu Vyt de Franse in Neder-duyts vertaeldt Door Mr. Govert vander Eembd. t' Haerlem, Gedruct by Vincent Casteleyn. Voor Jan Evertz. Kloppenburch, enz., *Anno* 1618.

[2]) Vgl. hiermede *Agamemnon*, vs. 1, waar de schim van Thyestes zegt:

„Hier opghedondert uyt het voorburch vander Helle,
Ben ick scheursiecke Twist: dien ghy met moeden felle,
Hollandsche Vorsten, hebt beswooren, om den kop,
Teghen den Hemel vol van spijt, te steecken op.
En wordt hy noch niet paersch? beswalcken noch de starren
Niet van mijns adems gift? sal noch de Maene marren
Met saluw worden, van het gruwel dat zy siet?
En sweet van grooten anxt de banghe nacht noch niet?
Zy doen 't ghewisselijck. 't vergifticht aerdtrijck mede
Ghevoelt dat ick 'er ben: en waer ick het betrede,
Daer gheven haeren gheest de bloemen frisch, en 't kruydt;
En wat mijn voetstap deckt, daer smoort de wortel uyt.
De toorens schudden van het hooghe Huys te Muyden,
Niet anders oft de windt van teghen over 't Zuyden
In 's aertrijcks hollicheydt benauwt met onghemack
Om aemtocht woelde', en al zijn vinnen van hem stack.
Soo schrickt haer 't oopen doen van dese grijns: soo anghen
Met giftich blaesen haer dese ghekrulde slanghen.

„Opaca linquens Ditis inferni loca
adsum profundo Tartari emissus specu,"

en *Thyestes*, vs. 48, waar Megaera spreekt:

„non sit a vestris malis
immune caelum — cur micant stellae polo
flammaeque servant debitum mundo decus?
nox alia fiat, excidat caelo dies."

En verder t. a. p., vs. 106:

„iam tuum maestae pedem
terrae gravantur: cernis ut fontes liquor
introrsus actus linquat, ut ripae vacent
ventusque raras igneus nubes ferat?
pallescit omnis arbor ac nudus stetit
fugiente pomo ramus, et qua fluctibus
illinc propinquis Isthmos atque illinc fremit
vicina gracili dividens terra vada,
longe remotos litus exaudit sonos.
iam Lerna retro cessit et Phoronides
latuere venae nec suas profert sacer
Alpheos undas et Cithaeronis iuga

Aerselen sie ick hier de Zuyder Zee vervaert;
En uyt verbaestheyt vliên zijn golven achterwaert,
Beghevende de strandt, al waer ick ben verresen".

Ook „Gheweldt" en „Bedroch" komen op en zij besluiten, om Holland in vuur en vlam te zetten [1]):

„Legt krachten ghy te kost, ghy konst en listicheden,
Aen 't plaeghen van dit Volck, op Aedel, Graef en Steden
Uw raeserye veldt, gaet haer, met loose grondt
En gladde stricken aen; en brengt met helsche vondt
De voorsichtichste by, bedreyt haer de ghedachten;
Dat zy niet weeten waer vertrouwen, waer haer wachten,
Door al te scheeven gang verbijstert in het spoor", enz.

Een koorzang van „Amstellandsche Joffren" over de ondankbaarheid van vorsten, die weder bleek uit de misdaad van Floris, eindigt het bedrijf.

2de Bedrijf. Velsen bereikt het Muiderslot en wekt zijne vrouw, om haar mee te deelen, dat de graaf gevangen is; deze wordt daarna binnengevoerd door Gijsbert van Amstel en Herman van Woerden. De edelen verwijten hem verschillende dingen, tegen hen misdreven; Floris tracht zich te verdedigen. Nadat hij is weggeleid, treden Eendracht, Trouw en Onnooselheyt op; dan verschijnt een „Rey van Hemellieden," die met Eendracht een beurtzang houden, gevolgd door een koorzang der Amstelsche jonkvrouwen, welke den vroegeren luister van Rome en de rampen van den toekomstigen krijg bezingen.

---

stant parte nulla cana deposita nive
timentque veterem nobiles Argi sitim.
en ipse Titan dubitat an iubeat sequi
cogatque habenis ire periturum diem."

[1]) Vgl. *Thyestes*, vs. 23:

„Perge, detestabilis
umbra, et penates impios furiis age.
certetur omni scelere et alterna vice
stringatur ensis; ne sit irarum modus
pudorve, mentes caecus instiget furor,
rabies parentum duret et longum nefas
eat in nepotes;" caet.

3de Bedrijf. De edelen beraadslagen er over, wat hun thans te doen staat; Amstel is tegen geweld. Velsen wacht ongeduldig den terugkeer van zijn schildknaap, dien hij naar Muiderberg heeft gezonden, om Timon, den toovenaar, te raadplegen. Dan zien wij den schildknaap eenigszins angstig Muiderberg naderen; hij roept Timon aan — een echo-tooneeltje zooals er later in de 17de eeuw in menigte voorkomen — en de toovenaar verschijnt. Hij is trotsch op de macht, die hij bezit, roept Hecate aan en doet een helschen geest uit de onderwereld komen [1]), welke een dubbelzinnig antwoord geeft. De schildknaap verwijdert zich daarmede en het koor meent, dat de slechte daden der voorouders eene groote ramp zijn voor de nakomelingen. Het koor laakt Velsen en prijst Amstel.

4de Bedrijf. Aan Floris verschijnt in den slaap de geest van Velsen en voorspelt hem zijn naderend einde. De graaf wordt verschrikt wakker [2]):

„Oyme! wat schrick is dit die my de stem besluyt?
Mijn hayren staen te berch, het sweet dat breeckt my uyt.
Wat anxt beklemt my 't hart? och wat is my verscheenen?
Mijn tijdt naeby? o ramp! hoe wroecht mijn borst vol peenen!
Heeft my de gheest gheraeckt? oft is het dat, soo flucx,
Ick die bevanghen was met dronckensschap des lucx,
En sluymervallich, word gheweckt van mijn verslegen moedt;
En mijn gheweten nu benuchtert door de teghenspoedt?
Ayme'! ick sie noch de gheest, en bloed dat wraecke raest".

Op zijn geroep komen de edelen; Floris verlangt Velsen alleen te spreken, vraagt hem vergiffenis en tracht zijn leven te redden

---

[1]) Ook in deze tooneelen vindt men weer navolging in de verte van het toovertooneel in *Medea*, en het begin van de *Thyestes*.

[2]) Te vergelijken met de *Octavia*, vs. 734, waar Poppaea na het vertellen van een droom aldus voortgaat:

„tandem quietem magnus excussit timor;
quatit ossa et artus horridus nostros tremor
pulsatque pectus; continet vocem timor,
quam nunc fides pietasque produxit tua.
heu quid minantur inferum manes mihi
aut quem cruorem coniugis vidi mei?"

door de belofte Velsen's onechte dochter te zullen huwen. Doch de edelman weigert en de graaf barst in een jammerklacht uit [1]). Daar meldt de trompetter, dat de vijand van alle zijden het slot nadert; de ridders wapenen zich, Velsen neemt afscheid van zijne vrouw en het koor bezingt den roem van hen, die moedig een dwingeland bestrijden, en de rust van hen, die zich liever onderwerpen.

5de bedrijf. Floris is doodelijk gewond en blaast den adem uit; een rei van Naarders beklaagt zijn dood. Dan deelt de trompetter aan Machtelt van Velsen den uitslag van het gevecht mede; het koor van jonkvrouwen beklaagt haar lot en dat van Holland. Maar nu treedt „De Vecht" op en voorspelt in eene ellenlange alleenspraak de toekomstige glorie van Holland en Amsterdam.

Het zou niet moeilijk vallen, om in de *Geeraerdt van Velsen* eene samensmelting aan te wijzen van het rederijkersdrama en het Latijnsche treurspel. Wij vinden toch hier eene menigte allegorieën, die echter juist handelen als de schimmen en Furiën bij Seneca. Voor den „Tijd", die zoo menig rederijkersspel besluit, is hier de Vecht in de plaats gekomen. Een toovertooneel, eene verschijning in den droom, zooals bij Seneca nog al eens wordt aangetroffen, ontbreken niet; de dialoog is dikwijls zeer levendig. Maar door het tweeslachtige, dat de *Geeraerdt van Velsen* kenmerkt, kan het stuk, in weerwil van vele fraaie gedeelten, niet behagen.

In 1617 voltooide de Muiderdrost zijn laatste treurspel, de *Baeto, oft oorsprong der Hollanderen,* dat eerst in 1626 het licht zag. Het stuk heeft den volgenden inhoud:

1ste bedrijf. Penta, de tweede vrouw van Catmeer, koning der Catten, haat haren stiefzoon Baeto en zijne gemalin Rycheldin. Zij begeeft zich des nachts naar eene eenzame plek, geeft lucht aan

---

[1]) „Wat is de myne' een val? Hoe ver ben ik versmeten?" enz.
Vgl. hiermede *Troades*, vs. 1:

Hecuba. „Quicumque regno fidit et magna potens
dominatur aula nec leves metuit deos
animumque rebus credulum laetis dedit,
me videat, et te, Troia."

haren haat tegen Baeto en zijne vrouw [1]), die tot nu toe aan hare lagen zijn ontkomen en met wie zij zich den volgenden dag in het openbaar zal verzoenen, en, daar zij eene tooveres is, roept zij geesten op. Eerst komt Proserpina:

„Hier koom jck opgeprest door 't vloecken van beneênen
Wt het swaermoedich dal", enz. [2]),

daarna Medea en eindelijk Circe. De geesten geven aan Penta verschillenden raad; die van Medea vindt gehoor [3]):

„is van mij oock doorsnuft
Den onderwindalgeest, en 't werckelijck vernuft
Van hem, wiens lever door den graeghen gier verslonden,
Stof levert tot haer pijn, en aenheelt tot haer wonden;
Prometheus zeg jck. Dees heeft mij geleert een vuyr
Soo te berejden, dat het in een kleedt, ter wr
Toe die men 't stellen wil, onsichbaer sich verberghe:
Dan blaeck', en slae door vleesch en been tot in den merghe,
Op eenen oghenblick".

---

[1]) Met deze alleenspraak van Penta heeft die van Juno (*Herc. fur.*, vs. 1) en van Medea (*Medea*, vs. 1) overeenkomst.

[2]) Vgl. *Thyestes*, vs. 1:

„Quis inferorum sede ab infausta extrahit
avido fugaces ore captantem cibos", caet.

[3]) Vgl. *Medea*, vs. 817:

„Tu nunc vestes tinge Creusae,
quas cum primum sumpserit, imas
urat serpens flamma medullas.
ignis fulvo clusus in auro
latet obscurus, quem mihi caeli
qui furta luit viscere feto
dedit et docuit condere vires
arte, Prometheus."

En verder t. a. p., vs. 833:

adde venenis stimulos, Hecate,
donisque meis semina flammae
condita serva. fallant visus
tactusque ferant, meet in pectus
venasque calor, stillent artus

Penta moet vriendschap veinzen en zulk een kleed aanbieden; zij keurt het voorstel goed. Dan geeft Medea het recept voor dat vuur [1]):

„De grootste Raserij in haer geterghden tooren,
Wanneer sij wraeck, en moordt, en woede wreethejt brult,
De blicken openspalckt, de lippen ommekrult,
Soo doet met knarssen 't vujr zij wt haer' tanden springen.
Sorghvuldigh queecktmen dat in doecken die 't ontfingen;
In doecken eens gebrandt, en stucken van het kleedt
Besmet met Hydraes gift: waer mee dat ghij verdeedt
O Dejanira uw man. Noch moetmen hebben voncken
Wt Sisyphs keyselsteen met Plutoos staf geloncken:
En wt Cocyt geruckt steenkallek ongeslist:
En swaevel wt het diepst des jammerpoels gevist:
En van Megaeraes toorts in Styx gedoofde koolen:
Al vier dat veinsen kan en houden sich verhoolen.
Dit moetmen roeren, en vermengen op sijn maet;
En lerpen met een windt die snel en scherrep slaet;
En jaeghen vlam door vlam, tot dat sij 't saemen heelen,
Door tochtigh swoeghen van kortaemde slangenkeelen".

Medea zal het vuur zenden; het zal ontbranden, nadat de plechtige

---

ossaque fument vincatque suas
flagrante coma nova nupta faces."

[1]) Men vergelijke hiermede *Medea*, vs. 684, vlgg., en vs. 771:

„tibi haec cruenta serta texuntur manu,
novena quae serpens ligat,
tibi haec Typhoeus membra quae discors tulit,
qui regna concussit Iovis.
vectoris istic perfidi sanguis inest,
quem Nessus expirans dedit.
Oetaeus isto cinere defecit rogus,
qui virus Herculeum bibit.
piae sororis, impiae matris, facem
ultricis Althaeae vides
reliquit istas invio plumas specu
Harpyia, dum Zeten fugit.
his adice pinnas sauciae Stymphalidos
Lernaea passae spicula."

Vgl. ook t. a. p., vs. 824, sqq.

verzoening heeft plaats gegrepen, en men zal van straf der goden spreken wegens eedbreuk.

Een „Rey van Joffren" bezingt de rampen, welke het gevolg zijn van „het tweede bed", en prijst koning Catmeer, die zijne vrouw zachtmoedig heeft weten te stemmen.

2de bedrijf. Segemond, eene priesteres, houdt eene bespiegeling over godsdienst en eeredienst. Het is beter de godheid te aanbidden in het woud dan in eene kerk [1]). Een „Rey van Nonnen" bezingt de godin [2]) en Segemond brengt een offer; dan verzoenen Penta

[1]) De natuurbeschrijving, die dan volgt, heeft iets van de ontboezeming van Hippolytus (vgl. *Hippolytus*, vs. 483, vlgg.)

[2]) Navolging van het koor in de 1ste acte van de *Hippolytus*, vs. 274, vlgg. O. a.:

„Minnevieren ghij alomme stoockt:
En de raeuwste harten meukt en kookt.
Des de tierende Wolf over soo soete pijn
Set het woudt over end; en de Leeuw de woestijn;
En de Walvisch de zee;
En al het kleen gediert dat volleght mee.

Dan bloeyt en sich verheught al waer een geest in speelt.
Elx bloeisel volght het saet, dat sijns gelijcken teelt.
U, Godinne, comt de danck hieraf.
Sonder u de wereld waer een graf.
Wat soudt sijn met den staet van het menschelijck gildt,
Soo ghij daer, o Godin, niet uw' handt aen en hildt?
Och 't verging alte knap,
Door flaeuwt van min en kraft van vyandschap."

En *Hippolytus*, vs. 346 (ed. van Gronovius):

„Tunc vulnificos acuit dentes
Aper, et toto est spumeus ore.
Poeni quatiunt colla leones,
Cum movit amor. tum silva gemit
Murmure saevo.
Amat insani bellua ponti,
Lucaeque boves. vindicat omnes
Natura sibi. nihil immune est.
Odiumque perit, cum jussit amor:
Veteres cedunt ignibus irae."

Hier is van de uitgave van Gronovius gebruik gemaakt, omdat Leo vele omzettingen in den tekst van deze plaats heeft.

en Baeto zich met elkander tot groote vreugde van Catmeer en de rei van jonkvrouwen bezingt den vrede.

3de bedrijf. Baeto keert met een paar metgezellen van de jacht terug; zijne vrouw, Rycheldin, toont hem de geschenken door Penta gezonden, nl. eene muts met sluier voor haar en een vederhoed voor Baeto. Zij zet de muts op het hoofd; deze vliegt in brand en zij sterft. Baeto meent in den beginne, dat de goden zijne vrouw straffen. Maar nu vat ook de hoed, die hem was toegedacht, vlam en Baeto ziet in, dat Penta verraad heeft gepleegd, en bejammert den dood van Rycheldin, terwijl zijn gevolg hem aanspoort, om op zijne hoede te zijn en zich te wapenen. Daarna bericht jonker Ot, een gunsteling van Penta, aan deze den uitslag van hare list. Beiden zetten Catmeer aan, om Baeto gevangen te doen nemen, daar hij een opstand voorbereidt; de koning geeft Ot bevel om zijn zoon te vatten; Penta beveelt hem, om, zoo mogelijk, Baeto te dooden, en het koor beklaagt de veranderingen, die thans door list en bedrog aan het hof hebben plaats gegrepen.

4de bedrijf. Jonker Ot met zijne soldaten ontmoet Baeto met zijn aanhang; zoodra het gevecht aanvangt, gaat de jonker op de vlucht. Baeto geeft zijn voornemen te kennen, om uit te wijken, en zijn aanhang wil hem volgen. Den volgenden dag zal men goed gewapend vertrekken. Dan treedt Penta op, verontwaardigd over de lafhartigheid van Ot. Zij roept Medea aan, om haar te zeggen, wat Baeto in den zin heeft, en hoe zij van hem ontslagen kan worden [1]):

„Kunt ghij in desen noodt mij helpen aen de zeghen,
Ick sal (en bij uw hooft djes loftenisse doe)
Een staetsy naer, met pracht vol grouwels, rusten toe,
Ter eeren u, o braef cieraedt der helsche rijcken;
Met dese naeghels self ontwayen al de lijcken
Van Baeto, Rycheldin, en Hes; en scheuren fel
Onder de ribben 't hart van daen; en stroopen 't vel
Der spieren blaeuw; en booren d'ooghen wt haer winckels;
En schillen 't vleisch van 't been; en bouwen van de schinckels

[1]) Ook hier weer herinneringen aan de *Medea* en aan de *Herc. Oet.*, vs. 1218, vlgg.

Voor u een' trots altaer; behangen 't met de pronck
Des afvals; smelten t'saem het mergh wt elcke schonck;
En branden 't met gedrooghde strotten wt haer keelen,
In lampen van haer wtgeholde beckeneelen.
Dan sal ick uwen lof den kollen aenbesteên
Te toeten over nacht in 't holle menschenbeen;
En selver, ongeschoeyt, ontgort, en ongevlochten
U dienen voor paepin, en met oneeven bochten
Omvoeren aerseling den rey; en uw gemoedt
Verfróyen met den offer van 't geronnen bloedt".

Daar verschijnt een draak met een brief in den bek en Penta roept uit [1]):

„O grootste toveres, jck heb geraeckt uw óóren.
Ick sie den grooten draeck. Ick sie, nae desen tóóren
Uw' afgesonden boode' jck nemen sie zijn' vlucht,
Zijn' wiecken gieren, hij vergiftight al de lucht.
De krujden, daer sijn schaeduw over sweeft beswijmen.
Komt naeder felle dier getemt door maghtigh rijmen,
Komt rust op dees kanteel 't gevlackte lichaem bondt,
En levert mij den brief, dien ghij voert in den mondt".

De brief van Medea behelst, dat Penta tevreden moet zijn met de ballingschap van Baeto; zij blijft op den toren staan, om te zien, wat er zal voorvallen. Zeghemond en de rei van nonnen treden op, diep verontwaardigd over het gebeurde; zij besluiten, om Baeto te volgen. Deze verschijnt met zijn gevolg en zij geven haar voornemen aan hem te kennen. Na een beurtzang van de beide reien besluit de „Rey van Joffrouwen" het bedrijf met eene klacht over de ballingschap.

5de bedrijf. Baeto komt met zijne getrouwen aan de grens van

---

[1]) Vgl. *Medea*, vs. 840: „Vota tenentur: ter latratus
audax Hecate dedit et sacros
edidit ignes face lucifera".

en vs. 1023: „Squamosa gemini colla serpentes iugo
summissa praebent recipe iam natos, parens;
ego inter auras aliti curru vehar."

zijns vaders rijk. Van vermoeidheid [1]) valt hij in slaap en nu verschijnt hem de schim van zijne vrouw, die hem voorspelt, dat hij eens over een volk zal heerschen, eerst Batauwers en later Hollanders geheeten. Baeto ontwaakt; men neemt afscheid van het vaderland, verheft hem tot vorst en neemt den naam „Baethauwers" aan.

Zooals bleek, treffen wij ook in de *Baeto* navolging van Seneca, vooral van de *Medea*, aan; zelfs de draak wordt niet gemist.

Na deze korte ontleding van Hooft's treurspelen komen wij tot de volgende slotsom. In de *Achilles en Polyxena* vindt men verschillende plaatsen, die naar Seneca zijn vertaald. Doch de bouw van het treurspel staat verder van dien der Latijnsche tragedie's af dan de latere stukken van Hooft. Er hebben gevechten plaats op het tooneel en gesprekken op den muur van Troje, terwijl het Grieksche leger voor de stad ligt, zoodat men zich een tooneel moet voorstellen, zooals Duym voor zijne bewerking der *Troades* aangeeft. Er is zeer weinig eenheid van handeling. Ook treedt het koor niet altijd aan het slot van een bedrijf op. Dat is evenmin het geval in de *Ariadne*. Doch daar vinden wij een toovertooneel en een droomgezicht, dat aan Seneca moet herinneren. Ook heeft de *Ariadne* dit met de *Achilles en Polyxena* gemeen, dat de stof aan de oudheid is ontleend. De beide latere treurspelen daarentegen behandelen onderwerpen, die uit onze eigene geschiedenis zijn genomen. De koren treden hier op aan het einde van elk bedrijf; de toovertooneelen en droomverschijningen worden niet gemist.

Evenmin als Seneca heeft Hooft vast gehouden aan de eenheid

---

[1]) Het koor geeft de volgende verklaring:

„Niet vreemdt is 't. Offren, jaeghen,
Berooft te worden van sijn lief; vergrammen, klaeghen,
Te duchten voor verlies van alls; ten strijde treên;
Beslujten tot een rejs als dees; die toe te reên;
En koomen dus een einde weeghs te voet getooghen,
Was, onvermoeybaar heldt, alleen in uw vermoghen,
Om wt te staen in een soo korten tijds besteck."

De verontschuldiging voor Baeto's slaperigheid redt tevens de eenheid van tijd van het treurspel.

van plaats; de *Ariadne, Geeraerdt van Velsen* en *Baeto* moeten met verschillend decoratief worden opgevoerd. Maar, evenals Seneca, heeft hij, althans in zijne beide laatste treurspelen, de eenheid van tijd in acht genomen, zooals uit de inhoudsopgaven blijkt [1]). Seneca gebruikt de zesvoetige jambe in den dialoog, Hooft den alexandrijn, en beiden hebben in de reizangen de meest verschillende maten. Bij Hooft vinden wij dikwijls eene goed volgehoudene stichomythie, evenals bij den Latijnschen dichter.

Hooft heeft eene eigenaardige opvatting van het tragische. Vele zijner helden en heldinnen zijn lijdende figuren. Zijne Adriadne is weinig meer dan een zeer verliefd meisje, „das mit ihrem Liebhaber zu tief in 's Wasser gegangen," zooals Lessing ergens in zijne *Hamburgische Dramaturgie* van eene evenmin tragische figuur opmerkt. Van graaf Floris hooren wij slechts, waarin hij heeft misdreven, en wij zien hem daarvoor boeten. Van Baeto valt niets anders te zeggen dan dat zijne stiefmoeder hem in het ongeluk tracht te storten. Tot zekere hoogte vinden wij hier overeenkomst met sommige treurspelen van Seneca, zooals de *Troades*, die het droevige lot van eenige onschuldige vrouwen tot onderwerp heeft. Het slot zijner treurspelen schijnt Hooft aan de *Hercules Oetaeus* te hebben ontleend; ook daar hebben wij eene apotheose, zooals in de *Ariadne* door het huwelijk van haar met Bacchus, in de *Geeraerdt van Velsen* door de voorspelling van de Vecht en in de *Baeto* door die van Rycheldin. Waar van dergelijke middelen gebruik wordt gemaakt, treedt de karakterteekening licht op den achtergrond; dat is inderdaad bij Hooft in zeer sterke mate het geval, veel meer dan bij Seneca. Het best geslaagde karakter bij den Muiderdrost is zeker Penta en zij gelijkt sprekend op Medea. Bij beiden blijft de hartstocht, die haar beheerscht, steeds gelijk en van climax is evenmin sprake als van een strijd tusschen haren haat en betere gevoelens. Toch trekt Penta meer de aandacht dan de andere personen

[1]) „Het Treurspel begint van den avondt nae 't vangen des Graefs, ende eyndicht inden morghen daer aen, met zijn doodt ende beclach daer op volghende."

En van de *Baeto:* „Het treurspel begint ontrent des middernachts ende eindight met het etmael."

bij Hooft. In zijne karakterteekening staat hij ver bij zijn voorbeeld achter.

Het voornaamste trouwens, dat hij aan den Latijnschen dichter heeft ontleend, is de theatrale toestel. Eene tooveres of een toovenaar is een onvermijdelijke factor geworden in zijne treurspelen, evenals het oproepen van onderaardsche geesten en droomverschijningen. Bij Seneca komt dat alles maar enkele keeren voor, bij Hooft in zijne drie laatste treurspelen altijd. Juist dat eigenaardige van de drama's van den Romein heeft zijn navolger zoo sterk op den voorgrond geplaatst, dat het alles overheerscht. En het is vooral deze fout van Hooft, die een slechten invloed op onze tooneelliteratuur heeft gehad. De Muiderdrost was er in voorgegaan, om het dramatisch effect vooral in toovertooneelen te zoeken, en eene breede rij van tooneeldichters stond gereed, om hem daarin na te volgen, zooals wij in één der volgende hoofdstukken zullen zien.

HOOFDSTUK VI.

Samuel Coster.

Een groot gedeelte der levensgeschiedenis van dezen verdienstelijken dichter en dokter is en blijft onbekend. En het mythische waas, waarin hij tot nu toe is gehuld, schijnt zich te hebben uitgestrekt tot het boek, dat over hem werd geschreven, maar nooit is verschenen. Gelukkig, dat Jonckbloet voor zijne *Letterkunde* eenige proefbladen van dat werk heeft kunnen inzien en er iets uit heeft medegedeeld. Dr. R. A. Kollewijn's uitgave van Coster's *Werken* (1883) met de nalezing door den heer J. H. W. Unger [1]), en Dr. J. H. Gallée's *Academie en Kerkeraad* (1878) zijn verder belangrijke bijdragen voor het leven van dezen strijdlustigen dichter. Strijdlust was een zijner kenmerkende eigenschappen; onvervalscht geuzenbloed stroomde hem door de aderen en Vondel heeft hem nauwelijks overtroffen in bitterheid van satire tegen zijne tegenpartij in kerk en staat [2]).

Door de oprichting der Academie, door de vinnige letterkundige twisten, die hij heeft gestreden, door zijn omgang met verscheidene dichters van groote beteekenis, is Coster eene belangrijke figuur in onze letterkunde. Daarom mag hij in dit werk niet onder de groote menigte der mindere goden onopgemerkt voorbijgaan. Als blijspeldichter is hij zeker niet onverdienstelijk, voor gelegenheidsstukken had hij een onmiskenbaar talent, als treurspeldichter stond hij boven

[1]) Vgl. *De Nederlandsche Spectator*, 1883, N°. 17, 18.

[2]) Zie de aardige karakteristiek der beide hekeldichters door Bakhuizen van den Brink gegeven (*Studiën en Schetsen*, II, blz. 33, 34).

de meesten zijner tijdgenooten. Een paar zijner treurspelen zijn eigenlijk hekeldichten in dramatischen vorm; dat verhindert echter niet, dat wij moeten nagaan, wat Coster ook in deze aan Seneca heeft ontleend.

De treurspelen van onzen dichter zijn allen in vijf bedrijven afgedeeld en worden door één of meer reien opgeluisterd. Eene ontleding der stukken, zooals in het vorige hoofdstuk plaats had, is na de uitvoerige behandeling door Jonckbloet onnoodig, vooral, daar er van vertaling naar Seneca geen sprake is. Ik zal dus slechts op enkele omstandigheden wijzen, uit welke men, zoo al niet de ijverige studie van Seneca's werken door onzen dichter, dan toch zijne bekendheid er mede kan opmaken.

De *Itys* (1615) is een vreemd stuk, uit twee geheel verschillende bestanddeelen samengesteld. Wordt ons aan de eene zijde het herdersleven met zijne sentimenteele vrijages voor oogen gesteld, aan den anderen kant zien wij ééne der afschuwelijkste mythen van de oudheid met al hare gruwelen ten tooneele gebracht. Coster ontleende de fabel aan Ovidius (*Metam.*, VI, vs. 412—675), maar heeft haar nog bloediger gemaakt. Tereus heeft Philomela, de zuster zijner vrouw, geweld aangedaan, haar de tong uitgesneden en haar verborgen. Zijne echtgenoote Progne, die gelooft, dat Philomela gestorven is, wordt door middel van een borduurwerk op de hoogte gebracht van het lot harer zuster; zij bevrijdt haar, doodt Itys, haar eigen zoon, en bereidt van de ledematen van het kind een maaltijd, die aan Tereus wordt voorgezet. De vader nuttigt het afschuwelijke maal; daarna deelt Progne hem mede, wat hij heeft gegeten, en Philomela toont hem het hoofd van zijn zoon. Tereus doorsteekt zich.

Waarschijnlijk heeft Coster aan de *Thyestes* van Seneca den moed ontleend, om deze gelijksoortige stof op het tooneel te brengen. Dat vermoeden wordt bevestigd door de overeenkomst in de wijze van behandeling. Progne heeft de misdaad van haren man gehoord; zij besluit tegenover hem te veinzen en ontvangt hem vriendelijk (vs. 628—774) [1]; bij Seneca vinden wij hetzelfde plan en dezelfde handelwijze van Atreus (vs. 491—546.) Progne zint op wraak en komt

[1]) Aangehaald naar Kollewijn's uitgave van *Coster's Werken. Haarlem. — De Erven F. Bohn.* 1883.

eindelijk tot het besluit, om haren zoon te dooden en aan Tereus voor te zetten (vs. 1237—1351); bij Atreus komt een dergelijk plan ook eerst langzamerhand tot rijpheid (vs. 176—336). Tereus eet van het gebraad en is tevreden en vroolijk, totdat hem het hoofd van zijn zoon wordt getoond en hij zich in wanhoop doodt (vs. 1642—1789); Thyestes ondervindt hetzelfde, maar vervloekt zijn broeder (vs. 920—1112). Ook elders vinden wij herinneringen aan Seneca. Progne roept de Furieën aan, die dan ook verschijnen (vs. 1400):

„Vervloeckte Zusters dry, ghy helsche razernyen,
Die d'afgront teelden by de swarte nare nacht,
Megera trouweloos, Tisiphone jou vacht,
Omwroetster van de rust, Alecto zult ghy toeven
Om 't menschelijck gheslacht en 't Godlijck te bedroeven?
't Was teghen u natuur. Komt hier nu, 't is u beurt.
Wel zo dan, dat 's mijn wil, de vloer die schudt en scheurt.
De pryen borlen op. toont nu eens u vermoghen.
Hoe staen de meren dus en pincken met haer ooghen?
Ze kennen 't schemeren niet verdraghen van den dach", enz.

Ook heeft de tegenstelling door de oude Baucis gemaakt van het leven op het land en aan het hof (vs. 849—882) veel van de woorden door Hippolytus tot de voedster gesproken (*Hipp.*, vs. 483, sqq.).

Coster's *Spel vande Rijcke-man* (1615) zij hier slechts even genoemd; het is een echt rederijkersdrama, waarin bijna niets dan allegorieën optreden. Wij merken echter op, dat het stuk geopend wordt door een rei van engelen en dat een rei van maagden aan het slot der 2de en 4de acte optreedt. In het 5de bedrijf verschijnt „Quade Gheest" (vs. 1592):

„Soo zeer haet ick het licht dat tot mijn zoore huyt,
Nu my de dach beschijnt, 'tsweet breeckt van bangheyt uyt,
Lijck-wel hoe kommerlijck wy Gheesten van beneden
Hier in de Sonne schijn der aerdenkloot betreden,
En vintmen ons nochtans int schoonst des daechs niet traech,
Om een vervloeckte ziel te halen, die wy graech
Van hier vervoeren nae den afgrondt van der Hellen
Daer wy ghestaech met lust de zielen pijnlijck quellen,
En senghen haer int vuyr dat nummermeer en blust.

'k Maeck oock dat haer gemoet altijt is ongherust.
Ick druck int hert een onverganckelijcke wroeging.
Ick ben der Menschen vloeck, 'kheb anders geen misnoegingh,
Dan an de salicheydt van 't menschelijck gheslacht.
'k Heb anders geen vermaeck, dan dat ick graech verwacht
En grabbel inde vlucht so veel heyloose zielen,
Die zielen die door quaet leven aen my vervielen.
'k Wangun den mensche rust' 'ktracht maer na sijn bederf
Door duysent middelen. Duysent mael duysent werf,
Versoeck ick hem des daechs, en stuur hem aen mijn boden,
Wellust, en hoverdy die yacht voor aertsche Goden.
Dan niemant heb ick die den Mensche so verleyt
Als eene loose Teef, dat is de gierichеyt,
Die blijft den Mensche by als and're hem begheven,
De Mensch blijft oock by haer met schriften na sijn leven.
Waer is de rijcke vreck, vat aen den gier'ghe mensch,
Die nummer en komt tot voldoeningh van sijn wensch,
Maer wiens begeert men met de veelheydt op siet wassen.
Vervloeckte Doodt komt hem opt onverwachtts verrassen,
Om dat hy niemant goedt en deed' dan slechts sich self
Daerom ick hem nu inder Hellen gloet bedelf".

De booze geest, die de menschen tot het kwade aandrijft en hen daardoor te gronde doet gaan, verschijnt hier dus niet, zooals bij Seneca, in het begin van het drama, maar rijst aan het slot uit de onderwereld op en geeft eene verklaring van de gebeurtenissen, die wij hebben zien plaats grijpen.

In 1617 volgde de *Iphigenia*, welk stuk bij de eerste en bij latere opvoeringen in 1626 en 1630 den hevigen toorn der predikanten opwekte en tal van strijdschriften in het leven riep [1]). De *Iphigenia* is een hekeldicht; uit geen enkel onzer zeventiende-eeuwsche stukken blijkt misschien duidelijker de waarheid van Bakhuizen's opmerking, dat bij ons te lande niet het blijspel, maar het heroïsche treurspel zich waagde aan het beoordeelen van de hoogere belangen van staat en kerk [2]). „Dit Treurspel," zegt Bakhuizen in zijn geniaal opstel van de *Iphigenia* sprekende, „heeft geen ander doel, dan om de aan-

[1]) Vgl. Gallée, t. a. p., blz. 13, vlgg., 35, 40, vlgg.
[2]) Vgl. *De Gids*, 1843, dl. I, *Boekbeoordeelingen*, blz. 563.

hangige kwestie over Kerk en Staat te beslechten, en het regt van den laatsten over de eerste te handhaven. Aan dit doel worden Iphigenia en Achilles en Calchas met meer dan priesterwreedheid opgeofferd." De sage is inderdaad door Coster geheel voor zijn doel gewijzigd; het karakter der hoofdpersonen strijdt met de overlevering; het onderwerp is niet classiek. En Coster was er de man niet naar, om, als Vondel voor zijn *Palamedes*, enkele brokjes uit een Grieksch of Latijnsch treurspel te vertalen en daardoor eene meer classieke tint aan zijn werk te geven. Zelfs het verschijnen van Diana aan het einde van het stuk mag niet op rekening van het lezen der Seneca'sche treurspelen worden gesteld, al zou men ook dit tooneel gaarne vergelijken met de laatste acte van de *Hercules Oetaeus,* waar de held na zijn dood uit den hemel daalt, om zijne moeder te troosten. Want reeds in den Inhoud van het treurspel, een paar bladzijden die in vinnigheid niet voor het stuk zelf onderdoen, zegt de schrijver: „Voor al is dit de vvaarheyt. datter noyt *Diana*, ofte diergelijcke Heydensche Afgoden in vvesen ghevveest zyn, niet teghenstaande datse als heylich door der Papen ingeven van blinde yveraren zyn aangebeden gevveest: So moet ick dan oock volgen dat haar geen *Diana*, tot verlossinghe van *Iphigenia*, die voor hares Vaders misdaden op-gheoffert ghevveest soude hebben, vertoont en heeft, maar dat Calchas, die ick *Agamemnons* zyde doe houden, dit also door een andere Vrouvv' besteldt heeft, om 't volck de ooghen te vervullen, Staat-sucht te smooren, den Godloosen *Euripylus* aan ghelijck tegenvergifte te doen barsten, ende den rechtvaardighen *Agamemnon* in eere te houden."

Een geheel ander onderwerp behandelde de dichter in zijne *Isabella* (1619), een treurspel, waarvan Hooft de eerste 362 verzen schreef. De stof, die Coster ontleende aan Ariosto's *Orlando Furioso,* is geheel romantisch. En toch is in dit treurspel de invloed van Seneca duidelijker waar te nemen dan in de *Iphigenia*. Niet alleen rijst de schim van den gedooden Zerbijn uit het graf [1]), maar ook het koken

[1]) vs. 1389: *Zerbijn.* „De rotse vast ghesloten,
Ontsluyt sich, en de klip daar onder Zerbijn parst,
Die wentelt van zijn borst, het logghe Aertrijck barst

der kruiden, die onkwetsbaar heeten te maken, herinnert aan de *Medea*. Terwijl Isabella met dat werk bezig is, geeft zij aan Rodomont de volgende verklaring (vs. 1772):

„Dit werck en ken alleen niet zijn volbrocht door kruyden,
Maar oock door anders wat, of 't sou niet veel beduyden
't Is niet alleens, mijn Heer! wie dat de kruyden pluyckt,
Ghepluckt ist niet alleens hoe datmense ghebruyckt.
't Is oock niet eveleens waar me men die gaat koken,
Noch oock niet eveleens waar me men 't vyer gaat stoken:
Neen Ridder, maar men moet op alles nemen acht,
Oft anders was het kruyt hier toe van geender kracht.
Een Maget moet het zijn beneen de sesthien jaren,
Die 't moet ontrent der Zonnen ondergang vergaren.
't Moet zijn ghekoockt, mijn Heer, in eenen aarden vat,
Daer noyt te voren in gheweest is eenich nat.
't Moet zijn gekoockt, mijn Heer, in 'twater vande stroomen,
En luchtich op-ghezoon by hout van pop'le boomen,
Tot dat het koockt, mijn Heer, en schuymend' over ziet,
Of al de krachten van de kruyden waren niet:
Maar dit alzo ghedaan, en dan daar me ghewassen,
Behoeftmen noch op staal noch op gheweer te passen,

Door u ghewach: Mevrou, mevrouwe, ghy doet scheuren
De zarcken over midts, en opent my de deuren
Van 't onder-aertsche huijs, daer my de bange doot
My van mijn Isabel ontytelijcke sloot.
Schrickt niet benaude Vrou, de trotse ziel der Schotten
Ben ick. Zerbijn ben ick, diens leden wel verrotten
Hier sullen inder Aerd' maar nummermeer de ziel,
Die 'm altijt om en in u eygen borst onthiel.
Nu Isabella, nu, wat komt mijn lief mijn verghen?
Isab. Zerbijn. *Z.* Mijn lief! *I.* Zerbijn! waer zal ick my verbergen?
Zerb. Angstvallighe Vorstin, wat schrickt ghy toch zo licht,
En deckt voor my met angst, die niet ben, u ghesicht.
Isab. Zerbijn omhelst my. Neen, ghy kent my niet vervaren.
Neen, neen, ghy moet my nu in 't wterste bewaren
Voor alle swaricheyt. *Z.* Ick ben niet dat ick schijn:
En raacktme niet, op dat ick daatlijck niet verdwijn,
Ghelijck ick sou, zo veer u minste leen my roerden," enz.

Ghelijck mijn Heer zal sien: want 't maackt de huydt zo stijf,
Datmen noch pansart noch geen rusting hoeft om 't lijf".

En het laatste gedeelte van het treurspel is eene apotheose. Een rei van „Hemel-lieden" doet Rodomont terugdeinzen, bezingt in een koorzang de deugden van Isabella en doet haar en Zerbijn oprijzen. Beiden verheugen zich:

„De Werelt daar wy maar als vreemdelinghen swurven,
Mijn Lief! hoe salich zijn wy die nu afghesturven", enz.

en de rei verwelkomt hen in den hemel.

Nu mag men zeker niet beweren, dat deze dingen aan Seneca zijn ontleend. Maar is het niet zeer waarschijnlijk, dat door den invloed van zijne treurspelen en de navolging er van door Hooft Coster een onderwerp als de *Isabella* zoo behandelde als hij heeft gedaan?

Wij zijn thans genaderd tot Coster's laatste treurspel, de *Polyxena* (1619). Voor een deel behandelt de dichter hier dezelfde stof als Seneca in zijne *Troades* en ontleent hij eenige situaties aan dat treurspel, hoewel men ook hier niet van vertaling kan spreken. Reeds dadelijk ziet men Andromache haar zoontje in het graf van Hector verbergen (*Troad.*, 3de bedrijf) en hoort dan de klacht van Hecuba (vs. 19) [1]:

„Onsalighe gheslacht, staatloose Conings kind'ren,
Die 'k waande dat de ramp des werelts niet mocht hind'ren,
Dan laas! hoe los heb ick op eyghen macht ghebout?
En al mijn luck in Coninglijcke staat vertrout?
— — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — Wat zijn wy?
Niet grooten, niet met al: want spieghelt u aen my,
En aan mijn Troyen daar 't zo korts med' is verloopen;
Op gist'ren stondet hooch, nu leyt het daar aan hoopen
Van asch en puyn ter neer: en dat ick gist'ren was,
Dat ben ick nu niet meer. Nauw'lijck een handt vol as

[1]) vs. 1. „Quicumque regno fidit et magna potens
dominatur aula nec leves metuit deos
animumque rebus credulum laetis dedit,
me videat et te, Troia: non umquam tulit
5 documenta fors maiora, quam fragili loco

Soud' ick van dese plaats, die my komt, moghen draghen,
Oft ick soudt eerst den Grieck, mijn vyant, moeten vraghen.
Hoe kent verloopen? laas! vertrout dan 't dart'le luck,
Dat dien dan helpt om hooch, dien helpt het weer ten druck
Op morghen onversiens. Rampsalighe Vorstinnen,
Mijn kind'ren, kind'ren! laas! wat sullen wy beginnen?
Wy dochters! die van eeuw' tot eeuwicheden vry
Gheboren zijn? en worden nu de slaverny
Ghemaackt heel eyghen, die ons wt dit Rijck met schanden
Vervoeren sal ten toon in vreemde verre Landen.
Polyxena mijn kindt, Cassandra ware maacht,
Dien selfs Apollo heeft om hare min ghevraacht,
Wat zijt ghy Troysche toch eylacy nu gheworden?"

Nu treedt Ulysses op; hij dreigt Andromache, die niet wil zeggen, waar zij Astyanax verborgen heeft, en geeft dan bevel, om den grafheuvel te vernielen (vs. 138) [1]):

„Krijghs-luyden breeckt het al van boven wt den top
Tot inden grondt, vernielt en delft de graven op,
Laat self de dooden niet in d'onder-aardsche huysen
Berusten, ruckt haar wt haar akelighe kluysen,
En werpt de rompen op tot aas van 't wilt ghediert.
And. Ghy die der groote Goden Kercken niet gheviert

---

starent superbi. columen eversum occidit
pollentis Asiae, caelitum egregius labor;
. . . . . .
excisa ferro est, Pergamum incubuit sibi.
en alta muri decora congestis iacent
tectis adusti; regiam flammae ambiunt
omnisque late fumat Assarici domus.
. . . . . .
vs. 56: non tamen superis sat est:
dominum ecce Priami nuribus et natis legens
sortitur urna praedaque en vilis sequar.
hic Hectoris coniugia despondet sibi,
hic optat Heleni coniugem, hic Antenoris;
nec dest tuos, Cassandra, qui thalamos petat" —

[1]) vs. 663: *Vlix.* „funditus busta eruam,
Andr. Quae vendidistis? *Vlix.* Pergam et e summo aggere
traham sepulchra. . . . . .

En hebt, maar die verdelght, sult, denck ick, ook wel durven,
Na uw' manhafticheyt, de graven der versturven
Bestormen. Zo wel aan, aanschout ghy dit, o Goon!
Zo Griecken, zo, bevecht de weereloose doon".

Astyanax wordt gevonden en Ulysses neemt hem mede, om hem te dooden; de terugreis kan dan veilig worden ondernomen (vs. 160) [1]):

„Vaart nu aan boort,
De Griecken moghen nu van Troyen haar met eeren
Verwinnaars roemen, en wel sorg'loos t'huys-waarts keeren".

Aan het slot van het 2de bedrijf komt een koorzang van Trojaansche vrouwen, die evenmin vertaald is als de boven aangehaalde verzen, maar toch met koren uit de *Hercules furens* en de *Thyestes* belangrijke punten van overeenkomst aanbiedt (vs. 896) [2]):

„Wijs zijnse die 'r begheven
Wt woelery der steden, en hier wenschen
't Lucksalich boere leven,
In heyloosheyt begeert van alle menschen.
De boer gherust
Leeft na zijn lust
Wt hofs oneenicheden,
By zijn ghebuuren:
De vog'len tureluren hem te vreden.

—

Hy wil zijn hut niet ruylen,
Hoe slecht s'oock is, met gulden Princen hoven,

Tumulus hic campo statim
toto iacebit. *Andr.* Fuerat hoc prorsus nefas
Danais inausum. templa violastis, deos
etiam faventes: busta transierat furor."

[1]) vs. 813: „abripite propere classis Argolicae moram."

[2]) Vgl. *Herc. Fur.*, vs. 159:

„Haec, innocuae quibus est vitae
tranquilla quies et laeta suo
parvoque domus; spes immanes
urbibus errant trepidique metus:
ille superbos aditus regum
durasque fores expers somni
colit, hic nullo fine beatas

Om datser moey'lyck pruylen
Als d'een in staat den and're gaat te boven.
Want haar begheer
Wil altijt meer,
En hy heeft goet ghenoeghen.
Hy danckt de Goden,
En leeft in haar gheboden hoese 't voeghen.

—

Nocht Princelijcke woning,
Nocht Keysers hoet zo lastich om te draghen,
En maeckt den mensch geen Coning
Gherust van hert, zo sond' 'tghemoet doet knaghen,
En qua begeert
De ziel verheert.
Ey neen. En 't kan nauw missen,
Of sonden woonen
In 't midden vande kroonen, na mijn gissen.

—

Het moeylijck heerschen valt den Godelijcken Princen
Noch buyten sonde swaar: wat slechtaart sou dan winsen

---

componit opes gazis inhians
et congesto pauper in auro;
. . . . . .
me mea tellus
lare secreto tutoque tegat.
venit ad pigros cana senectus,
humilique loco sed certa sedet
sordida parvae fortuna domus."

En *Thyestes*, vs. 388 (uitgave van Gronovius):

Rex est, qui metuit nihil.
Rex est, qui cupiet nihil.
Hoc regnum sibi quisque dat.
Stet quicumque volet potens
Aulae culmine lubrico:
Me dulcis saturet quies.
Obscuro positus loco,
Leni perfruar otio.
Nullis nota Quiritibus
Aetas per tacitum fluat.
Sic cum transierint mei

Zijn rust te ruylen aan de woelery en macht,
Aan eer, last, heerschen, en aan Coninglijcke pracht?
De sotten maar alleen, die souden 't mogen wesen,
Die weten van gheen ding, waarom sy geen ding vresen.
Hoe luckich leeft dan hier een slecht vergheten mensch,
Die vreed'saam binnen 's huys heeft der natuuren wensch,
Dat's nootdruft, weer-liefd', die zo groot is van vermoghen".

In het begin der 3de acte ligt Hecuba te slapen; de geest van haren zoon Polydorus, op verraderlijke wijze door Polymnestor omgebracht, verschijnt (vs. 935):

„Hier koom ick van beneen zo moey'lijck opghesteghen.
Hier koom ick stappen door de scharpe keysel weghen,
Die 'k barrevoets betree, die 'k pynelijck ghevoel,
En smoor van stanck en damp, die Stix de doode poel
Blaast stadich wt de gront vol van verrotte zielen.
— — — — — — — — — — — — — — —
Mijn moeder sluymert, ey! ey moeder! siet u soon,
Dien de vervloeckten Phrix zo trouweloos dorst doon.
Wraack Polimnestor, wraack, 'k sal helsche wraack verwerven.
'k Verdwijn. Dan moeder wreeckt ghy mijn ontydich sterven".

Hecuba wordt angstig wakker. En Mantis verschijnt aan de Grieken in de gedaante van de schim van Achilles en eischt het leven van Polyxena (vs. 1037) [1]):

„Wat denckt ghy, schalcke Grieck, wat ick hier ben gekomen?
Zo rasch mijn bange ziel beneden had vernomen
Dat 't Griecksche leger na Mycena weer vertrock,
Na dat het Troyen had verovert door 't ghelock,
Doe terchden my de wraack, en heeft mijn opghesonden,

Nullo cum strepitu dies,
Plebeius moriar senex.
Illi mors gravis incubat,
Qui notus nimis omnibus,
Ignotus moritur sibi."

[1]) In de *Troades* verhaalt Talthybius de verschijning van Achilles' schim (vs. 168—191) en vermeldt dan hare woorden (vs. 191):

„ite, ite inertes, manibus meis debitos
auferte honores, solvite ingratas rates

Om u te toonen (daar) mijn etterige wonden,
Op dat u kinder hert, en vrouwelijck ghemoet
Wraackgierich werd', en my 't vervloeckte Troysche bloet
Tot een voldoening soud' vergieten met u handen,
In plaatse van een beest' een populier te branden,
Waar in het Godlijck noch Achilles heeft vermaack,
Maar heeft vermaking in een gruwelijcker wraack,
In 't moorden. Daarom sult ghy my ten offer brenghen
Polixinam, op dat ick met haar bloet mach plenghen."

Het is Ulysses, die deze vertooning heeft doen plaats hebben, en hij dringt dan ook bij Agamemnon aan op het inwilligen van den eisch door Achilles' quasi-schim geuit, daarin bijgestaan door Pyrrhus. In de *Troades* (vs. 203—360) wordt de twist tusschen Agamemnon en Pyrrhus gevoerd en worden andere argumenten gebezigd dan door Coster's helden [1]). Maar de dokter heeft in dit tooneel ook juist een vinnigen strijd tegen de predikanten aangebonden. Later verschijnt nog eens de geest van Polydorus en wordt Polyxena voor de oogen der toeschouwers gedood.

Er kan wel geen twijfel bestaan, of Coster heeft in de *Polyxena* eene verre navolging gegeven van de *Troades*. Hij heeft er echter nog eene andere verwikkeling in aangebracht, nl. de lotgevallen van den on-

per nostra ituri maria — non parvo luit
iras Achillis Graecia et magno luet.
195 desponsa nostris cineribus Polyxene
Pyrrhi manu mactetur et tumulum riget."

[1]) Toch is er hier en daar overeenkomst. Zoo zegt bv. Pyrrhus bij Coster, vs. 1243: „Dit mededogen toch, daar ghy 't nu op verschoont,
Komt nu wel schielijck. Maar 't waar nutter doe betoont,
Doen ghy Diana gingt u eyghen dochter moorden,
Dat ghy vrywillich deedt, waar toe nu zo veel woorden?
En zo veel sporrelings? 't schijnt dat ghy nu bemint
Polyxena veel meer als doe u eygen kint."

En bij Seneca, vs. 246:

„dubitatur et iam placita nunc subito improbas
Priamique natam Pelei nato ferum
mactare credis? at tuam natam parens
Helenae immolasti: solita iam et facta expeto."

gelukkigen Polydorus, maar bovenal het treurspel tot een krachtig wapen der satire omgesmeed. De karakters der personen van de *Troades* en van de *Polyxena* verschillen dan ook zeer, terwijl er in het Nederlandsche treurspel enkele personen optreden en enkele feiten plaats grijpen, die niet aan het Latijnsche drama, maar aan de *Hecabe* van Euripides herinneren [1]).

In een woord „Tot den Leser", dat Coster vóór zijne *Isabella* plaatste, heeft hij eenige denkbeelden over de eischen van het treurspel neergelegd. Hij deelt mede, dat hij in zijn treurspel Ariosto niet op den voet heeft gevolgd. „Vraacht ghy de vvaarom? hy heeft het niet vvillen doen; en om dat het een versiering is, behoeft hy 't niet te doen; maar ontleent den vriendelijcken Italiaan alleen stof, om daar van alsuck maxsel van een Spel te bootsen, als hy, de ouden volgende, verstaat dat het vvel is, dat is, dat het speelt op een Toneel, en op een tijdt, vvant die dat niet en doet, begaat even grooten misslach als een Schilder, die de Stadt van Amsterdam in 't voor-vverck van een stuck ghestelt heeft, ende in 't verschiet Haarlem zo sterck uytghemaact, datmen de luyden aan de vvagens by de Sparrevvouvverpoort met de droncke voer-luyden om de vracht ziet staan krackeelen.

„Ick zoude de onvvetende in 't maken van Treurspelen vvel vvat onderrechts doen, dan zal 't laten uyt vrese van haat en ondanck daar mede te behalen, en dat voornamelijck by die luyden, die daar niet af vvetende, het alderbest vvanen te vveten. Mijn Heeren, dit Spel heet *Isabella*, en daar vvort niet meerder in vertoont als hy stelt dat op eene tijt, en op eene plaats geschiet is; de lydende persoon is onnosel, daar vvort niet in gerevekalt van byzinnigen die tegens hare schaduvve schynen te spreken: nocht an de andere zyde snorcken de ontsinde dollen gene an den andere hangende redenen; elck spreeckt gangbare tale, sonder dat de Hollantsche met het leven van vvtheemsche vvoorden onteert vvort; de vvaardy van yder is een geheel, maar so veel als den Poeet doenlick gevveest is, vvaar genomen.

„Die vveten vvil vvaarom op alle dese dinghen vvel te letten is,

[1]) Dr. R. A. Kollewijn heeft later Coster's treurspel met de *Troades* en tevens met de *Hecabe* van Euripides vergeleken. (Vgl. *Bibliotheek* van *Noord en Zuid*, IX, blz. 27, vlgg.)

die lese *Aristotelem, Horatium, Schaligerem, Danielem Heynsium*, voortreffelicke mannen in vvijsheyt en in allerleye vvetenschappen, die 't de moeyten vvaardt ghedocht heeft vvel ernstlick haar vverck daar af te maken, om te beschryven vvat in 't toestellen van Treurspelen vvaargenomen moet vvorden"; enz.

Coster streefde er dus naar, om de classieke tragedie na te volgen. Heftig komt hij dan ook in het vervolg van zijne voorrede tegen Rodenburgh en de zijnen op. Had men in zijn tijd de woorden classiek en romantisch treurspel gebruikt, dan zou hij vol verontwaardiging de beschuldiging, dat zijne tragedies romantisch waren, van zich hebben geworpen. En toch leveren zijne stukken het bewijs, dat eene navolging van Seneca tot het romantische treurspel kan leiden.

Vergelijkt men de dramatische werken van Hooft en Coster met elkander, dan vindt men, dat de eerste zich wat den vorm betreft nader aan zijn Latijnsch voorbeeld heeft aangesloten. In de bedrijven is minder afwisseling, het aantal tooneelen is kleiner, het aantal gruwelen en moorden op het tooneel geringer dan bij Coster. Bij Hooft treedt het vreemde, het ongewone op den voorgrond, bij Coster het afschuwelijke; de drost brengt ons in eene omgeving van toovenaars, de dokter voert ons te midden van lafhartige moordenaars, van Progne en van den huichelenden Ulysses. In de meeste van Coster's treurspelen wordt het verzoenend element gemist; Iphigenia wordt slechts door eene list van den dood gered, maar Polyxena wordt omgebracht en Isabella vindt eerst in den hemel belooning voor hare standvastigheid. In zijne tragedies vinden wij allerminst, zooals in het Grieksche treurspel, het moreel beginsel van den staat afgespiegeld, d. i. „eerbied voor de Goden, gehoorzaamheid aan de wetten, gehoorzaamheid aan overheid en ouders, door de wetten voorgeschreven; schaamte, de schaamte zelve, vergood in den hemel, die tegen alle wangedrag behoeden moest [1])." Het is in Coster's drama's list tegen list, geweld tegen geweld, ziedende hartstocht zonder eenig tegenwicht. De satyricus en pamflettist heeft den dramatischen dichter parten gespeeld en hem een verkeerden weg opgedreven.

[1]) Woorden van Geel in zijne rede: *Het blijspel bij de Grieken* (vgl. *Onderzoek en Phantasie*, enz.... 1871, blz. 143).

HOOFDSTUK VII.

Tijdgenooten van Hooft en Coster.

Het is zeker bevreemdend, dat de Muiderdrost en de dokter van het Amsterdamsche Gasthuis, nadat zij vele lauweren op dramatisch gebied hadden geoogst, op betrekkelijk jeugdigen leeftijd en ongeveer gelijktijdig het tooneel den rug hebben toegekeerd. Coster (geb. 16 Sept. 1579) schreef in 1620 zijn laatste tooneelstuk en leefde daarna nog meer dan 40 jaren. Hooft, die twee jaren jonger was, dichtte de *Baeto* in 1617, liet het manuscript jaren lang liggen en gaf nog alleen een paar fragmenten. Voordat wij den invloed van Seneca nagaan op de dichters, die na deze beide voorgangers op het tooneel den scepter zwaaiden, dienen wij een blik te slaan op den toestand der dramatische kunst in ons land gedurende de eerste twintig jaren der 17de eeuw. Vondel, die in 1612 met het *Pascha* optrad, om eerst acht jaren later zijn tweede treurspel, van anderen aard dan het eerste, in het licht te zenden, kan dan vooreerst buiten beschouwing blijven. En de navolging van Hooft begint eveneens ongeveer in 1620. Zoo kan dan in dit hoofdstuk het weinige worden opgeteekend, dat naast de werken van Hooft en Coster gedurende dit tijdvak vermelding verdient.

Vele rederijkerskamers bleven de oude paden bewandelen en dichtten zinnespelen, evenals vroeger. Toch vinden wij ook in deze iets van den invloed der nieuwere dramatische kunst, en wel in de verdeeling der stukken. In 1606 had er een groot feest te Haarlem plaats. Het zinnespel, waarmede de kamer van Katwijk daar optrad, telde 4 pauzen en was dús in 5 bedrijven verdeeld; het stuk van

de „Witte Accoleyen" van Leiden was in 3 „geschiedenissen" en deze weer in „uytkomsten" ingedeeld. De Vlaardinger rederijkerskamer had 3 „Actus" in haar zinnespel en de „Witte Lavenderbloem" van Amsterdam 5 „Handelingen" [1]).

In de stukken, die in 1616 op het feest te Vlaardingen werden opgevoerd, zien wij reeds grootere veranderingen [2]). Niet alleen heeft het zinnespel der kamer van Maasland 4 „Handelinghen," dat van de Amsterdamsche „Eglentieren" 5 en van „'t Wit Lavendel" 3 bedrijven, van de Goudasche kamer 4, van eene Schiedamsche kamer 5, maar in het „VVelle-koom Spel" treedt één keer een koor op. In het zinnespel der Maaslandsche kamer verschijnt Pluto, en het stuk der Schiedamsche kamer „De Vyghe-Boom," dat in drie deelen is verdeeld, heeft de volgende personenlijst: „Roma, Oproerige Gemeente (stom), Gheraes (stom), Cicinius Representerende d'Oproerige Gemeente, Brutus Mede repres. d'Opr. Gem., Den Raedt van Romen met sijn gevolgh (stom), Publius Valerius Representerende den Raedt, Appius Claudius Van ghelijcken, Een Kapiteyn van de Volsen, Marcus Valerius Dictateur, Menenius Agrippa Legaet oft Gesante, Een Borger van Romen, Schildvvacht, Geunieerde Provincien in vertoning al sluymerende, Goddelijcken Raedt." In denzelfden bundel vinden wij verder een stuk, waarmede de Delftsche kamer „De Rapen-bloem" optrad en dat door G. van Hogendorp was gedicht. Daarin komt geene enkele allegorische figuur voor, maar wel de goden Iupiter, „Phebus," Pallas en Mercurius, en verder Xerxes, Mardonius, Artabasus, Autarctus, Masistius, Themistocles, Aristides, Phania, Licomedes, Pausanias, Tymophanes en Ariobulus. En zelfs een Bode en een „Rey van Ionckvrouvven"!

In 1619 verscheen een stuk van Job van der Wael, dat tot titel had: *Schiedams Rood Roosjens Spel, Van David ende Goliath* [3]) en

---

[1]) De titel van den bundel is op blz. 25 vermeld.

[2]) Zie den titel op blz. 28.

[3]) *Op de Vraghe:*

VVat eer den Prins behoort, die syn vyandt bestrede,
met Waep'nen overwon', en braght 't ghemeent' tot vrede.

(Vignet) *Tot Rotterdam, By Matthijs Bastiaensz, Boeckverkooper*, enz., *Anno* 1619.

aan Prins Maurits was opgedragen. De „Personagien oft Levendighe Beelden, Die ander Lieden ghedaenten (in schijn van wesen) aen hebben," zooals boven de personenlijst staat, zijn allen behalve „'t Rood Roosjen" personen van vleesch en bloed. Het drama heeft 4 bedrijven, van welke de drie eersten besloten worden door een reizang van vrouwen, gevolgd door eenige verzen van „'t Rood Roosjen." En wij lezen met steeds klimmende verbazing de woorden: „Het Spel beghint 's morgens met het kriecken vanden daghe, ende eyndight des and'ren daeghs daer aen, na 't ontzielen Goliaths met 't vereeren Davids." Toch diende het drama nog om, als van ouds, antwoord te geven op eene vraag.

Wij naderen thans eene andere groep van dichters, nl. de vertegenwoordigers der romantische school. Terwijl Hooft en Coster hunne onderwerpen meestal aan de oudheid ontleenden en Hooft vooral de Latijnsche treurspelen tot voorbeeld koos, sloegen Bredero en zijn tegenstander Rodenburgh een geheel anderen weg in. Niet de oudheid trok hen aan, maar het vreemde en wonderbare van de verhalen der middeleeuwen. Zij werden in ons land de voorloopers eener richting op dramatisch gebied, die jaren lang eene menigte van middelmatige vertegenwoordigers is blijven tellen en, hoewel de stukken van dezen zich in grooten toeloop mochten verheugen, toch weinig van blijvende waarde voor onze tooneelletterkunde heeft opgeleverd. Trouwens Bredero en Rodenburgh zelve, hoezeer ook geprezen, bezaten te weinig oorspronkelijkheid en genialiteit, om eene nieuwe richting met kracht en uitstekend gevolg te kunnen doen inslaan. De tragi-comedies van den eersten bewijzen, zoodra men ze met hare bronnen vergelijkt, hoe weinig vinding onze dichter had. En er kan geen twijfel zijn, of een nauwgezet onderzoek zal aantoonen, dat bijna al de drama's van Rodenburgh vertaalwerk zijn [1]).

[1]) Sedert ik het bovenstaande schreef, toonde Dr. H. E. Moltzer aan, dat Rodenburgh's *Casandra, Hertoginne van Borgondië en Karel Baldeus* (1617) eene bewerking is van Lope de Vega's *Carlos el Perseguido* (zie *Feestbundel aan Matthias de Vries. Leiden*, 1889, blz. 74) en Dr. R. A. Kollewijn bewees in zijn belangrijk artikel over Rodenburgh (vgl. *De Gids*, 1891, III, blz. 325—361), dat

Rodenburgh had zeker op zijne vele reizen met het romantische treurspel in Spanje en Italië kennis gemaakt; Bredero is misschien door de vertooningen van Engelsche, Fransche en Italiaansche tooneelspelers te Amsterdam [1]) op het denkbeeld gekomen, om geheel andere onderwerpen dan de oudheid opleverde op het tooneel te brengen. Hoe dit ook zij, hij sloot zich in den vorm en in de wijze van behandeling nauwer bij Hooft aan dan Rodenburgh. De drama's van dezen hebben een zeer verschillend aantal bedrijven, van 3 tot 9; Bredero's stukken tellen er allen 5. Bij Rodenburgh slechts eene enkele maal een reizang; bij Bredero treedt in de *Roddrick ende Alphonsus* (1616) het koor op aan het slot der 4 eerste bedrijven. in de *Griane* (1616) aan het einde van alle actes en in de *Stommen Ridder* (1619) een paar keeren. En dat vooral is een bewijs van Hooft's invloed, want het romantische treurspel mist gewoonlijk den reizang.

Bij Rodenburgh had zich Jan Sievertsz. Colm aangesloten, die in 1615 de *Battaefsche Vrienden-Spieghel* [2]) uitgaf; het stuk, dat òf naar het Italiaansch vertaald òf naar eene Italiaansche novelle bewerkt is, telt 5 bedrijven en heeft geene koren. Als overblijfsel uit den rederijkerstijd vinden wij hier „T'Gherucht", dat den epiloog uitspreekt. Een ander drama van denzelfden schrijver, *Nederlants Treur-spel* [3]), is „gestelt uyt de prose van Emanuel van Meteren," en voert den lezer, in weerwil van de indeeling in 5 bedrijven, veel

de *Jaloersche Studenten* (1617) genomen is naar Lope's *La Escolastica Zelosa* (t. a. p., blz. 343—352) en *Hertoginne Celia en Grave Prospero* (1617) naar *El Molino* van denzelfden tooneeldichter (t. a. p., blz. 352—357).

[1]) Het is zeer te betreuren, dat er van vreemde tooneelspelers in Amsterdam in dezen tijd zoo weinig bekend is. Zie over Fransche acteurs in den Haag Mr. L. Ph. C. van den Bergh, *'s Gravenhaagsche Bijzonderheden*, I, 1857, blz. 32—35, en over de Engelsche komedianten in ons land mijn opstel in *Het Nederlandsch Museum. Gent.* 1886.

[2]) *Wt Levender Ionste.* (Vignet) *t'Amstelredam. By Gerrit H. van Breugel*, 1615.

[3]) *I. S. Komls* (sic) *Nederlants Treur-spel. Inhoudende Den Oorspronck der Nederlandsche Beroerten, 'tscheyden der Ed'len, 'tsterven der Graven van Egmont, Hoorn, ende der Batenborgers. Speel-wijs vertoont By de Brabandtsche Camer Uyt Levender Ionst. Binnen Amstelredam.* (Vignet) *t'Amsterdam, Ghedruckt by Paulus van Ravesteyn, Voor Abraham Huybrechtsz., Boeckvercooper*, enz., *Anno* 1616.

meer naar den tijd der zinnespelen terug. Want onder de personen vinden wij Belgica, Vals Hypocrisie, Bloedtdorstich Ghewelt, Meest Elck Een, Oproerighe Ghemeent en Den Tydt.

Van geheel anderen aard dan de stukken der romantische school zijn de drama's van Abraham de Koningh (of De Koninck), uitgever, kunstverkooper en lid der Brabandsche kamer 't Wit-Lavendel [1]). Hij behandelde bijbelstof. Zijn eerste drama, *Achabs Trevr-spel* [2]), dat in 1618 werd uitgegeven, maar acht jaren vroeger was geschreven, heeft nog veel van de rederijkersstukken. Onder de personen komen o. a. voor Verkeert oordeel en Dwaes voornemen, die als „Sinnen" worden aangeduid. Gherechticheyt en Voorsichticheyt spreken een proloog uit; later treedt Verkeert oordeel te gelijk met gewone personen op, heeft er eene vertooning plaats, verschijnt „Valsche Gheest" en maakt „Fame ofte Gheruchte" een einde aan het 1ste bedrijf. In de 3de acte (er zijn er 4) vertelt Iesabel een droom. Comische personen en een echo worden niet gemist.

Veel nader bij Seneca en Hooft staan de beide andere treurspelen van De Koningh, hoewel zij drie bedrijven tellen. In *Iephthahs Ende zijn Eenighe Dochters Trevr-spel* [3]) treedt een rei van Joden op en treffen wij „Chooren" met afwisselend metrum aan; de rei verschijnt aan het slot der beide laatste bedrijven, doch neemt ook eenigszins deel aan de handeling. En verder is het treurspel niet alleen vol Grieksche en Romeinsche mythologie, maar komt ook een „Bode" het bericht van de overwinning brengen. In *Simsons Trevr-spel* [4]) komen twee verschillende koren voor. En terwijl

---

[1]) Vgl. over De Koningh: Mr. A. D. de Vries Az. in *Oud-Holland*, 1ste jaarg., 1883, blz. 117.

[2]) *Op de Reghel*

Al is de loghen snel,
De waerheyt achterhaeltse wel.

(Vignet) *Tot Rotterdam, By Jan van Waesberghe de jonghe*, enz., *Anno* 1618.

[3]) *t'Amsterdam voor Abraham de Koning, Kunst-vercooper*, enz., *Anno* 1615.

[4]) *Op de Reghel:*

Wie zyn leet met leet wil wreken,
Simsons kracht sal hem ghebreken.

Ieremia Cap. 9. vers. 22. Een sterche en beroeme hem niet zijner sterckheyt.

in het 2de bedrijf „de Vorsten legghen sluymerende in vertooninghe," verschijnt een geest, die tot hen spreekt. Zoo vinden wij in de drie treurspelen van De Koningh langzamerhand een overgang van de rederijkersstukken tot die eigenaardigheden der treurspelen van Seneca, welke Hooft bijzonder op den voorgrond had gesteld.

In denzelfden trant als De Koningh's drama's schreef G. Smit *Absalom's Treur-Spel* [1]), dat in 4 bedrijven is verdeeld en geen koor heeft, maar waarin twee Duivels en het Geweten Archytophel zoo vervolgen, dat hij zich ophangt. Van anderen aard is daarentegen Scabaelje's *Spel des gheschils tot Athenen* [2]), dat met een lofdicht van Reinier Telle prijkt. Dit treurspel is vol toespelingen op de tijdsomstandigheden en eigenlijk een dramatisch pamflet; Coster en Vondel hebben later deze soort van letterkunde tot grootere volmaaktheid gebracht en voortgezet, wat in zekeren zin door de rederijkers was begonnen, die ook op hun tooneel dikwijls den geesel der satire zwaaiden. Scabaelje's treurspel telt 4 bedrijven, die allen met een koorzang eindigen.

Een paar dichters behandelden onderwerpen aan de Romeinsche oudheid ontleend. Reynier Olivier van Zonhoven schreef het *Bly-eindig-Treurspel, Van 't Gevecht Der dry Horatien ende Curiatien, ende der Zuster moord Horatij met des zelven gevolg* [3]); in dit stuk van 4 actes, die elk met een reizang eindigen, treffen wij de bekende voedster uit het classieke treurspel aan. En A. van Mildert, dien wij ook later zullen ontmoeten, koos Virginia's dood tot onderwerp [4]). In het 3de bedrijf van dit treurspel moet de slapende Appius van

---

(Vignet) *Micha. Cap. 7. vers. 5. Bewaert de deure uws monts voor die in uwen arm slaept. t'Amsterdam, Voor Abraham de Koningh, Konst-verkooper*, enz., *Anno* 1618.

[1]) *Vertoont in Januarius, Anno 1620. Op de Brabandtsche Camer Ghenaemt 't VVit Lavendel, Wt Levender Ionst. Op 't spreeck-woordt: Hoochmoet komt voor den val. t'Amstelredam, Ghedruckt by Ioris Veseler*, enz., *Ao.* 1620.

[2]) *Ghenomen uyt het 17 Cap. van de Handelinghen der Apostelen: Ende in Rijm ghesteldt door Dierick Scabaelje. t'Amsterdam, By Nicolaes Biestkens*, enz., 1617.

[3]) *Genomen Wt Tito Liuio Rooms History schryver. Door Reynier Olivier van Zonhoven.* (Vignet) *Tot Franeker, Gedruckt by Vlderick Balck*, enz., *Anno* 1616.

[4]) *A. V. Milderts Virginias Treur-spel, Tertoont* (sic) *by de Duytsche Academi.* (Vignet) *t'Amsterdam, voor Cornelis Lodewijksz. vander Plassen*, enz., 1618.

„Het Geweten" zulke heftige verwijten aanhooren, dat hij bij zijn ontwaken zich wil dooden.

G. Hogendorp's *Truer-spel Van de Moordt, begaen aen Wilhem by der Gratie Gods, Prince van Oraengien, etc.* [1]) maakte opgang én door het onderwerp én door de behandeling er van. Den dichter noemden wij boven reeds; hij behoorde tot de lijfwacht van den stadhouder en was lid der Delftsche rederijkerskamer „De Raapenbloem". Zijn treurspel, dat aan Prins Maurits is opgedragen en prijkt met lofdichten van Samuel Coster, Reinier Telle en Abraham de Koningh, werd niet alleen in Juni 1617 in den Haag opgevoerd [2]), maar diende ook in den herfst van dat jaar voor de inwijding van Coster's Academie [3]). Het werd in 1639 herdrukt en heeft zich meer dan veertig jaren op het tooneel staande gehouden.

Het treurspel *Van de Moordt* telt 5 bedrijven, van welke de vier eersten met een koorzang eindigen. Onder de personen maken Geveynsde Religie en Superstitie een eenigszins vreemden indruk, vooral daar „d'Inquisitie" wordt voorgesteld door twee Jacobijnermonniken. Vele herinneringen aan Seneca's treurspelen zullen bij de geletterde toeschouwers zijn opgerezen. Zoo begint b.v. het 2de bedrijf met het optreden van Megaera, Tisiphone en Alecto, die later den moordenaar in zijn droom verschijnen. Zoo vertelt Louise de Coligny een droom aan haren echtgenoot en stort telkens haar hart uit bij hare voedster. Zeker zou het de moeite waard zijn, om dit alles breeder aan te toonen, wanneer niet de dichter de inkleeding en de stof van zijn drama ontleend had aan de *Avriacvs* van Daniël Heinsius. Daar toch vinden wij de personen en allegorieën van Hogendorp's treurspel grootendeels terug, en hoewel er niet van vertaling sprake is en de tooneelen elkander anders opvolgen dan in het Latijnsche stuk, is de navolging duidelijk genoeg. Wij hebben hier

---

[1]) *Ghedicht door G. van Hoghendorp.* (gravure) *t'Amsterdam, Voor Cornelis vander Plasse*, enz., 1617.

[2]) Vgl. Van den Bergh, t. a. p., blz. 24.

[3]) Vgl. C. N. Wybrands, *Het Amsterdamsche tooneel van* 1617—1772, blz. 38, 39.

een goed voorbeeld van Seneca's invloed op onze letterkunde door middel van het schooldrama.

In de eerste twintig jaren der 17de eeuw ziet men de hervorming van ons tooneel haar beslag krijgen. De vorm der rederijkersspelen verdwijnt of wordt naar de dorpen gebannen, om daar nog jaren lang te liggen zieltogen. De dichters hadden een bepaalden vorm voor hunne treurspelen aangenomen. Het verschil van richting, van ontwikkeling, van persoonlijken smaak deed hen verschillende banen betreden en geheel verschillende onderwerpen behandelen; zij waren het niet eens over de indeeling in bedrijven en het gebruik maken van reizangen, maar de allegorie was bijna geheel van het tooneel verdwenen en de aard van het drama veranderd. En al mocht de dichter ook nog een weinig moraliseeren, wat men hem met het oog op onzen volksaard moeilijk euvel kon duiden, men wilde, dat zijne drama's geene zedepreeken, maar kunstwerken zouden zijn.

HOOFDSTUK VIII.

Navolging van Seneca en Hooft.

1620—1640.

Uiterst moeilijk is het, om bij een onderwerp als dit eene goede verdeeling aan te brengen, zoodat het meeste licht valt op onze eerste dramatische dichters en toch de mindere goden, die in eene tijdruimte van 60 of 70 jaren zich aan de hengstebron hebben gelaafd, niet mannetje aan mannetje worden geplaatst en uit hunne omgeving worden gerukt. Daarom is het noodig nu en dan eene eenigszins willekeurige indeeling te maken. Hooft en Coster schreven voor het tooneel ongeveer tot het jaar 1620; wat hebben hunne navolgers in de eerstvolgende twintig jaren geleverd, voordat Vondel met zijne eerste vertaling naar het Grieksch (de *Electra*, 1639) optrad? Eene juiste afbakening is dit niet; het Grieksche treurspel heeft op het onze zoo goed als geen invloed gehad en de eerste kennismaking er mede door Vondel heeft ook hem niet dadelijk een anderen weg doen inslaan, maar de vertaling der *Electra* was althans een belangrijk feit voor ons tooneel.

Welken invloed hebben dan Seneca's treurspelen gehad op onze dramatische letterkunde in deze twintig jaren? Die vraag hebben wij thans te beantwoorden.

Een blik op de namen der, voor het meerendeel Amsterdamsche, rederijkers, die in dezen tijd hunne drama's zagen opgevoerd, en vooral een blik in die drama's zelve doet ons zien, dat de meeste dier mannen niet behoorden tot den patricischen of tot den geleerden stand. Het was niet meer zooals vroeger, dat een groot aantal leden

der regeering zich bij de rederijkers aansloot. Wel waren verschillende leden van het geslacht Fonteyn ijverige rederijkers en dichters en schreef de levenmakende ridder Rodenburgh nog steeds ijverig voor het tooneel, maar de meeste tooneelschrijvers behoorden tot den kleinen burgerstand, die ook in dien tijd het Latijn niet voor een onmisbaar element van de opvoeding hield. Toch vinden wij bij tal van dichters uit deze periode de navolging der treurspelen van Seneca. En dat was het gevolg van de studie van Hooft's werken. Hooft was een Amsterdamsch patriciër, die een belangrijk staatsambt vervulde. Maar bovendien had hij zich als dichter een grooten naam verworven en had hij drama's geschreven, die, geheel afwijkende van de rederijkersstukken, juist door al den theatralen toestel, welke er voor vereischt werd, de grootste bewondering hadden opgewekt. Niets lag dus meer voor de hand dan dat men den drost moest volgen, wilde men als dramatisch dichter slagen. En zoo vinden wij dan ook 40 of 50 jaren achtereen Hooft of Seneca-Hooft door velen tot voorbeeld genomen. Het is onmogelijk, om hier scherpe grenzen af te bakenen en steeds aan te wijzen, waar de invloed van den Latijnschen, waar die van den Nederlandschen dichter zich doet gelden. En het is dan ook van minder belang, om voor elk geval vast te stellen, of Seneca's invloed direct of indirect heeft gewerkt, wanneer men de gevolgen van dien invloed maar duidelijk aantoont. Wilde men echter onderscheid maken, dan zoude men het volgende kunnen zeggen.

De treurspelen van Seneca verschillen wat den vorm betreft in twee opzichten van het Italiaansche, Spaansche en Engelsche zoogenaamd romantische treurspel van het laatst der 16de en het begin der 17de eeuw [1]). Vooreerst zijn zij veel eenvoudiger van bouw; een bedrijf bestaat uit slechts enkele tooneelen en wordt besloten door een koorzang. Van verwikkeling is eigenlijk geen sprake. En verder vinden wij althans in enkele treurspelen van Seneca iets wonderbaarlijks, een toovertooneel, waar monsters en schimmen uit de onderwereld verrijzen, vreemde voorvallen bij het brengen van een offer of het

[1]) Zooals uit het volgende blijkt, zonder ik hier eenige werken van Shakespeare uit.

zoeken naar offerteekenen, een enkelen keer eene apotheose. Juist deze dingen trokken Hooft bijzonder aan, zooals uit bijna al zijne treurspelen blijkt. Doch niet ieder, die Seneca las, beschouwde dit als het meest eigenaardige of navolgingswaardige. En zoo heeft dan ook menig man van grootere beschaving dan het gros der tooneelschrijvers van dezen tijd, wanneer hij zich tot het dichten van een treurspel zette, niet als Hooft de toovertooneelen, maar meer den eenvoudigen bouw van Seneca's stukken nagevolgd, terwijl de navolgers van den drost ook zijne fouten overnamen. De bewijzen voor deze stelling zullen in dit hoofdstuk niet ontbreken, waarin wij met beide wijzen van navolging kennis zullen maken.

Maar niet bij alle dichters van deze periode is de invloed van Seneca of Hooft te bespeuren. Men had eenige dramatische voortbrengselen van andere volken leeren kennen, had bv. het Italiaansche herdersspel bewonderd en zag in de *Astrée* [1]) eene rijke bron voor dramatische stof. Zoo vertoonen zich langzamerhand verschillende richtingen in onze dramatische literatuur en worden de meest uiteenloopende onderwerpen op het tooneel voor de oogen der toeschouwers gebracht. De Grieksche en Romeinsche oudheid, de bijbelsche geschiedenis, de herdersromans, de vaderlandsche geschiedenis, de middeleeuwen leveren stof. En men kan niet aanwijzen, dat met eene bepaalde klasse van onderwerpen of met eene bepaalde wijze van behandeling der stof de navolging van Seneca en Hooft hand aan hand ging. Die navolging toch vindt men zoowel in de classiek getinte als in de romantische treurspelen onzer voorvaderen [2]). Wij hebben haar dus overal na te sporen.

Buiten Hooft's en Seneca's invloed stonden Starter, die in 1618 zijn *Timbre de Cardone* en *Daraïde* uitgaf [3]), G. A. Duirkant,

---

[1]) Zie over de *Astrée* en haren invloed: Dr. G. D. J. Schotel, *Het maatschappelijk leven onzer voorvaderen in de zeventiende eeuw.... Haarlem, A. C. Kruseman*, 1868, blz. 381, vlgg.

[2]) Over het verschil tusschen classiek en romantisch bij Te Winkel, t. a. p., blz. 286, vlgg.

[3]) Vgl. over Starter's tooneelspelen Dr. H. E. Moltzer, *Studiën en Schetsen*, blz. 155—216.

die in Mei 1626 te Tunis zijn *Sistiliaen* [1]) voltooide en in 1632 de *Violense* [2]) uitgaf, en Meynert Pietersz. Voskuyl, luitenant op het schip „Rhynberck," die gedurende zijne talrijke reizen aan de dramatische kunst offerde. Voskuyl, wiens leven en werken in weerwil der nijdige opmerking in de *Geest van Mattheus Gansneb Tengnagel* [3]), nader onderzocht verdienen te worden [4]), verdeelde zijne stukken zelfs niet eens in bedrijven. Wij zullen hem later nog even aantreffen.

De tooneelwerken van Dr. Bernard Fonteyn [5]), de *Nederlantsche*

---

[1]) *G. A. Dvirkants Sistiliaen. Bly-eyndigh-Spel. Op de Reghel:*

Of schoon de Mensch in 't boos voort gaet;
In 't eynd de straf syn Meester slaet.

Vertoont op de Brabantsche Camer, Wt Levender Ionst, Sondaeghs voor Paeschen. Anno 1628. (Vignet) *T'Amstelredam, Voor Cornelis Willemsz Blaeu-Laken, Boeck-verkooper*, enz., *Anno* 1628.

[2]) *G. A. Dvirkants Violense Droef-eyndigh-Spel. Gespeelt Op de Amsterdamsche Academy. Sondachs voor Paeschen den 4.April Anno 1632.* (Vignet) *t'Amsterdam, Voor Cornelis Willemsz. Blau-Laken, Boeck-verkooper*, enz., 1632.

[3]) „Meyndert Voskuyl met zijn spellen,
Daer zoo weynig pit in is,
Dat ik 't oordeel niet kan vellen,
Waer in meer, waer in min is."

[4]) Zoo is mij vroeger, toen ik schreef over *De(n) invloed der Engelsche Letterkunde op ons tooneel in de 17de eeuw* (*Tijdspiegel*, 1887) ontgaan, dat in twee drama's van Voskuyl hetzelfde onderwerp wordt behandeld als in Shakespeare's *Winters tale*. Het zijn: *M. P. Voskuyls Bellaria en Pandostos Treur-Spel. Eerste Deel.* (gravure) *t'Amstelredam, Gedruckt voor Dirck Cornelisz Houthaeck, Boeck-verkooper*, enz., *Anno* 1637, en *M. P. Voskuyls Dorastus en Fauniaas Treur-bly-eyndend' Spel. Het Tweede Deel.* (gravure) *t'Amsterdam, Ghedruckt voor Dirck Cornelisz. Hout-haeck, Boeck-vercooper*, enz., *Anno* 1637.

Het is bekend, dat Shakespeare de stof voor zijn drama ontleende aan eene novelle van Robert Greene, *Pandosto The Triumph of Time* (1588), later meer bekend onder den titel van *The History of Dorastus and Fawnia* (Vgl. *The works of William Shakespeare, ... by J. Payne Collier. ,.. London....* 1842, III, blz. 425, en *De werken van William Shakespeare vertaald door Dr. L. A. J. Burgersdijk. Leiden*, 1886, X, blz. 460). Voskuyl schijnt deze novelle te hebben gekend; hij gaf aan zijne personen dezelfde namen als Greene, terwijl Shakespeare ze veranderde.

[5]) Vgl. over hem *Oud-Holland*, 2de jaarg., 1884, blz. 141, vlgg.

Oorlogen [1]) van een onbekenden dichter, *de Vryagie Van Alleran van Sacxen, en Adelasie, dochter van Keyser Otto den derden* [2]) van Jan van Schaghen, de *Constantinus* [3]) door den ongenoemden schrijver aan Anna Roemers opgedragen, Heerman's *Chryseide en Arimants Treur-bly-eynde-spel* [4]), gedeeltelijk naar een Fransch drama, gedeeltelijk naar de *Astrée* bewerkt, *Den onderganck vande Monarchye der Persen, ende het rampsalich eynde van Darius, haer-luyder Coningh* [5]), door den geleerden deurwaarder Th. de Coningh geschreven, bijna al deze stukken tellen 5 bedrijven, maar staan geheel buiten den invloed van Seneca of Hooft. Hetzelfde kan men zeggen van *Christiaen Henricx Treur-Spel, van David ende Absalon* [6]) en van Jan Tonnis' trilogie, *Iosephs Droef en Bly-eind-Spel* [7]), welke drama's bij elkander behooren, niet alleen wegens de stof, die er in

---

[1]) *I. I. V. N. Nederlantsche Oorlogen. Met de Wrede Tierannie van Duc d'Alba.*

Menich acht, het landt ghewonnen,
En de Oorlooch, is beghonnen.

(Vignet) *Gedruckt tot Leyden. By Iosephus van der Naue, Boeckvercooper*, enz., *Anno* 1632.

[2]) (Vignet) *Tot Dordrecht. Gedruckt, By Jan Canin, Boeck-vercooper*, enz., *Voor Ian van Schaghen. Anno* 1632.

[3]) *Aen Me Juffr. Anna Roemers, In Sprokkel*, 1630. (gravure). *t'Amsterdam, By Gerrit Iansz Boeck-verkooper*, enz., 1637.

[4]) (Vignet) *T'Amstelredam, Gedruckt by Nicolaes van Ravesteyn. Voor Iacob Heerman, Boeck-verkooper*, enz., 1639.

[5]) *Tragedische wijse in Nederduytsch ghedicht by Th. de Coningh uyt-gebeeldt. Nihil est certius quam humanarum rerum incertitudo.*

Niet soo gewis, in ellick dingh,
Op Aerdt is, als veranderingh.

In 's Graven-hage, Ghedruckt by Ioost Iansz Verheul, enz., *Anno* 1635.

[6]) *O consulentis rebus humanis Dei*
Spectamen ingens! o supremi vindicis
Miranda virtus! exstat et piis honor,
Et clauda tandem poena noxios premit.

(Vignet) *t'Arnhem, Ghedruckt by Ian Ianssen, Boeck-verkooper. Anno* 1625.

[7]) *niet min Stichtelick als Droef en Vermaeckelick om lesen. In* III *Bysondere Spelen Vervaetet Door I. T. In Embden.*

De 3 stukken hebben afzonderlijke titels; onder elk staat: *Gedruct tot Groeningen, By Augustyn Eissens Boeck-drucker*, enz., 1639.

is bewerkt, maar ook wegens de behandeling. Want in deze stukken vinden wij reizangen aan het einde der 5 bedrijven en bovendien treden er komische personen in op, die zeker op onze bijbelvaste voorvaderen een vreemden indruk hebben gemaakt in zulk eene omgeving.

Voegt men bij de zoo even genoemde treurspelen nog die, welke aan Rodenburgh's ijverige pen hun ontstaan te danken hadden gedurende deze periode, dan blijkt genoegzaam, dat Seneca en Hooft niet over ons tooneel eene onverdeelde heerschappij voerden.

Toch was hun invloed grooter dan meestal wordt aangenomen. Misschien zijn de geestverschijningen in A. van den Bergh's *Ieronimo* [1]), in zijn *Polidoor* [2]) en in Van Dorsten's *Lucidamor en Fluria* [3]) aan andere oorzaken toe te schrijven dan aan de studie der werken van den Latijnschen en den Nederlandschen tragicus. Doch die studie blijkt wel uit de werken der tooneeldichters, die thans zullen worden besproken. Bij sommigen zal slechts een oogenblik worden stilgestaan, terwijl anderen eenigszins langer de aandacht zullen vorderen. Aanhalingen meende ik niet te mogen sparen, ook al zijn zij uit de werken van thans geheel vergeten schrijvers en al gelijken zij dikwijls sprekend op elkander. De toovertooneelen b.v. zijn schering en inslag en dit gebied is niet zoo groot, dat men met recht kan toornen op onze tooneelschrijvers, omdat zij daarin weinig afwisseling hebben kunnen aanbrengen.

Govert van der Eembd gaf behalve eene vertaling van de *Pastor fido* een paar stukken, die hier in het kort besproken dienen te

[1]) *A. vanden Berghs Ieronimo, Verthoond op de Kamer VVt-rechte Liefd', Der Stadt Vtrecht, Den* 6. *May* 1621. (Vignet) *t' Vtrecht By Ian Amelisz, Boeck-verkooper*, enz., *Anno* 1621.

Zie over dit treurspel mijn opstel over *De(n) invloed der Engelsche Letterkunde op ons tooneel in de 17de eeuw* (*Tijdspiegel*, t. a. p., blz. 297—299).

[2]) *A. vanden Berghs. Treur-spel, van Polidoor, Ghespeelt op de Kamer VVt-rechte Liefd'.* (Vignet) *t' Vtrecht, By Ian Amelisz, Boeck-vercooper*, enz., *Anno* 1622.

[3]) *I. C. Van Dorstens Tragedie, Van Lucidamor en Fluria. Gespeelt op de Amstelredamsche Camer. Anno* MDCXXXIII. *Den* 18. *December. T' Amstelredam. Voor Dirck Cornelisz Houthaeck, Boeckverkooper*, enz., *Anno* 1633.

worden. In 1619 droeg hij zijn *Haerlemse Belegeringhs Trevr-Bly-Eynde-Spel* [1]) aan de burgemeesters, de schepenen en den raad der Spaarnestad op. Het vreemde stuk is in twee deelen verdeeld; behalve de Prins van Oranje, Ripperda, Aldegonde, Haarlemsche burgemeesters en burgers, Don Frederik, Romero, Mondragon, Noircarmes en soldaten, treden er het „droevich" en het „blijde gheruchte," „de Stad Haerlem, zijnde een Maeght," de Tijd, de Furiën, enz. in op. Eene menigte vertooningen doen verder aan de rederijkersdrama's denken en de woorden van het gerucht hebben steeds iets van eene kroniek, nog des te meer, omdat bij de vermelding van alle gebeurtenissen de data nauwkeurig aan den kant staan aangeteekend. Maar er zijn een paar bijzonderheden, die op navolging van Seneca, of nog liever van Hooft wijzen, wiens *Geeraerdt van Velsen* in de opdracht dan ook wordt aangehaald. Niet alleen worden de beide bedrijven besloten met een koorzang van „Borgheren ende Borgherinnen," maar Megaera, Alecto en Tisiphone verschijnen op dezelfde wijze als Twist, Gheweldt en Bedroch bij Hooft [2]). Na een gesprek treden zij de tent van don Frederik binnen, die, evenals Floris bij de verschijning van Velsen's schim, angstig uit zijn slaap ontwaakt. En aan het slot van het stuk komt de Tijd op, „van de

---

[1]) De volledige titel is: *G. vander Eembd Haerlemse Belegeringhs Trevr-Bly-Eynde-Spel. Gespeelt by de VVijn-gaerd-ranken onder Liefd' boven al, tot Haerlem, op den* 26. *Iulij, in 't laer* 1619. *In 's Graven-Hage. By Aert Meuris, Boeckvercooper*, enz., *Anno* M.DC.XIX.

[2]) Megaera treedt op met eene dergelijke inleiding als wij telkens ontmoeten:

„Wie port mijn eunjers hert, en oud verschrompelt wesen
Met dees ongalijckheyd; dat ick niet stil magh wesen
In dicke duysternis en nare nachts-ghesmoock,
Van waer ick schim-wijs door de gantsche weereld spoock;
Alwaer mijn swarte ziel schept over-groot behaghen
Om onder 't schrick-ghedrocht den naem van vrouw te draghen.
Die onder Slanghen ben als Koningin en Vooght,
Ja die my lieven als of ick haer had ghezooght.
Die steeds van vreughde zwoegh wanneer mijn jonghe draken
Een schrickelijck ghehuyl ghelijck een Koor-sang maken,
Die door mijn toovery soo wijs-ervaren ben,
Dat ick de diept' des zees en hooght' des Hemels ken," enz.

VVaerheyd met een wit snoer ghebonden ende gheleyd zijnde, word ghevolght van Neeringh ende Voorspoedt." Op dezelfde wijze als de Vecht bij Hooft voorspelt de Tijd de toekomst van Haarlem en daalt daarbij in bijzonderheden af.

Van der Eembd's *Sophonisba* [1]) heeft veel meer van een regelmatig treurspel; het is in 5 bedrijven verdeeld, die alle met een reizang worden besloten. Ook in deze tragedie is Hooft's invloed merkbaar. De alleenspraak van Sophonisba in het 1ste bedrijf heeft veel van die van Machtelt van Velsen [2]); de ontboezeming van Gerundula in het

---

[1]) *Mr. G. vander Eembd. Treur-spel Sophonisba. Gespeelt by de Oude Kamer binnen Amsterdam, op den* 21. *Septemb.* 1620. *In 's Graven-haghe. By Aert Meuris, Boeck-verkooper*, enz., *Anno* 1621. *Met Consent.*

[2]) Sophonisba zegt o. a.:

„Schuylt Sonne, deckt u pruyck, zo zal ick licht vergeten
Dees leede Ballingschap en plagen ongemeten,
Die my door 'tbrallen van u flickerende licht
Vernuwen t' elkemael, hoe 't adelijck gesticht
Van *Cirtha* (daer mijn Throon, als uwe godheyd, bralde,
En in een ruymen kreyts mijn Mogentheyd bewalde)
Gevallen is: (elaes!) des lief ick meest de nacht,
En wat gehuw'lijckt is aen *Erebi* geslacht,
Want slaep-stelende zorgh, noch Susters vande droomen
En konnen thans noch ziel, noch zwaer gemoed betoomen.
Vermits de troutel-vrees, die versse Minne baert,
Niet dan verwarde ramp in 't droevigh oogh vergaert.
Wat zoud' my arme Vrouw dan lusten noch te leven?
Die zo een wreede Lot ten nood-schick is gegeven!
. . . . . .
Ha vale soete dood! rust-gever! geeft my rust,
Want my noch schennis noch verachting meer en lust;
Komt sleept my in u graf, eer my de spijt verniele,
Zo krijght ten minsten rust mijn krachteloose ziele."

En Machtelt:

„Sinckt gouden Son, en wendt vry elders heen uw brallen:
Noch veel te helder my de duysternissen vallen,
En tintelt 'er een Star, die repp' haer hooft gekruyft,
My dunckt s'een nevel neer tot op mijn harte schuyft:
Soo naer vind ick het licht en soo seer ist my teghen.
Och oft den Hemel droef afstorte een dichten reghen

3de bedrijf gelijkt op het lied van Aegle in de *Ariadne*, evenals het koor in de 3de acte iets heeft van dat in het 2de bedrijf van Hooft's juist genoemd treurspel. In het laatste bedrijf verschijnt de geest van Sophonisba aan Masinissa:

„Wee *Masinissa*, wee, wee booswicht, dat g' u trouwe
Zo schendigh hebt verkracht aen een onnoos'le Vrouwe,
Wee, wee, verrader, wee, dees vlamme zeng u 'thert
Dees Fackel klem u ziel ; dees kondight u de smert.
Wee eer-vergeten Schelm, wee u, die in het lyen
Van so braven Princes u herte dorft verblyen.
Wee Vrouwe-schender, wee, de boosdaed, die gy hebt
Bedreven, is niet gants veroudert noch verlept.
'K verkondigh wee en ramp ; ziet dat 's de oorsaeck klaerlijck
Waerom ick my vertoon, en glinster dus vervaerlijck.
'K en laet u nimmer rust, gy vlied oock waer gy vlied,
Voor my en is aen u ten vollen wraeck geschied.
Waerom hebt gy ontrooft het aengename leven
My, die gy niet een draed daer aen en had gegeven?
Waerom hebt gy my buyten alle recht en wet
Hier tot een offer wreed ter dooden uytgezet?
Wraeck, wraeck, gy boose Prins en Richter onrechtvaerdigh:
My hebt gy dus vermoort, die and're loon was waerdigh.
In plaets van zenden my het zegel aen u Trouw,
Gelijck gy had behoort, die was u echte Vrouw,
Zend g' een vergifte-dranck: 'k en zal niet eerder rusten,
Voor gy en hebt betaelt aen my u boose lusten:
Of sluyt u valse mond en boose tong in 't graff,
Of komt en daelt met my hier flucks ter Hellen af.
Aen my, aen my had gy de mensheyd gants vergeten,
En hebt u als een Schelm, niet als een Prins gequeten.

Van nachten, uyt de lucht; dan dunckt my droeve Vrouw,
Dat het benauwt ghemoedt lichtenis voelen souw;
Oft waer dit levend' lijck ghemetst, met dicke muyren
In onderaerdtsche tomb' om d' ongheluckighe' uyren
Te brenghen aen een eyndt, en d' overmaet van tijdt,
Die 't straffe noodtlodt my weyghert te schelden quijt."

Wee, wee, verleyder, g' hebt mijn eer en licht verkracht,
U dood, u dood die naeckt noch dees aenstaende nacht!"

In Hooft's *Ariadne* spreekt Alecto in de gedaante van Aegle den slapenden Theseus aldus toe:

„Wee Theseus, Theseus wee! Waer Theseus is u trouwe?
Dat ghij u lichte Min op sterffelijcke vrouwe,
Op sterffelijcke vrouw u Minne stellen gaet," enz.

En in de *Geeraerdt van Velsen* zegt de geest van dezen:

„Wee Graef van Hollandt, wee Graef Floris, wraeck, wraeck, wraeck
Zy over u, die in mijn bloedt vondt sulcken smaeck.
U, die my afghesneên den draedt eerst aengheheven;
My uyt den arm ontruckt het alderliefste leven;
En my ontweldicht hebt des blyden lichts ghenot;
En schendichlyck berooft van 't costlijck overschot
Der soete', en van natuyr my noch ghejonde daeghen;
Van 't selschap smaeckelyck van vrienden, en van maeghen;
En alles waer het hart soo teeder over hing,
Met bitter scheyden en verlies van alle ding.
Ghy die daer hebt ghemaeckt myn lichaem tot een leêghe
En maxeloose romp; ten akelighen weghe
Ghesleten van het spoor dat nae beneden leydt,
My stuyrend henen af, in myner eensaemheyt;
Om met de binnensmontsspreeckende te vergaeren,
En sonder sonneschijn en sonder lucht te waêren.
Ghy rechter rechteloos, nu is uw tijdt naeby,
Wee Floris, Floris wee, de wraeck ontseg ich dy.
Dit wreeckvyer, dese toors, die seyndt u 't recht vergheten.
De vlamme seng' u 't hart, en knaeghe dy 't gheweeten."

Niet alleen de situatie, ook de denkbeelden ontleende Van der Eembd hier aan Hooft, die weer op zijne beurt de geestverschijningen en Furiën uit Seneca had overgenomen.

Behalve de genoemde stukken schreef Van der Eembd nog *Lievenden Fredericx Treur-bly-eynde-spel* [1]); dat dit drama verloren schijnt, is voor het nageslacht geene onoverkomelijke ramp.

[1]) Het stuk wordt genoemd in de opdracht van *Den Getrouwen Herder uyt Arcadien* (1618).

De Moort van Sultan Osman [1]) door den Gorcumschen dichter A. Kemp zij hier slechts even vermeld. Het treurspel heeft 4 bedrijven en geene koorzangen; het is vol moord en gevechten. Aan Seneca en Hooft wordt herinnerd door de voorafgaande verzekering, dat het drama binnen de 24 uren afloopt, en door de verschijningen en tooverijen, die telkens voorkomen. In de 3de acte roept eene vrouw den helschen geest Phafarel op; later wordt hij opgeroepen door eene andere vrouw, die allerlei vreemde bestanddeelen samenkookt. Geen wonder dus, dat de geest verschijnt. In het laatste bedrijf komt de Wraak op en spreekt de geest van den gedooden Osman achter de schermen.

Guilliam van Nieuwelandt [2]) kan, hoewel hij te Antwerpen werd geboren en een groot gedeelte van zijn leven in die stad heeft doorgebracht, toch tot zekere hoogte tot de Noord-Nederlandsche dichters worden gerekend. Hij was landschapsschilder, ontving zijne opleiding voor een deel te Amsterdam, bracht eenige jaren te Rome door en zette zich in 1606 in zijne geboortestad neer. Hier werd hij lid der rederijkerskamer „de Olyftack" en schreef behalve het uitgebreide gedicht *Poëma vanden Mensch* [3]) verscheidene treurspelen, van

---

[1]) *A. Kemps Droeff-eyndich Spel, vande Moort van Sultan Osman, Keyser van Turckijen: gheschiet den 20sten Mey* 1622. *ende eerstmael vertoont by de Camer Vernieut uyt Liefden, binnen Gorinchem, op den 20sten Mey* 1623. *Op den zin, Beter bemindt, dan ghevreest.* (Vignet) *Ghedruckt tot Gorinchem. Voor Adriaen Helmichsz. Boeck-verkooper,* enz., *Anno* 1623.

[2]) Vgl. over hem: J. F. Willems, *Verhandeling over de Nederduytsche Taelen Letterkunde, opzigtelyk de Zuydelyke Provintien der Nederlanden.... Antwerpen,* 1820—1824, II, blz. 55—61, J. Immerzeel, *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters, van het begin der vijftiende eeuw tot heden.... Amsterdam,* 1843, in voce, en C. Kramm, *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters, van den vroegsten tot op onzen tijd. Amsterdam,* 1859, in voce.

[3]) *Inhovdende D'ijdelheydt des werelts, d'ellende des levens, ende ruste des doodts. Beschreuen door Gvilielmvm van Nievwelandt.*

Vita quid est hominum? Spes et Formido futuri,
Multum tristitiæ, laetitiaeque parum.

(Vignet) *T'Antwerpen, By Guilliam van Tongheren,* enz., M.DC.XXI.

welke één, de *Nero*, in 1618 op het stadhuis op stadskosten werd opgevoerd. Hij vestigde zich na 1628 te Amsterdam, waar hij nog twee treurspelen uitgaf en in 1635 stierf.

Van Nieuwelandt heeft in de jaren 1614—1635 [1]) zeven treurspelen geschreven; drie van deze behandelen onderwerpen uit het oude testament en de overigen uit de Romeinsche geschiedenis. Al deze drama's tellen 5 bedrijven en de meesten zijn aan het slot van elk bedrijf van reizangen voorzien. De dichter had Seneca vlijtig bestudeerd, want in al zijne tragedies zien wij den invloed van den Romein. In de *Savl* [2]) treedt reeds dadelijk in het begin „Boosen gheest" op en geeft het voornemen te kennen, om Saul in het verderf te storten. In de *Livia* [3]) verschijnt de geest der vermoorde vorstin, in de *Aegyptica* [4]), die hetzelfde onderwerp behandelt als Shakespeare's *Antony and Cleopatra* en waarin, doordat beide dichters dezelfde bron hebben gebruikt, enkele tooneelen voorkomen, die overeenkomst bieden met het Engelsche treurspel, vindt men eene lange samenspraak tusschen Daemon en Charon. De *Sophonisba* [5]) geeft in de 5de acte, wanneer de heldin vergif heeft ingenomen, een dans te aanschouwen van Vrees, Wanhoop, Droefheid, Gevangenis, Ellende,

---

[1]) Deze jaartallen, die niet overeenkomen met die op de titels der stukken, blijken uit de onderteekening van opdrachten, lofverzen en approbaties.

[2]) *Tragoedie door Gvil. van Nievvelandt Schilder van Antwerpen.* (Vignet) *T'Hantwerpen, By Guilliam van Tongheren, Boeck-vercooper*, enz., *Anno* 1617. *Met Gratie ende Priuilegie.*

[3]) *Tragoedie. Door Gvil. van Nievvelandt Schildèr van Antwerpen.* (Vignet) *T'Hantwerpen, By Guilliam van Tongheren, Boeck-vercooper*, enz., *Anno* 1617. *Met Gratie ende Priuilegie.*

[4]) *Ofte Ægyptische Tragoedie van M. Anthonivs, en Cleopatra. Op den Regel*

VVanhoop, nijdt, en dwaes beminnen,
Reden, deught, en eer verwinnen.

Door Gvil. van Nievwelandt. Ghespeelt op de Redenrijcke Camer vande Violiere den 1. *Mey*, 1624. *T'Antwerpen By Gvilliam van Tongeren*, enz., 1624.

[5]) *Treur-Spel, Van Sophonisba Aphricana. Op den Regel:*

Wie dat hem self verwint, bethoont veel grooter kracht,
Dan die van Steden groot, de Mueren breeckt met macht.

Door Guil. van Nieuwelandt. (Vignet) *t'Amsterdam, Gedruckt by Broer Jansz*, enz., *Anno* 1639.

Honger, Ongestadigheid en Bedrog, als een visioen der ongelukkige vrouw. In *Ierusalems Verwoestingh, door Nabuchodonosor* [1]) treedt allereerst „Gramschap Godts" op, uit den hemel gezonden, om verderf aan te brengen. Verder vinden wij in de *Savl*, in *Clavdivs Domitivs Nero* [2]) en in de *Sophonisba* als vertrouwde der vrouwelijke hoofdpersoon de voedster, de bij Seneca „unumgängliche Amme," zooals Klein in zijne *Geschichte des Drama's* haar ergens noemt. In sommige treurspelen van den Latijnschen dichter wordt geofferd en voorspeld of bericht de bode, wat er bij het offeren heeft plaats gehad. Bij Van Nieuwelandt zien wij Scipio offeren in de *Sophonisba*, Nebucadnezar in *Ierusalems Verwoestingh* en in de *Savl* een priester in tegenwoordigheid van den koning. In het laatstgenoemde treurspel begeeft Saul zich in den nacht naar eene waarzegster, Pythonissa. Na een tooneeltje met de in de stukken van deze periode „unumgängliche" Echo, vertoont Pythonissa hare tooverkunsten (4de bedr., 1ste toon.):

„Wel staet hier aen d' een zijd', en luyster met ghedachten
Maer en verschrickt u niet, all' siet ghy groote crachten
Van mijn ervarentheyt: hier is de plaets bequaem,
Tot eenen Circkel rondt, daer den Othrijschen naem,
Dit is den rechten hoeck, daer dees verstoruen beenen,
Bequaemste sullen zijn, en daer dees groote teenen
Van *Brontes*, en dan hier den Rijm, en daer het hooft
Van *Coronis* de Raeu', en dit als men ghelooft
Van een draghende vrouw, en daer dat van den Peerde;
En hier dit van de Sim, daer d' Oceaensche eerde;
Dees vleughels van den uyl, en schubben van 't serpent,
Met dit vleesch vanden wolf, sy daer best op het endt.
Nu dan; ter wijll' dit all' bereyt is naer behooren,
Soo bidd' ick *Hecate*, dat sy my wilt verhooren,

[1]) *Treur-Spel, Op den Regel*
Den droeven onderganck, van Zedechias thoont,
Hoe Godt d'ondanckbaerheyt, en onghetrouheyt loont.
Beschreven door Guil. van Nieuwelandt. (Vignet) *t'Amstelredam. Gedruckt by Anthony Iacobsz. Boeck-drucker*, enz., *Anno* 1635.

[2]) *Trayoedie. Door Gvil. van Nierrvelandt van Antwerpen.* (Vignet) *T'Hantwerpen, By Guilliam van Tongheren, Boeck-vercooper*, enz., *Anno* 1618. *Met Gratie ende Priuilegie.*

Met all' de Goden van den droeu' bedampten grondt,
Dat sy hier comen doen, voor mijn ghesicht terstont,
Die ick haer segghen sal: *Bellides* laet u cruycken,
Bereyt u tot den dienst, ick moet u haest ghebruycken,
Sisiphe laet den steen, en lett' op mijne spraeck,
Want ick besweer u all' dat ghy den helschen draeck,
Die nu veel leegher is, als meynde hoogh' te wesen
Weerhoudt, dat hy mijn werck niet en belett', maer desen
By *Tantalus* vervloeckt, drynamighe Goddin,
Die in den Solpherpoel sijt als een Borgherin,
En die den droeuen nacht voorlustigh' hebt bevonden,
Voor toouergheesten, tot behulp van allen sonden," enz.

Doch vooral moet voor ons doel het oog worden gevestigd op twee treurspelen van onzen dichter, nl. op de *Nero* en de *Salomon*. In eerstgenoemd stuk, waarin ongeveer 30 personen optreden, wordt de val van Nero behandeld. Het stuk wordt ingeleid door den geest van Claudius, die natuurlijk „vvt Acheron" komt en om wraak roept. Daarna zien wij al de gebeurtenissen uit den laatsten tijd van Nero's leven voor onze oogen, den dood van Agrippina, van Seneca, enz.; het zou te lang ophouden, om het geheele treurspel hier te ontleden. Doch op enkele plaatsen, die overeenkomst bieden met de *Octavia*, dient het oog te worden gevestigd. Evenals in dat treurspel is ook hier Octavia steeds vergezeld van hare voedster. Ook hier verschijnt de geest van Agrippina en heeft Poppaea een akeligen droom, dien zij aan Nero — in het Latijnsche treurspel aan hare voedster — meedeelt. En die droom is ongeveer dezelfde [1]):

„Te nacht, wanneer ick was in uwen arm gheleghen,
Naer dat den stillen slaep verwonnen hadd' mijn hert;
Soo docht my, dat ick met mijn hayr ghetrocken wert,
En dat ick sach den gheest van *Agrippina* comen,

[1]) Vgl. *Octavia*, vs. 714:

„laeta nam postquam dies
sideribus atris cessit et nocti polus,
inter Neronis iuncta complexus mei
somno resolvor; nec diu placida frui
quiete licuit. visa nam thalamos meos

Die niet dan wraeck en riep, met eyschelijck verschromen.
'T hof scheen te sijn vervult, met vreesselijck gheluyt,
En 't anghstelijcke sweet docht my te bersten wt.
De Roomsche vrouwen droef beweenden, met veel tranen,
'T verdriet, dat sy door vrees haer vreesden te vermanen.
Haer lichaem scheen bebloedt, en telcken dat sy sprack,
Soo docht my dat sy 't hert wt mijnen boesem track.
Haer schoon ghevlochten hayr, dat sy als gout hadd' hanghen
Dat docht my oock verkeert in grouwelijcke slanghen.
Medusas slanghich hooft was in haer rechter handt,
En in haer slincker 't vier van eenen helschen brandt.
De vreese die bedwanck ons van het bedd' te vlieden,
Maer doen docht my een saeck veel vremder te gheschieden:
Het aerdtrijck scheurden op, recht, of den helschen mont,
Ons, met het gansche rijck verslinden wou terstont.
'T bedd', daer wy lieffelijck op hadden ligghen rusten,
En daer wy onse vreught genoten op met lusten,
Docht my, dat schrickelijck versanck, door d' open aerdt.
En dat ghy doen u hert doordouwde met u swaerdt.
De vreese die ick had, en can ick niet vytspreken,
Haer cracht dé my den slaep verschromelijcken breken.
'T hert staet my noch en clopt, ghelijck den pols die slaet,
Den vreesselijcken schrik my door de leden gaet.

---

celebrare turba est maesta: resolutis comis
matres Latinae flebiles planctus dabant;
inter tubarum saepe terribilem sonum
sparsam cruore coniugis genetrix mei
vultu minaci saeva quatiebat facem.
quam dum sequor coacta praesenti metu,
diducta subito patuit ingenti mihi
tellus hiatu: lata quo praeceps toros
cerno iugales pariter et miror meos,
. . . . . .
irrupit intra tecta cum trepidus mea
ensemque iugulo condidit saevum Nero.
tandem quietem magnus excussit timor;
quatit ossa et artus horridus nostros tremor
pulsatque pectus; continet vocem timor.
. . . . . .

'T verschromen doet my noch de stemme vreesich beven.
. . . . . .

Nero.

De dinghen, die de vrees', en twijfel licht vermeeren,
Doorvlieghen door den dagh de weghen van 'tghedacht,
En brenghen droomen voort, met wonderlijcke cracht.
. . . . . .
De tranen die ghy saeght wtghieten, met gheween,
Betoonen het verdriet van mijne vrou alleen,
Die ick verlaten hebb', en door den haet ghebannen,
In *Pandatharta*, met meer van mijne mannen.
'T bedd' dat door d' aerde sonck, en toont gheen ongheval;
Maer dat het, tot ons vreught, oock eeuwigh dueren sal.
'T sweert, dat ghy door mijn hert verschrickelijck saeght dringen,
Thoont ons, dat my gheen mensch op aertrijck en sal dwinghen:
Maer dat ick van my self een machtich Heere ben,
Die niemant dan voor slaef van mijnen naem en ken," enz.

Aan het slot der 4de acte deelt de voedster van Octavia in beurtzang met „Tyber Choor", in ongeveer dezelfde bewoordingen als de bode in het Latijnsche treurspel (*Oct.*, vs. 792, sqq.) mede, dat het verwoede volk de standbeelden van Poppaea heeft verwoest. En Seneca houdt de volgende alleenspraak (3de bedrijf): [1])

„Seght, machtighe Fortuyn, waerom bedrieght ghy my,

740 *Nvtrix.* Quaecumque mentis agitat † infestus vigor,
ea per quietem sacer et arcanus refert
veloxque sensus. . . . . .
. . . . . .
. . . . . sed movent laeto die
745 pulsata palmis pectora et fusae comae?
Octaviae discidia planxerunt sacros
inter penates fratris et patrium larem.
. . . . . .
750 . . . . . inferum sedes toros
stabiles futuros spondet aeternae domus.
iugulo quod ensem condidit princeps tuus:
bella haud movebit, pace sed ferrum teget."

[1]) In de *Octavia* zegt Seneca (vs. 377):
„Quid me, potens Fortuna, fallaci mihi

Met schijn van u gheluck, in eer en heerschappy?
Moet ick als uwe slaef in u ghewelt oock raken,
Om mijnen val daer naer gheweldigher te maken?
Ick weet, ô snoo Fortuyn, dat die verheuen staet,
Licht swijmelt, als hy d' oogh tot inde leeghte slaet,
En vreest den swaren val door swackheyt der natueren,
Om dat hy niet en can het hoogh ghesicht verdueren.
Noyt hadd' ick meerder vreught, dan doen ick leefde, wijt
Van alle rijdicheyt, in mijnen ionghen tijt,
Noyt hadd' ick meerder rust, dan doen ick was ghebannen,
Door dat ick doen ontghinck de boosheyt der tyrannen.
Noyt hadd' ick meerder vré, dan doen ick *Cirno* sach,
Met ouervloet verciert, daer ick te woonen plach;
Al waer ick hadd' den tijdt, om met verstant te leeren,
Hoe dat dit groot ghebouw des hemels can omkeeren,
En wat voor wetenschap, dat de natuer daer in
Soo wel gheschapen heeft, en of het hadd' beghin:
Hoe dat de clare son' soo snel en ras can rijden,
En hoe de zee beroert door hare maen ghetijden:
Waer door den dagh beghint, blosverwigh roosen root,
En wat den nacht verthoont, als *Phoebus* deckt sijn hoot;
Wat de planeten ons voor teeckenen bedieden,
En al wat door natuer natuerlijck can gheschieden.
'T scheen dat *Saturnus* doen den gulden tijt vol lust
My smaken liet, vol vreught, en aenghename rust.

---

blandita vultu, sorte contentum mea
alte extulisti, gravius ut ruerem edita
receptus arce totque prospicerem metus?
melius latebam procul ab invidiae malis
remotus inter Corsici rupes maris,
ubi liber animus et sui iuris mihi
semper vacabat studia recolenti mea.
o quam iuvabat, quo nihil maius parens
Natura genuit, operis immensi artifex
caelum intueri, solis alternas vices
orbemque Phoebes, astra quem cingunt vaga,
lateque fulgens aetheris magni decus;
qui si senescit, tantus in caecum chaos
casurus iterum est — nunc ades mundo, dies

O! recht onsalich hof, vol nijdicheyt, en haten,
Hoe sijt ghy van de deught verschouen, en verlaten?
Hoe is de schoone maecht, *Astrea*, vol van goet,
Ghevloden voor de gheen, die baeyt in menschen bloet?
Die twist en oorlogh baert, vol hongher en ellenden.
Dat grouwelijcken can de menschen droevich schenden?
Die noch den waghen voert vanden vervloeckten *Mars*;
Die hem in 't stael verthoont met vreeselijck gheknars:
Die door de bloedtschand' doet de rijcken gansch vernielen:
En door sijn wraeck vervoert de swackheyt onser sielen," enz.

Van Nieuwelandt maakte dus voor zijn treurspel gebruik van de *Octavia*, welk stuk hem ook elders heeft geïnspireerd [1]). Het andere treurspel, dat moet worden besproken, is de *Salomon* [2]). Het stuk wordt ingeleid door eene ontboezeming van den „Geest van Absalon," die daarna „VVraecke", „Oproer", „Tvvist" en „Ghevveldt" oproept.

---

supremus ille, qui premas genus impium
caeli ruina, rursus ut stirpem novam
395 generet renascens melior, ut quondam tulit
iuvenis, tenente regna Saturno poli.
. . . . . .
423 neglecta terras fugit et mores feros
hominum et cruenta caede pollutas manus
425 Astraea virgo, siderum magnum decus.
cupido belli crevit atque auri fames.
. . . . . .
433 turpi libido Venere dominatur potens," caet.

[1]) In het 3de bedrijf van *Ierusalems Verwoestingh* vinden wij eene samenspraak tusschen Nabuchodonosor en Nabusardan, welke gelijkt op die tusschen Nero en Seneca (*Oct.*, vs. 440, sqq).

[2]) *Tragoedie. Op den Reghel,*

Godt smijt den hooghmoet neer, en cort den dwaes sijn leven,
Den mensch die ned'rich is, vvordt door den Heer verheven.

Door GVILIAM van nievwe landt *Verthoont op de Redenrijcke Camer van de Violiere. An.* M.DCXXVIII. *T'Hantwerpen, By Hendrick Aertssens*, enz., 1628.

Allen verschijnen en verheffen zich op hunne macht; „Oproer" op de volgende wijze [1]):

„Den nacht die svveet van anghxt, de daghen haer vervaeren,
De zee die keert te rugh met haer vervvoede baeren,
Het aerdt-rijck beeft van schrick, 't schijnt dat het open gaet,
Als ick mijn helsche kracht maer eens den thoom en laet.
Dees slanghen die ghekrolt ront-om mijn voorhooft krielen,
Die send ick in de ziel, die komen 't hert vernielen," enz.

Twist wil niet onderdoen [2]):

„Ben ick scheursiecke tvvist dan minder in mijn daden ?"

en vermeldt tal van onheilen door hem gesticht. Ook Wraak en Geweld [3]) blijven niet achter. De geest van Absalon verschijnt weder in het 4de en 5de bedrijf, steeds Joab vervolgende, die eindelijk krankzinnig wordt [4]) en zich doodt.

---

[1]) Vgl. hiermede Hooft's *Geeraerdt van Velsen*, waar Twist zegt:

„En sweet van grooten anxt de banghe nacht noch niet?
. . . . . .
Niet anders oft de windt van teghen over 't Zuyden
In 's aertrijcks hollicheydt benaawt met ongheinack
Om aemtocht woelde', en al zijn vinnen in hem stack.
Soo schrickt haer 't oopen doen van dese grijns: soo anghen
Met giftich blaesen haer dese ghekrulde slanghen.
Aerselen sie ick hier de Zuyder Zee vervaert;
En uyt verbaestheyt vliên zijn golven achterwaert," enz.

[2]) Bij Hooft:

„Hier, opghedondert uyt het voorburch vander Helle,
Ben ick scheursiecke Twist", enz.

[3]) Bij Van Nieuwelandt zegt „Gheweldt" o. a:

„Mijn vier verslindt het al, ick kners in 't snijdich stael",

bij Hooft zegt „Gheweldt":

'K heb niet vergheefs ghedoocht dat my de God der voncken
In 't ruwe stael van hooft tot voeten heeft beklonckeu;
En naghelvast aen 't lijf dit knarssende gheseet
Met kraft ghedwonghen", enz.

[4]) Hier is navolging van de *Herc. Fur.* Ioab zegt:

„'K en vveet vvat noch met my, ach! Hemels vvorden sal?
Den dach die vvort verschrickt, de vvolcken hem bedecken,
'T schijnt dat hy my sijn licht, off schijnsel vvilt ontrecken,

In de *Salomon* is zoowel de invloed van Seneca als die van Hooft duidelijk merkbaar. Want de allegorieën, welke in het 1ste bedrijf optreden, gelijken zeer sterk op die van de *Geeraerdt van Velsen.* En het is volstrekt niet ondenkbaar, dat onze Antwerpsche schilder, die een ijverig rederijker was en zeker door zijn vroeger verblijf te Amsterdam met vele letterkundigen daar in betrekking stond, de werken van den Muiderdrost kende.

Direct onder den invloed van Seneca staan de beide treurspelen *Procris* en *Aiax* van M. Snouckaert van Schauwenburg, van welke het ééne door Daniel Heinsius werd bezongen. De vorm der beide drama's [1]) is zeer eenvoudig; het eerste bedrijf begint met eene alleenspraak, het aantal tooneelen in elke acte is zeer klein, het koor treedt aan het slot der bedrijven op, de Voedster wordt niet gemist en de handeling is onbeteekenend. Beide drama's hebben twee reien en goden vervullen er eene niet onbelangrijke rol in. In de *Procris* [2])

'T schijnt dat hy van sijn cracht, off claerheyt vvort berooft,
Hy ruymt den svverten nacht, den nacht verthoont sijn hooft.
In 't midden van den dach sien ick de Sterren schijnen,
Den nacht die doet den dach, als 't vvas voor 't vier verdvvijnen.
Daer nu de Son' sou staen, sien ick den Beyr vervvoedt,
Daer staet den vvreeden Leeuvv, die dorst naar menschen bloedt," enz.

En Hercules (vs. 939):

„sed quid hoc? medium diem
cinxere tenebrae. Phoebus obscuro meat
sine nube vultu. quis diem retro fugat
agitque in ortus? unde nox atrum caput
ignota profert? unde tot stellae polum
implent diurnae? primus en noster labor
caeli refulget parte non minima leo
iraque totus fervet et morsus parat."

[1]) De gezamenlijke titel is: *Procris En Aiax Treur-spelen. Door M. Snouckaert van Schauwenburg. Gedruckt voor Ian Tomassz. int Serpent aen de Buers Anno* 1621. *Tot Amsterdam.*

[2]) *Treur-spel. Door M. Snouckaert van Schauwenburg. Ouid. Lib.* 3. *de Art. Amand.*

.... *Quantum cito credere laedat*
Exemplum nobis non leue Procris erit.

Ghedruckt voor Ian Tomassz., enz., *Anno* 1621. *Tot Amsterdam.*

is Aurora, die het eerst optreedt, verontwaardigd als Juno in de *Herc.Fur.*, verhaalt Procris een droom als Poppaea in de *Octavia*, en spoort Cephalus tot de jacht aan als Hippolytus. In de *Aiax* [1]) besluiten Apollo en Neptunus tot het verderf van den held en vertelt Andromache, gedeeltelijk met dezelfde woorden als in de *Troades*, vs. 443, sqq., dat zij dikwijls in den droom de schim van Hector ziet.

Van geheel anderen aard dan de werken van Van Nieuwelandt was een treurspel van zijn landgenoot, den Gentenaar Jacobus Zevecotius (1596—1642). Deze, een Augustijner monnik, gunsteling van Urbanus VII, later uitgeweken en protestant, eindelijk hoogleeraar te Harderwijk, heeft zich als Latijnsch en Nederlandsch dichter een welverdienden naam verworven. Zijn verblijf te Leiden, waar zijn bloedverwant Daniel Heinsius woonde en waar hij vriendschap sloot met den beroemden rechtsgeleerde Petrus Cunaeus, gaf hem aanleiding tot het dichten van een treurspel, dat het beleg van de sleutelstad tot onderwerp heeft en dan ook aan de burgemeesters van Leiden werd opgedragen. De taal van dit stuk munt uit boven die der meeste treurspelen, welke in dezen tijd het licht zagen; de vorm is ontleend aan de drama's van Seneca, behalve dat in *Iacobi Zevecoti Belegh van Leyden* [2]) de handeling zoo goed als geheel ontbreekt, zooals zal blijken uit de korte ontleding.

1ste bedrijf. „Den Vrydom" klaagt over den droevigen toestand der Nederlanden en van het belegerde Leiden (alleenspraak van 12 bladzijden). De rei van Vlaamsche vluchtelingen beschrijft den nood binnen de stad (6 bladzijden).

2de bedrijf. „Baldevs" geeft zijn voornemen te kennen, om, als Leiden is genomen, geene clementie te gebruiken (6 bladzijden). Dan treedt „Den Honger" op:

[1]) *Treur-spel. Door M. Snoyckaert.*

Fortior est, qui se, quam qui fortissima vincit
Moenia....
Veel stercker is hy, die zijn ongetoomde sinnen,
Dan die de stercste wal en vestingh can verwinnen.

[2]) *Trevr-spel.* (Vignet) *Tot Leyden, Inde Druckerije van de Elzeviers. Anno* 1626. Jonckbloet, t. a. p., IV, blz. 110, noemt nog een ander drama van hem, *Ontzet van Leyden* getiteld; ik heb het nergens kunnen vinden.

„Gesonden uyt het diepst van Phlegetontis poelen
Kom ick het Leytsche volck mijn bitter jock doen voelen," enz.

en daarna volgt eene uitvoerige beschrijving van den hongersnood en de sterfte door een rei van Leidsche vrouwen (9 bladzijden).

3de bedrijf. „Twee afgeweken Spaens-gesinde Borgers" zijn het niet eens over de gedragslijn, die zij thans hebben te volgen, en een rei van Leidenaars wil liever sterven dan zich overgeven.

4de bedrijf. Van der Does en Van der Werff trachten een „kleynhertigen" burger te bemoedigen en zullen stand houden. Een rei van Leidsche „vrijsters" stelt den vroegeren vrede tegenover den tegenwoordigen toestand, maar blijft op God vertrouwen.

5de bedrijf. „De Goddelicke Rechtveerdigheyt" voorspelt de spoedige bevrijding en den toekomstigen roem wegens het moedig doorgestane beleg.

In de meeste drama's van den jong gestorven tooneeldichter Jacob Struys missen wij den invloed van Seneca en Hooft, doch in de *Styrvs en Ariame* [1]) heeft hij op dat altaar geofferd. Het jaar, waarin dit stuk voor het eerst werd gedrukt, is onbekend. Uit de voorrede van zijn *Albanvs en Rosimonda* in 1631 door Van Velde uitgegeven, weten wij, dat de dichter toen reeds was gestorven. De 3de druk van de *Styrvs en Ariame* werd in 1634 door Cornelis Keyser bezorgd, die het stuk aan Samuel Coster opdroeg; nog in 1682 werd het herdrukt.

In het eerste bedrijf treedt „Nacht" op:

„Hier kom ick donck're Nacht, en schuyve wech het glimmen
Dat van het Sonne-licht ons wispelt op de kimmen," enz.

Na eene alleenspraak van twee bladzijden roept „Nacht" de Furiën op, die verschijnen. Alecto:

„Vyt den verdoemden grondt wy komen op gevaren,
O Moeder door u stem. De Aerd van ons te baren
Die siddert anghstelijck; en al wat daer op leeft
Al vreesende benaut met ancxstigh sweeten beeft," enz.

---

[1]) *Iacob Strvys Styrvs en Ariame Droef-eynde-spel. Ghespeelt op de Oude Kamer: Ende op de Amsterdamsche Academy. Den Derden Druck.* (gravure) *t'Amstelredam. Voor Ian Evertsen Cloppenburch, Boeck-verkooper*, enz., *Anno* 1634.

Er worden daarna helsche plannen beraamd.

In de 4de acte gaat de held naar eene tooveres, die met allerlei bezweringen eenige „kollen" oproept en, als deze zijn verschenen, aldus voortgaat:

„Mijn Susters zijt ghy daer? Ghy twee wilt schoppen brengen
En maeckt ons hier een put. Ghy, gaet te samen mengen
Het bloet eens swarten Ram, en eener Geyten melck,
En doet het samen in een kostelijcke Kelck;
Die kunstigh is gemaeckt van 't oude Goudt, 't geen rende
In Tagus holle reet, als Phaeton voort menden
De Wagen van de Son. 't Is diep genoegh. Houdt op!
Gaet heenen haelt my nu den vleescheloosen kop
Van Pelies: die van zijn Dochters quam om 't leven.
Wilt my de beentjens van de Jonge Itijs geven,
Die Tereus als hy graegh het vleesch hadt ingestort,
Al schoontjes af-geknaeght liet leggen op zijn bort."

Enz. enz. „De kollen singen, danssende om de kuyl, terwijl de Tooveres die brandende begiet." De helsche geest verschijnt dan.

In het 5de bedrijf verschijnt de geest van Helrano aan zijn moordenaar Styrus; deze pleegt in razernij nog een moord en doodt dan zich zelven.

Jan Hermansz Krul (geb. 1602), van wiens leven evenmin veel bekend is als van de in 1634 door hem opgerichte „Musyck-Kamer" met de kenspreuk: „Ie blijft in Eelen doen," heeft eene menigte herdersspelen en romantische drama's geschreven. Een paar keeren heeft hij de verzoeking niet kunnen weerstaan, om zijne drama's met een toovertooneel op te luisteren. Zoo zingt in het 1ste bedrijf van *Diana. Bly-eynde-spel* [1]) een rei van „kollen"; daarna treedt Diana, die raad komt vragen, op en ééne der kollen gaat tooveren:

„Zy ontsteekt een vveynig vuur op het Tooneel, daer voor knielende, spreekt.

Dit merg uyt menschen been gestooten, moet ick branden,
Dit zwart en glinstrend hair uytrukken met mijn handen,

[1]) Het stuk is opgenomen in de *Vermakelijcke uyren* (1628), doch was zeker al vroeger afzonderlijk verschenen. Hier is aangehaald naar de *Pampiere Wereld*, 1644, III, blz. 5, vlgg.

En smeulen beyd tot asch; noch diend' er by gedaen
Een bloedig hert gescheurt uyt een pik-swerten haen,
Die 't lijf zoo levend opgestroopt is met mijn klaeuwen;
Grijp moet Diana, laet u herte niet verflaeuwen.
Zy rijst, en gaet rondsom het vuur.
Alecto, Hecate, Thysiphon, en Megeer,
Gy Pluto, Hel-god zelfs, dijn machten ik besweer;
En wil, dat gy terstond verschijnt uyt uw afgronden,
Gy sult my datelijk een nieuwe maer verkonden;
Rijs eunjers, rijs geswind, geswind, zeg ik, en ras;
Of komt het (denk ik) noch uw Hoogheyd niet te pas?" enz.

Eindelijk verschijnt Pluto:

„Door wiens macht werd ik uyt mijn duyster rijk ontboden?
Daer wy nu op het drokst in 't straffen bezich zijn,
En plagen zondaers met onlijdelijke pijn;
Wat is u wil?" enz.

In de *Helena* [1]) geschiedt iets dergelijks. In het 2de bedrijf bezoekt Cassandra, die wil weten, waar haar beminde Rogier zich bevindt, eene toovenaarster. Deze *„maeckt een ronde kring op het Toneel, neemt by haer een Test met Vyer, ende een Boeck, waer in eenigh Menschen hair sijnde, zy tot drie-mael toe lesende in haer selfs, een bosje brandt; waer nae terstondt een van de Helsche Geesten voor haer verschijnt.*

Ick die mijn reys aenvaerd, door Plutonis bevel,
Wt d' onder-aerdsche kolck, en d' afgrond vanden Hel;
Weet dat ick ben op reys, geciert met swerte slangen,
Heb ick afgryselijck mijn Helsche pruyck omhangen;
Wat is de oorsaeck dat ick nu dus word geplaeght?
En dat my d' oude kol Megere drijft en jaeght
Met haer vlammige sweep, en vluchtigh op doet stygen.
Dat door vermoeytheyd ick nau aemtocht weet te krygen."

Daarna geeft de geest antwoord op de hem gedane vraag. Deze geest is niet de eenige in het stuk, want in het 3de bedrijf ver-

[1]) *I. Kruls Helena. Op het Spreeck-woordt: Wat d'Hemel t'samen voeght, dat sal de Mensch niet scheyden.* (Vignet) *Tot Amsteldam, By Iacob Aertsz. Colom, Boeck-verkooper*, enz., 1629.

schijnt de geest van Carel, die zich uit liefde voor Elizabeth gedood heeft, aan deze. Elizabeth wordt daardoor krankzinnig; gelukkig, dat Waarheid en Liefde uit den hemel nederdalen, om haar te troosten. In het volgende bedrijf al weer een andere geest, nu van Cassandra, die gedood is en aan haren beminde verschijnt.

Nog veel fantastischer is een later drama van Krul, de *Hellevaert Van Rodomond* [1]). Rodomond wordt door Rogier gedood; in de 3de acte verschijnt nu zijn geest en eischt, dat Charon hem over den Styx zal zetten:

„Ghy rekel! flucx legh aen, en voer my, de rivier
Der hellen, over; 'k wil den Hel-Vooght overromplen.
Char. En ick u met den kop in d' helsche stroomen domplen,
Dies raed ick u, vertreck. *Rod.* Vertrecken? d' Hel is mijn,
En Pluto moet' er uyt, ick wil 'er Koninck zijn.
Ga, soeck een ander Veer, hier wil ick Veerman wesen.
Flucx rekel, uyt het boot, ick sal u leeren vreesen
Als Rodomond eens spreeckt; legh daer ghy lompen guyl,
En hou dien grijsen kop nu in de stroomen schuyl,
Eer ick die morssel; swem na d' oever, om te komen
By Pluto; segh dat ick uw boot u heb ontnomen,
En dat den Koninck van Argier nu Veerman zy
Van Achron. Ga, en segh, ick koom hem daedlijck by.
Pluto. VVat vluchten, wat gekarm verheft sigh in de holen
Des afgronts? 't schijnt dat al de Geesten zijn aen 't dolen,
Den helschen wachter selfs, loopt schuyl, en bast en jankt,
Het schijnt 'er all in roer; ick weet niet wat 'er wanckt,
De wraeck, en weerwraeck schijnen Achron te bestormen," enz.

Charon vertelt aan Pluto, wat er gebeurd is, en deze beveelt:

„Men roep de Susters van de Nacht, dat sy alhier
Terstont, op mijn gebodt, tot onser hulp verschijnen,
En dat men ophou van verdoemden meer met pijnen
Te plagen; dat men voort Sisiphus doe ontslaen,
En dat men Ixion van 't rollen stil hou staen,

---

[1]) *Gerijmt in 't Iaer* 1645. (Vignet) *t'Aemsterdam, Ghedruckt by Nicolaes van Ravesteyn*, enz., *Anno* 1645.

En dat men Tantalus 't verboden fruyt doe nutten,
De Geesten stellen hun al t' samen," enz.

Proserpina voegt hare smeekingen bij de bevelen van haren echtgenoot:

„Benaude Geesten, die dit duystre Rijck bewoont,
Hoor na de klachten van uw Koningin; en toont
Uw krachten; help dit Rijck voor het geweld bevryen,
Waer mee ons Rodomond op 't wreedste komt bestryen," enz.

Men maakt zich gereed tot den strijd. Dan komt Rodomond, „sprekende voor den hel," en de helsche geesten Heyntje Pick en Stokebrant verschijnen, die weigeren, om aan zijne bevelen te gehoorzamen. Pluto beveelt de „3 Heydensche Koninckliycke Geesten," Gradasse, Mandrichart en Aramant, om zich tot tegenweer gereed te maken, maar zij worden met Pluto door Rodomond op de vlucht gedreven. Een tweede gevecht heeft plaats, waarin Rodomond weder overwinnaar is. Nog eens spoort Pluto al zijne geesten aan en nu wordt Rodomond door hevigen dorst gedwongen, om de wijk te nemen. Het stuk eindigt met eene opsomming van allerlei soort van menschen, welke de Dood aan Stokebrant beloofd heeft naar de hel te zenden, eene opsomming, die gevolgd is naar de *Oene* (1642) van Jan Vos.

In 1628 gaf Suffridus Sixtinus het treurspel *Geraert van Velsen lyende* [1]) uit, dat hij aan zijn vriend Dr. Samuël Coster opdroeg. Het stuk is een vervolg en tevens eene navolging van Hooft's *Geeraerdt van Velsen*, zooals uit den korten inhoud zal blijken.

1ste Bedrijf. „Wraeck, Eyghenbaet, Twist." Wraeck:

„Hier op der aerden tot verderf ben ick verschenen
Wt t' akelighe Nest, daer niet dan claghen, weenen,
En tandeknarssen is, om een voornemen saeck.
Siet eens wie dat ick ben? Ick ben de woede Wraeck
Omçinghelt met de Schaer van vaerdighe ghesanten,
Meest al van mijn gheslacht en nauwe bloedt-verwanten,

[1]) De titel is: *Svffridi Sixtini Geraert van Velsen lyende. Trevr-spel.* (Vignet) *Tot Amstelredam, Voor Iosephus vander Nave Boeckvercooper*, enz., *Anno* 1628.

Die altijdt aen de zy van *Mars* ten oorlogh gaet,
Ghewapent en ghehart, en die dit yser staet
Soo net gheclocken an de nauw-ghepranghde leden,
Waer aen het *Mulcibers* Sicylsche Reusen smeden" [1]).

Na de vermelding van hare tallooze euveldaden, waarin de beide anderen haar niets toegeven, zegt Wraeck:

„Becruypt en Ondercruypt de innerlijcke leden
En de ghemoeden vande 't ontroerde Overheden.
Gaet, alle die aen 't roer van desen lande staen
Vervult die met u giff: Soo sal van stonden aen
Dees' schendends siecke schaer en ick aen 't woeden tijen" [2]).

Zij gaan uiteen; Velsen en de graaf van Cleef treden op; de graaf verwijt Velsen zijne daad en raadt hem aan, om het hoofd in den schoot te leggen. Een „Rey van vroome inghesetenen" bezingt den droevigen toestand van het land, dat door binnenlandsche twisten bedreigd wordt [3]).

---

[1]) Bij Hooft zegt „Twist":

„Hier, opghedondert uyt het voorburch vander Helle,
Ben ick scheursiecke Twist"; enz.

en „Gheweldt";

„In 't Oorloch treede ick staech aen Mars zijn rechter zy,
En nerghens houdt hy 't lijf verseeckert sonder my.
'K heb niet vergheefs ghedoocht dat my de God der voncken
In 't ruwe stael van hooft tot voeten heeft beklocken,
En naghelvast aen 't lijf dit knarssende gheseet
Met kraft ghedwonghen, dat van riem noch gesp en weet:
. . . . . .
Dit swaerdt is m'inde vuȳst ghesmeedt; naektarmde reusen
Op aenbeeldt, souden 't met gheen logghe mookers kneusen."

[2]) Bij Hooft:

„Legt krachten ghy te kost, ghy konst en listicheden,
Aen 't plaeghen van dit Volck, op Aedel, Graef en Steden
Uw raeserye veldt, gaet haer, met loose grondt
En gladde stricken aen;" enz.

[3]) „Beschreyelijcke staet der vroomer ondersaeten
En inghesetenen van dit bedroefde landt,
Nu Trouw, Onnoselheyt en Eendracht ons verlaten," enz.

Juist deze drie treden in de 2de acte van Hooft's stuk op.

2de Bedrijf. Na een gesprek tusschen Wraeck en Eyghenbaet verschijnen de „Landtschrijver" en „Een van de Welborene Mannen." Eyghenbaet helpt den eersten, om den ander er van te overtuigen, dat Velsen gedood moet worden. De graaf van Cleef tracht den raad van „Welborene Mannen" te overreden, om Velsen niet ter dood te veroordeelen [1]; deze wordt voorgebracht en antwoordt zijne rechters op eene hooghartige wijze. Dan poogt de graaf van Cleef den landsschrijver op zijne zijde te brengen.

3de Bedrijf. Vergadering van den raad; de landsschrijver spoort aan, om den zoon van Floris tot graaf te kiezen en met zijne hulp zich te verdedigen tegen de wraakzuchtige plannen van den adel. Daarna zet Wraeck de „Rey van Naerders [2]) en Waterlanders" aan, om het hoofd van Velsen te eischen; de landsschrijver spreekt met den burggraaf Diederik van Wassenaar over hun beider plannen, om door Velsen's dood zelve de macht in handen te krijgen.

4de Bedrijf. Wraeck beveelt de „Rey van Naerders, Kenemaers en Waterlanders," om na Velsen's dood den adel uit het land te jagen; zij dreigen den raad, als hij niet aan hunne eischen voldoet, en de landsschrijver meent, dat men deze moet inwilligen. Na een comisch intermezzo van Ian Knol, Iapie Melissen en Phlip verschijnt de geest van graaf Floris aan Velsen in den droom [3]):

„Wee Velsen! Velsen vvee! vervloeckte moorder vvraeck
Over de vvonden, my, u vvettich Vorst, ghegheven
Van u moordaed'ghe handt. Ghy sult nu vveer om 't leven
Ghebracht zijn tot de straf van soo vervloeckten saeck,
Als deese moordt is. Vreest, u eynde is naby:

---

[1]) Dit tooneel is te vergelijken met het 1ste van het 3de bedrijf bij Hooft, waar Amstel opkomt tegen de plannen zijner partijgenooten.

[2]) Bij Hooft treedt in het 5de bedrijf een rei van Naarders op.

[3]) Bij Hooft zegt de geest van Velsen's broeder:

„Wee Graef van Hollandt, wee Graef Floris, wraeck, wraeck, wraeck
Zy over u, die in mijn bloedt vondt sulken smaeck.
. . . . . .
Ghy rechter rechteloos, nu is uw tijdt naeby,

Wraeck Velsen! Velsen Wraeck! te vvraeck ontsegh ick dy".

Een „Rey van Edelen" prijst den tijd, toen het land nog niet door burgertwisten werd verscheurd en men niet uit zelfzucht allerlei banden vaneenrukte.

5de Bedrijf. Een „edelman met het paerdt" komt bij zijn slot en wekt zijne vrouw [1]):

„Myn Lief vvaer zijt ghy? ach! de tijdt dat elck in vreeden
Te ruste leydt. De nacht een troost der moede leeden
Dient ons tot vvaecken nu en vluchten van der handt
Naer vreemde haerden, uyt ons lieve Vaderlandt".

Zij moeten vluchten en nemen afscheid van huis en hof. De graaf van Cleef nadert in den nacht de gevangenis van Velsen en, daar de wacht slaapt, heeft hij een onderhoud met hem. Velsen verhaalt, dat hem de schim van Floris in zijn droom is verschenen, en de graaf van Cleef zegt hem, dat hij morgen zal sterven. Daarna wordt hij voor den raad gevoerd, waar hem zijn vonnis wordt aangekondigd; hij toont geen berouw over zijne daad, maar is er trotsch op en eindigt het treurspel met de woorden:

„Ick ben noch de selfde Man,
Die Graef *Floris* 't leven nam."

De dood van Floris V en de lotgevallen zijner tegenstanders behoorden wel tot de meest geliefkoosde onderwerpen onzer

---

Wee Floris, Floris wee, te wraeck ontseg ick dy."

[1]) Te vergelijken met de 2de acte van Hooft's stuk, waar Velsen is teruggekeerd, zijn paard aan den schildknaap toevertrouwt en dan zijne vrouw wekt:

„Ontwaeckt mijn uytverkoren.
Machteld. Oyme. Wie weckt my?"

Iets dergelijks heeft plaats aan het slot van het 4de bedrijf.

Geer. „Dat men terstond de paerden toome' en saêl'.
Mijn vrouw, waer is zy?
Macht. Hier mijn Heer. Geer. Mijn lieve leven
De tijdt wil dat wy ons van 't Huys te Muyden gheven,
In sulcker yl, en wijs, dat zy niet toe en laet,
U liên te voeren mee."

tooneeldichters. Dat blijkt o. a. ook uit *I. I. Colevelts Droef-Eyndend'-Spel, Tusschen Graef Floris, en Gerrit van Velsen* [1]), dat in hetzelfde jaar het licht zag als het stuk van Sixtinus. In dit drama, dat niet in bedrijven is verdeeld, zingt een „Hemel-Rey", verhaalt Machteld van Velsen een droom en treden twee keeren „Helsche geesten" op, „komende onder uyt het Toneel". Ook in *I. I. Coleveldts Hartoginne van Savoyen* [2]) komt „Helsche Gheest of Quaedtingheven" een paar keeren voor. Dit stuk schijnt mij echter toe naar het Spaansch vertaald of bewerkt te zijn.

Van eenig meer belang voor ons onderwerp dan de drama's van Coleveldt zijn die van P. Nootmans [3]). Zijn *Slach van Pavyen* [4]) kan hier onbesproken blijven, maar de *Vlysses* [5]) dient te worden vermeld. Het is een allervreemdst stuk. Nadat de Grieksche goden met elkander hebben beraadslaagd, spreekt Penelope gemoedelijk

---

[1]) *Op de Regel:*

Eerst ghedaen, daer nae bedacht,
Heeft menigh in 't verdriet ghebracht.

Ghespeelt Op de Brabantsche Camer, Wt levender Ionst, in Amsterdam, daeghs naer Nieuwe-Jaer, Anno 1628. (Vignet) *T'Amstelredam, Voor Cornelis Willemsz Blaeuw-laken, Boeck-verkooper,* enz.

[2]) *Treur-Blyd' Endend'-Spel.*

Hoe seer door valsche Min 't vergiftigh Hart comt stoocken,
Soo laet Godt nimmermeer het quade onghewroocken.

Ghespeelt op d'Amsterdamsche Camer, den 9. *April,* 1634. (Vignet) *t'Amsterdam, Voor Dirck Cornelisz. Hout-haeck, Boeckvercooper,* enz., *Anno* 1634.

[3]) Vgl. over dezen dichter J. H. W. Unger in *Oud-Holland,* 2de jaarg., 1884, blz. 164, 166, en in *De Nederlandsche Spectator,* 1884, blz. 387.

[4]) *P. Nootmans Spel, Van den Bloedigen Slach van Pavyen, gheslagen, Tusschen den Victorieusten Roomschen Keyser Carel de Vijfde, Ende den Stoutmoedighen Coninck Franciscus Primus van Vranckrijck.* CIↃ.IↃ.XXV. *den* XXIV. *Februarij.* (Vignet) *t'Amstelredam, voor Hessel Gerritsz. Boeck-vercooper,* enz., *Anno* 1627.

[5]) *P. Nootmans Vlysses Treur-spel. Op den Regel:*

VVie Echt en ware liefd, deur overspel verset,
Breekt deughd, mint lust, en kneust oock Godes wet.

Verthoont by de jonge Bataviers in 's Graven-Hage den 27. *Martij* 1629. *Ievcht neemt an. In 's Graven-Hage. Voor Ian Philipsz van Steen-wegen, Boeck-vercooper,* enz., 1629.

over Paus Adriaan IV. Circe toovert en roept de schimmen op van Minos, Hercules en Tantalus. Aan Orestes verschijnt de geest van Agamemnon en „Diana inden Hemel" eindigt het stuk, nadat Pallas „uyt den Hemel" heeft gezongen. Minder ongewoon is althans Nootmans *Borias ofte wvlpsche-mins-tocht* [1]), waarin Pluto een paar keeren verschijnt:

„'k Stijgh op-waerts uyt den Poel, waer in de Duyvels krielen," enz.

en de schim van een vermoorde eene jonkvrouw in den slaap komt verontrusten.

Niet minder „extra raar", om met Witsen Geysbeek te spreken, dan de zoo even vermelde drama's is *Govdani. Baillju van Suydt Hollandt, ofte Ghetoomde Vermetelheydt* [2]), misschien eene omwerking van de „Commedy van Bailloot," die in 1626 door de leden der rederijkerskamer de Goudsbloem met vergunning der stedelijke regeering op de St. Jacobsmarkt te Gouda werd opgevoerd [3]). De *Baillju van Suydt Hollandt* verdient eene beknopte ontleding.

1ste Bedrijf. De baljuw houdt eene lange alleenspraak, waarin hij bekent vele wreedheden tegen zijne onderhoorigen te hebben bedreven. Hij is ook niet van plan daarmede op te houden, want niemand durft hem toch aan. Daarna klaagt de Maagd van Dordt over hem.

2de Bedrijf. De schout van Dordt deelt den baljuw mede, dat hij voor het Hof is ontboden. Nadat een „Huys-man" over den baljuw heeft geklaagd, treedt een rei van deugden op.

3de Bedrijf. Baljuw en schout verschijnen voor den graaf van Holland; de „Huys-man" klaagt den baljuw aan, omdat hij hem eene koe heeft ontroofd, maar die misdaad wordt ontkend. Een „Gheselschap van Nickers" en later „Eenighe Dortsche Bvrghers" verheugen zich over den aanstaanden val van den dwingeland.

---

[1]) *Trevr-spel. Eerst Vertoont op de Amsterdamsche Academie, Anno* 1627. *Ende nu wederom vertoont op de Ionge Bataviersche Kamer van 's Graven-Haghe, Anno* 1635, *Op den Regel, Door geyle Min, komt dolle zin.* (Vignet) *'s Graven-hage, Ghedruckt by Iost Iansz Verheul*, enz., *Anno* 1635.

[2]) *Droefbegin, Bly-eynde-Spel. Scelervm poena comes.* (gravure) *Ghedruckt tot Haerlem, Voor den Autheur tot der Goude. By Adriaen Rooman*, enz., 1630.

[3]) Vgl. Schotel, *Geschiedenis der Rederijkers*, II, blz. 16.

4de Bedrijf. De graaf van Holland behandelt de rechtszaak op nieuw en veroordeelt den baljuw, die blijft ontkennen ter dood. „Gheselschap van Nickers" verschijnt weder, nu nog versterkt door Rhadamantus, Minos en Aeacus, welke samen de rekening opmaken van al 's baljuws misdaden.

5de Bedrijf. Een bode bericht aan de Dortsche burgers, dat de baljuw ter dood is gebracht en een „Rey van Zuydt-Hollandtsche Maeghden" verheugt zich over dit gelukkige feit.

Het stuk is wel ééne der meest primitieve pogingen tot een classiek drama. Van geheel anderen aard is *Calasires Sterfdagh* [1]) van M. van Velden [2]), dat een romantischen tint heeft. De toovenaarster Canida doet door middel van allerlei tooverformulieren het lijk van haren zoon spreken; zij roept o. a. Hecate aan:

„Hier kniel ick voor u neer groot Vorstin van der aerden,
O Maen! O Hecate! en Tartar die u baerden;
Drykoppigh nachtse spoock, en gruwel van de Hel,
Ghy *Furien* alle dry ick u te vreden stel,
Met dees swart heul en bloed, die ick in offerhande
U *Pluto, Proserpijn*, in 't heyligh vuer hier branden", enz.

De omstanders zijn natuurlijk erg bang, als de schim van den zoon verwijten doet aan zijne moeder. Met deze loopt ten slotte „een Nicker" weg, nadat zij de volgende ontboezeming heeft geslaakt:

„O wreedt besluyt! O dood! O dolheyt inghenomen!
O Hemel, Hel, en Aerd! ick vervloeck u, en u macht.
O Goon! ick u verwensch, en gantsch niet meer en acht,
Noch Blixem, Donder, noch al uwe dreyghementen,
Noch dood, of hel, of eenigh andere tormenten,

---

[1]) *Ghenomen uyt de Historie van Heliodorus, belanghende de kuysche Vryagie van Theagenes ende Cariclea. Gespeelt op d'Oude Camer in Liefde Bloeyende op den* 21. *Septem.* 1631. *Aenead. Lib.* 2. *Demisere neci, nunc cassum lumine lugent. Lvcretivs Lib.* 3. *Dulcia linquebant lamentis lumina vitae.* (gravure). *T'Amstelredam, By Cornelis Willemsz Blaeu-Laken, Boeck-vercooper*, enz., 1631.

[2]) Vgl. over dezen dichter Mr. A. D. de Vries Az. in *Oud-Holland*, 1ste jaargang, 1883, blz. 64, vlgg.

Sterf ick ten is gheen noodt, maer die bespieders eerst,
Waer zijnse da 'kze dood, 'tzy van heynd of van veert,
Die 't ongheoorloft was mijn tooverkonst t' aenschouwen,
'K wil dat haer ziel sal met den Duyvel kermis houwen,
Com aen waer benje bey! dit is u laetste uur
Of de mijn, een van tween, O mijn! wats dat voor vuyr?
Ick voel mijn eynd en sterf, kom Duyvelen my halen".

Deze Cassandra-waanzin komt nog al eens voor bij de dichters van dit tijdperk. Aan het slot van het stuk verschijnt de schim van een vermoorden vader aan zijn zoon in den slaap.

Een vruchtbaarder schrijver dan Van Velden was Hendrik Moor, die drie romantische drama's heeft gegeven. *In de Hel, en Hemelvaert: Van Theodore En Constancy* [1]) vinden wij een toovertooneel, als Arbas den gedooden Theodoor weer opwekt:

„Dees Fackels die ick hier rontom dees Camer set
Zijn altesaem ghemaeckt van louter Menschen vet,
En dees acht-kante Pot die heb ick laten maken
Van het venynich hooft, van vier bysond're Draken.
Dit bloet liet *Cerb'rus* self doen *Herclus* hem bestreet,
Dit schuym brulde hy uyt doen hy wiert wech gheleet.
En dees verheven steen bracht ick uyt Orienten,
En dese schubben hert zyn van Water-Serpenten,
De vleughels en het vlees van een onreyne uyl,
Dit been heb ick een Wolff ghetoghen uyt den muyl.
De Lever van een Hert, 't Hooft van een oude Rave
Die duysent Jaren telt: en dit Zant is ghegraven
Wt d' Oceaensche Zee, het rijm dat inde nacht
In 't schijnsel van de Maen te samen is ghebracht [2]).
't Cruyt ghepluckt op *Ossa, Pelon, Othyrs*, de berghen
Pindus, Olympus meed' die d' hooghe Wolcken terghen,
Dits uyt *Bebes* Revier en *Apidanus* bey,

---

[1]) *Trevr-Bly-eynde-Spel. Op 't Spreeck-woort. Min Breeckt wet. Ghespeeld' op de Amsterdamsche Academy, op den 1 April Anno* 1630. *t'Amsterdam, Voor Cornelis VVillemsz Blaeu-laecken, Boeckverkooper*, enz., *Anno* 1630.

[2]) Vgl. hiermede de op blz. 100 en 101 aangehaalde plaatsen uit Hooft's *Ariadne* en de *Medea*, vs. 731, sqq.

Dees wortel heb ick uyt Emoniens valey,
Het Hayr van *Plutoos* cop, 'tgeen ick heb afghesneden
De beentjes van *Ytis*, wiens Moeder hem ontleden,
Dits *Argus* snel ghesicht, het Hooft van *Phaëton*
Die met den Waghen viel van de vurgulde Son
En dees ghepropte Pot sal 'k in een Cuyl gaan stellen.

(Hy graeft een Cuyl.)

Nu en ontbreeckter niet als 'theete vyer der Hellen,
Want het moet altemael me sieden op syn maet
Ghelijck in 't Toverboeck van d' oud' Urgande staet,
Ick die de Watervloet weder te rugh doe keeren
En can de Zee na wens beroeren en turbeeren
En dwingh de stercke wint, naer mijn begeer en wil
Te blasen teghens een, die ick dan selver stil,
Den Nevel my g'hoorsaemt, de harde rotse breken
Wanneer ick maer een woort of twee begin te spreken,
Ick die de gulde Son doe reyse nae sijn tent
En d' Maen haer Paerde me na mijn believen ment:
Ick heb dees ronde Cloot van anghste dick doen beven,
Soo dat het groot gheboomt de Aerde most begheven.
De Berghen door mijn cracht die daveren van vrees
Dies menich doot Lichaem uyt 'tswarte graf verrees.
Ick die de Donder dwingh weer na sijn plaets te rennen,
En laet het Hemels vyer die myn bespot stracx schennen [1]).
Ghebied' o *Pluto* flucx, dat ghy door my terstont
U vlamme sent om hoogh uyt *Stygiams* Afgront:
Op dat dees Pot daer door mach raken aen het koken
Om dees te waken op, daer, daer sie ick het smoken,
Daer blaeckt het vyer al heen, de Pot siet rechtevoort
Ick danck u Helsche Vorst dat ghy my hebt verhoort
En door mijn bee u vyer van 't roock-rijck opghesonden,
Nu ick mach 'tstercke sop gaen gieten in hun wonden
't Gheen haer in corten tijt ghesont op sal doen staen
Ghelijck of haer niemant ghequetst had of misdaen".

---

[1]) Vgl. de op blz. 99 en 100 aangehaalde plaatsen uit de *Ariadne*, de *Medea*, vs. 752, sqq. en de *Herc. Oet.*, vs. 454, sqq.

De doode wordt door het „sop" weer levend. Na een tooneeltje in de hel tusschen Pluto en Proserpina, komt Constancy daar; Pluto maakt haar erg het hof, maar Theodoor verschijnt, speelt den helvorst in slaap en ontvlucht met zijne beminde. Pluto ontwaakt, roept vier helsche geesten op, om het paartje te achtervolgen, en is razend van spijt. Doch „Mercurius comt singende van den Hemel," en laat zijn voertuig, een „lasure Wolck" staan.

„*Theod.* Ach Hemel dat is vreemt. *Const.* Wat of 't bediet. *The.* Ick achte
Princes datse de comst van eenighe Goden wachte
Die om eenich plasier ghedaelt syn na beneen.
Const. Ick bid u *Theodoor* laet ons doch derwaerts treen
Om sien of ghy de Goon, door speelen cont beweghen.
Theod. Soo 't u belieft Princes, ick ben altoos gheneghen
U bede te voldoen.
(Sy gaen na de Wolck.)
Treet in myn eyghen vrou
Ick hoop u haest te sien in 't Hemelsche ghebouw."

Evenzeer vinden wij navolging van Seneca en Hooft in *Hendrick Moors Engelsche Tragedie: Ghemaeckten Geck* [1]); wij worden hier vooral herinnerd aan de *Geeraerdt van Velsen*. In het 2de bedrijf verschijnt VVraeck:

„Hier ben ick woede *Wraeck*, vervult met tyranny!
En die soo menichmael aen *Mars* sijn rappe zy,
Int midden van de strijdt mijn leven heb gaen waghen;
Jae menich trotsen Heldt zijn door dees arm verslaghen", enz.

Na eene lofspraak op hare daden zegt Wraeck:

„'t gaet u uyt de ghedachten
Hoe ick Berghen en Bosch, doen danssen by der nachte,
Wanneer ick maer eens brul; ick die de nare Hel,
Als 'k mijn daer in begeef, soo gruwelijck ontstel,

---

[1]) *Ghespeelt op de Oude Kamer, In Liefd' Bloeyende. Op 't Spreeck-woordt.*
Men graef voor ander wel somtijdt
Een Put, daer selfs men inne glijdt.
(gravure) *t'Amstelredam. Voor Dirck Cornelisz Hout-haeck, Boeck-verkooper*, enz., *Anno* 1631.

Dat *Alecto* haer hayr, als moedeloos laet hanghen:
't Gheen anders is ghevlocht met menichte van slanghen.
En *Cerbrus* self terstont vlied' vande Helsche Poort,
Wanneer hy het ghebrul van mijn persoon eens hoort.
Jae *Pluto* schijnt van angst, en kille vrees te beven,
Indien ick my een tijdt gae in sijn Poel begeven.
Dus Duyvelinnen drie, ick sweer u by dees staf
Dat ick u loonen sal, verrijst ghy niet uyt 't graf
Van 't eeuwich doemde Volck, hoor daer; my dunckt sy komen:
Floraes lieflijck ghebloemt wert reuck en kracht benomen,
Door 't smoocken van haer toorts; de aerde staet en schut,
Diana wert bewelckt.

(*Hoochmoet, Gierichеydt, Beveynstheydt komen van onder uyt den Afgrondt*).

Hoochm. Wt d'onderaerd'sche Put
Van *Pluto* komen wy, alleen door u begeeren
O machtighe Vorstin; wiens lof *Achron* vermeeren
Laet, door de gantsche eeuw', seght op wat is d'oorsaeck,
Dat ghy ons hier ontbiedt, wat port u weer tot wraeck?
Ick sweer by *Proserpijn* ten kan soo quaet niet wesen
Of het sal zijn volbracht, alst is geschiet voor desen,
Voornamentlijck aen my, hoe menich trotsen Heldt
Is door de hoovaerdy ter aerden neer gheveldt?" enz.

Ook Gierichеydt en Beveynstheydt zijn trotsch op hare daden en toonen dat duidelijk; Wraeck beveelt aan allen, om te maken, dat Rosemonda gedood wordt. Gabriot wordt later razend van smart [1]):

„'Tis u bedrijf dat ick dus onverdient moet lijden:
Dies sal ick 't clappend' lidt uyt u hersebecken snijden.
En rucken 't naer ghesicht uyt u vervloeckte kop,
Jae scheuren met gheweldt u borst door wreed'heydt op.
My dunckt ick ben alree int moorden, en int woeden,
My dunckt de wonden varsch ghequetst, ick sie al bloeden
Van hem, die mijn Princes sal hebben tot sijn Vrouw',
Hoe wel ick aen haer vast verbonden ben door trouw':
Daer vlucht hy met haer wech, hout *Saix* waer wilt ghy henen?
Neemt dat u eyghen is, daer is hy weer verdwenen:

---

[1]) In de verte te vergelijken met Cassandra in de *Agamemnon*, vs. 720, sqq.

Jae *Nessum* wilt ghy met haer swemmen door de zee:
Ach! hoe veer zijn zy al, hout op Schelm ick wil mee:
Of ick sweer door de vloedt, terstont u nae te jaghen,
En ghy sult soo 'ck u krijgh, in eeuwicheydt beklaghen," enz.

Nadat Wraeck met hare drie trawanten nog eens is verschenen, vertelt Philomena een droom [1]):

„Nae dat ich op dees stoel, my ruste overviel,
En traghe sluymer mijn Eylaeci banghe ziel:
Doen dacht my, 'ksach mijn Licht, mijn *Perseus* tot my komen,
De Lede-kraecker doch, hadt 't leven hem benomen:
't Leeck Hate-nijt nae self, de ooghen diep int hooft,
De romp als *Polidoor* was van het vleesch berooft:
En sprack heel binnens mondts, als dat ick hem haest soude
In soo een *Crusaes* schim, int graf gheselschap houden;
Nemende met een kus, sijn afscheydt soo terstont,
'k Onschoot, soo haest mijn kaeck, ghenaeckten *Serbijns* mondt;
Doch ick vond' spoock, noch schim, dan my op deser stede," enz.

Ook de koning wordt razend en Venus brengt aan het slot de gelieven weder bij elkander.

De *Olimphia* [2]) van denzelfden dichter geeft ons weer een toovertooneel te aanschouwen, waar Casandra, die hertogin en tevens „Toveres" is, na allerlei voorbereiding vijf verschillende schimmen doet verschijnen. Dan volgt eene Herculische grootspraak van den „Prins van Yrlant, genaemt Dalidon":

„Vertreckt o bleke Maen, draeyt Sonne u ghesicht,
Ghy zijt onwaerdigh dat ghy dese Prins verlicht,
En soo de Starren niet ootmoedigh voor mijn neyghen,
'k Sal haer van 't Firmament doen vlien, alleen door 't dreyghen
Van mijn vermet'le reen, waer is u roem seght Goon?
Tsa voort valt mijn te voet, 'k heb u de gulde Throon
Maer voor een wijl gheleent, doch soeckt ghy mijn te terghen,
Ick stapel door mijn cracht de roereloose Berghen

---

[1]) Vgl. de *Troades*, vs. 438, sqq.

[2]) *Ghespeelt op de Amsterdamsche Camer, op Nievve-Iaer* 1635. (Vignet) *t'Amsterdam, Ghedruckt by Iacob Thomasz Sergeant*, enz., *Anno* 1635.

Op een, soo dat *Pluto* met al het zwarte volck,
Door vreese van 't ghewicht, begheven sal sijn Kolck," enz.

De twee eerste drama's van Moor zijn in 5 bedrijven verdeeld, maar het laatste mist elke indeeling; in geen van alle worden reizangen aangetroffen.

Van het leven van Hendrick Moor is niets bekend; dat is eveneens het geval met Jan van Arp. Deze tooneeldichter schreef de *Boertighe Clucht van Claes Klick* [1]) de *Singende Klucht, Van Droncke Goosen* [2]), misschien de eerste in dit genre, die op ons tooneel werd vertoond [3]), en verder drie treurspelen. Twee daarvan moeten hier worden besproken. De *Hel-Vaert van Ivno* [4]) heeft den volgenden inhoud.

Ino, de vrouw van Athamas, koning van Thebe, heeft liefde opgevat voor haren stiefzoon Phrixus en kan die liefde niet bedwingen [5]):

„Maar ach! hoe ick meer meen de liefde te versette
Hoe dat ick meerder voel de prickelende hette
Van *Venus* blinde kint, die menschen niet alleen
Dwinght met sijn felle schicht, maer d'Opper-Godd'lijckheen:

---

[1]) *Op de Reghel:*

Die droncke drinckt, en syn Wijf plaeght,
Ten is niet vreemt dat hy hoornen draeght.

Ghespeelt op d' Ovde Kamer, In Liefd' Bloeyende. t'Amsterdam. Voor Cornelis Willemsen Blavlaken, enz., z. j.

De 2de druk is van 1640.

[2]) *Op de Regel, Selden raecktmen in de ly| Of men isser selver by. t'Amstelredam, Voor Dirck Cornelisz Hout-haeck, Boeckverkooper*, enz., *Anno* 1639.

[3]) De *Singende-klucht van Pekelharingh in de kist* door Izaak Vos zag eerst in 1649, dus 10 jaren later, het licht.

[4]) De titel is: *I. V. Arps Hel-Vaert Van Ivno. Ghespeelt op de Oude Camer, In Liefd' Bloeyende, den* 19. *Januarij. Anno* 1631. (Vignet). *t'Amsterdam, Voor Cornelis Willemsz. Blaeu-laeken, Boeckvercooper*, enz., *Anno* 1631.

In 1640 zag de tweede druk het licht onder den titel:

J. van Arps Prixus, Prins van Theben. (Vignet) *t'Amsterdam, Voor Dirck Cornelisz. Hout-haeck, Boeckverkooper*, enz.

[5]) Vgl. hiermede *Hippolytus*, vs. 184:

„quid ratio possit? vicit ac regnat furor
potensque tota mente dominatur deus.

Jae self dien grooten Godt die met sijn vlammich blicken
Wt het bruyn Wolckich Hof, de volcken doet verschricken,
Kon niet weerstaen sijn macht, maer in 't ghedaent eens Stier
Heeft hy met *Europa* gheblust het kittelich vier."

Na eenige aarzeling deelt zij haar geheim mede aan de voedster, die eerst schrikt, maar spoedig belooft haar te zullen helpen en zal trachten, om Phrixus te overreden. Dan treedt de prins op; hij is mismoedig en wordt getroost door zijn vriend Krios, die hem aan zijne vroegere heldendaden herinnert. Thans bemint hij alleen de jacht. Krios beklaagt het, dat het geslacht van Athamas zal gaan verbasteren en waarschuwt Phrixus voor de vrouwen; het is te hopen, dat deze hem niet zullen meesleepen, doch dat hij weer als vroeger zal uitmunten in den oorlog. De voedster deelt hem nu het geheim der koningin mede; Phrixus is diep verontwaardigd en jaagt de oude weg:

„'t Is wonder *Sphinx* niet uyt der Aerden barst, om weer
Thebanens plaech te zyn, wat wort my aengheboode
't Geen *Hippolitus* brocht in 't selschap vande doode."

2de bedrijf. De voedster deelt aan Ino den uitslag mede van hare zending; de koningin is bedroefd, maar wil in weerwil van het smeeken der oude vrouw haar plan niet opgeven. Te vergeefs haalt de voedster tal van voorbeelden aan, o. a. van Phaedra, om haar af te schrikken. Er heeft nu eene samenkomst plaats tusschen Ino en Phrixus; zij werpt zich voor zijne voeten en bekent hare liefde; de prins tracht haar te bedaren [1]):

„Ach! Moeder laet de Min u oogen niet verblinde.
Ino. Noemt my geen Moeder, Lief, maer noemt my vry beminde,
Want ghy myn Liefste zyt en niet myn Kint.
Prixus. Ha Goon!

---

hic volucer omni pollet in terra impotens
laesumque flammis torret indomitis Iovem".

[1]) T. a. p., vs. 608:
Hipp. „Committe curas auribus, mater, meis.
Ph. Matris superbum est nomen et nimium potens:
610 nostros humilius nomen affectus decet;

Aensiet ghy 't met u oogh uyt de gewelfde Throon,
Schuyft bruyne Wolcken dick en wiltet blaeu bedecken
Op dat de Son niet siet 't onsalich Rijck bevlecken,
En ghy vervloeckte Poel spuwt Solpher, Vyer, en Smoock
Op dat dit weelich Rijck bedeckt wert met een roock,
Een roock die meerder dompt als 't roocken uyt de kuylen
Van d'eeuwich duyster Poel, waer dat de Geesten huylen.
Barst Aerde, ryt van een, beswalckt het Godloos Rijck,
Op dat het niet als dach, maer een *Chaos* ghelijck.
Ick ken ick heb misdaen den Stief-moer te behagen
Die 't self myn openbaert en om myn Min komt vragen."

Phrixus verlaat de koningin na een langdurig onderhoud; graaf Brusarta komt op het gekerm van Ino af en zij vertelt, dat de prins haar geweld heeft willen aandoen. De graaf belooft haar te zullen wreken en de misdaad van Phrixus ter oore van den koning te zullen brengen; hij is van plan zich van deze zaak te bedienen, om eerst Phrixus en dan Athamas uit den weg te ruimen en zich zelf tot koning van Thebe te laten uitroepen.

In het 3de bedrijf deelt Brusarta in tegenwoordigheid van het hof de misdaad van Phrixus aan zijn vader mede. Ino verschijnt en bevestigt die woorden; de koning laat zijn zoon gevangen nemen,

---

me vel sororem, Hippolyte, vel famulam voca,
famulamque potius: omne servitium feram.
. . . . . .
vs. 671: *Hipp.* Magne regnator deum,
tam lentus audis scelera? tam lentus vides?
et quando saeva fulmen emittes manu,
si nunc serenum est? omnis impulsus ruat
675 aether et atris nubibus condat diem,
ac versa retro sidera obliquos agant
retorta cursus. tuque sidereum caput,
radiate Titan, tu nefas stirpis tuae
speculare? lucem merge et in tenebras fuge.
680 cur dextra, divum rector atque hominum, vacat
tua nec trisulca mundus ardescit face?
in me tona, me fige, me velox cremet
transactus ignis — sum nocens, merui mori:
placui novercae."

wil zijne verdediging niet aanhooren en verklaart aan Ino, dat hij Phrixus meer haat dan Theseus zijn zoon. Wij zien dan Phrixus in de gevangenis, waar zijn vriend Krios hem een bezoek komt brengen. Hij overtuigt dezen van zijne onschuld en Krios zal hem trachten te redden, hoewel de prins levensmoe is en liever wil sterven. Nu treedt Krios op den koning af en beschuldigt de koningin en Brusarta, die aanwezig is; hij wordt niet geloofd en door beiden bedreigd; hij daagt Brusarta uit en wordt door dezen in een tweegevecht gedood. De koning geeft aan Brusarta zijn zoon over, om hem te dooden; de graaf komt dus dichter bij zijn doel, om de heerschappij te verwerven en — want dit blijkt nu ook — de koningin, die hij bemint, te huwen.

4de bedrijf. Phrixus wordt, terwijl de rei over dit offer uitweidt, ter dood geleid. Hij beschuldigt de koningin, die aanwezig is, en wordt waanzinnig (vgl. *Agamemnon*, vs. 720, vlgg). Nadat hij geworgd is, besluiten Ino en Brusarta, om

„nu de Offerhandt
Voldaen, en sonder roock of Hout ghelijckmen brandt
Tot soeningh vande Goon, maer tot een trots der bleecke
Gestrenghe *Hecate*,"

ook Athamas te vermoorden. De rei bezingt het gebrachte offer: daarna daalt Juno uit den hemel [1]):

„Sal 't opgeblase volck verachten my altijdt?
Sal ick ghedooghen datmen my offert tot spyt,
Sonder 't ghewyd Altaer, of roocken tot voldoeningh?
O neen, het Aerdsche volck en soecken geen versoeningh.
Wel aen dan trots geslacht ghy sult wel haestich sien
Dat een Goddin veel meer als sterflijck kan ghebien.
Sal ick verschoven zyn van Menschen en van Goden,
Moet selfs een Coningin des Hemels zyn gevloden
Wt 't blaeuw lasuer gewelf, om tot verdiende straf

[1]) Het is blijkbaar eene navolging van het begin van de *Herc. Fur.*, waar Juno optreedt met de woorden:

„Soror Tonantis (hoc enim solum mihi
nomen relictum est) semper alienum Iovem
ac templa summi vidua deserui aetheris

Der volcken van soo hooch te dalen Hemel af,
Moet ick 't gedoghen? hoe, neen *Juno* 't gener tijde
Ben ick geen Coningin daer d' hooghe Goon verblyde,
Daer d' Opper-Voochd gebiet, mijn Broeder en mijn Man,
Die door syn ontrouheyt syn lusten pleghen kan.
Sal 't Aerdsche trotsche volck myn nimmer offerhanden?
Sal de Goddin *Cipri* haer Outaer stadich branden?
Die door haer geyle schoot tot Boele van de Goon
Veel meerder wort gheacht als ick in *Jovis* Throon.
Wel aen verblinde volck die de groen verwe Rancken
Veel meer als schat of pracht myns Godlijckheydts bedancken,
Een Bastaert van myn Man, een kint bekranst met groen,
Een die het stadich nat des Wijngaerts heeft van doen,
Salmen die meer als my offren als rasent woedich,
En 't blint ghevlerckte kindt, wiens schichten straf en goedich,
Die menichmael mijn Lief en Broeder Godt *Jupyn*
Door syn vergifte schicht verandren heeft van schyn,
Heeft hy beslapen niet *Calisto* als de kuysche
Diana van ghedaent, in dicht belommert ruysche,

---

locumque caelo pulsa paelicibus dedi;
tellus colenda est: paelices caelum tenent.
hinc Arctos alta parte glacialis poli
sublime classes sidus Argolicas agit;
hinc, qua recenti vere laxatur dies,
Tyriae per undas vector Europae nitet;
illinc timendum ratibus ac ponto gregem
passim vagantes exerunt Atlantides.
ferro minax hinc terret Orion deos
suasque Perseus aureus stellas habet;
hinc clara gemini signa Tyndaridae micant
quibusque natis mobilis tellus stetit.
nec ipse tantum Bacchus aut Bacchi parens
adiere superos: ne qua pars probro vacet,
mundus puellae serta Cnosiacae gerit.
Sed vetera querimur — una me dira ac fera
Thebana tellus sparsa nuribus impiis
quotiens novercam fecit! escendat licet
meumque victrix teneat Alcmene locum,

Maer moet ick noch aensien met myn alsient ghesicht
Dat sy in 't wolckich Rijck verstreckt een vonckent licht.
'k Sweer om myn komst op d'Aerdt sal *Theben* haest ghenieten
Een straf, verdiende straf, om 't Prinslijck bloet vergieten,
Het gheen onnoosel was, en tot een spyt van myn
Geoffert sonder roock om dat sy hatich zyn," enz.

Brusarta heeft wroeging over zijne misdaad en wordt steeds door den geest van Phrixus vervolgd. Deze treedt op met eene toorts:

„Wee Graef, *Brusarta* wee, wraeck moorder, siet mijn bleecke
En yselijcke schim, siet wie u hier verschynt.
Die niet eer na de Hel van dese Aerdt verdwynt
Eer dat ghy moorder sterft, die mijn onnoosel ziele
Gestuert hebt, daer niet een, maer eeuwich duysent krielen
Van Geesten bleeck en droef, seer yss'lijck, ongedaen,
Daer yder na verdienst syn straffe moet ontfaen."

Hij voorspelt den graaf, dat deze spoedig door zijn eigen zwaard zal sterven, en inderdaad doodt hij zich, wanneer de geest van Phrixus is verdwenen.

5de bedrijf. Pluto, Alecto, Megaera en Tisiphone hebben een langdurig onderhoud over al het kwaad, dat zij berokkenen. Juno voegt zich bij hen en spoort hen aan, om den dood van Phrixus te wreken; Pluto draagt de wraak aan Tisiphone op. Ino voelt plotseling wroeging over hare daad en antwoordt op de vraag van Athamas:

„Wat anghst u hart beklemt?
„Een daet die my is leder
Als *Phedra*, d'oorsaeck recht van *Hypolitus* doodt."

Terstond daarop treedt Tisiphone op en ontlokt den koning de ontboezeming:

---

pariterque natus astra promissa occupet,
in cuius ortus mundus impendit diem
tardusque Eoo Phoebus effulsit mari
retinere mersum iussus Oceano iubar —
non sic abibunt odia; vivaces aget
violentus iras animus et saevus dolor
aeterna bella pace sublata geret," caet.

„De Hayren rysen my, myn lust ter Hel te gaen
Om by den Afgronts-Vorst in alle weeld' te leven.
Mijn Coninginne hoort, laet ons te saem begeven
Naer 't swart beroockte Rijck, daer sullen wy in pracht
Verheven zyn, om by 't verduyvelent gheslacht,
Als Rechter inde Hel waer in ick ben van noode,
Want den beroockten Godt die heeft myn selfs ontboden,
Dus dienter niet ghetoeft."

De koningin raast; de koning meent op de jacht te zijn, doorsteekt de koningin en komt dan tot bezinning [1]):

„Wat sien ick groote Goon? wie leyt ghevelt ter neer?
Wie heeft dit feyt begaen? ick selfs, o neen, dees honden
Mijn Coningin vermoort? bespot soo zyn de wonden
Met het onnoosel bloet, ha groote gruwlijckheen:
Waerom is 't dat myn ziel niet mee daelt naer beneen?"

Dit treurspel van Jan van Arp is eene zeer duidelijke navolging van Seneca. De mythe van Ino en Phrixus is volstrekt niet gevolgd; slechts het offer is er uit overgenomen, maar daarentegen is de geschiedenis van Phaedra en Hippolytus hier onder andere benamingen ten tooneele gebracht. En het laatste gedeelte van het treurspel heeft veel van de *Hercules furens*, waar Juno in optreedt, Hercules in razernij zijne vrouw doodt en dan, weder tot bezinning gekomen, wanhopig is over zijne daad. Hoe navolging van Seneca een treurspel in het leven kon roepen, dat op de grens staat der romantiek, blijkt uit dit drukke stuk van Jan van Arp.

---

[1]) Vgl. *Herc. Fur.*, vs. 1143:

Herc. „unde prostrata ad domum
video cruenta corpora? an nondum exuit
simulacra mens inferna? post reditus quoque
oberrat oculis turba feralis meis?
pudet fateri: paveo; nescio quod mihi,
nescio quod animus grande praesagit malum.
. . . . . .
sic, sic agendum est: inferis reddam Herculem."

Het tweede treurspel van dezen dichter, de *Chimon* [1]), kan hier buiten beschouwing blijven; het behoort geheel tot de romantische school en kwam buiten den invloed van den Latijnschen dichter tot stand. Doch zijn laatste werk, *Tolimond, Prince van Rodes* [2]), verdient hier eene korte vermelding. Ook dit treurspel staat op den bodem der romantiek; toch is de invloed van Seneca duidelijk merkbaar. Immers Alecto speelt in dit drama eene groote rol. Zij komt uit de onderwereld en boezemt Tolimond liefde in voor de gevangen prinses Flora; zij verschijnt aan Tolimond in den slaap en spoort hem aan, om zijn kamerdienaar te bevelen den ouden gevangen koning van Athene, den vader van Flora, om het leven te brengen en zelf zijn medeminnaar Gloriaen uit den weg te ruimen. Zij wordt opgeroepen door Angelica, de verlaten minnares van Tolimond, en raadt deze aan, om aan Flora eene vergiftigde roos te schenken. De kamerdienaar van Tolimond vertoont zich verder in de gedaante van Alecto aan den koning; de geest van den vermoorden koning roept om wraak; de geest van den vermoorden Gloriaen verschijnt aan Flora in den droom en Diana wekt de beide laatsten weder uit den dood op.

De drama's van Jan van Arp wemelen verder van classieke mythologie, die overal, of het past of niet, wordt aangebracht. Dat is, er werd vroeger reeds op gewezen, ook eene beschuldiging, die met recht tegen Seneca kan worden ingebracht.

Van Millert, dien wij boven reeds noemden, gaf in zijne *Harcilia* [3]) een soort van herdersspel, waarin eene tooveres niet ontbreekt. Deze zegt o. a.:

---

[1]) *I. van Arps Chimon. Op de Reeghel: Door Liefde verstandigh. Treur-blyeyndent-spel. Ghespeelt in de Schouw-Burgh op Kerremis*, 1639. (Vignet) *t'Amsterdam, Gedruckt by Nicolaes van Ravesteyn. Voor Dirck Cornelisz Hout-haeck, Boeckverkooper*, enz., *Anno* 1639.

[2]) *Jan van Arps Tolimond, Prince van Rhodes. Op de regel, Door 't geyl beminnen, doolen de sinnen.* (Vignet) *t'Amsterdam, Gedruckt by Nicolaes van Ravesteyn. Voor Dirck Cornelisz Houthaeck, Boeck-verkooper*, enz., *Anno* 1640.

[3]) *Treur-Spel. Ghespeelt op d'Oude Camer in Liefd' bloeyende, den* 1. *Februarij. Anno* 1632. (gravure) *t'Amsterdam. Voor Dirck Cornelisz. Houthaeck; Boeckvercooper*, enz.

„Mijn glori en mijn kracht,
Is aen mijn wercken door de werelt wel ghebleecken,
'k Verkoop de winden, 'k doe de houte beelde spreecken,
'k Ben d'aert tot wonder, ick belemmer door myn doen,
De groene kruyde dor, de dorre bomen groen,
De hel ontset sich als ick haer maer drijgh te dwinghen,
Dry geesten heb ick die my het gheheym voort bringhen,
Door haer het voor ghedaen ent langh geleden stuck;
My voor de oogen schijnt en 't toekoment gheluck,
Of ongeluck, doen sy my waerlijck openbaren
Hoe het geschieden sal al wast na hondert jaren," enz.

En later vertoont zij hare tooverkunsten. In het 5de bedrijf verschijnt Morpheus in de gedaante van één der personen van het stuk, die gedood is, aan de slapende heldin.

Dat laatste zien wij ook gebeuren in *G. Severins van Cvilla Tragoedia, ofte Treur-Spel, van Ceyx ende Halcyone* [1]), die zijne stof ontleende aan het 11de boek der *Metam.* van Ovidius. Het drama telt slechts 2 bedrijven. In het 1ste houdt o. a. Fama eene lange alleenspraak over den dood van Ceyx. In het volgende bedrijf is Lucifer bedroefd over het sterven van zijn zoon Ceyx. Juno zendt Iris naar Somnus, die met moeite wordt gewekt en dan Morpheus beveelt, om aan Halcyone den dood van haren echtgenoot te gaan berichten. Morpheus verschijnt haar in den droom in de gedaante van Ceyx en Halcyone verhaalt dien droom aan hare „Nutrix," die haar tracht te troosten.

De *Iason ende Medea* [2]) van denzelfden schrijver staat meer

---

[1]) *Op den Regel:* *De doot die is alsoo geaert*
Dat sy noch kleyn noch groot en spaert.
Mors servat legem, tollit cum paupere Regem.
Mors ultima linea rerum.
In 's Graven-Hage, By Isaac Bvrchoorn, Boeck-drucker, CIↃIↃCXXXII.

[2]) *G. Severins van Cvilla Tragoedia, ofte Treur-eynd-Spel, van Iason ende Medea. Op den Regel:*
Te volgen haest en ongetrout,
Is menigmael een Maegt berout.
Omnia si perdas, famam servare memento.

onder den invloed van Hooft. Ook voor dit drama ontleende de schrijver de stof aan Ovidius (*Metam.*, l. VII). Het stuk is in 3 bedrijven verdeeld; in het 1ste trachten „Gerechticheyt, Liefde tot den Ouders en Beschaemtheyt" Medea te overreden, om Iason niet te volgen. Deze allegorische personen maken een vreemden indruk in een drama, dat de stof aan de oudheid ontleende en geschreven werd in een tijd, dat de allegorie bijna geheel van het tooneel was verdwenen. In de 2de acte zien wij Medea tooveren; zij „komt uyt, mettet hayr op de naeckte schouderen, ende bloots voets, drie-mael reycktse haer handen nae den Hemel, drie-mael maecktse heur hayr met water nat, drie-mael doetse haren mont na den Hemel open, ende nijgende, begint sy te spreken." Zij zegt o. a. het volgende:

Velt-goden van de nacht, wilt my doch nu by-staen;
Door wien ick, als ick wou, veel wonders heb gedaen,
Door wien ick dickwils keer de Stroomen en de Vloeden,
Door wien ick menichmael de groote Zee doe woeden,
En stilse wederom wanneerse is beroert,
Dies wort dien *Lethes* stroom soo nae mijn wil gevoert.
Ick die de wolcken doe met haren nevel dalen,
De wint die send' ick heen, en kan die weder halen,
Der Slangen vuylen mont, der rotsen groote kracht
Verstoor ick met mijn konst, verbreeck ick met mijn macht.
Ick die de Berghen hoogh, de Klippen doe verroeren,
Ick die de Bosschen groot, de Boomen doe vervoeren,
Ick die kan sincken doen der Bergen hoogste top,
De Aerde beven doen, de Dooden wecken op,
Ick die der Manen kracht verminder met mijn rotten,
En dwingh die door 't geklinck van al mijn kop're potten,
Der Manen wagen selfs, *Aurora* is beswaert,
En voor mijn swarte konst bevreest, jae heel vervaert."

Zij eindigt met Hecate aan te roepen, die echter niet verschijnt; daarna gaat Medea „Op de wagen, ende binnen." Iets later volgt

---

Qua semel amissa, postea nullus eris.
Nemo ante obitum beatus.

In 's Graven-Hage, Gedruckt by Isaac Bvrchoorn, Boeck-drucker, enz., CIↃIↃCXXXII.

een ander toovertooneel. Medea richt twee altaren op en bedekt die met verschillende kruiden; dan graaft zij twee kuilen, offert aan Pluto een zwart schaap en giet in den eenen kuil een kroes warme melk en in den anderen honig. Wanneer nu de slapende Eson is binnengebracht, gaat zij drie keeren met ongevlochten haar rondom de beide altaren, steekt toortsen aan, besprenkelt Eson driemaal met vuur, water en „solpher," doet „alle de kruyden en medicinen in een ketel, ende roert het onder een." Nu snijdt zij Eson de keel af en hij staat weder op als een jong man.

Aan het slot van het 3de bedrijf komt Medea met hare kinderen op; zij steekt het huis in brand en doodt haar kroost. Hoewel Ovidius én het aanroepen der goden (vs. 188, sqq.) én het bereiden der toovermiddelen (vs. 257, sqq.) uitvoerig verhaalt, is het toch wel een teeken des tijds, dat dit alles op het tooneel werd gebracht.

De Leidsche Hoogleeraar in de wijsbegeerte, Joan Bodecher Benningh (1606—1642) schreef het treurspel *Dido* [1]), waarvan het handschrift hem door zijn vriend F. van Leeuwen de Gouda werd afgedwongen en in 1634 uitgegeven [2]). Natuurlijk maakte Benningh voor zijn werk vooral gebruik van de *Aeneis*; toch vinden wij ook hier één en ander, dat aan Seneca doet denken.

Niet het theatrale van den Latijnschen dichter treffen wij hier aan, geene schimmen, geene wraakgodinnen, geene toovertooneelen. Doch de vijf bedrijven van het treurspel hebben veel van die in Seneca's drama's. Het stuk begint met eene lange alleenspraak van Dido, gevolgd door een gesprek met Anna en daarna door een koorzang. Het tweede bedrijf wordt gevuld door een gesprek tusschen Aeneas, Achates en Ascanius en door het koor. In de laatste acte volgt, na een gesprek tusschen Dido en Anna, eene alleenspraak der koningin, die zich van het leven berooft, en daarna eene jammerklacht van Anna, afgewisseld door eenige woorden van het koor.

---

[1]) *I. Bodechers Benninghs Dido, Oft Heylloose Minnetocht. Treurspel. Tot Leyden, By Iacobus Beecke, Boeckvercooper*, enz., *int jaer* M.D.C.XXXIV.

[2]) Aan het slot van het stuk wordt vermeld, dat het in October 1632 is voltooid.

Zulk een eenvoudigen vorm vinden wij bijna altijd ook bij den Romein. Benningh laat drie verschillende koren optreden, en hunne zangen hebben eenige malen overeenkomst met die van Seneca, althans wat de onderwerpen aangaat. De rei van Carthaagsche maagden bezingt de liefde (vgl. *Hippolytus*, vs. 274), die van Trojaansche bootsgezellen een storm en den moed der eerste zeevaarders (vgl. *Medea*, vs. 301) [1]) en een rei van jagers sluit zich aan bij de woorden van Hippolytus (vgl. *Hippol.*, vs. 1).

Ook de goden treden in het treurspel op; Juno en Venus houden in het 3de bedrijf een gesprek, hetwelk in de verte ontleend is aan de *Aeneis* (l. IV, vs. 93—127), maar waarin wij een brokje vertaling naar Seneca aantreffen [2]). En ook Mercurius wordt geteld onder de personen van het treurspel.

---

[1]) Wij lezen o. a. (*Dido*, blz. 19):

„Stout was hy, wonder stout, welck' aldereerst de baeren
Dorst van de zee bevaeren;
Stout was hy, wonder stout,
Welck' op het waeyen heeft sijn leven eerst betrouwt."

En *Medea*, t. a. p.:

„Audax nimium qui freta primus
rate tam fragili perfida rupit
terrasque suas post terga videns
animam levibus credidit auris."

[2]) Juno klaagt (blz. 21):

„Is 't niet genoegh dat de hemel
De troetelkindren lijd? dat onder 't hel gedwemel
Der sterren hier en daer een halfslagh staet en pronckt?
Een lichte beyr de stip des noorderpools belonckt,
Lycaons dochter, die mijn snoeper Arcas baerde,
Wat hoogher blinckt de stier, die met Euroop vergaerde,
En voerde haer 't zeepad op. Weer aen een ander oord
Orions kruyfde bol, wiens schricklijcke geboort
Drie vaders vorderden. Noch elders goude sterren
Beschilde Perseus thoont. Noch elders vreeslijck werren
Voor Tritons drietands schuym de seven susters, die
Van regen en van wind, eer 't onweer rijst, de mie
Bootschappen aen maetroos. Noch elders de tweelinghen,
Gesprooten uyt een ey, my in 't gesichte springhen.

Van een onbekenden schrijver, die zich met de letters P. L. F. teekent, bezitten wij het *Trevr-spel van Lucidorus en Lucella* [1]). Het stuk is vol vertooningen, o. a. komt Pallas telkens „uyt den Hemel:"

„Hier kom ick afgedaelt van boven uyt mijn Thrôôn
Om dat ick niet mach sien het onrecht, ofte hôôn
Der gierigheydt."

Later hooren wij dezelfde godin aldus:

„Nv dat ick ben omtrent de duystere speloncken,
Waer noydt het helder licht van *Phoebus* heeft gebloncken,
Waer noyt de witte glans, in dese duystre hol,
(Segh ick) gescheenen heeft, de Suster van *Apol*,

Iae Bacchus niet alleen, en Semele my trotst
Door klaer geflooncker, maer mede op het alderschotst
Pronckt Ariadna met haer net gevlochte kroonen.
Doch het is draeghelijck, soo yemand my moet hoonen,
Dat het door Iupiter oft' sijn speelkinders beurt,
Die smaet ben ick gewent."

En in de *Herc. Fur.* zegt de godin (vs. 3):

„locumque caelo pulsa paelicibus dedi;
tellus colenda est: paelices caelum tenent.
hinc Arctos alta parte glacialis poli
sublime classes sidus Argolicas agit;
hinc, qua recenti vere laxatur dies,
Tyriae per undas vector Europae nitet;
illinc timendum ratibus ac ponto gregem
passim vagantes exerunt Atlantides.
ferro minax hinc terret Orion deos
suasque Perseus aureus stellas habet;
hinc clara gemini signa Tyndaridae micant
quibusque natis mobilis tellus stetit.
nec ipse tantum Bacchus aut Bacchi parens
adiere superos: ne qua pars probro vacet,
mundus puellae serta Cnosiacae gerit.
Sed vetera querimur — una me dira ac fera
Thebana tellus sparsa nuribus impiis
quoties novercam fecit!"

[1]) (Vignet) *Tot Leyden, In de Boeck-druckerij van Willem Christiaens*, enz. *Anno* 1636.

Waer noyt een warme damp benevelt heeft de kuylen,
Waer noyt een soele wint men immer hoorde huylen,
Maer altijt bars en kout benevelt met een wolck
Des duysternis, geresen uyt *Plutonis* kolck," enz.

Ook de Nijd treedt op en „Den Altaer wert gestoockt," terwijl „Hemels Nimphjens" zingen. Eén der personen van het drama, Alphisus, wordt, terwijl hij slaapt, „van een Duyvel in de oor geblaesen met een Blaesbalck," eene Furie vervolgt hem met eene toorts en Hecate met een pistool (!) en een ponjaard; ook Charon komt er bij te pas. De geest van Lucella verschijnt aan den moordenaar, die zich na hare toespraak doodt, en Pallas daalt uit den hemel en besluit het stuk met een „Na-spel."

Over het algemeen heeft de bekende geneesheer Nicolaas Fonteyn [1]) zich in zijne treurspelen [2]) niet aan dergelijke buitensporigheden schuldig gemaakt als P. L. F. Maar in zijn *Aristobulus* [3]) heeft hij toch een toovertooneeltje ingelascht. Salome begeeft zich des nachts naar de „begrijsde kol Ambubaja;" zij is angstig, als zij het wijf bezig vindt met het koken van een mengsel:

„Geeft my het schuym het welk quam quijlen uit de mond
Van 't beest, het gheen de zee vervaard, ik meen den hond,
Het Vosse ingewand, het rugghe pit, en 't harte
Van d'heyloose Ziereen, het vet dat uyt de starten
Van *Scorpioenen* is ghedroopen, en de steen
Des *Adelaars*, daar by *Draaks oogen*, en het been
Dat ick in 't diepe dal vond onder al de assen
Dicht by de *Molik*, 't gheen wel klaar is af gewassen
Van my, in de *Iordaan*. Nu al het verse kruyd
't Welk ik in 't scheyden van den dag, de aard trok uit.

---

[1]) Vgl. over hem *Oud-Holland*, 2de jaarg., 1884, blz. 142, 143.

[2]) *Nicolaas Fonteyns Casta, Ofte Spieghel der Kuysheyd. t'Amsteldam. Ghedruckt by Joost Broersz. Boeck-drucker*, enz., CIↃIↃCXXXVII.

Nicolaas Fonteyns Esther, ofte 't Beeldt der Ghehoorsaamheid. t'Amstelredam. Gedruckt by Iohannes Iaquet,.... Voor Balthazar van Dorsten, enz., *Anno* 1638.

[3]) *Exodus* 20. *vers.* 12. *Ghy sult uwen Vaeder ende uwe Moeder eeren, op dat ghy langhe levet in den Lande, dat u de Heere uwe God geeft. t'Amstelredam. Ghedruckt by Joost Broersz*, enz., *Anno* 1638.

De hair'ge quispel, en het sweet, 't welk is ghedropen
Uit seker dief, dien ik sijn vel draigd af te stroopen.
'Tis na mijn sin beschikt. Dus gaat ghy. Ghy besnoert
U tong. En wat ghy siet, me vrou, u niet ontroert."

Dan verschijnt de geest van Athalia. Later verschijnt de schim van zijne moeder twee malen aan Aristobulus in den slaap.

Ook Voskuyl heeft een enkelen keer op dit altaar geofferd, misschien wel om zijn vriend Jan van Arp, die de meeste zijner drama's van een lofdicht voorzag, genoegen te doen. In de *Tragische-Comedi van de Boeleerende Avanturade, met de kuysche Florinde* [1]) komt een geest met „Alecto, Megera en Tycephone" op; zij spreken niet, maar vervolgen de waanzinnige Avanturade „tot sy haer doot geloopen heeft."

Een onbekend dichter, die zich G. C. teekent, gaf in zijn *Iacobvs VI. Coningh van Schotlandt* [2]) een zeer vreemd stuk, dat overal den beginner verraadt. Niet alleen toch is het wild geschreven, maar de 5 bedrijven van het drama zijn geheel ongelijk van grootte; er is eene acte, die 2, en eene, die 20 bladzijden beslaat. Aan vechten en heen en weer loopen is geen gebrek en natuurlijk vinden wij hier navolging van Seneca of Hooft. Het 1ste bedrijf bestaat geheel uit eene alleenspraak van „Wraeck, komende van onder uyt het Toneel, met de Helsche Gedrochten, Tisiphone, Hecate, Megera:"

„*Tisiphone* rijst uyt, uyt d'onder Aerdtsche kolcken,
Rijst met mijn *Hecate*, tot d'opper Aerdtsche Volcken,
Rijst uyt *Megera*, en om-cingelt met malkaer,
Mijn, ick de woede *Wraeck*, 'k besweer u, ghy staet daer,
Ghy daer, ghy daer, siet so kan *Wraeck* in volle rustingh,
Wt-rechten, wat hy wil, tot onse Prins verlustingh,
Prins *Pluto*, noyt vergeefs, en gingh ick van u uyt,
Of keerden t' aller tijdt, by u met goeden buyt," enz.

[1]) *Op de Reghel: Hy spieghel hem sacht, die hem spieghel aen een ander.* (Gravure) *t'Amsterdam. Gedruckt by Nicolaes van Ravesteyn. Voor Dirck Cornelisz Hout-haeck, Boeckverkooper.*

[2]) *Bly-eyndende Ongheval, en Perijckel. Op het Spreeck-woordt, Haest ghelooft, haest bedrogen.* (Vignet) *In 's Graven-hage. Ghedruckt voor Gijsbrecht Ernst, Boeck-verkooper*, enz., *Anno* 1639.

De „Helsche Gedrochten" zijn bescheiden genoeg, om stil te luisteren, als Wraak twee bladzijden lang bluft op al de misdaden, van welke zij in de Romeinsche geschiedenis en later de oorzaak is geweest.

Het 2de bedrijf begint met eene alleenspraak van den graaf van Gore, den verrader. „Hy maeckt een Circkel op 't Toneel, en gaet daer in, en spreeckt:"

„Dees Circkel dan gemaeckt. Ick uyt de Aerdtsche kolck
Roep een (die my berecht) van *Plutoos* swarte volck,
Thisiphone, Megera, Hecate, komt t' samen,
'k Besweer u, dat ghy komt in uwer Princen namen,
En onder-recht mijn Geest, wat luck of ongeval,
In dit begonne werck, Graef *Gore* hebben sal.
Rijst, seg ick, weder, rijst, is geen gehoor te krijgen?
So wil ick *Gore* selfs na *Plutoos* zetel stijgen,
Rijst *Hecate* noch niet? *Megera*, segh ick, rijst,
En met *Tisiphone* my doch een uyt-komst wijst.
Ick schrick. Houdt *Gore* moet. Daer rijst *Tisiphone*,
Daer volcht *Megera* oock, en daer is *Hecate*.
Thi. Wat opper Aerdts gewoel dwinght ons te komen voort?
Gra. Thisiphone ick bent, mijn ziele tracht na moort.
Thi. Wats u begeeren dan, seght *Gore*. *Gra.* Kwoud u vragen,
Of ick een Coninghs moordt met luck soud kunnen wagen.
Thi. Ja, maer 't geluck voor ons, vaert voort met u begin.
Gra. Vertreckt ick heb genoegh," enz.

Het laatste bedrijf vangt aan met eene rede van „Wraeck" tot Tisiphone, Megaera en Hecate. Daarna roept Gore Pluto op; de graaf „komt uyt met een stockje en een Boeck, met een doodtshooft, en een Test met vier rookende." Hij maakt een cirkel op den grond en spreekt:

„Rex Pluto, Agell, Teken,
Hamamoreth, Chalmay, Acachoa, tatta,
Matta may, mitoa, micouta, la, matta,
Toap, toap, pouhonnori, ha coumea, moay,
Cemjeconnon, sou, sou, koiima, toap, toap, way.

Pluto, komende onder uyt het Toneel met eenige Duyvels, elck met een Toorts inde handt. Spreeckt:

Quis hominum, me pordt, ex sede Infernali,
Hier op te stijgen, et in pravo loco tali,
Vt hic, te schijnen? *Gra.* Rex Pluto, ego sum
Gore Comes. *Plut.* Quid a me petis Gore. *Gra.* Num
Praecepta nostra, in Regem Scotiae, bonum
Habebunt Exitum, Rogare vellem. *Plut.* Sonum,
Tibi per Thisiphonem, dedi, et hoc tibi satis,
Vale, fac, et veni, eris mihi gratus.

Gra. So is dan geen gevaer voor ons in dese daet?

Plut. Vaert voort en niet verslapt, 'k sweer alle dingh wel gaet."

Men zou gelooven, dat de dichter hier eene verdienstelijke satire had geleverd, wanneer niet, na het verdwijnen van Pluto, 's graven broeder Alexander, die het geheele tooneel heeft bijgewoond, de onverklaarbare woorden uitte:

„den angst was groot,
Als ick dit spoocksel sach, ick was schier hallif doot."

Iets later komt de volgende Vertooning: „Den Coningh te Bedt legghende slapen, wordt van de Helsche Geesten, als *Thisiphone, Hecate* en *Megera*, besprongen, doch worden van den H. Enghel verdreven: Ende wordt vorder melodieuslijck ghesongen ende ghespeelt in de Camer van den Coningh, van den triompherende met sijn geselschap. Dit navolgende Musical. Voyse: 't Iaer brenght ons weer, den Heer, ter eer, Ceciliaes Feest."

Men ziet uit al deze voorbeelden, welk een invloed Seneca en Hooft op velen onzer dramatische dichters hebben geoefend; toovertooneelen en geestverschijningen zijn allergewoonste verschijnselen; Pluto, Hecate en de Furiën waren figuren, met welke de schouwburgbezoeker op den besten voet kwam te staan. Men kan niet beweren, dat dit in een volgend tijdperk anders is geworden, zooals uit een later hoofdstuk zal blijken. Doch het wordt tijd eenige schreden terug te doen en na te gaan, wat Vondel, die zoo ver stond boven al de dichters, wier werken thans door ons zijn beschouwd, aan Seneca heeft ontleend, en wat de Latijnsche dichter voor de vorming van onzen Nederlandschen tragicus heeft bijgedragen.

HOOFDSTUK IX.

Vondel.

Een standbeeld, eene prachteditie, eene levensbeschrijving, verscheidene volledige uitgaven, eene bibliographie, waardeering buiten 's lands, eene eerbiedwaardige reeks van monographieën en tijdschriftartikelen vol onderzoekingen omtrent alles, wat den dichter en zijne werken betreft, waarlijk, men kan niet zeggen, dat in de tweede helft der 19de eeuw de nakomeling zich ondankbaar betoont jegens Vondel. Toch is er bij dit alles een wanklank, nl. de twijfel aan Vondel's dramatisch genie, krachtig door Jonckbloet uitgesproken [1]), door enkelen beaamd, door velen bestreden.

Dat Vondel „geen juist inzicht had in den eigenlijken aard van het tragische," wordt door Jonckbloet aan den invloed van Seneca toegeschreven [2]), terwijl de Nederlandsche dichter ook enkele eigenaardigheden in den bouw zijner treurspelen aan den Romein zou hebben ontleend [3]).

Het is nu onze taak, om in dit Hoofdstuk een overzicht te geven van alles, wat in Vondel's treurspelen op navolging van Seneca wijst,

[1]) T. a. p., IV, blz. 219: „Toch moet het onpartijdig oordeel, hoe sterk overigens ook met Vondel als Dichter ingenomen, erkennen, dat hij geen *dramatisch* dichter was. Het ontbrak hem daartoe aan vormkracht. In theorie wist hij wel, dat de tooneeldichter alleen dan zijn doel bereikt had, als „d'aenschouwers verruckt, zich lieten voorstaen in der daet te zien herleven de persoonen, en den handel der grooten, ten spiegel der leerzaemen vertoont"; maar 't is hem in de werkelijkheid altijd een raadsel gebleven, door welke middelen dat doel was te bereiken."

[2]) T. a. p., blz. 220.

[3]) T. a. p., blz. 222, 223.

en dus zooveel mogelijk volledig te maken, waarmede K. Sybrandi [1]) voor tal van jaren en later Van Lennep en Te Winkel [2]) zijn begonnen.

In 1612 trad Vondel voor het eerst als dramatisch dichter op met *Het Pascha ofte de verlossinghe der kind'ren Israëls uut Egypten.* Ongaarne zou ik mij bij hen aansluiten, die dit treurspel een echt rederijkersstuk noemen. Het is waar, dat het dramatische hier door den dichter wordt opgevat als eene voorstelling van levende beelden, dat het didactische op den voorgrond staat en de welbekende „Fama" eene rol vervult. Maar de indeeling in 5 bedrijven, het gebruik maken van twee verschillende koren, de geheele aanleg van het drama met zijne 2 of 3 tooneelen in elk bedrijf wijst op navolging van Seneca of althans van Hooft. Men neemt aan, dat Vondel eerst na het dichten van het *Pascha* Latijn is gaan leeren, zooals Brandt verzekert [3]). Doch is dat volkomen bewezen? Zijn alle toespelingen op de classieke oudheid, die in Vondel's eerste treurspel voorkomen, geleende veeren? Heeft onze dichter één zijner geleerde vrienden lastig gevallen met de vraag, wat „tooneel" en „gestalte" in het Latijn was, om met de woorden „theatrum" en „statua" te kunnen pronken? Uit de preeken, die hij had gehoord, kon hij zeker de verbuiging van den naam „Christus" kennen en misschien den Genitivus van Pharao; uit andere bronnen kon hij gemakkelijk de namen Boreas, Zephyrus, Atropos, enz. putten, maar zou hij inderdaad hebben geinformeerd, wat de Nijl in het Latijn is, hoe de Genitivus van „Isis", „Thetys," „Heptanomis," en „Memphis" en de Vocativus van „Monarchus" luidt [4])?

[1]) *Verhandeling over Vondel en Shakspeare als treurspeldichters. Uitgegeven door Teyler's Tweede Genootschap. Haarlem.* 1841, blz. 47, vlgg.

[2]) T. a. p., blz. 293, vlgg.

[3]) *Vondel's leven*, uitg. d. Verwijs, blz. 19.

[4]) Al deze vormen komen voor in de 1ste uitgave:

Het Pascha ofte de Verlossinge Israels wt Egijpten. Tragecomedischer vvijse een yeder tot leeringh opt tonneel gestelt.

Den goeden vind' my goed
Den quaden straf en strengh
Wanneer ick d'een behoed',
En d'ander t'onderbrengh

Tot Schiedam, By Adriaen Cornelison Boeckdrvcker. 1612.

De aanhalingen uit Vondel zijn allen naar Van Lennep's uitgave, daar die van den Heer Unger nog niet voltooid is.

Ik vermeld deze dingen, omdat het mij volstrekt niet onmogelijk schijnt, dat Vondel voor den droom van Pharao gebruik heeft gemaakt van een paar beschrijvingen uit de treurspelen van Seneca, nl. van den storm in de *Agamemnon* en van den dood van Hippolytus in de tragedie van dien naam. De koning droomde toch, dat hij langs het strand van de zee reed [1]):

„Den Hemel was ghevaecht blau, helder, en azurich,
En Phoebus zach in Zee syn spieghel stralen vurich,
Het weder loech elck toe, men hoorden gheen gheruys,
Zephyrus nau verblies een golfken met ghedruys,
De schepen laghen stil, dat nau Neptunes ghilden
Voor 't windeloose weer een zeyl wtspannen wilden,
T'ghespan van myne koets den breydel gaf ghehoor,
En telden, zoo het scheen, hun stappen op het spoor,
Als op het onversienst het Meyr bestont te bruyssen
Dat gheene kielen sich na t'roer en lieten kruyssen,
Den sturen Boreas begonst flocx wt der Zee
T'grijs-schuymich baer gheberght te brenghen op de ree,
Den Hemel wert bekleet met droeve duyster wolcken,

---

[2]) *Agam.*, vs. 460: „iam lassa Titan colla relevabat iugo,
in astra iam lux prona, iam praeceps dies.
exigua nubes sordido crescens globo
nitidum cadentis inquinat Phoebi iubar;
suspecta varius occidens fecit freta.
nox prima caelum sparserat stellis, iacent
deserta vento vela. tum murmur grave,
maiora minitans, collibus summis cadit
tractuque longo litus ac petrae gemunt;
agitata ventis unda venturis tumet;
cum subito luna conditur, stellae latent,
in astra pontus tollitur, caelum perit.
nec una nox est; densa tenebras obruit
caligo et omni luce subducta fretum
caelumque miscet. undique incumbunt simul
rapiuntque pelagus infimum † everso polo
adversus Euro Zephyrus et Boreae Notus.
sua quisque mittit tela et infesti fretum
emoliuntur, turbo convolvit mare:

En t'voorhooft vande locht omstort met swerte kolcken,
Een doncker nachtzeyl blint beschaduwde den dach,
Dat t'licht alsins verdween, oft zoo men schijnsel zach,
Wast blicxem wederlicht, dat met een slincx gheflicker
Iupijn van boven wierp, met eysselijc gheklicker,
Den donder dreunden met een dommelich gheklac,
Dat Sirt, klip, rots, en strant Neptunus gramschap brac,
Die met syn gaffel scheen den Hemel te beklemmen,
En t'weder t'Firmament int roode diep te swemmen;
De Tritons trompten op hun groote water-schulp,
Dat yeder Palinur de Goden riep om hulp,
De schepen steghen op ghenade na de Polen
En hadden t'wijs-compas, en t'roer den wint bevolen.
De paerden zaghen nau ooc d'onweers stormen leep,
Den voerman hoefden toom, noch breydel, nochte sweep,
Sy vloghen even dul, een langhdurighe wijle

Strymonius altas Aquilo contorquet nives
Libycusque harenas Auster ac Syrtes agit;
. . . . . .
nec hoc levamen denique aerumnis datur,
videre saltem et nosse quo pereant malo:
premunt tenebrae lumina et dirae Stygis
inferna nox est. excidunt ignes tamen
et nube dirum fulmen elisa micat,
. . . . . .
tridente rupem subruit pulsam pater
Neptunus imis exerens undis caput
solvitque montem; . . . . . .
. . . . . .
nil ratio et usus audet: ars cessit malis;
tenet horror artus, omnis officio stupet
navita relicto, remus effugit manus.
in vota miseros ultimus cogit timor
eademque superos Troes et Danai rogant."

Thans volgt uit de *Hippolytus* het verhaal van den bode:

„inobsequentes protinus frenis equi
rapuere currum iamque derrantes via,
quacumque rabidos pavidus evexit furor,
hac ire pergunt seque per scopulos agunt.

Als wt een Schijtschen booch den onbedwonghen pijle,
Veel snelder als de wint, veel snelder als de stroom
Schoof op vier raders den beslaghen Disselboom
Hot, hot, al breydeloos den waghen henen glipten,
Ontziende noch de Kroon, noch Scepter van Egypten:
Wat s'Koninex Koetser ooc ghebaerde oft luyde riep,
De redeloose vlucht al even swijmich liep,
Nu bin nu buyten spoors, al sonder wech te peylen,
Gheen schip ons volghen mocht met opgheblasen zeylen.
Dus stoof den voortocht vast als eenen water-vliet
Die vant gheberghte valt, tot daer men Pharos ziet
Weerhoudeloos verbaest in hunnen loop ten vollen,
Ghelijc men eenen steen ziet vande klippen rollen:
Hoe t'grondeloose diep meer zants en water spooch,
Hoe heftigher verschrict elck ros om zeerste vlooch.
Tot door het storm gheblas een Crocodille stranden,
De grootste die hier oyt ghezien mocht zijn te landen,

---

at ille, qualis turbido rector mari
ratem retentat, ne det obliquum latus,
et arte fluctum fallit, haud aliter citos
currus gubernat: ora nunc pressis trahit
constricta frenis, terga nunc torto frequens
verbere cohercet. . . . . .
. . . . . .
summum cacumen rorat expulso sale,
spumat vomitque vicibus alternis aquas
qualis per alta vehitur Oceani freta
fluctum refundens ore physeter capax.
inhorruit concussus undarum globus
solvitque sese et litori invexit malum
maius timore, pontus in terras ruit
suumque monstrum sequitur — os quassat tremor.
quis habitus ille corporis vasti fuit!
caerulea taurus colla sublimis gerens
erexit altam fronte viridanti iubam;
stant hispidae aures, orbibus varius color
et quem feri dominator habuisset gregis
et quem sub undis natus: hinc flammam vomunt
oculi, hinc relucent caerula insignes nota;
opima cervix arduos tollit toros

Dicht aenden boort des strants, int minst van drijmael vijf
Cubiten, over sterck ghewapent op het lijf
Met dobbel schelpen hert, t'hooft zeltsaem om aenschouwen,
Zoo eysselijc en groot dat het elck dede grouwen,
Scherptandich in den mont: zoo haest ons Iacht vernam
Dit zeltsaem monster, twelck heel heftich na hun quam,
Sy hunnen loop op nieus verdobbelden vervolghen,
De Koetse mocht gheswint heur op het snelste volghen,
Alst koppel honden heet het Hirt volght op de hiel,
Tot dat een hollicheydt den waghen wederhiel,
Waer door sy wt t'ghespan van hun gareelen raecten,
En krac, krac, tot tweemael den grooten waghen kraeckten,
Die eyndelijc verswact niet wederhouden mocht
Met my stac op het strant de beenen inde locht!"

Ook in den reizang, in welken de plagen worden beschreven, komen enkele dingen voor, die gelijken op de beschrijving van de pest in de 1ste acte van de *Oedipus* [1]).

Zeker kan de overeenkomst van enkele plaatsen uit het *Pascha* met fragmenten van Seneca's treurspelen toevallig zijn, daar men niet van vertalen kan spreken [2]). Maar aan den anderen kant heeft

naresque hiulcis haustibus patulae fremunt;
musco tenaci pectus ac palear viret,
longum rubente spargitur fuco latus;
tum pone tergus ultima in monstrum coit
facies et ingens belua immensam trahit
squamosa partem. . . . . .
. . . . . .
sequitur adsiduus comes,
nunc aequa carpens spatia, nunc contra obvius
oberrat, omni parte terrorem movens.
non licuit ultra fugere: nam toto obvius
incurrit ore corniger ponti horridus.
tum vero pavida sonipedes mente exciti
imperia solvunt seque luctantur iugo
eripere rectique in pedes iactant onus."

[1]) Men zie het *Pascha*, vs. 1053—1059, en de *Oed.*, vs. 133—135, 145—147; en verder vs. 1071—1077, en *Oed.*, vs. 154—159.

[2]) Camille Looten heeft sedert in zijne *Etude sur le poète Néerlandais Vondel. Thèse Pour le Doctorat ès-Lettres présentée à la Faculté des Lettres de*

Vondel ook later bijna nergens Seneca eenvoudig vertaald, maar hem, dikwijls zeer in de verte, gevolgd. En dat Vondel eerst na 1612 begonnen is Latijn te leeren, berust alleen op de getuigenis van Brandt.

In 1620 verscheen Vondel's tweede treurspel *Hierusalem verwoest.* Voor dit drama heeft de dichter gebruik gemaakt van de *Troades.* Zoo begint het tweede bedrijf, waar de dochter Sion optreedt, met eene navolging van Hecuba's klacht uit het Latijnsche treurspel [1]):

„Hoe dwaes hy zich verleyd die zijn geluck vertrouwt,
Die op d'uytstekentheyd van zyn paleyzen bouwt,
En troet'len laet zijn ziel van zichtelijcke dingen,
Die, hoeze grooter zijn, hoe meer veranderingen
Haer hangen over 't hoofd, en jagen haer verderf:
Hoe ydel datmen klutst op 's weerelds timmerwerf,
En opboeyt 't handgebaer van menschelijcke zaecken;
Dat leerde my de val van Sions hooge daecken,
Van dees gebluschte zon: die met datze ondergaet
De weereld om doet zien, en als voor 't voorhoofd slaet.
Hierusalem! hoe is uw hovaerdy geslоncken," enz.

Zoo wekt in het 3de bedrijf de dochter Sion den rei op, om den overwinnaar Titus te voet te vallen, op dezelfde wijze als Andromache haar zoontje [2]):

„Staetjouff'ren volght my nae, en helpt ons straf verbidden,

Paris. Lille... 1889, blz. 40—43, aangetoond, dat Vondel voor het *Pascha* een en ander ontleend heeft aan de *Semaines* van Du Bartas en wel aan het 3de gedeelte van den 3den dag der 2de week. Bij den Franschen dichter komt, althans in de vertaling van Zacharias Heyns (1621), de beschrijving van Pharao's droom niet voor.

[1]) Reeds opgemerkt door Van Lennep, Vondeluitgave, I, blz. 754.
Troad., vs. 1: „Quicumque regno fidit et magna potens
dominatur aula nec leves metuit deos
animumque rebus credulum laetis dedit,
me videat et te, Troia: non umquam tulit
documenta fors maiora, quam fragili loco
starent superbi. columen eversum occidit
pollentis Asiae, caelitum egregius labor."

[2]) vs. 708: „submitte manus
dominique pedes supplice dextra

Aenveerd een droef gelaet, en iammerlijck gebaer.
Slaet voor uw borst, verscheurd uw kleed'ren, en uw hayr,
Als ick mijn stem verhef. bevochtight met uw tranen
't Hert des Verwinners: of ghy zoo een wegh mocht banen
Tot mededoogen. schaemd rampzael'ge Rey u niet
Nu aen te gaen al 't geen de bitt're Nood gebied.
Vergeet uw ouwd geslacht van Priesteren en Vorsten
En Koningen, die 't al ten stryde ontzeggen dorsten.
Ootmoedigheyd u voeght. ick gae u allen voor."

De dochter Sion tracht Titus te verbidden [1]):

„Zoo Roome vreeze aenkomt van ouderlooze weezen,
Van Weeuwen uytgeschreyt, van Vrouwen levens moe,
Van wat ontwapent volcx zoo brengen wyze haer toe,
Die uytgemergelt, niet voor hebben, als ons magen,
Waerze ergens kenbaer zijn, in 't koude graf te dragen,
En in speloncken en steenrotzen hier ontrent
Te huylen schouw van 't licht tot dat ons leven end;"

en deze antwoordt [2]):

„Van luttel zaeds gestroyt dat over is geschoten,

---

710 stratus adora nec turpe puta
quidquid miseros fortuna iubet.
pone ex animo reges atavos
magnique senis iura per omnes
incluta terras, excidat Hector,
715 gere captivum positoque genu,
si tua nondum funera sentis,
matris fletus imitare tuae."

[1]) vs. 739, *Andr.* „Has, has ruinas urbis in cinerem datae
740 hic excitabit? hae manus Troiam erigent?
nullas habet spes Troia, si tales habet.
non sic iacemus Troes, ut cuiquam metus
possimus esse. spiritus genitor facit?
sed nempe tractus. ipse post Troiam pater
745 posuisset animos, magna quos frangunt mala.
si poena petitur, quae peti gravior potest?
famulare collo nubili subeat iugum,
servire liceat. aliquis hoc regi negat?"

[2]) vs. 536, *Vlix.* „generosa in ortus gemina exurgunt suos.
. . . . . .

Wast eenen rijcken oeghst. alzoo van weynigh loten
Ontstaet een boomrijck woud. zoo 't eerstgeplante veyl
Beklimt en deckt een muyr al is hy hoog en steyl."

In de volgende acte is ook de situatie aan de *Troades* ontleend. De „rei van Staatjouffren" heeft een graf gemaakt en daarin de dochter Sion verborgen. Zij verhalen nu aan Fronto [1]), dat de jonge vrouw van eene rots te pletter is gevallen; Fronto wil het lijk zien en nu is de rei genoodzaakt het bedrog te erkennen en de dochter Sion weer te voorschijn te laten komen. Dat heeft veel van het 3de bedrijf van het Latijnsche treurspel [2]). Het drama van Vondel wordt besloten door den engel Gabriël, die eene lange rede houdt; verder vinden wij niet minder dan vijf verschillende reien [3]).

---

quae tenera caeso virga de trunco stetit,
par ipsa matri tempore exiguo subit
umbrasque terris reddit et caelo nemus."

[1]) Als deze plotseling verschijnt, roept het koor (vs. 1796):

„Steenrotzen berst van een, valt bergen op ons neer.
Troost God waer vluchten wy. hier is geen vluchten meer;"

en Andromache, als zij Ulysses ziet (vs. 519):

„Dehisce tellus tuque, coniunx, ultimo
specu revulsam scinde tellurem et Stygis
sinu profundo conde depositum meum."

[2]) Reeds opgemerkt door Van Lennep, t. a. p., blz. 755.

[3]) Camille Looten heeft bewezen (t. a. p., blz. 46—49), dat Vondel in zijne koren eenige plaatsen uit Garnier's *Ivifves* heeft nagevolgd. Daarentegen schijnt mij zijne bewijsvoering, hierop gegrond, dat de beide treurspelen eene bijna gelijke dispositie hebben (blz. 45), uiterst zwak, evenals bij de andere treurspelen van Vondel en Garnier, die hij naast elkander stelt (blz. 133, 134). Immers beide dichters hadden Seneca tot model gekozen en veel van hem overgenomen. Waar dus de dispositie van enkele hunner werken eenige overeenkomst aanbiedt, mag men niet besluiten tot den invloed van den Fransehen dichter op den Nederlandschen.

Hoogst eigenaardig is bij eene quaestie als deze de redenecring van Busken Huet. *Het land van Rembrand*, 1884, II, 2, blz. 247, vlgg. Deze zegt, dat Garnier's *Iuives* „bij Vondel's treurspelen vergeleken kan worden," drukt dan 16 versregels van een koorzang van Garnier af en besluit daaruit... „Vondel heeft op Garnier's schouders gestaan." Quod erat demonstrandum!

Nog grooter is de navolging van Seneca in de *Palamedes* (1625). Het 2de bedrijf begint met eene samenspraak tusschen Sisyphus en Megaera, terwijl de *Thyestes* aanvangt met het oproepen van de schim van Tantalus door dezelfde wraakgodin [1]). Wij vinden hier bij Vondel een tooneeltje, zooals ook bij Hooft en zijne vele navolgers voorkomt, dat begint met den versregel:

„Waer ben ick *Sisyphus*, gemat van op te stygen?"

Oneenigheid en strijd moeten alom heerschen, beveelt Megaera [2]):

„De sonden klimmen op. d'een draeght des anders schuld.
Der vorsten hoven sijn met grouwelen vervult,
Met bloedschande, overspel, met moord, met vuyligheden.
Men luystert noch' na recht, na billickheyd, noch' reden.
De koninginnen, en princessen sijn bykans
All' schuldigh aen de moord, en neerslagh haerer mans:
En eer en trouweloos, elck is om 't seerst verwoeder.
De soon den vader wreeckt. de dochter wreeckt haer' moeder.
't Vertwyflen aen de stam, en wettige afkomst splist
Het volck, en voed den veede, en endeloosen twist,
En 't woeden: dat soo lang beschreyelijck sal duuren,

---

[1]) Zie Te Winkel, t. a. p., blz. 297.

[2]) Vgl. *Thyestes*, vs. 37:

„ob scelera pulsi, cum dabit patriam deus
in scelera redeant, sintque tam invisi omnibus,
quam sibi; nihil sit ira quod vetitum putet:
fratrem expavescat frater et natum parens
natusque patrem, liberi pereant male,
peius tamen nascantur; immineat viro
infesta coniunx, bella trans pontum vehant,
effusus omnes irriget terras cruor,
supraque magnos gentium exultet duces
Libido victrix: impia stuprum in domo
levissimum sit; fratris et fas et fides
iusque omne pereat. non sit a vestris malis
immune caelum — cur micant stellae polo
flammaeque servant debitum mundo decus?
nox alia fiat, excidat caelo dies.
misce penates, odia caedes funera

Tot datmen siet in 't end de steden sonder muuren,
De stroomen onbeseylt, de kampen onbeploeght,
En d'onderaerd'sche Styx bevolleckt, en vernoeght."

In het koor aan het slot der 3de acte, den bekenden reizang van Euboeërs, beschrijft de dichter het rustige leven op het land in tegenstelling met het leven vol moeiten en zorgen van een staatsman. Deze zang is in de verte gevolgd naar het koor uit het 1ste bedrijf van de *Hercules furens* [1]) en het begin er van is bijna vertaling [2]):

„Alree het dun gesaeyt gestarnt
Verflaeut, en niet soo vyerigh barnt,
De schaduwe is aen 't overleenen.
De nacht het opgeeft. voor sich heenen,
De morgenstar drijft 's hemels heyr.
De voerman van den grooten beyr,
Op dat hy sijne beurt verwissel,
Die vlught met omgekeerde dissel.
De goude Titan rijst alree
Met blaeuwe paerden wt der zee,
En schittert over bosch en duynen,
En Idaes bladerrijcke kruynen."

In het 5de bedrijf letten wij op het optreden van den bode, die den dood van Palamedes uitvoerig verhaalt, en op het verschijnen

---

arcesse et imple Tantalo totam domum."

[1]) Vgl. Te Winkel, t. a. p.

[2]) vs. 125: „Iam rara micant sidera prono
languida mundo; nox victa vagos
contrahit ignes luce renata,
cogit nitidum Phosphoros agmen;
signum celsi glaciale poli
(septem stellis Arcados ursae)
lucem verso temone vocat.
iam caeruleis evectus equis
Titan summa prospicit Oeta;
iam Cadmeis incluta Bacchis
aspersa die dumeta rubent
Phoebique fugit reditura soror."

van Neptunus [1]). Voor de toespraak van den zeegod heeft Vondel een ruim gebruik gemaakt van Seneca's *Agamemnon*. Vooreerst vinden wij één en ander uit de beschrijving van den storm in dat treurspel terug. Agamemnon, zegt Neptunus (vs. 2085) [2]):

„Vergeet sijn' segefeest: en vangt, vol schricx en bevens,
Met sijn gehoor 't gekraeck van stevens tegen stevens,
Van syde tegens sy', scheepskielen tegens kiel.
Des vaders Nauplius met smart verkropte siel,
Die op d'Eubeër kust 't weerkeeren van de Greecken
Alree geroken heeft, een' fackel doet ontsteecken,
En licht in zee van 't slot: dat steyl, en hooghgebout,
Op 's bergs verheve kruyn, van wedersyds beschout
Een' baere Zee: wier diepe, en holle watren woelen,
d'Eylanden allesins, en vasten grond bespoelen.
De stuurlien van de vloot, verlockt door dese toorts,
Sich geven derwaerts aen: daerse al te saemen voorts,
In plaetse van de nood, en lijffgevaer t'ontslippen,
Vervallen in 't gedruys der Caphareesche klippen,
En 't luydende gehuyl van soo verbolgen vloed,

[1]) M. i. ten onrechte ziet Te Winkel, t. a. p., overeenkomst tusschen den rei in het 1ste bedrijf en den aanhef van het koor der 4de acte van de *Herc. fur.*, terwijl evenmin het 2de koor „in een groot gedeelte van den rei in *Palamedes* vierde bedrijf wordt weêrgevonden." Slechts het onderwerp, de verheerlijking van Hercules, is in beide zangen hetzelfde.

[2]) vs. 497: „ipsa se classis premit
et prora prorae nocuit et lateri latus.
. . . . . .
vs. 558 est humilis unda, scrupeis mendax vadis,
ubi saxa rapidis clausa verticibus tegit
560 fallax Caphareus; aestuat scopulis fretum
fervetque semper fluctus alterna vice.
arx imminet praerupta quae spectat mare
utrimque geminum: . . . . . .
. . . . . .
567 . . . . . hanc arcem occupat
Palamedis ille genitor et clarum manu
lumen nefanda vertice e summo efferens
570 in saxa ducit perfida classem face.
haerent acutis rupibus fixae rates;

Die stadigh barnt, en op de blinde klippen woed.
Daer houd gerechte wraeck d'ontrampeneerde schepen
Verlet, door 't scharp gesteent, als van haere hand gegrepen:
Of met een' dijck bewelt van sand, dat hallef dryft,
En door gebreck van vloed hen sloopt, en stucken wryft:
Of achter driftigh, voor gestrand op harde kayen:
Of stootse aen splinters door den draeystroom, in het swayen.
De schippers vloecken d'onherbergelijcke ree,
En haeten 't drooge land, en roepen om de zee."

Nog meer van vertaling heeft de voorspelling van Agamemnon's lot door Neptunus; zij is eene uitbreiding van Cassandra's woorden in de laatste acte van Seneca's treurspel [1]):

„'k Sie Clytemnestre alree geveynsdelijck en bly,
Onthaelen haer' gemael: en Argos borgery
Haer' vorst met waere vreughd begroeten en ontfangen.
De lucht geslagen word met fluyten, en gesangen.
De Kercken gaen ter feest. de koninglijcke sael
Word staetigh toegerust, met overdaed van prael.
Bancketten rechtmen aen, hoedanigh voor hunn' traenen
De jongste maeltyd was der blyde Phrygiaenen.
Het tafelbedde blinckt van 't Iliasche paers,
En 's purpers glans vermeert by toorts, en wassekaers.
't Goud van Assaracus verswelght de Griexsche wynen,
En Godenleckerny. de koppen vol robynen
Het sterffelick gesicht, en d'oogen scheemren doen.

---

has inopis undae brevia comminuunt vada,
pars vehitur huius prima, pars scopulo sedet;
hanc alia retro spatia relegentem ferit
et fracta frangit. iam timent terram rates
et maria malunt."

[1]) Reeds opgemerkt door Te Winkel, t. a. p.

Agamemnon, vs. 875: „spectemus. epulae regia instructae domo,
quales fuerunt ultimae Phrygibus dapes,
celebrantur: ostro lectus Iliaco nitet
merumque in auro veteris Assarici trahunt.
et ipse picta veste sublimis iacet,
Priami superbas corpore exuvias gerens.
detrahere cultus uxor hostiles iubet,

't Goud recht 'er wildbraed aen, en Paeu, en kallekoen.
Hy self leyd hoogh, en prat, en munt door sijn' cieraeden
Voor andren wt, met bonte, en spicklige gewaeden,
En draeght aen 't lijf de pracht, en kleeding van Priaem.
Sijne eegemael besweert hem by 's verwinners naem,
Dat hy 't verciersel doch sijns vyands af wil leggen,
Voor betre wisseling: licht is hy te geseggen,
Om 't handwerck aen te doen der lieve bedgenoot:
Onkundigh van 't gevaer der korts aenstaende dood.
Verschrickt noch ziddert niet. een balling om sal brengen
Den vorst der koningen: een overspeelder plengen,
En spillen 't bloed eens mans. sijn' slachting sal geschien.
Het jongste dischgerecht sijn' heer sal bloeden sien:
Het roode vocht den wijn bespatten; 's konings leven
Van Argos koningin ter neerlaegh word gegeven.
Het aengetogen kleed dat weygert en ontseyd
Sijne handen doorgang: dies hy swoeght en arrebeyd,
En lucht soeckt: maer vergeefs. de schooten ruym van vouwen
En sonder opening sijn hoofd beslooten houwen.
De suffert gants verwijft hem in de lenden steeckt:
Maer overmids de moed in 't quetsen hem ontbreeckt,
Het mes ten halven keert. de vorst begint te worstlen:
En als in 't wilde woud het boschswijn ruygh van borstlen.
Gegrepen van het net, nochtans t'ontvlieden tracht,
En alsins wtkomst soeckt, en woed met domme kracht,
Gants ydel en vergeefs: vermids het vol verschricken,
Door 't woelen enger maeckt de loose jaegerstricken:

---

induere potius coniugis fidae manu
textos amictus — horreo atque animo tremo:
regemne perimet exul et adulter virum?
venere fata. sanguinem extremae dapes
domini videbunt et cruor Baccho incidet.
mortifera vinctum perfide tradit neci
induta vestis: exitum manibus negant
caputque laxi et invii claudunt sinus.
haurit trementi semivir dextra latus,
nec penitus egit: vulnere in medio stupet.
at ille, ut altis hispidus silvis aper

Soo woelt en tracht hy oock bedompelt, om het valsch,
En blindgeweven kleed te worpen van den hals:
En in den wyden schoot, en ployen ingewickelt,
Alom sijn' vyand soeckt, anxstvalligh aengeprickelt.
De dochter van Tyndaer al woende, en rasend stracx
Verselt den gruwelmoord, gewaepent met eene acx:
En alsmen aen 't outaer, op pleghtige offerfeesten
Voor 't slaghten met der byl eerst merckt den neck der beesten,
En stieren, alsoo micktse, en wickt haer' felle vuyst
Dan ginder, dan weer hier, en neemt 'et wis en juyst.
Hy leydter toe, de schelm: wech heeft hy 't. 't is gekloncken
Met desen dwingeland: wiens wreedheyd heeft gedroncken
't Neptuniaensche bloed soo greetigh, en zoo helsch.
't Hoofd qualijck afgehackt hangt aen een lapken vels.
Hier vloeyt het schuymend rood: daer grijnsen mond en oogen."

Meer in de verte gevolgd is de reizang van het 5de bedrijf, behalve het slot, dat vertaald is [1]):

„Trojaensche wydberoemde jeughd,
Singt Pallas lof, en juycht van vreughd,
En eert met kerckgebaeren
Haer' drempels en outaeren.

---

cum casse vinctus temptat egressus tamen
artatque motu vincla et in cassum furit,
cupit fluentes undique et caecos sinus
disicere et hostem quaerit implicitus suum.
armat bipenni Tyndaris dextram furens,
qualisque ad aras colla taurorum popa
designat oculis antequam ferro petat,
sic huc et illuc impiam librat manum.
habet, peractum est. pendet exigua male
caput amputatum parte et hinc trunco cruor
exundat, illic ora cum fremitu iacent."

[1]) Te Winkel, t. a. p., zag slechts overeenkomst tusschen den aanhef der beide koren.

Agamemnon, vs. 310: „Canite, o pubes inclita, Phoebum!
tibi festa caput
turba coronat, tibi virgineas,
laurum quatiens,
de more comas innuba fudit

De feestelijcke schaere danss',
En schudd' voor haer den lauwerkraus.
Dat maeghdelijcke pruycken
In groene olyven duycken:

En 't hayr met silver niet vertuyt,
Nocht' Paerlesnoer, maer als een' bruyt
Den witten hals bekleede,
En deck' na d'oude sede.

Dat Asien te saemen school':
't Sij die op d' oevers van Pactool
't Goud scheemren sien, en blincken:
Of die Meander drincken:

Of troen Caysters boord, die wit
Van lang gehalsde swaenen sit,
Die in de suyvre plassen
Haer' blancke pluymen wassen:

---

315 stirps Inachia;
318 quaeque Erasini gelidos fontes,
quaeque Eurotan,
320 quaeque virenti tacitum ripa
bibis Ismenon:
316 tu quoque nostros, Thebais hospes,
317 comitare choros,
322 quam fatorum praescia Manto
sata Tiresia,
Latonigenas monuit sacris
325 celebrare deos.
. . . . . .
330 resonetque manu pulsa citata
vocale chelys:
nil acre velim magnumque modis
intonet altis,
sed quale soles leviore lyra
335 flectere carmen
simplex, lusus cum docta tuos
Musa recenset;
licet et chorda graviore sones,
quale canebas

. . . . . .
. . . . . .
Weckt haylgen galm, en huwt uw' keel
Aen luyt, en sangerige veel.
Wilt heldre stemmen paeren
Met spel van wind en snaeren:

En treckt met Goddelijck geluyd
De blyde siel ten ooren wt:
Gelijck met maetgesangen
Ghy Paris gingt ontfangen:

Doen op het water rey aen rey,
Met vreughd ontmoete sijn' galey,
En welkom hiet van harten
De schoone bruyt van Sparten;

. . . . . .
. . . . . .
O dochter van den Dondergod,
Minerve, ghy bewaeckt het slot
Van uw Godsdienstigh Trojen.
De vyanden verstroyen:

En Agamemnon suypt verwoed
Sijn trouste raedsmans edel bloed.

---

cum Titanas fulmine victos
videre dei,
vel cum montes montibus altis
super impositi
struxere gradus trucibus monstris.
. . . . . .
ades, o magni, soror et coniunx,
consors sceptri,
regia Iuno: tua te colimus
turba Mycenae.
tu sollicitum supplexque tui
numinis Argos
sola tueris, tu bella manu

Het leger gaet sijn' speeren
Nu tegens Argos keeren.

Mycenen van verstand beroofd,
Haer wijsheyds beckeneel doorklooft:
En langs het veld loopt scharssen
Met d'wtgetogene harssen.

Stads grootste vyand voor de poort
Leyd van sijn eygen volck vermoord.
Lof lof sij u Godesse,
O strijdbre krygeresse!

Voor u galmt 't vrolijcke geschrey.
Voor u klinckt ruyspijp en schalmey.
Voor u gehuwde vrouwen,
En jouffers feestdagh houwen:

En met vermengde reyen treen
Na wit albast, en marmorsteen.
De priesters op uw' drempels
Ontsluyten alle tempels:

Soo flucx 't Godinnebeeld genaeckt
Dat over Dardans stamhuys waeckt.

---

pacemque regis;
tu nunc laurus Agamemnonias
accipe victrix.
tibi multifora tibia buxo
solemne canit,
tibi fila movent docta puellae
carmine molli,
tibi votivam matres Graiae
lampada iactant:
ad tua coniunx candida tauri
delubra cadet,
nescia aratri, nullo collum
signata iugo.
tuque, o magni nata Tonantis,
incluta Pallas,
quae Dardanias cuspide turres

De schaeren na uw tochten,
En sijn met loof bevlochten.

Stockoude gryserts levens sat,
Hunn' wensch deelachtigh, komen mat
U offerwijnen brengen,
En sidderende plengen."

De navolging van Seneca in de *Palamedes* is dus niet gering. En dat verwondert ons ook niet, wanneer wij letten op den dramatischen arbeid, waarmede Vondel zich in dezen tijd voornamelijk bezig hield. Kort voor de *Palamedes* had hij zijne vertaling der *Troades* in het licht gezonden, in 1628 volgde die van de *Hippolytus* en in 1635 die van Hugo de Groot's *Sophompaneas*. De dichter was dus geheel in het Latijnsche treurspel verdiept, want tusschen de jaren 1625 tot 1637 kwam hij slechts met die vertalingen voor den dag en schreef zelf geen enkel treurspel. En de tragedie van Grotius is, wat vorm en behandeling betreft, geheel in den trant der drama's van Seneca. Het is dus zeker vreemd, dat, toen Vondel in 1637 weder met een oorspronkelijk treurspel voor den dag kwam, hij zoo weinig gebruik heeft gemaakt van Seneca's tragedies en ook een geheel ander onderwerp koos dan vroeger. Tot nu toe had hij zijne stof aan de bijbelsche en aan de classieke oudheid ontleend; voor de *Gysbreght* koos hij de geschiedenis van de stad zijner inwoning.

In de *Gysbreght van Aemstel* (1637) letten wij op den bode, op de verschijning van Rafaël aan het einde van het 5de bedrijf, op de 5 verschillende koren [1]) en op den droom van Badeloch in de

saepe petisti,
te permixto matrona minor
maiorque choro
colit et reserat veniente dea
templa sacerdos:
tibi nexilibus turba coronis
redimita venit,
tibi grandaevi lassique senes
compote voto
reddunt grates libantque manu
vina trementi."

[1]) In de latere uitgaven worden er slechts 3 gevonden.

3de acte. Deze laatste is ontleend aan de *Aeneis* (II, vs. 270, sqq.) en aan de *Troades*. Badeloch verhaalt nl. [2]):

„Nicht Machtelt, dochtme, stond voor mijne ledekant,
Bedruckt, en in dien schijn, waer in sy, by haer leven,
My dick haer hartewee te kennen plagh te geven,
Wense in haer traenen swom, en van geduld berooft
De handen deerlijck wrong, en 't hayr trock uyt heur hoofd,
De blancke borsten krabde, en scheurde 't kleed aen flarden,
En sagh begruyst van stof, soo dat ick 't nau kon harden,
Nocht hooren al 't gekarm, en jammerlijck misbaer,
Nocht 't schelden op den graef, voor schelm, geweldenaer,
Verkrachter van een vrou, soo kuysch, soo welgeboren.
Helaes! sy quam my niet in die gestalt te voren,
Waer meê haer suyvre siel, van droefheyd afgepijnt
In 't leven, nu voor God en d' Engelen verschijnt,
Met eenen pallemtack in haer sneeuwitte handen,
En in het sneeuwit kleed, en oogen, die nu branden
In 't Hemelsch Paradijs, als starren aen de lucht.
. . . . . .
Sy schudde 't hoofd, en scheen van gramschap te veranderen
In 't aengesicht, en sloegh de handen van malkanderen,
En steende, en suchte swaer, en borst in 't end dus uyt,
Maer met een heesche keel en dof en schor geluyd:
Onnoosle, sijtghe nu van vyanden ontslaeghen?
En slaeptghe soo gerust? en vreestghe niemants laegen?
Daer ghy, om mijnent wil, op 't alleruyterst sijt,
En naest aen uwen val? op op, 't en is geen tijd
Van slaepen, het is tijd na andere gewesten
Te vlieden van dit huys. De vyand heeft de vesten.

[2]) *Troad.*, vs. 443: „cum subito nostros Hector ante oculos stetit,
non qualis ultro bella in Argivos ferens
Graias petebat facibus Idaeis rates,
nec caede multa qualis in Danaos furens
vera ex Achille spolia simulato tulit,
non ille vultus flammeum intendens iubar,
sed fessus ac deiectus et fletu gravis
similisque nostro, squalida obtectus coma.
iuvat tamen vidisse; tum quassans caput:

De stad die staet in brand, het is met haer gedaen.
Oom Gysbreght heeft vergeefs sijn Burgers voorgestaen.
Geen tegenworstelen nocht strijden magh u baeten.
Gods heylgen hebben Kerck en Outers lang verlaeten.
Op op, berg Gosewijn, voor al mijn eenigh pand,
Klaeris, mijn soete sorg, aleer d'Abdye brand,
Of eenigh booswicht haer mishandel en misbruycke,
Na sijn vervloeckten lust, en sy haer oogen luycke.
Al sijn de straeten dight beset en naeu bewaert;
'k Sal Gysbreght, ongequetst van spiets of eenigh swaerd,
En sonder eene nop van 't kleed door 't vyer te sengen,
Geleyen, en gesond op desen drempel brengen.
Verlaet dan flucx dit slot: steeck af, op Gods gena,
En geef u zeewaert in, aleer het word te spa.
Al d'Englen sullen u voor stormen en voor stranden
Behoeden, en de vloot behouden doen belanden.
Gedenck eens, welck een schrick mijn slaeprigh hart beving.
Myn hayr dat rees te berg, en aen een yder hing
Een druppel nats: het sweet begon my uyt te breecken.
Mijn lijf werd kil als ys. Ick wou, en kon niet spreecken,
En schoot uyt mijnen droom, al bevende en bevreest,
Greep toe, en socht vergeefs t' omhelsen haeren geest,
Die door mijn armen droop, en wegh vloogh uyt mijn oogen,
En liet my heel verbaest, en van het spoock bedrogen.
Dit is het datme steurt, en in de sinnen speelt."

In 1639 volgde de vertaling van Sophocles' *Elektra* en de *Maeghden*. In dat treurspel vinden wij niet alleen den bode, maar ook in het 5de bedrijf de verschijning van twee geesten [1]); die van Sinte Ursul, welke eerst Attila heeft vervolgd, voorspelt eindelijk zijn

[1]) „dispelle somnos" inquit „et natum eripe,
o fida coniunx: lateat, haec una est salus.
omitte fletus — Troia quod cecidit gemis?
utinam iaceret tota. festina, amove
quocumque nostrae parvulam stirpem domus."
mihi gelidus horror ac tremor somnum expulit,
oculosque nunc huc pavida, nunc illuc ferens
oblita nati misera quaesivi Hectorem:
fallax per ipsos umbra complexus abit."

dood en de toekomstige grootheid van Keulen, waarna de aartsbisschop haar verheerlijkt. Het tooneel heeft iets van de 5de acte van de *Hercules Oetaeus*, waar Hercules aan Alcmene verschijnt, om haar over zijn dood te troosten, en het koor hem aanbidt. In de *Maeghden* vinden wij voor het eerst bij Vondel eene verdeeling der reizangen in Zang, Tegenzang en Toezang. In de vertaalde *Elektra* had hij dezen vorm der koren van het Grieksche treurspel nog niet aangenomen.

Het treurspel *De Gebroeders* (1639) is te vergelijken met Seneca's *Oedipus* [2]); reeds in den aanvang vinden wij overeenkomst met de Latijnsche tragedie, waar de aartspriester zegt [3]):

„De wackre haen heeft lang den huisman opgekraeit.
De starren aen de lucht zijn bleeck, en dun gezaeit,
En voor de morgenstarre en haere komst geweecken.
Het licht genaeckt allengs, en arbeid door te breecken.
Een ongezonde damp benevelt, als het plagh,
Het Oosten, 't welck ons dreight met eenen bangen dagh,
Die 't landschap roosten koomt met gloeiende gareelen."

En David, die een oogenblik later optreedt, zegt (vs. 17):

„Daer rijst de zon, gevlackt met bloed in 't aengezicht,
En koomt met haetelijck en ongezegent licht
Den jammerlijcken staet der ongelege plecken
En haer gelegenheid al wederom ontdecken."

[1]) Nog eene andere kleine herinnering aan Seneca treffen wij aan in de volgende verzen (703):

„Wat Rijn, wat stroom, wat meer, wat grondelooze plassen
Vermogen lijf en ziel van deze vleck te wasschen?"

terwijl wij bij Seneca lezen (*Herc. fur.*, vs. 1323):

„quis Tanais aut quis Nilus aut quis Persica
violentus unda Tigris aut Rhenus ferox
Tagusve Hibera turbidus gaza fluens
abluere dextram poterit?"

[2]) Reeds opgemerkt door Sybrandi, t. a. p., blz. 51, 73.

[3]) *Oedipus*, vs. 1: „Iam nocte Titan dubius expulsa redit
et nube maestus squalida exoritur iubar,
lumenque flamma triste luctifica gerens
prospiciet avida peste solatas domos,
stragemque quam nox fecit ostendet dies."

Zoo heeft de beschrijving van de droogte en den hongersnood door Abjathar (vs. 71—113) iets van die van de pest in de *Oedipus* (vs. 37—81) [1]), en in het 2de bedrijf het vragen om eene godspraak (vs. 203—252) iets van het verhaal van Creon's wedervaren te Delphi (*Oed.*, vs. 223—239). Het 5de bedrijf bestaat grootendeels uit het verhaal van den dood der gebroeders.

Van de *Joseph in Dothan* (1640) valt voor ons onderwerp weinig te zeggen. Maar het 1ste bedrijf begint met een koorzang van engelen, waarmede de 4 eerste actes ook eindigen. Dit koor staat geheel buiten de handeling en maakt eene vreemde vertooning in het treurspel. Nu het stuk er mede aanvangt, worden wij des te meer aan Juno in de *Herc. furens* herinnerd, omdat na den koorzang Joseph optreedt met eene beschrijving van het aanbreken van den dag, die overeenkomst biedt met den reizang, welke in het Latijnsche treurspel op de ontboezeming van Juno volgt [2]):

„De zon verlaet de kim, veel schooner danze plagh.
Zy weckt my uit den droom met een' gewenschten dagh,
En schittert in den dauw en bloemen, nat van droppen.
Daer doet zich 't lantschap op, en Dothans steile toppen,
Met bey zijn heuvelen, van klaver dicht begroeit,
Beplant met vijgh, olijf en wijngaert, en besproeit
Van bronnen om end' om, waer uit de beecken spruiten :
De harders, op voor zon, gaen koy en stal ontsluiten,
En trecken beemdewaert. my dunckt, ick hoor alree
Het loeien en 't geblaet van 't broederlijcke vee.

[1]) Vgl. Sybrandi, blz. 52.

[2]) Vgl. vs. 132:

„iam caeruleis evectus equis
Titan summa prospicit Oeta;
iam Cadmeis incluta Bacchis
aspersa die dumeta rubent
Phoebique fugit reditura soror.
labor exoritur durus et omnes
agitat curas aperitque domos.
Pastor gelida cana pruina
grege dimisso pabula carpit;
ludit prato liber aperto
nondum rupta fronte iuvencus,

Hoe strijckt my dat geloey van 't hart dees zwaerigheden,
Waer van mijn geest te nacht benart scheen, en bestreden."

Dan volgt de uitvoerige beschrijving van een droom. In het 2de bedrijf is de strijd tusschen Ruben, die Joseph tracht te redden, en Judas, die hem wil dooden, te vergelijken met den twist tusschen Agamemnon en Pyrrhus over het leven van Polyxena (*Troad.*, vs. 203—360). En het treurspel eindigt met de woorden van Ruben, die met zienersblik het tooneel schetst, dat men aan den armen vader den dood van Joseph zal mededeelen, zooals Cassandra den moord van Agamemnon beschrijft. (*Agam.*, vs. 867—910).

Ook de *Ioseph in Egypten* (1640) begint met een reizang van engelen. Vondel stelde zich ten doel, om in dit treurspel een tegenhanger te geven van de *Hippolytus* van Euripides en Seneca. „De Schouburgen, t' Athenen en Rome," zegt hij in de opdracht aan Joan Vechters, „zaten van outs als voor 't hooft geslagen, en opgetogen van verwonderinge, over Hippolytus, die de vleieryen en aenlockingen van Phaedre, Theseus gemalin, zijn stiefmoeder, rustigh en onbeteutert afkaetste; en liet tranen, langs hunne kaecken, biggelen, over den rampzaligen val des onschuldigen jongelings, sneuvelende van den wagen, langs het strant, daer 't zeegedroght, opgeweckt door 's vaders vloeck en bede, opborrelende, en opbruizende, de paerden aen 't hollen broght; zeker een deerlijck onnozel erbarmenswaerdigh ongeluck, indien men 't gelooven magh: maer wie dit stuck wat naeder inziet, zal lichtelijck bevinden, dat, in 't afslaen der onkuische, d'Amazoner niet zonderlinghs nocht lofwaerdighs uitrechte, waerom hy den titel van *Gekroonden Hippolytus* verdiende: eens deels, overmits de stiefzoon, niet zonder bloetschande, zijn stiefmoeder kon misbruicken; anderdeels, om dat hy uit den aert *Μισογάμος* en *Μισογύνης*, een huwelixhater ja vrouwenhater was. . . . . Anders is 't met mijn' godtvruchtigen en allerkuischten Ioseph gelegen, die, van Godt en de natuur niet misdeelt, nae

---

vacuae reparant ubera matres;
errat cursu levis incerto
145 molli petulans haedus in herba."

't uitharden van dien schrickelijcken storm der bekooringen, in de bloem en hitte zijner jaren, na zijn onverdiende tweejarige gevangenis, op den troon van eere geraeckt, in huwelijck trat met Asnath, des Aertspriesters dochter; waer by hy Manasse en Ephraim winnende, wel dede blijcken, dat hy stock nochte block was . . . . Het beliefde de heilige Geest onzen degelijcken Ioseph, als een' zuiveren spiegel van onverzettelijcke kuischeit, op te hangen, in de slaepkamer der jongelingen, die, van moeders lichaem aen, met schoonheit en bevalligheit overgoten, menighmael, in de lente van hun leven, door den toverzang dezer meerminnen, schipbreuck lyden naer gelegentheit van landen en plaetsen, maer meest in der Koningen hoven, daer godtvruchtigheit, kuischeit, temlust, zedigheit en matigheit wiltbraet, en dickwils qualijck te vinden, d'ongebondenheit volghlust en reuckeloosheit wellekom zijn. . . . . Stichtelijcker zal dan mijn onverzierde Hippolytus, op 't gewyde toneel tredende uwe E. en anderen laten oordeelen, of mijn tooneelyver hem naer 't leven uitbeelt," enz.

De *Ioseph in Egypten* is dan ook „bijna geheel geschoeid op de leest van den Hippolytus des Latijnschen dichters, in zooverre namelijk de gelijksoortigheid des onderwerps dit toeliet," zegt Sybrandi [1]). „Men vindt er soortgelijke gesprekken tusschen Jempsar en hare voedster, als tusschen Phaedra en hare Nutrix, tusschen deze en Hippolytus, als tusschen de voedster en Jozef, tusschen Jempsar en Jozef, als tusschen Phaedra en Hippolytus." Vooral op enkele plaatsen valt die navolging sterk in het oog, o. a. waar de voedster voor het eerst Joseph toespreekt (vs. 678—691, en *Hippolytus*, vs. 438—453), en waar Jempsar, als haar aanslag mislukt is, om hulp roept (vs. 1177—1189, en *Hipp.*, vs. 725—734). Verder is de droom van Jempsar (vs. 232, vlgg.) te vergelijken met dien van Poppaea in de *Octavia* (vs. 690, sqq.)

Ook in de *Peter en Pauwels* (1641) vinden wij den invloed van Seneca. Het treurspel begint met het verschijnen der geesten van „Simon Toveraer" en van Elymas; de eerste spreekt:

„Ick Simon Toveraer boor hier, van 's afgronts stoel,

[1]) T. a. p., blz. 51.

Door 's aertrijx ingewant, te keel uit van de poel," enz.

De schimmen besluiten niet alleen tot den ondergang der beide apostelen, maar roepen zelfs andere geesten op, om haar te helpen.

„Op, Geesten, klooft den gront
Der aerde. sammelt ghy? 'k verdaegh u met mijn' mont.
Of stamp ick te vergeefs, met recht op u verbolgen?
Op, Spoocken, 't was bestemt ghy zoudt uw' leitsman volgen.

Elymas.

Zy komen. d' aerde loeit, en tsiddrend berst van een.
Nu braecktze zwavelvier, en roock, en stof, en steen.
Daer zijnze.

Simon.

Wellekom, o nimmer slapende Ickers,
Zielmoorders, bloetraên, stokebranden, aertsverklickers,
Trauwanten, die, gespitst op 't schijnschoon valsch, en wreet,
Den Godt des afgronts dient, en stapt in zijnen eedt;
Verblijt u, want ghy zult, met ons, uw kromme kraeuwels
Nu wasschen in het bloet van Peter, en van Pauwels;
. . . . . .
Verspreit ghy u door stadt; beveelt ons twee 't palais.
Bedrijft, gelijck noch korts, wat ongemeens, wat wonders.
Verwringt yet: breeckt yet: speelt met hagels blixems donders,
Verbaest, hitst op, deurspoockt de kercken onzer Goôn.
Berockent wat ghy kunt. de kans stont noit zoo schoon."

Dat heeft zeer veel van de 1ste acte van de *Thyestes*, waar Megaera de schim van Tantalus aanspoort, om het geslacht der Pelopiden te gronde te richten, en terwijl dit tooneel bij Seneca eindigt met een paar regels, die den tijd van den nacht aangeven, evenals aan het slot van het tooneel in de *Agamemnon*, waar de schim van Thyestes verschijnt, en van dat in de *Herc. furens*, waar Juno optreedt [1]), laat ook Vondel Simon ten slotte zeggen (vs. 173):

„De haen, vol slaeps, klopt noch de slapers niet aen 't oor.
Ick streck een heldre maen by duister. dat 's u voor."

In het laatste bedrijf ziet Nero, waanzinnig geworden, allerlei

[1]) Vgl. *Thyestes*, vs. 120—122, *Agam.*, vs. 53—57, *Herc, fur.*, vs. 123—125.

schrikbeelden, die uit de onderwereld voor hem oprijzen, evenals Cassandra in de 4de acte van de *Agamemnon*. Na het verhaal van Petronel en Plautil, hoe de apostelen zijn omgekomen, voorspelt Linus de grootheid van Rome.

Van de *Maria Stuart* (1646), die tot zooveel twistgeschrijf aanleiding gaf, valt hier niets op te merken, behalve het optreden van den bode, die in bijna alle treurspelen van Vondel voorkomt. Evenmin leveren de *Leeuwendalers* (1648) [1]), de *Salomon* (1649) en de *Lucifer* (1654) stof op voor ons onderwerp. Daarentegen vinden wij in de *Salmoneus* (1654) weer enkele dingen, die aan Seneca doen denken; bijv. de volgende woorden van den Hierofant, welke overeenkomen met een koorzang in de *Octavia* [2]):

„Ghy moght u liever om gedroomde fablen steuren,
En dolle poëzy, gespeelt op snaer, en lier;
Hoe hy zich zelven kan vermommen, als een stier,
Om schoone Europe, in spijt van Sidons kroon, te schaecken;

---

[1]) Slechts ééne herinnering aan Seneca vond ik hierin; het is, wanneer Adelaert de woorden spreekt (vs. 403):

„De vrede en vrientschap houdt de weerelt in den bant.
De hemel drijft op haer: de bare kust het strant,
De zee omhelst de duin, de duiven treckebecken,
Het dartel klimop klimt, en hart en hinde lecken
Elckandere, op 't muzijck van een' gelijcken aert."

In de *Hippolytus* zingt het koor:

„sacer est ignis (credite laesis)
nimiumque potens. qua terra salo
cingitur alto quaque per ipsum
candida mundum sidera currunt:
haec regna tenet puer immitis,
. . . . . .
ignes sentit genus aligerum;
. . . . . .
si coniugio timuere suo,
poscunt timidi proelia cervi."

[2]) vs. 762 „Si vera loquax fama Tonantis
furta et gratos narrat amores
(quem modo Ledae pressisse sinum
tectum plumis pennisque ferunt,
modo per fluctus raptam Europen

Hoe hy om Danaë door hof en koopre daecken
Aen goude druppels smolt in haeren zuivren schoot;
Of Ledaes minne in schijn van eene zwaen genoot;
Of Semele in den gloet des blixemstraels verteerde."

En deze uitroep van den Hierofant werd ingegeven door het begin van de *Herc. furens*, waar Juno klaagt, dat zij hare plaats in den hemel aan de bijzitten van Jupiter en aan de kinderen van deze heeft afgestaan [1]):

„Een schrander vogel schrickt zoo licht niet voor den schijn
En molock van uw Kerck, den slaependen Jupijn,
Misschien in d'armen van zijn boel, met kracht gedwongen.
Daer Juno vast om pruilt. wat dultze al geile sprongen!
En zietze om laegh 't gewelf des heldren hemels aen,
Zy ziet zijn bastertzoons en schoone boelen staen
(Quansuis een eeuwige eer,) in 't heir der starren prijcken,
En in den hemel zelf Godt Bacchus hem gelijcken,
Gelijck zijn eigen kroost. zy ziet Alkmenes zoon.
En kropt haer stiefmoerschap en onverzoenbren hoon."

De beschrijving van het oproer en van het verminken van het beeld gelijkt op die in de *Octavia* (vs. 780—820), waar het vernielen van Poppaea's standbeeld en het oproer te Rome wordt medegedeeld.

In de *Jeptha* (1659), het treurspel door den dichter „opgezet, oock in dier voege, dat het alle eigenschappen, tot een volkomenheit, in zich mocht besluiten, en te gelijck den aenkomenden treurdichteren dienen tot een voorbeeldelijck onderwijs van het toestellen der treurspelen" [2]), vond ik geene herinneringen aan Seneca. Daarentegen begint de *Samson of heilige Wraeck* (1660), op echt Senecaschen

---

taurum tergo portasse trucem),
quae regit et nunc deseret astra,
petet amplexus, Poppaea, tuos,
quos et Ledae praeferre potest
et tibi, quondum cui miranti
fulvo, Danae, fluxit in auro."

[1]) Vgl. vs. 3—19.

[2]) Vgl. over de *Jeptha* in verband met de regels van Aristoteles Dr. H. E. Moltzer, t. a. p., blz. 217—252.

trant, met eene bijna 100 verzen lange alleenspraak van Dagon, „de vorst des afgronts, en allergrootste afgodt der Filistijnen":

„Ick, die den ysren staf, van roest half opgegeten,
Beneden zwaeie, en, in den helschen raet gezeten,
Voorstelle, en sluite wat ten dienst van 't zwarte rijck
Wort goet gekent, koom hier te Gaza, d'oude wijck
Der geesten, wien het luste in ope lucht te zwieren
Met vleermuisvleughlen, en dit feest te helpen vieren,
Den ommegangk te volgen met mijn' stoet,
Die naer den zwavel stinckt, en morssigh, vuil van roet,
Met kromme krauwels kemt mijn pruick, en ruige locken,
Al giftige adders, boos en afgerecht op wrocken,
Gelijck ze 't gloeiend nest, den diepen zwavelpoel,
Ontruckt zijn, my tot pracht;" enz.

De jammerklachten van den ongelukkigen Samson in het 3de bedrijf bieden overeenkomst met die van den stervenden Hercules (*Herc. Oet.*, vs. 1224, sqq):

„Bezie dit krancke lijf. hoe is mijn vleesch verteert!
De beenen wanckelen, en waggelen alreede.
'k Verandere in een schim. tot noch heeft mijne bede
Den tuchtvooght noit verzacht. hy valt ons even straf,
Hoewel de kracht bezwijckt. men roept: uw werck moet af.
. . . . . .
. . . . . is 'er dan
Geen mededogen? och de kunst van menschen kan
Een' harden diamant vermurwen, en verzachten:
Al zweet ick bloet voor zweet, geen traenen, geene klaghten
Vermurwen 's vyants hart: dat is en blijft verstockt.
Verzoet u 't meel niet dat ick maele: hacktme, en brockt
Dit mager lichaem, vel en beenders, in uw potten;
Aen 't vleesch is geen belang; het stinckt, en moet verrotten.
Verrot het in uw mage, en smaeckt het uwen mont,
't Gedye u tot een spijs tast aan: tast aen: zoo kont
Ghy roemen overal hoe Samson, doot van slaven,
En opgegeten, in uw maege leght begraven,
Min vreesselijcker dan of tiger, of griffoen

My opvrat voor een aes."

Evenals Alcmene Hercules, tracht de vorstin Samson te troosten. In het 4de bedrijf wordt de overeenkomst tusschen Vondel's held en dien van Seneca nog grooter. Samson klaagt [1]):

„Zie eenmaal neêr, ô groote Godt
Van Abraham. zie eenmael neder
Herstel mijn eerste sterckheit weder.
Wat lijdt uw naem al schimp en spot,
By deze blinde Filistijnen,
Afgodendienaers, die uw wet
Ontheiligen met Dagons smet!
Dat smert my meer dan alle pijnen.
'k Heb mijne blintheit, mijn verdriet
Verwonnen. wiltghe, sla my stijver.
Nu blaeckt mijn hart alleen van yver.
Het hart zoekt Godt, en anders niet.
Uwe eer, ô vader in den hoogen,
Was 't eenigh ooghmerck van den stam,
Den onverwinbren Abraham."

. . . . . .

Godts Geest, die my, van kintsbeen af [2]),
Tot hooge daeden heeft gedreven,
Gebietme rustigh door te streven.

---

[1]) Men vergelijke met de eerste regels hiervan de *Herc. Oet.*, vs. 1138:

„nunc partem in omnem, Iuppiter, specta poli,
ne quis Gyas Thessalica iaculetur iuga
ne fiat Othrys pondus Encelado leve.
laxabit atri carceris iam iam fores
Pluton superbus, vincula excutiet patri
caelumque reddet. ille qui pro fulmine
tuisque facibus natus in terris eram,
ad Styga revertor: surget Enceladus ferox
mittetque quo nunc premitur in superos onus;
regnum omne, genitor, aetheris dubium tibi
mors nostra faciet —"

[2]) Vgl. met het volgende t. a. p., vs. 1479

„nil querimur ultra: decuit hunc finem dari,
ne quis superstes Herculis victor foret.

Bereitme een heerlijck vorstengraf:
Een lijckgraf, daer geen Memfis naelden,
Zoo hoogh gesteigert door de lucht,
Zoo wijt en zijt alom berucht,
Noch voor noch na my, prys by haelden."

Ook de volgende ontboezeming doet ons denken aan den van smart half waanzinnigen Hercules, wiens krachten door het zware vergif snel afnemen [1]):

„Laet Samson zich braveeren van een' jongen!
Dat leedt hy van geen jongen' leeu, die, dol
Van hongersnoodt, al brullende uit zijn hol,
Met open muil hem quam op 't lijf gesprongen.
Wat vraege ick nae een knodts, of kaeckebeen!
De strantreus moet zich met geweer beschermen:
Helt Samson hoeft geen wapens. bey deze armen
Zijn stercker dan metael, en stael, en steen.
Dit's noch de man; dit zijn de zelve klaeuwen,
Van reuzelant, en zeestrant, en geberght,
Noit, zonder wraeck te voelen, aengeterght.
. . . . . .
Mijn haer, gewoon te zwaeien om den neck,
Gelijck een kroon van gout om 't hooft te krullen,
Kan ick niet meer opschudden, onder 't brullen.
Noch houdt mijn kracht zich binnen haer besteck.
Dan steecke ick eerst mijn duimen in dees holen
Van d'oogen, uit haer winckelen geboort.
En weck de wraeck voor 't aengaen van dien moort.

---

nunc mors legatur clara memoranda incluta,
me digna prorsus. nobilem hunc faciam diem.
caedatur omnis silva et Oetaeum nemus
conripite, ut ingens Herculem accipiat rogus,
sed ante mortem."

[1]) Vgl. b.v. vs. 1235:

„hisne ego lacertis colla Nemeaei mali
elisa pressi? tensus hac arcus manu
astris ab ipsis detulit Stymphalidas?
his ego citatam gressibus vici feram
radiante clarum fronte gestantem caput?" caet.

Wat wraeck? Godts wraeck, my van Godts Geest bevolen.
Dan roepe ick Godt, mijn' Godt, om sterckheit aen:
Mijn Godt, mijn Godt, zie neêr van 's hemels boogen.
Wat eischtghe? Ick eisch den Filistijn mijne oogen:
Dan kraeckt het, of de weerelt wou vergaen.
Al 't aerdtrijck beeft en davert, als getroffen
Van zulck een' krack, gevolght van zulck een slagh.
Maer maghtelooze en blinde man, wat magh,
Die niets vermagh, op zijne sterckheit stoffen!"

De „Koorwaerzeggerin van Akkaron" verhaalt daarna allerlei slechte voorteekenen, die zich hebben voorgedaan, o. a. bij het brengen van een offer (vs. 1238):

„d'altaervlam, root als bloet,
Ontzeght te rijzen. 't vee heeft mangel. d'ingewanden
Zien blaeu, vol sprengklen bloets. het ongel wil niet branden.
De lever is verrot. alle offervinders staen
Verbaest, zien merck by merck met schreiende oogen aen."

In het bekende tooneel van de *Oedipus*, (vs. 293—402), waar Tiresias en zijn zoon Manto uit de ingewanden van geslachte stieren de voorteekenen opmaken, hooren wij bijna al deze verschijnselen door den verschrikten Manto opnoemen. Fadaon, Samsons geboorteengel, besluit het treurspel met eene voorspelling en opwekking [1]):

„Zijn doodt bedroeve u niet. de geest, bevrijt van kommer
En 's lichaems blintheit, waert gerust in koele lommer
By d'oude helden, hem grootdaedigh voorgetreên.
Na twalef hondert jaer. door alle starren heen
Omhooger gevoert, zal hy zijn faem hier op den wagen

[1]) Aan het slot van de *Herc. Oet.* verschijnt Hercules, nu onder de goden opgenomen, en troost zijne moeder:

„iam parce, mater, questibus: manes semel
umbrasque vidi; quidquid in nobis tui
mortale fuerat, ignis evictus tulit:
paterna caelo, pars data est flammis tua.
proinde planctus pone, quos nato paret
genetrix inerti; luctus in turpes eat:
virtus in astra tendit, in mortem timor.
praesens ab astris, mater, Alcides cano:

Gezeten, onder al Godts Heiligen zien draegen,
Omvoeren in triomf," enz.

en het koor smeekt [1]):

Och gave Godt dat een verlosser moght verschijnen,
Die grooter vyanden dan alle Filistijnen
Verdelghde door de maght en nadruck van zijn doot.
Wy brengen op dien wensch dit lijck in 's vaders schoot."

Evenals Dagon in de *Samson*, verschijnt in *Koning David in ballingschap* (1660) Urias geest:

„Ick helt Urias, lang by geesten afgezondert
Van 's leven licht, quam uit den voorburgh opgedondert
By nacht te Sion, in dit oude hof, en vondt
De bedtgenooten, die, van Davids min gewont,
In haeren slaep gerust gevallen lagen.
Zy schrickten, toenze my by maenlicht waeren zagen
Voor haere ledekant, en mijn doorschote borst
Vol wonden, root van bloet geverft, en vuil bemorst.
De haeren rezen, en de teêre leden trilden.
'k Verweckte een krijghsgerucht van schilden tegens schilden,
Geklicklack van metael en harnas tegens een,
Bazuin- en yzerklanck, als of 'er wert gestreên:
Een voorspoock van den strijt en 't oproer, reede op handen,
Zy zagen d'oogen in mijn hooft, als koolen, branden,
En hoorden een geschrey van wapen, wapen, wraeck,
Door alle kamers heen. haere oogen, van den vaeck
Verwonnen, zien gespoock, en twijfelen," enz.

---

poenas cruentus iam tibi Eurystheus dabit;
curru superbum vecta transcendes caput."

[1]) Het koor zingt aan het einde van de *Herc. Oet.*:

„sed tu, domitor magne ferarum
orbisque simul pacator, ades;
nunc quoque nostras respice terras,
et si qua novo belua voltu
quatiet populos terrore gravi,
tu fulminibus frange trisulcis:
fortius ipso genitore tuo
fulmina mitte."

De Aertspriesters besluiten het stuk met het voorspellen van de wijze, waarop Absalom zal omkomen.

Van *Koning David herstelt* (1660), het vervolg van het vorige treurspel, valt hier niets op te merken; dat is evenmin het geval met de *Adonias of rampzalige Kroonzucht* (1661) [1]). In de *Bataviſche Gebroeders, of onderdruckte vryheit* (1660) doet het verhaal van den dood van Julius Paulus denken aan den moord van Polyxena en van Astyanax in de *Troades* [2]):

„De strenge krijghsraet gaf hem boschwaert in 't geleide,
Naer 't heiligh outer, dat in top des heuvels rijst,
Die halve maenswijs, als een schouburgh, met een lijst
Van popelboomen wort omschaduwt en gesloten.
Hier was van overal het volck naer toe geschoten;
Gelijck het water in een' boezem 't zamenvloeit,
En tot een staende meir, uit hondert beecken groeit.
D'een zat op 't groene gras; een ander hing aen tacken
Van boomen, door 't gewicht gebogen, en aen 't kracken.
Zoo hangen byen, in een' zwarm by een vergaert;
Romain en Batavier, gebaert en ongebaert,
En out en jong door een gemengelt, mans en wijven,
Soldaet en burgery. men hoortze schelden, kijven,
En worstelen om plaets, die 't eng viel en te naeu.
Toen quam de krijghsraet aen met Julius, niet flaeu,
Maer trots, gelijck een leeu, wiens maen begint te krullen,
Te zwaeien om den neck; terwijl hy, onder 't brullen
En knarssetanden, zich vast geesselt met den staert,

---

[1]) De volgende woorden van Joab in het 5de bedrijf herinneren aan het begin van de *Troades*:

„Hoe los en wanckel staen de staeten
Der weerelt! ay ziet Joab aen,
In dezen schijn, van elck verlaeten."

[2]) vs. 1123 (uitgave van Gronovius):

„Aversa cingit campus, et clivo levi
Erecta medium vallis includens locum
Crescit theatri more. concursus frequens
Implevit omne littus. hi classis moras
Hac morte solvi rentur. hi stirpem hostium

Dat op dien boschgalm wat op roof vlamt wort vervaert.
En 't hart in 't lijf krimpt. met dees leeuweneigenschappen
Quam die verwezen trots den heuveltop opstappen;
. . . . . .
De krijghsraet deisde een poos, uit angst van zich te zengen,
En schroomde 't woutaltaer met zulck een bloet te sprengen."

Terwijl wij bij de *Faëton of reuckeloze stoutheit* (1663) niets behoeven op te merken, treft ons in de *Adam in ballingschap, of aller treurspelen treurspel* (1664) weer de booze geest, thans Lucifer, „Vorst des Afgronts," die op den bekenden trant het drama inleidt:

„Ick, eerst geheilight om de kroon van 't licht te spannen,
En nu van 't eeuwigh licht in duisternis gebannen,
Koome uit den zwavelpoel opdondren van beneên,
En, zonder mijnen ban en banpoel t' overtreên,
Hier boven spoocken; want hoe gruwzaem en verwaten
D'erfvyant my misschiep, noch wortme toegelaeten
Met u, mijn' Helleraet, gedaghvaert hier ter vlught,
Te heerschen over zee, het aerdtrijck, en de lucht," enz.

In het 2de bedrijf heeft een gesprek plaats tusschen Gabriël, Rafaël en Michaël, terwijl de 3de acte begint met een onderhoud

---

Gaudent recidi. magna pars vulgi levis
Odit scelus, spectatque: nec Troës minus
Suum frequentant funus, et pavidi metu
Partem ruentis ultimam Troiae vident."

En verder vs. 1088:

Per spatia late plena sublimi gradu
Incedit Ithacus, parvulum dextra trahens
Priami nepotem; nec gradu segni puer
Ad alta pergit moenia. ut summa stetit
Pro turre, vultus huc et huc acres tulit,
Intrepidus animo. qualis ingentis ferae
Parvus tenerque foetus, en nondum potens
Saevire dente, jam tamen tollit minas,
Morsusque inanes tentat, atque animis tumet;
Sic ille dextra prensus hostili puer
Ferox, superne moverat vulgum ac duces,
Ipsumque Ulyssen."

tusschen Asmodé en Lucifer [1]); dan volgt eene beraadslaging van Asmodé en Belial. Dat alles doet aan Hooft's *Geeraerdt van Velsen* denken. Aan het einde van het stuk verschijnt de „Gerechtsengel Uriël."

In de *Zungchin, of ondergang der Sineesche Heerschappye* (1666) treedt aan het slot de geest van Xaverius op.

De *Noah, of ondergang der eerste weerelt* (1667) begint met het verschijnen van „Apollion, de koning des afgronts":

„Hier steigre ick, koning van den nacht, Apollion,
Uit 's aerdtrijx navel, eer d' in arbeit gaende zon,
Het daghlicht baerende, uit de kim koome opgestegen.
Mijn stinckende adem is alree den hemel tegen,
Die, schuw van helschen stanck, de starren treckt omhoogh;
Dewijl mijn zwavelkeel den starrenlichten boogh,
Met smoock bezwalckende, berooft van zijnen luister.
Mijn blicken branden, als twee koolen, in het duister,
En dicke duisternis, met eenen rooden gloet.
De peckstock blaeckt, en stut mijn' twijfelenden voet,
Waer ick den gront betrê. het gras en bloemen quijnen,
En 't ongedierte vlught naer wouden en woestijnen," enz.

Aan het slot van het treurspel verschijnt de gerechtsengel Uriël.

Wij zijn aan het einde van ons overzicht van Vondel's treurspelen, maar zullen er nog enkele opmerkingen aan toevoegen. Allereerst deze, dat het niet van alle zoo even aangehaalde plaatsen vaststaat, dat Vondel ze juist aan Seneca heeft ontleend. Waar Vondel blijkbaar bij den Latijnschen dichter borgde, heeft hij bijna nooit eenvoudig vertaald, maar meestal in de verte gevolgd. En dat maakt het in vele gevallen uiterst moeielijk, om die navolging tastbaar aan te toonen.

Doch wij dienen hier eerst een blik op Vondel's treurspelen in

---

[1]) vs. 545, *Asm.* „Doorluchtste keizer van den jammerpoel, vol rampen,
En 't rijck der weerelt, wy verschijnen op uw stampen."

het algemeen te werpen, voor zoover dat voor ons onderwerp noodig is.

Er bestaat een belangrijk verschil tusschen Vondel's opvatting van het tragische en die, welke wij in de treurspelen van Seneca kunnen opmerken. Vondel was een innig geloovig man, Seneca niet; bij Vondel is het God, die doet lijden en verzoening eischt voor begane misslagen; bij Seneca zijn het vreemde goden, aan welke hij zelf niet gelooft, die naar willekeur straf opleggen. In Vondel's treurspelen is God, wat in de Grieksche tragedie het noodlot is; bij Seneca treedt het denkbeeld eener goddelijke macht, die alle daden der menschen bestuurt, dikwijls op den achtergrond en is het meer eene zedelijke wereldorde, die van den overtreder boete eischt, of eene verstoorde godheid, die zonder voldoenden grond straft. Zoo boet Jason voor zijne ontrouw en Phaedra voor haren schuldigen hartstocht, maar Hercules wordt rampzalig ten gevolge van Juno's toorn tegen Jupiter. Bij Vondel is „de grootheid van God en de zwakheid van den mensch en alle menschenwerk" het thema van ieder treurspel [1]; zijne dramatische figuren zijn klein en nietig in het lange verloop der wereldgeschiedenis. Bij Seneca daarentegen treedt de mensch zelf veel meer op den voorgrond; zijne personen treden dikwijls meer handelend op; aan hunne karakterteekening is meer zorg besteed, en het is den Romeinschen dichter dan ook gelukt, om voor vele zijner helden meer sympathie te verwerven dan waarop Vondel's tragische figuren zich kunnen beroemen.

Toch is Seneca's invloed op de treurspelen van den Nederlandschen dichter onmiskenbaar. In een vorig hoofdstuk werd er op gewezen, dat de *Hippolytus* en vooral de *Troades* door de kunstrechters in de eerste helft der 17de eeuw bijzonder hoog werden gesteld. In zeker opzicht wijken die beide treurspelen van de overigen af, niet alleen, omdat er geene schimmen en Furiën in optreden en alle theatertoestel wordt gemist, maar ook door het tragische lot der hoofdpersonen. In de *Troades* valt het meeste licht op de beide

[1]) Zie Te Winkel, t. a. p., blz. 201.

vrouwenfiguren, Andromache en Hecuba. Beiden zien hare vaderstad en haar geslacht te gronde gaan. Hecuba, de koningin van Troje, die haren grijzen echtgenoot en hare meest geliefde zonen heeft zien vallen, wordt van hare dochters gescheiden en moet als slavin den gehaten Ulysses volgen. Andromache tracht te vergeefs haar eenig kind uit de moordende handen van den Griek te redden en wordt, beroofd van alles, wat zij liefhad, den ellendigen Pyrrhus als buit toegewezen. Waarvoor boeten deze vrouwen? Zij zelve hebben niets misdreven en op hare echtgenooten kleefde geen enkele smet. Doch Paris, de zoon en zwager, had lichtzinnig verraad gepleegd en zij, die een geheel ander en beter lot verdienden, gaan daardoor te gronde.

In de *Hippolytus* doodt Phaedra zich, maar eerst nadat zij haren stiefzoon heeft doen omkomen. Ook hij heeft niets misdaan, integendeel, hij heeft op waardige wijze de misdadige liefdesbetuigingen zijner stiefmoeder van de hand gewezen. En beladen met den vloek van zijn vader is hij zijn verderf tegemoet gesneld. Ook hij heeft dat lot niet verdiend en wordt gestraft wegens de schuld van zijne ouders.

In de overige treurspelen van Seneca, de *Hercules furens* uitgezonderd, gaan de helden te gronde, nadat zij hebben misdreven; Hercules en Deianira, Jason, Oedipus, Agamemnon en Thyestes zijn niet vlekkeloos, zooals Hecuba, Andromache en Hippolytus.

Het mag onze aandacht niet ontgaan, dat het juist de *Troades* en de *Hippolytus* waren, die door Vondel zijn vertaald. En geen wonder. Immers Grotius had de *Troades* de koningin der treurspelen genoemd en Daniel Heinsius vond dit treurspel en de *Hippolytus* goddelijk. Is de gissing nu gewaagd, dat Vondel zich vooral naar deze beide treurspelen een denkbeeld heeft gevormd van de eischen eener tragische figuur? In vele zijner treurspelen en niet alleen in de ouderen, zien wij den held of de heldin te gronde gaan, of geheel onschuldig, of althans wegens een misdrijf van anderen. De dochter Sion in de *Hierusalem Verwoest* heeft niet misdreven; Palamedes wordt onschuldig ter dood geleid; Gysbrecht is door Velsen en Woerden op schandelijke wijze misleid en heeft reeds

geboet door eene langdurige ballingschap; Ursul in de *Maeghden* is vlekkeloos; de gebroeders sterven als zoenoffer voor de daden van hun vader; op Jozeph is natuurlijk niets aan te merken; Maria Stuart is eene heilige; Samson's straf is geheel onevenredig aan zijne schuld; Julius Paulus verdient slechts lof. Vondel wist wel, dat zulk eene opvatting streed tegen de regels van Aristoteles, want hij zegt in de opdracht van de *Maria Stuart* duidelijk genoeg: „De toneelwetten lijden by Aristoteles naulicks, dat men een personaedje, in alle deelen zoo onnozel, zoo volmaeckt, de treurrol laet spelen, maer liever zulck eene, die, tusschen deughdelijck en gebreckelijck den middelwegh houde; en met eenige schult en gebreken behangen of door een hevigen hartstogt of misverstant tot iet gruwzaems vervoert wert." En hij vermeldt uitdrukkelijk in het „Berecht" voor de *Jeptha*, dat hij thans ook in dat opzicht den regel van Aristoteles heeft gevolgd. „Jeptha, de hooftpersonaedje, uit den stamme van Manasse gesproten, en een doorluchtig veltoverste, verschijnt hier nochte heel vroom nochte onvroom, maer tusschen beide: want hij verliest door onweetenden yver, ongehoorzaemheit, en het overtreden der wet en zynen vaderlijcken plicht, den naem van eene volkomen vromicheit, en staet hierom, voor zyne verzoeninge met Godt en den aertspriester (waer na hy eindelijck heilighlijck overlijdt, en namaels onder de Heiligen als in triomfe ongevoert wort,) tusschen vroom en onvroom, eene hoedanigheit, eigentlijck in een personaedje van een volkomen treurspel vereischt."

Maar Vondel bekommerde zich dikwijls even weinig om dat voorschrift als Hooft, toen hij de *Baeto* schreef. Toch was Vondel volkomen vertrouwd met het werkje van Aristoteles en met de beste commentaren er op, die vroeger of in zijn eigen tijd waren geschreven. Doch deze studie kon zijne opvatting van de eischen eener tragische figuur, welke hij zich had gevormd, toen hij op betrekkelijk jeugdigen leeftijd met Seneca had gedweept, niet geheel veranderen.

Ons rest nog de vraag te beantwoorden, wat Vondel voor den bouw zijner treurspelen aan Seneca heeft ontleend. Toen hij in 1612 als treurspeldichter optrad, waren er althans eenige drama's bekend, die in 5 bedrijven waren afgedeeld, voorzien waren van reizangen en

die ook in andere opzichten naar classieke voorbeelden waren gevolgd. Vondel's eerste treurspelen sloten zich daarbij aan en hebben zeker krachtig meegewerkt, om de belangrijke omwenteling van het rederijkersspel tot het moderne drama in ons land tot stand te brengen. Ook op dit gebied behoort hij met Hooft en Coster tot de baanbrekers.

Alle treurspelen van Vondel zijn in 5 bedrijven verdeeld en prijken met koorzangen aan het slot der vier eerste actes en somtijds ook aan het einde van het 5de bedrijf. Meestal bestaan de bedrijven uit eenige weinige tooneelen. Het plan van het treurspel is bijna altijd eenvoudig, het aantal personen meestal gering. Onder die personen treffen wij somtijds de voedster, en altijd den bode aan. In de eerste treurspelen van Vondel vinden wij verscheidene reien, in de *Hierusalem verwoest* zelfs zes. Ook dat is navolging van Seneca, die in de *Agamemnon* en in de *Hercules Oetaeus* twee verschillende koren doet optreden, wat in geene enkele Grieksche tragedie geschiedt. In Vondel's latere stukken komt slechts één rei op. Vondel heeft, evenmin als Seneca, den nauwen samenhang van rei en handeling in het Grieksche treurspel begrepen. Bij beide dichters kunnen meestal de reien uit het treurspel worden gelicht, zonder dat daardoor het verband wordt verbroken. Ook hier hebben wij zeker aan den invloed van Seneca te denken.

Aan de eenheid van tijd heeft Vondel zich streng gehouden, zoo zeer zelfs, dat dit slecht op zijne treurspelen heeft gewerkt. Want daardoor zien wij dikwijls slechts het laatste gedeelte der fabel, waar de straf wordt toegepast voor een misdrijf, dat wij niet zagen geschieden, maar hoorden verhalen. Deze fout, waaraan Seneca zich niet dikwijls heeft schuldig gemaakt, valt vooral op in de *Jeptha*. De eenheid van plaats heeft Vondel in zijne eerste stukken volstrekt niet altijd gehuldigd; men denke slechts aan de *Palamedes* en vooral aan de *Gysbreght*. Wij zagen vroeger, dat ook Seneca de eenheid van plaats niet altijd heeft geëerbiedigd.

Als inleiding voor zijne treurspelen heeft Vondel dikwijls helsche geesten doen optreden. Dat is het geval in de *Peter en Pauwels*, de *Samson*, de *Adam in ballingschap* en de *Noah*, terwijl in het begin

der 2de acte van de *Palamedes* en van de *David in ballingschap* hetzelfde geschiedt. Wij hebben hier een duidelijk bewijs voor Vondel's navolging van Seneca, ook in zijne latere treurspelen, nadat hij bekend was geworden met de Grieksche tragedie. Want daar vinden wij dat optreden van de bewoners der onderwereld nergens. Wel verschijnen in het begin van sommige treurspelen van Euripides goden, zooals in de *Alcestis*, de *Hippolytus*, de *Troades* en de *Io*, en vangen de *Prometheus* en de *Eumenides* van Aeschylus en de *Aias* van Sophocles aan met een gesprek tusschen twee goden, maar daar ontbreekt althans het afgrijselijke. Eene dergelijke inleiding van het treurspel is te vergelijken met die van Seneca's *Hercules furens*, waar Juno de redenen van haren toorn ontvouwt, niet met die van de *Thyestes* en de *Agamemnon*, waar Megaera de schim van Tantalus tot alle kwaad aanzet en waar de geest van Thyestes zijn helsch voornemen te kennen geeft.

Evenals bij Seneca eindigt ook bij Vondel dikwijls het treurspel eigenlijk met het 4de bedrijf en wordt de laatste acte voor een groot deel gevuld met de beschrijving van den dood van held of heldin. Dikwijls volgt dan nog eene voorspelling door een hoeger wezen. In de *Hierusalem verwoest* is het Gabriël, in de *Palamedes* Neptunus, in de *Gysbreght* Rafael, in de *Maeghden* de geest van Sinte Ursul, in de *Samson* Fadaon, in de *Adam in ballingschap* en in de *Noah* Uriel en in de *Zungchin* de geest van Xaverius. Toch kan men alleen bij de *Gysbreght* spreken van een „deus ex machina," dien wij zoo dikwijls in de tragedies van Euripides aantreffen, want de ontknooping heeft reeds plaats gehad. Maar evenals in Hooft's *Geeraerdt van Velsen* de woorden van de Vecht, dienen ook in Vondel's treurspelen die voorspellingen, om aan het gemoed der toeschouwers, geschokt door het somtijds niet verdiende leed, dat zij hebben zien lijden, door het wijzen op eene betere toekomst de kalmte terug te geven. In de *Hercules Oetaeus* is het vreeselijke lijden en de jammerlijke dood van den held het onderwerp der tragedie; aan het slot verschijnt hij als halfgod, om zijne treurende moeder te troosten, en wordt door het koor aangebeden. Daar geschiedt dus hetzelfde als in Vondel's drama's, en er kan m. i.

niet aan getwijfeld worden, of de lezing van de *Hercules Oetaeus* heeft den Nederlandschen dichter er toe gebracht, om zijne treurspelen zoo dikwijls op dezelfde wijze te besluiten.

Behalve de *Troades* (1625) en de *Hippolytes* (1628) heeft Vondel de *Hercules furens* vertaald, zooals vroeger reeds werd vermeld. In de voorrede van de *Hierusalem verwoest* (1620) zegt hij, dat hij met Euripides en Seneca naar de palm wil dingen, en haalt hij een paar verzen van de *Troades* aan. In de voorrede van de *Palamedes* (1625) noemt hij Seneca's *Agamemnon;* in de opdracht van de *Joseph in Dothan* (1640) wordt de *Thyestes* met eenigszins afkeurende woorden vermeld. In de opdracht der *Elektra* (1639) spreekt hij van „walgelijcke opgeblaezenheid, waervan Griecken en Latynen, hoe alouder hoe vryer zijn," en bij de *Joseph in Egypten* (1640) stelt hij, zooals wij boven zagen, Joseph als tragische figuur boven Hippolytus. In de opdracht van *Koning Edipus* (1660) haalt hij de *Oedipus* van Seneca aan en merkt op, dat deze dichter, „of wie het is," veel aan het treurspel van Sophocles heeft ontleend. Vóór de *Iphigenia in Tauris* (1666) spreekt hij van Seneca's treurspelen als gemaakt door verscheidene dichters „in den afgangk der Roomsche taele" en op Seneca's naam gezet. Toch prijst hij iets verder Seneca onder de beste Latijnsche dichters. En in de voorrede van de *Hercules in Trachin* (1668) zegt Vondel: „Wie dit treurspel, in de weeghschaele van een bezadight oordeel, tegens den dollen Eteeschen Herkules van Seneka naeukeurigh opweeght, zal wel bevroeden hoe de Latijnsche speelen van geleertheit gepropt zijn, maer boven hunne kracht gespannen staende, met luit roepen en stampen, de Griecken poogen te verdooven, die ondertusschen hunne natuurlijcke stem bewaeren, en, gelijck afgerechte musikanten, met kennisse begaeft, op de vereischte maet de stem, naar den zin der woorden, weeten te verheffen, en te laeten daelen, en hierom, op den zangbergh, den prijs by d' allerwijste keurmeesters, behouden."

Vondel keerde zich dus steeds meer van Seneca af. Maar het ging daarmede als met zijne studie van de regels van Aristoteles, in welke hij wel dieper doordrong, maar die hij daarom toch niet altijd toepaste.

Vatten wij thans onze beschouwingen in dit hoofdstuk samen, dan mogen wij de volgende slotsom trekken. Toen Vondel als treurspeldichter optrad, ging hij Latijn leeren, vooral met het doel, om den zoo hoog geprezen Latijnschen tragicus te leeren verstaan. Hij heeft Seneca's werken zoo gelezen en herlezen, dat hem dikwijls vele situaties en allerlei fragmenten uit diens drama's voor den geest stonden, wanneer hij zelf de pen ter hand had genomen. Bovendien maakte hij in zijne eerste treurspelen een nog meer direct gebruik van menige plaats uit den Latijnschen dichter. Verder heeft Vondel zich door de studie van de twee beste tragedies van Seneca een denkbeeld gevormd van de eischen eener tragische figuur, dat hij niet gemakkelijk kon loslaten, ook niet, toen hij later het Grieksche treurspel, waarvan het Latijnsche slechts namaak is, leerde kennen. Van Seneca nam hij verder allerlei dingen over, die den bouw van een treurspel betreffen. Veel daarvan werd later op zijde geschoven, veel daarentegen behouden, want het is een waar woord van zijn biograaf, dat in den uitwendigen bouw van Vondel's treurspelen geen vooruitgang valt op te merken [1]). Vondel bewonderde het Grieksche treurspel [2]), maar het was hem onmogelijk, om voor goed met geliefde theoriën van zijne jeugd te breken.

---

[1]) Vgl. A. Baumgartner S. J., *Joost van den Vondel, sein Leben und seine Werke. Ein Bild aus der Niederländischen Literaturgeschichte. Freiburg im Breisgau. Herder'sche Verlagshandlung.* 1882, blz. 248.

[2]) Het zou zeker eene dankbare taak zijn, om na te gaan, wat Vondel aan Sophocles en Euripides heeft ontleend.

HOOFDSTUK X.

Verdere navolging van Seneca en Hooft. (1640–1672.)

Na deze beschouwing van Vondel's treurspelen keeren wij tot het jaar 1640 en tot de goden van minderen rang terug. En, evenals vroeger, is weder eene eenigszins willekeurige indeeling noodig. Wij zullen toch in dit hoofdstuk ons onderzoek voortzetten tot den tijd, dat én het treurspel met kunst- en vliegwerken én het Fransch-classieke treurspel in ons land burgerrecht hadden verkregen. In 1672 was dat het geval, want jaren vroeger hadden beide genre's hier hun intocht gehouden. Eenige jaren lang hebben zij om den voorrang gestreden met de drama's, in welke Seneca of Hooft werd nagevolgd, maar die strijd had in 1672, toen de Amsterdamsche schouwburg gesloten werd, om eenige jaren gesloten te blijven, zijn beslag gekregen. En later was de heerschappij van het Fransche treurspel algemeen gehuldigd en zien wij slechts hier en daar enkele sporen van de vroeger in zwang zijnde manier en een enkelen reactionnairen dichter, die althans in sommige opzichten de beroemde voorgangers der 17de eeuw navolgt.

Reeds in het tijdperk, dat wij thans gaan behandelen, is de invloed van Seneca veel minder groot dan vroeger. Men was meer cosmopolitisch geworden, had kennis kunnen nemen van veel, wat buitenslands de aandacht trok, en vond waarschijnlijk de manier van Hooft verouderd. Het Engelsche drama werd hier te lande eenigszins bekend; het Spaansche kreeg grooten invloed en het Fransche treurspel drong over onze grenzen. En zoo worden er

steeds minder Nederlandsche drama's gevonden, in welke men den invloed van Hooft of Seneca kan bespeuren. Van Vondel wordt hier niet gesproken, omdat zijne beteekenis voor de verdere geschiedenis onzer tooneelliteratuur van weinig gewicht is geweest.

Eén der kenmerken van navolging van Seneca of Hooft in de periode, die thans aanbreekt, is zeker wel het optreden van meer dan één rei in een treurspel. Eenige jaren later wijst zelfs het gebruik maken van één koor op navolging der beide bovengenoemde dichters of van Vondel, want het Spaansche en Fransche treurspel heeft meestal den reizang niet. In het Nederlandsche drama is de rei dan ook langzamerhand geheel verdwenen.

Wij bespreken thans, evenals vroeger, min of meer uitvoerig verschillende treurspelen, die voor ons onderwerp van belang zijn.

De bekende Daniel Mostart, de vriend van Vondel en Hooft en secretaris van Amsterdam, gaf in 1640 een treurspel uit, dat zich door zijn bouw geheel bij de classieke tragedie aansluit. De indeeling der *Mariamne* [1]) is zeer eenvoudig; het koor treedt op aan het einde der vier eerste bedrijven en eene voedster en twee boden vervullen belangrijke rollen. Bovendien is de handeling aan het slot van het 4de bedrijf geheel afgeloopen.

Van geheel anderen aard is I. I. Schippers *Verovering van Rhodes, Met d'Onnozele Bloed-schande* [2]), een stuk, dat naar eene novelle is bewerkt en op romantischen bodem staat. Toch treden er twee verschillende koren in op, maar niet aan het einde van de bedrijven. En Soliman, één der hoofdpersonen, ziet in zijn droom een geest verschijnen. In de *Onvergelijkelijke Ariane, of Verloste Kuysheyt uyt Romen* [3]) van denzelfden dichter verschijnt aan het slot Diana, om „uyt den hemel" aan de heldin een raad te geven.

[1]) De titel is: *D: M: Mariamne. Treurspel.* (Vignet) *t'Amsterdam, Gedrukt by Nicolaes van Ravesteyn, voor Jacob Heerman, Boekverkooper,* enz., Ao., 1640.

[2]) *Vertoond op d'Amsterdamsche Schouw-Burg* 1640 (gravure) *t'Amsterdam Gedruckt, by Paulus Matthijsz. woonende inde stoof-steegh. Voor Iacobsz. Schipper, op de Prince Gracht.* 1640.

[3]) *Vertoond op d'Amsteldamsche Schouburg in 't Iaer* 1655. *t'Amsterdam, By I. I. Schipper.* 1646 (sic).

De 1ste druk is van 1644.

Een overigens onbekend dichter, W. van Velde, verheerlijkte in een „Hofspel (dat andere, onduitsch spreeckende, een Tragoedie noemen)", in het jaar 1640 de overwinning op het Slaak, die 9 jaren vroeger was bevochten. Als hoofdpersoon voerde hij „een Hoffelicke Brabandsche vrouvve", Reinherte, ten tooneele, gaf haar Vermander tot man en liet ook Isabella met haren raad Waremond, „schoon die daer niet gevveest en is", optreden. De *Reinherte* [1]) is geschoeid op de leest der treurspelen van Seneca. Dat blijkt niet alleen uit de verzekering: „De verhandeling van dit werck begint ontrent twee uiren voor dag, ende eindigt 's anderen daegs morgens oock voor 't opkomen vanden dag," maar vooral uit de geheele behandeling.

1ste Bedrijf. „Quaden Engel" verhaalt, hoe hij op bevel van God door de engelen uit den hemel is geworpen en steeds er op uit is, om overal onheil en rampen te brengen. Thans tracht hij „'t Zeevental eens van malkand'ren (te) spouwen." Santa Cruz (S. Croix), de Spaansche veldheer, recapituleert in eene lange alleenspraak allerlei feiten uit den oorlog en doet door zijn gebluf de schim van Spinola verrijzen, die hem duchtig de les leest. Een rei van Spaansche soldaten klaagt over de hebzucht van vorsten, die nooit tevreden zijn met hun eigen gebied.

2de Bedrijf. Reinherte maakt zich ongerust over het lot van haren man Vermander, die op de vloot is (160 verzen). Isabella treedt op met Waremond; zij repeteeren vaderlandsche geschiedenis, gedeeltelijk in stichomythie. De rei van Rozendaalsche „Huislieden" bezingt het geluk van den vrede en de jammeren van den oorlog.

3de Bedrijf. Santa Cruz beraamt met Balanson het plan voor den aanval. Reinherte geeft weder hare vrees te kennen. Dan verhaalt een „Spy" aan Santa Cruz, dat de vloot in beweging is en de Staatschen onder Morgan Tolen hebben bereikt, en een „Rey van Bredanaers" geeft de vrees te kennen, dat de Spanjaard de overwinning zal behalen.

---

[1]) De titel is: *W. van Veldes Reinherte treurende Hofspel. Senec. in Herc. Oetaeo. — Miserias properant suas Audire miseri.*

(Vignet) *In 's Graven-hage: Uyt de Druckerije van Dirck Maire.* M.DC.XL.

4de Bedrijf. Hidalgo treedt op en zwetst over zijne heldendaden. Reinherte werpt zich aan zijne voeten en smeekt hem, om haar mee te deelen, wat hij van het lot van Vermander weet. Maar Hidalgo beeldt zich in, dat hij Neptunus is, en de ongelukkige vrouw vlucht voor hem als voor een krankzinnige. Die schimmen, die hem aanraden om te vluchten, geven hem zijne bezinning terug. Isabella en Waremond zetten hunne repetitie voort; zij zijn nog in de middeleeuwen. Aan Reinherte verschijnt de schim van haren echtgenoot, die in den slag is gesneuveld; zij wil de wereld mijden en in eenzaamheid gaan leven. De rei van „Bredanaers" bezingt de nederlaag.

5de Bedrijf. De bode geeft aan Santa Cruz en Balanson eene uitvoerige beschrijving (138 verzen) van den strijd, die ongelukkig voor de Spanjaarden is afgeloopen, en de rei van „Bredanaers" verheugt zich over de aanstaande komst van Frederik Hendrik.

Scabaelje, dien wij vroeger reeds ontmoetten, brengt in zijn *Spel des Oproers Tot Ephesien* [1]) verscheidene allegorieën ten tooneele. „Party," „oft anders Sathan nijdich" is trotsch op zijne macht en doet de booze geesten „Oproer" en „Vervolch" verschijnen, waardoor wij aan de *Geeraerdt van Velsen* worden herinnerd.

P. A. Codde's *Herdoopers Anslagh op Amsterdam* [2]) is voor ons onderwerp van veel meer beteekenis. Deze dokter en tooneeldichter [3]) voert twee verschillende reien ten tooneele, die niet alleen aan het einde der actes een koorzang ten beste geven, maar ook nu en dan aan de handeling deelnemen. Er is in het stuk weinig actie en de bode heeft eene belangrijke rol te vervullen. Het treurspel wordt ingeleid door „Boose-Geest," die eene alleenspraak houdt van 4 bladzijden:

Daer 't altoos duyster is, daer de verdoemde zielen
Hun eeuwig woonplaets is, daer helsche Geesten krielen,

---

[1]) *door Dirick Scabaelie.* (Vignet) *Ghedruckt tot Haerlem, By my Jacob Pauwelsz. Houwaert, voor Daniel de Keyser, Boeckvercoper,* enz., *anno* 1641.

[2]) *Den X. May,* 1535. *Treur-spel. Plebs furibunda ruit.* (Vignet) *t'Amsterdam, Voor Dirck Cornelisz. Hout-haeck, Boeckverkooper,* enz., *Anno* 1641.

[3]) Vgl. over hem Mr. Ch. M. Dozy in *Oud-Holland,* 1884, blz. 40, vlgg.

Uyt 't eyndelooze hol, en heete zwavel poel,
Uyt 't afgrond van elend, en opper Duyvels stoel,
Vervult van tandgekners, van knagen en van weenen,
Ben ick, vervloeckte Geest, op 't aertrijck hier verscheenen
Als boode van den hel, en Lucifers gezant;
Om door oploopend twist 't eendrachtigh Nederland
Door mijn trompets geklanck in rep en roer te stellen,
En 't oud Geloof, en al de Wetten neêr te vellen," enz.

Daarna treedt Jan van Geel op met het verhaal, dat hem een geest is verschenen, die hem aanspoorde, om thans een aanslag op de stad te ondernemen.

In J. Z. Barons *Rododaphnee' ofte: Persiaensche Heldinne* [1]) zijn drie verschillende koren. In de de 3de acte verschijnt „Hecate, geperst zijnde . . . , met een Gevolch van Geesten, Kollen, en VVeermaecksters, en ander gespoock", en later een geest.

De *Thyestes* van Seneca is van invloed geweest op de *Aran en Titus* (1641) van Jan Vos. De dichter kende geene enkele vreemde taal, maar is dan door één zijner vrienden geholpen. Waarschijnlijk heeft Barlaeus, de beschermer van den jongen glazenmaker en de ontdekker van zijn talent, hem de behulpzame hand geboden en een gedeelte van de *Thyestes* voor hem vertaald [2]).

De *Aran en Titus* eindigt op dezelfde afschuwelijke wijze als het drama van Seneca; de woorden van Aran (2de bedr., 1ste toon.) herinneren aan die van Megaera (*Thyestes*, vs. 26, sqq.) en het koor geeft eene beschrijving van het braden der beide zoons (4de bedr.), welke overeenkomt met die in het Latijnsche treurspel (vs. 755, sqq.). Doch wij moeten vooral de opmerkzaamheid vestigen op het slot van het stuk, omdat daar blijkbaar naar het Latijn is vertaald.

Titus heeft de zoons van Thamera gedood, van hunne lichamen

---

[1]) *Treur-spel. Op sijn Spreuck:* (eenige Hebreeuwsche woorden). *In 't Duyts: Aensiet het Ent.* (Vignet) *Gedruckt tot Leyden, voor den Autheur: By Joris Abrahamsz. van der Marse. Anno* 1641.

[2]) In de 18de eeuw heeft men Van Baerle voor den dichter van het treurspel gehouden. Vgl. mijn *Jan Vos. Groningen*, 1879, blz. 42, Noot.

spijs doen bereiden en deze aan de moeder voorgezet. Op de vraag, waar de zoons zijn, antwoordt hij [1]):

„Die overdeugdelijk, en hooggebooren broeders,
Die zullen daadlijk zijn in d'ommering haars moeders;
Mevrouw, geen handt zalz'u onthouden, zijt getroost,
Gy zult uw' lust verzaân, in 't byzijn van uw' kroost."

Dan geeft hij haar een beker, gevuld met het bloed der beide slachtoffers:

„Ontsachelijcke Bruidt, ontfang, naar Bacchus wet,
Deez' overgoude kop, ter kim vol wijn geschonken,
Daar Titus gemaalin wel eer heeft uit gedronken.
Thamera. 'k Ontfang de waarde gift, op d'uitvaart van uw' zoon.
Men pleng den wijn eerst toe de Vaaderlijke goôn,
En drink dan voort. wat's dit? mijn handt begint te zinken;
De kop bedriegt mijn mondt in 't midden van het drinken:
De wijn springt zelf te rug, en zijpelt langs mijn kin.
De tafel springt van d'aardt.
. . . . . .
Het toortslicht wordt gebluscht. hoor! hoor! de hemel dondert.
. . . . . .

---

[1]) Vgl. *Thyest.*, vs. 976:

Atr. „Hic esse natos crede in amplexu patris.
hic sunt eruntque; nulla pars prolis tuae
tibi subtrahetur. . . . . .
. . . . . .
980 satiaberis, ne metue . . . . . .
. . . . . .
. . . . . poculum infuso cape
gentile Baccho. *Thy.* Capio fraternae dapis
donum. paternis vina libentur deis,
985 tunc hauriantur. sed quid hoc? nolunt manus
parere, crescit pondus et dextram gravat;
admotus ipsis Bacchus a labris fugit
circaque rictus ore decepto fluit
et ipsa trepido mensa subsiluit solo.
990 vix lucet ignis; ipse quin aether gravis
inter diem noctemque desertus stupet.
. . . . . .

Ik voel iet leevendigs in deeze boezem spartelen.
Ik wallig van 't banket. ik ben in doods gevaar;
Men roep mijn zoonen hier. wel hoe! wien hoor ik daar?
Mijn bange boezem steent; maar niet van 't eigen steenen.
Waar of mijn zoonen zijn? o ramp! ik hoorze weenen.
Komt hier, komt hier mijn zoons. van waar hoor' ik ze weêr."

Op de vraag, waar het overschot harer vermoorde zoons is, antwoordt Titus [1]):

„Al wat 'er over is, dat zal ik u vertoonen:
En wat 'er geen meer is, dat hebt gy nu al weg:
Hier is het overschot."

En Thamera slaakt de klacht [2]):

„Zy bijten in mijn hart, en scheuren mijne darmen,
En krabben aan mijn borst, om door een enge baan,
Als eer uit 's moeders schoot, in 's werelds schoot te gaan.
Kom Titus, laat uw' zwaardt een open venster maaken
In mijn vervloekte buik, ik zal de leeden braaken
Van mijn vermoorde zoons. . . . . .
. . . . . .
Verschoon de geesten die in 's moeders lichaam spooken,
Hoe zal ik mijne zoons 't behoorlijk lijkvuur stooken?

Quis hic tumultus viscera exagitat mea?
quid tremuit intus? sentio impatiens onus
meumque gemitu non meo pectus gemit.
adeste, nati, genitor infelix vocat,
adeste, visis fugiet hic vobis dolor —
unde oblocuntur?"

[1]) vs. 1030 *Atr.* „Quidquid e natis tuis superest habes, quodcumque non superest habes."

[2]) vs. 1041: „volvuntur intus viscera et clusum nefas
sine exitu luctatur et quaerit fugam.
da, frater, ensem (sanguinis multum mei
habet ille): ferro liberis detur via.
negatur ensis? pectora inliso sonent
contusa planctu — sustine, infelix, manum,
parcamus umbris. . . . . .
. . . . . .

Ik ben gantsch raadeloos, ten zy de blixem zelf,
Ten slinger uitgegooit, komt daalen van 't gewelf,
En zengt mijn wreede borst met al haar ingewanden:
Want zoo ik mijne zoons tot assche wil verbranden,
Zoo moet ik zelver ook verberrenen tot asch."

De overeenkomst is zoo treffend, dat men moet aannemen, dat Vos althans een gedeelte van de *Thyestes* in vertaling voor zich had liggen, toen hij zijn treurspel schreef. Dat hij zich gaarne in sommige opzichten bij Hooft en Vondel wilde aansluiten, blijkt hieruit, dat hij niet minder dan 5 verschillende reien deed optreden.

Slechts ter loops zij hier melding gemaakt van *I. V. Wevelinchovens Elpenor en Rodope* [1]), waarin een toovenaar allerlei kunsten vertoont, en van *De Moord der Onnoozelen* [2]), welk treurspel aan Daniel Heinsius wordt toegeschreven. Dit stuk is eene navolging van de *Herodes infanticida* van dezen geleerden dichter, maar geene vertaling. Wij vinden er verscheidene dingen in, welke op navolging van Seneca wijzen. Zoo verhaalt Jozef en later een burger een droom, verschijnt een helsche geest aan Herodes in den slaap en doet de bode een lang verhaal van den kindermoord. De koningin doodt zich op het tooneel en de profeet David houdt, in den hemel zittende, den epiloog. Drie reien treden in het treurspel op.

Steven Theunisz van der Lusts Kinder-moort van Herodes [3]) is niet

---

me pete, trisulco flammeam telo facem
per pectus hoc transmitte — si natos pater
humare et igni tradere extremo volo,
ego sum cremandus."

[1]) *Bly-eyndigh-Spel. De liefde wint het al.* (Vignet) *Tot Gorinchem. Voor Ian Willemsz. Boeck-verkooper*, enz., *Anno* 1643.

[2]) *Th: Ag: Trevrspel. De Moord der Onnoozelen.* (Vignet) *t'Amsterdam, Gedruckt by Nicolaes van Ravesteyn. Voor Dirck Cornelisz. Hout-Haeck, Boeckverkooper*, enz., 1643.

[3]) *Begaen aen de Bethlehemsche Suyghelingen; Speels-wijs vertoont op Allerkinderen-dagh, ende naervolgende dagen, by de Reden-Camer van Liefd' Boven Al, Binnen Haerlem. Den tweeden Druck, van nieuws oversien, vermeerdert en van veel Druck fouten gebetert.* (Vignet) *Te Haerlem, by Michiel Segerman, Konst- ende Boeck-verkooper*, enz., 1645.

Het is mij niet bekend, wanneer dit stuk, dat verscheidene uitgaven beleefde, voor het eerst werd uitgegeven.

in bedrijven verdeeld, maar wordt opgeluisterd door een „Rey van gheloovighe Harders." Staatzucht verschijnt „als een Furie met een brandende Toorts in de handt":

„Ick onder-aerdts ghedrocht, de moeder van den haat," enz.

Later komt „De toorn Gods uyt, met de wraecke in de handt voor Herodes," die hevig verschrikt en uitroept:

„Wat Unjers spoock is dit, wat waert hier voor mijn oogen?"

Jaren later gaf dezelfde dichter de *Ongheblanckette Maria Stuart* [1]) uit, een druk stuk, vol gevechten en vertooningen. Het treurspel is tegen Vondel's *Maria Stuart* gericht, zooals, behalve uit den inhoud, duidelijk blijkt uit het naspel tusschen een „Speelder en Boer". Ook dit drama is niet in bedrijven ingedeeld, maar heeft verscheidene reien en de „Helsche Wraeck" treedt er in op.

De Dortsche conrector en veelschrijver Lambert van den Bos doet in de 2de acte van zijn treurspel *Carel de Negende, anders Parysche Bruyloft* [2]) Proserpina, „Wraeck-gierigheyt" en „Bedroch" verschijnen en vult met hun gesprek een geheel tooneel. Het koor treedt op aan het slot der vier eerste bedrijven; aan het einde van het treurspel vervolgt de geest van Coligny den hertog van Guise en geeft eene voorspelling ten beste. Op dezelfde wijze verschijnt in een later drama van zijne hand, de *Wilhem of gequetste vryheyt* [3]), de schim van Willem den Zwijger aan Louise de Coligny in den droom, om de toekomst te voorspellen. Dit treurspel van Sylvius telt drie reien. Zijne overige drama's staan buiten den invloed van Seneca.

De verder onbekende dichter H. I. Soet volgde in zijn *Batavische Eneas* [4]) Vondel na. Zijn treurspel wordt opgeluisterd door 6 ver-

[1]) *Coninginne van Schotlandt, en Ghewaende Coninghin van Enghelandt; Gedoemt ende gestraft. Vertoont by Liefd' boven al, binnen Haerlem.* 1652. (Vignet) *Tot Haerlem, Ghedruckt by Isaac van Wesbusch, Boeck-drucker*, enz., *Anno* 1652.

[2]) *Door L. V. B.* (gravure) *Ghedruckt Anno* M.DC.XLV.

[3]) *Treur-spel. Door L. v. B. Columen patriae, Mora Fatorum Laniata Jacet.*
(Vignet) *Te Dordrecht, Ter Druckerye van Gillis Neering*, enz., *Anno* 1662.

[4]) *Of Getrouheyts Voorbeelt, Neveus de verwoestinge van West-Zanen ende*

schillende reien en „Raphael den Engel" troost en voorspelt vier bladzijden achtereen.

Eén der vreemdste treurspelen, die in dezen tijd op de planken werden gebracht, is zeker *De veinzende Torquatus* [1]) van Brandt. Het stuk bestaat uit allerlei bestanddeelen [2]); onder anderen werd Seneca er voor geplunderd [3]). Byrrhene, de bijzit van den tiran Noron, vreest door hem verlaten te zullen worden en houdt met hare zuster een gesprek (4de bedr., 7de toon), dat in de verte gevolgd is naar dat tusschen Medea en hare voedster (*Medea*, vs. 116, sqq.), terwijl ook van de ontboezeming, waarmede het Latijnsche treurspel begint, gebruik is gemaakt [4]). Later (9de toon.) volgt een toover-

---

Crommenije, geschiet Anno 1574. *Treur-spel.* (gravure) *t'Alckmaer. Ghedruct, by Symon Cornelisz. Breken-Geest, Boeck-vercooper*, enz., 1645.

[1]) *Treurspel. La folie dissimulée est en quelque façon une grande sagesse. t'Amsteldam. Gedrukt by Iacob Lescaille. Voor Abraham de Wees, Boekverkooper*, enz., *in 't jaer* 1645.

[2]) Vgl. Mr. J. de Witte van Citters in *De Nederlandsche Spectator*, 1873, blz. 143; 1874, blz. 222, en mijn opstel in *De Tijdspiegel*, 1887, IV, blz. 274, 275.

[3]) Zie over de navolging van de *Herc. Oetaeus De Tijdspiegel*, t. a. p.

[4]) Wij vinden zelfs hier en daar vertaling. Zoo zegt Byrrhene (aangehaald naar de uitgave van 1733):

„Op Razernyen, komt, beknelt u zwarte toortzen
In bloed'ge vuisten zoo afgryslyk, als toen gy
My eerst by Noron bracht."

Medea, vs. 15: „atram cruentis manibus amplexae facem,
adeste, thalamis horridae quondam meis
quales stetistis."

Byrrhene: „Voorheen was't kinderwerk, dat deedt ik noch als maagt.
Naa 't kinderbaaren, en genoopt van gramschap daagt
Myn spyt veel grooter quaadt van ondren op."

Medea, vs. 49: „haec virgo feci; gravior exurgat dolor:
maiora iam me scelera post partus decent.
accingere ira teque in exitium para
furore toto."

Byrrhene: „Zou ik de koninglyke en vuurge bruilofttoortze
Zien flonkren wraakeloos in myn bedrukt gezicht?"

Medea, vs. 398: „regias egone ut faces
inulta patiar?"

tooneel, dat overeenkomst heeft met dat uit de *Medea*. Er verschijnen eenige schimmen van vermoorde bloedverwanten, van welke dè eene, evenals in Hooft's *Geeraerdt van Velsen*, telkens roept:

„Wee Noron, Noron, wraak."

De tiran verkeert in hevige angst [1]):

„wat plaats zal ik voortvluchtig zoeken?
. . . . . .
ô hemel! met wat aardt
Of stortend puin zal ik my overstelpen?
. . . . . .
Wat woeste Bosphorus, wat stryd'bre Ryn, dien Rome
Nooit overwonnen heeft, wat Nyl, wat Tigerstroomen
Wat troeble Tagus, die uit haar bezwangert nat
Ontelbre peerlen werpt, zal 't bloedt dat u bekladt
Afspoelen! schoon de straat die d'Afrikaansche stranden
Van het beroemde Euroop afscheit, op deeze handen
Nu stort d'Atlantsche zee uit 't grondelooze diep,
Of over deze handt de heele Tethys liep,
Het broederlyke bloedt zou zy 'er niet afwassen."

Noron huwt nu Byrrhene, maar men zendt hem een vergiftigd kleed, dat hij, evenals Hercules, aantrekt. En thans begint de navolging van de *Herc. Oetaeus*. Noron lijdt vreeselijk [2]):

„O heemel! wat een spyt dat d'aardt my zuchten hoort,
Ja zelf ook weenen ziet. de traanen blyven hangen,

[1]) Vgl. hiermede *Herc. fur.*, vs. 1321:

„Quem locum profugus petam?
ubi me recondam quave tellure obruar?
quis Tanais aut quis Nilus aut quis Persica
violentus unda Tigris aut Rhenus ferox
Tagusve Hibera turbidus gaza fluens
abluere dextram poterit? arctoum licet
Maeotis in me gelida transfundat mare
et tota Tethys per meas currat manus,
haerebit altum facinus."

[2]) Vgl. vs. 1265: „unde iste fletus? unde in has lacrimae genas?
invictus olim voltus et numquam malis
lacrimas suis praebere consuetus (pudet)

Gestremt door hitte op myn ontsteeken gloende wangen.
Wat dagh of weerelt zagh ooit dat ik traanen liet
Uit d'oogen druppelen, en zaagt gy oogen niet
De gruwlen, die 'k bedreef al lachende aan? dit trotze
En streng gezicht zoo hardt gelyk Matynsche rotzen
Leert weenen, ach! zie een vergifte tabberd parst
My traanen uit. ey my het middelrif dat barst.

. . . . . .

Wie heeft dit dus gemengt, zyn 't de gezengde Mooren [1])?
Of is het uit het schuim van Cerbrus muil gebooren?
Of uit het bloedt geteelt van 't giftige gedrocht
Van Lerna? of zyt gy van Tethys voortgebrocht?
Of is 't uit d'yszee in het yzerryke Noorde
By de bevroozen' asch? . . . . . .

. . . . . .

Een vrou zal zich, ô pyn! van Norons doodt beroemen [2]).
'k Sterf eereloos; want als de nazaat my zal noemen
Zoo zal 't maar Noron zyn, die Noron dien een vrouw
Bedroog. ach! lyden dit de groote gooden? wouw
Het onverbidlyk lot dan dat ik neêr zou storten
Door 't vrouwelyk bedrogh, en dat een vrouw zou korten
De draaden, die door een vervloekt' heilooze handt

iam flere didicit. quis dies fletum Herculis,
quae terra vidit? siccus aerumnas tuli.
tibi illa virtus, quae tot elisit mala,
tibi cessit uni; prima et ante omnes mihi
fletum abstulisti: durior saxo horrido
et chalybe voltus et vaga Symplegade
rictus meos infregit et lacrimam expulit."

[1]) Vgl. vs. 1251: „quis te sub axe frigido pontus Scythes,
quae pigra Tethys genuit aut Maurum premens
Hibera Calpe litus? o dirum malum!

. . . . . .

numquid cruore es genita Lernaeae ferae
an te reliquit Stygius in terris canis?"

[2]) Vgl. vs. 1177: „o turpe fatum — femina Herculeae necis
auctor feretur! morior Alcides quibus?
invicta si me cadere feminea manu
voluere fata perque tam turpes colus

Gesponnen zyn? zoo kan my Junoos haat van kant
Geholpen hebben, die een kooningin der gooden
En menschen is, maar nu lyd ik wel duizend dooden.
En door een aardsche hoer. ey Phebus [1]), ey dryf uw
Bezweete paarden ras te rug, en zend ons nu
Een sterrelooze nacht, naadien hier is bedroogen
De Roomsche Herkules; verbie de nydige oogen
Van Juno, datze my aanschouwen afgemat,
En lachen, omdat my een vrouw, ô spyt! fy, dat
Een Nubiaansche leeuw zich in myn bloed had dronken
Gezopen, of was my bedekt vergift geschonken
Van d'een of d'andre vorst; 'k ging welgemoet naar Dis."

Als de woedende Hercules doodt Noron nu Byrrhene en zijne kinderen. Dan raast hij verder [2]):

„Neen Python, Hydra en Chimeer om 't ingewandt
Nu worstlen in myn buik. hoe stel ik hen te vreeden?

---

mea mors cucurrit, cadere potuissem, ei mihi,
Iunonis odio: feminae caderem manu,
sed caelum habentis. si nimis, superi, fuit
Scythico sub axe genita domuisset meas
1185 vires Amazon — feminae cuius manu
Iunonis hostis vincor? hinc gravior tibi,
noverca, pudor est . . . . . .
. . . . . .
mortalis odia femina excessit tua.
. . . . . .
utinam meo cruore satiasset suos
Nemaea rictus pestis aut centum anguibus
vallatus hydram tabe pavissem mea," caet.

[1]) Vgl. vs. 1131: „Converte, Titan clare, anhelantes equos,
emite noctem: pereat hic mundo dies
quo morior, atra nube inhorrescat polus;
obsta novercae . . . . . .
. . . . . .
quid parcis astris? Herculem amittis, pater."

[2]) Vgl. vs. 1359: „Errare mediis crede visceribus meis,
o mater, hydram et mille cum Lerna feras.

Komt voor den dag, 'k zal 't u met de verscheurde leden
Van duizent menschen strak vergelden. zwyg, daar zit
Een brandend Lemnos in myn boezem. help me, mit
Wat Phasis zal ik my verkoelen? al vergaarde
D'oploopende Oceaan, die grooter is dan d'aarde
In Cezars vier'ge borst, noch konze d'Etna die
Hier gloeit niet lessen, neen!"

Torquatus eindigt het treurspel met eene voorspelling.

Eveneens vinden wij navolging in *I. Michaelii Ivlivs Caesar, Ofte Kaiser-moorders* [1]). In de voorrede verklaart de schrijver: „In de verdeilinge der handelingen hebbe ik Muretum, dien ik doe byder hand hadde, naegevolght; in de rest sal den Leser seer weinige voet-stappen van Muret. kunnen bespeuren." Ik heb Muretus niet bij de hand en kan dus de waarheid dezer verzekering niet toetsen. Doch als de schrijver Muretus gevolgd heeft, heeft deze op zijne beurt weer Seneca tot voorbeeld gekozen. De personen van het treurspel van Michaelis zijn: „Spvrinna, Waersegger; C Jvlivs Caesar; C. Cassius; Calpvrnia; M. Brvtvs; D. Brvtvs; Voedster. onder de naem van Cyrille; Clitipho, Schild-knape; Rey van Romeynsche Vrovvven." En het treurspel is op de volgende wijze verdeeld:

1ste Bedr. 1ste Toon. Spurinna. 2de Toon. Caesar, daarna Rey.
2de „ „ „ M. Brutus. „ „ Brutus, Cassius, dan Rey.
3de „ „ „ Cyrille; Calpurnia vertelt een droom en wordt door de voedster gerust gesteld. Rey.

---

quae tanta nubes flamma Sicanias secat,
quae Lemnos ardens, quae plaga igniferi poli
vetans flagrantri currere in zona diem?
in ipsa me iactate, pro comites, freta
1365 mediosque in amnes — quis sat est Hister mihi?
non ipse terris maior Oceanus meos
franget vapores, omnis in nostris malis
deficiet umor, omnis arescet latex."

[1]) *Treur-spell. Stob. de Rep. Serm.* XLI. *Βασιλεία Θεσμίματον πρᾶγμα, καὶ δυσφύλακτον, ὑπὸ ἀνθρωπίνας ψυχᾶς. ταχέως γὰρ ὑπὸ τρυφᾶς καὶ ὕβριος ἀλλάσσεται.* (Vignet). *Tot Dordrecht, Gedruckt by Hendrick van Esch*, enz., *In 't Jaer* 1645.

4de Bedr. 1ste Toon. Caesar, Calpurnia, Brutus. Calpurnia waarschuwt haar man, die door Brutus wordt afgehaald, om naar den Senaat te gaan. Rey.

5de „ „ „ Brutus, Cassius, menigte. Caesar is gedood.

2de „ Calpurnia, schildknaap, die den moord bericht. Rey. Dan verschijnt Caesar's geest, (er is blijkbaar navolging van de woorden van Hercules in de *Herc. Oet.*, vs. 1963, sqq.) en Calpurnia wordt getroost. Rey.

De koren van het treurspel, dat slechts ongeveer 1100 versregels telt, zijn in afwisselende maat geschreven en handelen over dezelfde onderwerpen, die gewoonlijk bij Seneca voorkomen.

Slechts eene kleine schaduw van navolging vinden wij in de *Arfleura en Brusanges* [1]) van Van Zeeryp. Een droom wordt daar verhaald, een bode treedt op en Themis besluit het stuk. In *De dood van Brutus en Cassius* [2]) van denzelfden schrijver verschijnt de schim van Caesar aan Brutus.

Veel meer classieke kleur heeft echter *W. Heemskerks Hebreeusche Heldinne* [3]), een treurspel, dat door Brandt en Anslo werd bezongen; het telt twee verschillende reien. Daarentegen behoort *W. Robyns Ferdinandt en Oratyn: of 't Tooneel der Dwaesheyt* [4]) tot de romantische school. De geest van een gestorvene verschijnt aan iemand in den droom; in de 4de acte treedt Diana op en in de 5de één der personen, „in schijn van de Wraeck." Dit laatste is eene afwisseling van de vroeger gevolgde methode, dat de Wraak zelf ten tooneele

---

[1]) *Droef Bly-eyndend Spel. Door Pieter van Zeeryp.* (Vignet) *t'Amsteldam, Gedruckt by Nicolaes van Ravesteyn. Voor Dirck Cornelisz. Hout-haeck, Boeckverkooper*, enz., *Anno* 1646.

[2]) *Treur-Spel. Gerijmt door P. Zeeryp. Vertoont op d'Amsterdamsche Schouwburgh, In 't Jaar* MDCLIII. (Vignet) *t'Amsteldam, Gedrukt by Tymon Houthaak, Voor Dirck Cornelisz. Houthaak, Boekverkooper*, enz., 1653.

[3]) *Treur-spel. Vertoont op de Amsteldamsche Schouburg. Tot Rotterdam, Gedruckt by Joannes Naeranus, Boeckverkooper*, enz., 1647.

[4]) *Treurspel. Gespeelt op de Amsterdamsche Schouburg*, 1647. (Vignet) *t'Amsterdam, Ghedruckt by Tymen Houthaeck. Voor Dirck Cornelisz. Houthaeck, Boeckverkooper*, enz., *Anno* 1647.

kwam. Verscheidene dichters, o. a. Jan Vos in de *Aran en Titus*, wisten dit nieuwe huismiddel, om de allegorie te vermijden en zich toch bij de voorgangers aan te sluiten, toe te passen.

Tot de navolgers van Vondel behoorde Joachim Oudaan, die in 1648 voor het eerst met een treurspel optrad, nl. met de *Johanna Grey, of gemartelde onnozelheyd* [1]). Maar verwijt men Vondel wel, dat hij te weinig handeling in zijne drama's heeft aangebracht, met veel meer recht mag men er Oudaan van beschuldigen. Deze dichter eindigt de 4 eerste bedrijven zijner treurspelen steeds met een koorzang, die op dezelfde wijze als in Vondel's latere drama's in Zang, Tegenzang en Sluyt-zang is afgedeeld. In zijn stuk *Het verworpen huis van Eli, Hooge-priester, en Rechter Israëls* (1671) komen vier verschillende reien voor en treden twee boden op.

De *Medea* [2]) van Joan Six wijkt geheel van de traditie af. De dichter zegt dan ook in de voorrede: „het niet vvel bestaen konde, dat Medea een openbaere Tooveres soude gevveest sijn, ende door de lucht voor ieders oogen gevlogen hebben; ende daer nae noch aen Ægeus koninch van Athenen hertrouvvt soude sijn: is daerom al dat, en diergelijck, t' eenemael hier versmeeten; om niet te schijnen de gene, die dit lesen, ofte aenhooren, sulcke te achten, dat sy haer souden laeten vvijs maecken dat vvit svvart vvas: oock, om geen vervvarmde spijse op te disschen, sijn hier de gedachten van anderen met voordacht gemijdt; behalven eenige van Seneca, in 't begin van 't tvveede Bedrijf alleen, die niet en konden ontgaen vverden."

Six heeft al het tooveren en al de vervloekingen van Medea weggelaten en haar tot eene veel sympathieker figuur gemaakt dan de overlevering haar voorstelt. De opzet van zijn treurspel is zeer eenvoudig; de bedrijven bestaan uit een paar tooneelen, gevolgd door een reizang, en de voedster en bode worden niet gemist. Dat alles wijst

---

[1]) Opgenomen, evenals de latere treurspelen van dezen dichter, in *J. Oudaans Toneel-Poëzy Behelzende Johanna Grey, Konradyn, 't Verworpen Huis van Eli en Servetus vyfde bedryf. t'Amsterdam, By de Weduwe van B. Visscher, en Pieter Visser.* 1712.

[2]) *Trevrspel.* (Vignet) *t'Amsterdam, By Abraham de VVees, en Jacob Lescaille, Boeck-verkoopers,* enz., *in 't jaer* 1648.

op navolging van het classieke treurspel. Op welke wijze de dichter op de bovengenoemde plaats Seneca's *Medea* heeft nagevolgd, moge blijken uit het volgende brokje [1]):

Creon. Wel hoe, of uyt mijn rijck Medea noch niet spoeyt?
Die pest! dat landtbederf! wat laet sy ongemoeyt?
'k Hadt andersins met haer te leven voorgenomen,
't En waer het Iason hadt met bidden voorgekomen:
Ey, sie hoe fier sy treedt; sy koomt recht op my aen:
Mijn lijfwacht weest 'er voor, en doet haer van my staen.
Hoe lange sal ick u noch voor mijn oogen lyen
Medea? voort, van hier met al u schelmeryen.
Med. 'k Wist garen eerst waerom, wat schelmstuck of 't my doet.
Cre. Noch vraeght die goede vrouw, waerom sy vluchten moet.
Med. Hoort reden, doet ghy recht; dwingt, wilt ghy overheeren.
Cre. Of recht of niet, ghy sult hun hooren die regeeren.
Med. Nooyt Rijcken sonder recht genoten lange vreê.
Cre. Gae, klaegt het t'huys. *Me.* Ick gae; die my hier bracht, gae mee.
Cre. U vonnis is gevelt, dies sijn vergeefs dees woorden.

[1]) Vgl. *Medea*, vs. 179:

Creon. „Medea, Colchi noxium Aeetae genus,
nondum meis exportat e regnis pedem?
molitur aliquid: nota fraus, nota est manus.
cui parcet illa quemve securum sinet?
abolere propere pessimam ferro luem
equidem parabam: precibus evicit gener.
concessa vita est, liberet fines metu
abeatque tuta. fert gradum contra ferox
minaxque nostros propius affatus petit.
arcete, famuli, tactu et accessu procul,
iubete sileat. regium imperium pati
aliquando discat. vade veloci fuga
monstrumque saevum horribile iamdudum avehe.
Med. Quod crimen aut quae culpa multatur fuga?
Cr. Quae causa pellat, innocens mulier rogat.
Med. Si iudicas, cognosce. *Cr.* Si regnas, iube.
(*Cr.* Aequum atque iniquum regis imperium feras.)
Med. Iniqua numquam regna perpetuo manent.
Cr. I, querere Colchis. *Med.* Redeo: qui avexit, ferat.
Cr. Vox constituto sera decreto venit.

Med. Die vonnis velde voor hy bey de sijden hoorde,
Al doet hy recht, noch heeft hy quaelijck recht gedaen.
Cre. Maer hebt ghy d'onschuldt wel van Pelias verstaen?
Nu, segh eens op; en laet u schoone saeck eens hooren.
Med. Ick weet hoe swaer het valt te maetigen sijn tooren
Als die ontsteken is, en hoe het hem behaeght
Te doen het geen hy wil, die in sijn handen draeght
Den koninckliicken staf; dat heb ick kunnen leeren
In mijn heer vaeders hof; hoe seer sy my braveeren,
'k Was in de wiegh Princes; 'k wierdt eertijts hoogh geacht,
En blonck gelijck de son, die ons heeft voortgebracht:
Al wat de Phasis stroom bedauwt; al wat bewoonen,
Die weduwlijcke schaer, de strijdtbaer' Amazonen;
Al wat Euxinus see, daer 't varsche water bruyscht,
't Welck met een groot geweldt van Caucasus afruyscht,
Al wat die soete kust omvangt, dat al te gaeder
Leyt onder het gebiedt van mijnen heer en vaeder."

Op deze wijze is het geheele tooneel door Six vertaald.

Reyer Anslo gaf in 1649 het treurspel *De Parysche Bruiloft* [1])

Med. Qui statuit aliquid parte inaudita altera,
aequum licet statuerit, haud aequus fuit.
Cr. Auditus a te Pelia supplicium tulit?
sed fore, causae detur egregiae locus.
Med. Difficile quam sit animum ab ira flectere
iam concitatum quamque regale hoc putet
sceptris superbas quisquis admovit manus,
qua coepit ire, regia didici mea.
quamvis enim sim clade miseranda obruta,
expulsa supplex sola deserta, undique
afflicta, quondam nobili fulsi patre
avoque clarum Sole deduxi genus.
quodcumque placidis flexibus Phasis rigat
Pontusque quidquid Scythicus a tergo videt,
palustribus qua maria dulcescunt aquis,
armata peltis quidquid exterret cohors
inclusa ripis vidua Thermodontiis,
hoc omne noster genitor imperio regit."

[1]) Zie *R. Ansloos Poezy uitgegeven door Joan de Haes. Te Rotterdam By Barent Bos*, 1713.

uit, waarin een „Rei van Navarroische Maagden" aan het slot der vier eerste bedrijven optreedt. In de laatste acte vertelt de koning, dat aan Louise, Teligny's vrouw, de schim van haar vermoorden echtgenoot is verschenen, om haar te troosten en te wijzen op haar aanstaand huwelijk met Oranje, waaruit Frederik Hendrik zal worden geboren. Ook aan den koning is in zijn droom Teligny's geest verschenen. Het geheele verhaal van den koning is eene soort van kalme apotheose, nadat de handeling zelve reeds lang is afgeloopen.

Even arm aan handeling als Anslo's treurspel is de *Karel Stuart, of Rampzalige Majesteit* [1]) van Dullaart. Ook dit stuk, dat door twee koren wordt opgeluisterd, eindigt eigenlijk met het slot der 4de acte.

Meer worden wij aan Hooft's manier herinnerd door *De Nederlaagh van Hannibal* [2]) van J. Bouckart, dat tal van uitgaven heeft beleefd. In de 4de acte verschijnt de geest van Sophonisba aan „Massenisse", doet hem verwijten en eindigt aldus:

„Gy hebt, verdoemde schelm, my en myn lant verraân.
En daarom roep ik wraak met al d'onnooz'le zielen,
Die gy noch daaglyx helpt door vlam en zwaart vernielen.
Indien Jupyn u straf op aard' heeft uitgestelt,
Zoo zult gy na uw doot veel zwaarder zyn gequelt,
Als Sisyphus, Tantaal en Ixion te zamen,
Dat ook verraders zyn, die om haar boosheit quamen
In Plutos jammerpoel; alwaar gy wort verwacht.
De helsche razerny, en dochters van de nacht,
Megere, Tisiphon, en zwarte Alekto, deze
Uw wrede pynigers, en beulen zullen wezen.
Myn tyt verloopt, ik gaa. en verwacht gy uw straf."

De ballingschap van Scipio Afrikanus [3]) van denzelfden schrijver heeft lang niet zooveel opgang gemaakt. Dit stuk begint met eene alleenspraak van „Tisiphon", hier als man voorgesteld:

[1]) *Treurspel. O Condemnation injuste, Dieu ne vous laisserais pas Impunie.* (Vignet) *t'Amsterdam, By Gerrit van Goedesberg, Boekverkoper*, enz., 1652.
Het drama werd in 1649 geschreven.

[2]) *Treurspel.* (gravure) *t'Amsterdam, By Paulus Matthysz.*, enz., 1653.

[3]) *Treurspel.* (gravure) *t'Amsterdam, By Jacob Lescaille*, enz., 1658.

„Hier kom ik Tisiphon uit d'onderaartsche kolk
Door Pluto opgeprest, niet om het wufte volk
De helsche nydicheit vergiftigh in te blazen;
Een ander heeft het graauw alreê verwoet doen razen.
De zwarte en magre Nyt, die holgeoogde kol
Vol van vergift en gal, die nimmer uit haar hol
Een voet verzet, 't en zy om iemant te belagen,
Die draagt daar op haar roem", enz.

Tisiphon verschijnt dan aan Emelia, de vrouw van Africanus, als de schim van haren vader. In het 2de bedrijf is een tooneeltje tusschen Julia, de dochter van Africanus, en hare voedster. Later komt „Tisiphon in schyn van Staatzucht op 't prachtighst opgetoyt, met groote stoet van dienaars". Na eene lange alleenspraak verschijnt Tisiphon aan Africanus en zet hem tot het kwaad aan. In de 4de acte dalen Venus en Cupido uit de wolken neer en verlangen van Emelia, dat zij niet langer haren echtgenoot tot wraak zal aansporen. Aan het slot van het treurspel vertelt een wichelaar, dat de Tybergod hem is verschenen, om aan de Romeinen raad te geven.

B. V. Berghs Ajax en Ulysses [1]) zij hier slechts even genoemd, omdat er twee verschillende reien in optreden.

R. van Buren's *Hyppolytus, of Gemartelde Kuysheyt* [2]) doet zeer aan Seneca denken, maar is eene vertaling van Garnier's *Hippolyte* (1573) [3]). De Fransche dichter heeft in zijn treurspel zeer veel uit de *Hippolytus* vertaald.

Jan Bara schreef behalve het gedicht *Hemel en Hel, of Zegen en*

---

[1]) *Treurspel. Non formosus erat: sed erat facundus Ulysses.* (Vignet) *t'Amsterdam, Gedrukt by Tymon Houthaak, Voor Dirk Cornelisz. Houthaak, Boekverkoper*, enz., 1654.

De dichter was niet geheel onbekend met de *Gysbreght van Amstel*, zooals blijkt uit de woorden van Polyxena:

„De hemel heeft zich eens erbarremt op het lest
Dan over deze stat, en lang bestreden vest."

[2]) *Treurspel.* (Vignet) *t'Amsterdam, By Nicolaas van Ravesteyn*, enz., *Anno* 1655.

[3]) Herdrukt in de *Sammlung Französischer Neudrucke herausgegeben von Karl Vollmöller* en bezorgd door Wendelin Foerster. *Heilbronn. Verlag von Gebr. Henninger.* 1882, 2de deel, blz. 1—81.

Vloek in het laatste oordeel en de kluchten *Ick ken-je niet* (1664) en *Het Verslingert Moekroesje* (1668) ook een paar treurspelen. Reeds in den aanvang van zijn *Herstelde Vorst, ofte Geluckigh Ongeluck* [1]) verschijnt de geest van Rasimo's vader aan zijn zoon en spoort hem aan, om zijn dood te wreken. Natuurlijk slaat Rasimo daarna aan het razen, als Hercules in de beide Senecasche treurspelen van dien naam. Later treedt de schim van een anderen vermoorden man telkens op [2]).

Iets langer moeten wij stilstaan bij *Galteno en Alimene, of Verdoemde Ontrouw* [3]), niet het minst om de voorrede. De dichter verdedigt zich nl. daar tegen hen, die meenen, „dat het niet geoorloft en zoude zyn, geesten op een Toonneel te doen komen; dit is haar gevoelen, vermits, zeggen zy, de Franschen zulks niet en doen. Dit zijn slechte redenen, na my dunkt, om dat wy aan het Toonneel der Fransche niet en zyn verbonden; en mede om dat de Fransche Poëeten noch mogelyk geen stoffe hebben gehad om geesten in dezelve te voegen. Zoo lang wy, volgens de lessen van *Horatius*, geen Cadmus in een Slang voor het volk laten veranderen, en de schrikkelijke vertoning van Furiën, en Geesten doen, alleen tot dien eynde, op dat de toeziender zich mochte verhoeden, van de goddeloosheden, die de Hel ontsluyten, ende haar gedrochten gaande maaken, is mijns dunkens 't zelve geen rechte berisping onderwurpen. Voor my, of mijn oordeel moet missen, ik schatte dat *Pieter Cornelisz. Hooft*, die wel-spreekende en geest-ryken Dichter, als noch

---

[1]) *Tantae molis erat caput eripuisse periclis,*
Quassatamque ratem tuto committere portu.

(Vignet) *t'Amsterdam, Voor Lodowijck Spillebout, Boeck-verkooper*, enz. *In 't jaer* MDCL.

[2]) Zie over dit treurspel A. C. Loffelt, *Uren met Shakespeare. Leiden. E. J. Brill.* 1889, blz. 119—131, waar verschillende brokjes uit het stuk worden aangehaald (o. a., blz. 125, 126). De Heer Loffelt ziet in het drama een, zij het dan ook zeer los, verband met Shakespeare's *Hamlet*. Ik ben het daarin niet met hem eens en heb om die reden dan ook in mijn opstel over *De(n) invloed der Engelsche dramatische literatuur* van het stuk van Bara geene melding gemaakt.]

[3]) *Door Jan Bara.* (gravure) *t'Amsterdam, Uyt de Boek-winkel van Jan van Duisberg*, enz., 1656.

meer andere, dewelke Geesten, en Furiën in hare Spelen hebben gebruykt, my, zo het nodig is, genoegzaam zullen verschoonen, ende aan dat groote Beest, Laak-al, den mond snoeren. en alle zijn na-hinkende keffertjes."

Hier dus reeds een protest tegen het Fransch-classieke drama en een pleidooi voor de treurspelen van Hooft. En Bara sloot zich in dit drama in sommige opzichten dan ook heel nauw aan bij de tragedies van den drost. Zoo treedt de tooveres Lokirne op met de bezweering:

„Krachtgeefster aan 't fenyn, die rolt langs d'ommeloop
Van 't went'lend Starren-rond, mijn toevlucht, hulp en hoop,
Om 't mensch-verdervend vuur in ieders hart te stichten.
O wel-gegroeide vlam, verzelt van duyzend lichten,
Die elk om 't heerelijkst aan 't blaau gewelfzel staan,
En steets een vaste ren viermaal zes uuren gaan.
Verleen uw' bystant aan Lokirne, die, met krollen,
De Wereldt splijt in twist, omheynigt van haar kollen.
Nu aarde, scheur van vreugd, en stuur ten Achron op
De vuylste van Cocyt, de schrikb're Slange-kop,
De overdaad'ge Nijt, de sterke Gruwel-broedster,
Der Geesten eeuw'ge dwang, der Razernyen voedster," enz.

Ten laatste verschijnt eene „Helsche Furi." Bedrog, Twist en Vloek treden een paar keeren op, Alecto en Megeer verschijnen en de schim van Arsire vertoont zich twee malen, om een gesprek te houden met andere personen.

De drama's van Bara zijn overigens geheel romantisch en de comische personen vervullen er eene niet onbelangrijke rol in. Het schijnt mij echter niet onmogelijk, dat Bara zijne stukken aan het Engelsch heeft ontleend.

In *Den trotsen Leo, en Philippus de goede, Koningen van Siciljen* [1]) van J. Serwouters houdt een geest eene lange alleenspraak. Samuel van Hoogstraten legt in *De Roomsche Paulina, Ofte Bedrooge Kuisheit* [2]) den reizang in den mond van drie verschillende koren en

[1]) *t'Amsterdam, By Jacob Lescaille*, enz., 1658.

[2]) *Treur-spel. Door S. v. H.* (Vignet) *Tot Schoonhoven, Gedrukt by Leendert an Hek*, 1660.

laat in *Dieryk en Dorothé, Of de Verlossing van Dordrecht* [1]) twee reien optreden. Dit laatste drama eindigt met de verschijning van een „Schuts-Engel", die de toekomst voorspelt.

De schilder B. Vollenhove laat aan het slot der 4 eerste bedrijven van zijn *Broedermoort te Tranziane* [2]) een rei van „Tranziaansche Iofferen" optreden. In de 3de acte vertellen Alekto en Circe — 8 bladzijden achtereen — van hare daden en in het volgende bedrijf brengen „Bramin, Aartspriester van den Kryghsgodt" en een rei van priesters een offer, terwijl er een onweer losbarst.

Bij uitzondering zij hier een treurspel vermeld van een Zuid-Nederlander. Gaarne had ik de geheele tooneelletterkunde onzer Zuidelijke broeders in mijn onderzoek betrokken, doch de overtuiging, dat zij in de 17de eeuw weinig gedeeld hebben in onze letterkundige beweging, hield daarvan terug. Tot de Zuid-Nederlandsche drama's, die voor mijn onderzoek van belang zijn, behoort *De Historie vanden suyveren Patriarch Ioseph* [3]) door Fr. G. Zeebots. Daarin somt één der personen nog eens op ouderwetsche wijze al de ingrediënten op, die hij in een pot heeft gekookt, om met behulp van dat mengsel te tooveren.

Den Onder-Gang van Jonk-Heer Willem van Arkel [4]) van Joan van Paffenrode vangt aan met het verhaal van den held, hoe zijn vader hem in den droom is verschenen en wat hij heeft gezegd. Het treurspel is eigenlijk bij het slot van de 4de acte geëindigd en het 5de bedrijf wordt grootendeels door de beschrijving van Arkel's

---

[1]) *Treur-spel: Berijmt door Samuel van Hoogstraten. In 's Graven-Hage, By Henricus Hondius*, enz., *Anno* 1666.

[2]) *Treurspel. Tu potes unanimes armare in proelia fratres. t'Amsterdam, By Herman Aeltsz. Boekdrukker*, enz., *Anno* 1661.

[3]) *Nopende sijne onnoosele verdruckinghe, wonderlijcke verlossinghe, ende eerlijcke verheffinghe, alles getrocken uyt het boeck der Scheppinghe. Tot Loven, By de Weduwe van Bernardyn Maes, in 't groen Cruys.*

Het stuk is opgenomen in de *Neder-dvytsche Gedichten bestaende in eenighe Trevrspelen, ende andere, Verthoont ende uytghewerckt door Fr. Grillielmvs Zeebots Relig. Canon. Parchensis.* I, 2de druk. *Leuven.* 1662.

[4]) *Treur-spel door I. V. P. Tot Gorinchem By Paulus Vinck Boeck-verkooper.* 1662.

dood ingenomen. Eén der koorzangen heeft de macht der liefde tot onderwerp, evenals in de *Hippolytus*.

J. Claerbout, de dichter der bekende *Klucht van 't kalf* (1662), behandelde in zijn *Oresto Verdruckte Onnooselheyt* [1]), welk treurspel hij aan Jan Vos opdroeg, nog eens de Phaedra-geschiedenis, doch met andere namen. En wel schijnt de schrijver niet vertaald te hebben, maar toch komt de bouw van zijn stuk merkwaardig overeen met de *Hippolytus*. Zoo komt er b. v. in het 1ste bedrijf een jachtliedje voor. Zoo heeft de koningin Sibyna eene vertrouwde, Dalida, die, evenals de „Nutrix", voor koppelaarster speelt. In het tooneel tusschen de koningin en Oresto geeft deze haar zijn degen, om hem te dooden. Het verdere verloop is ongeveer als in Van Arp's *Hel-Vaert van Ivno*. Oresto raast; de koningin raast en wordt door den koning gedood, die op zijne beurt door zijne dienaars gevangen wordt genomen. En „Hydra, Tisiphoon, Alecto, Mageer komen uyt de Poel," terwijl de koningin in het 3de bedrijf slaapt.

Mr. Otto de Vooght maakte voor zijn stuk *De Verliefde Jager* [2]), dat overigens volstrekt niet met Seneca in verband staat, gebruik van de aansporing tot de jacht, waarmede de *Hippolytus* aanvangt [3]). Hij legde echter de woorden van den held van het drama in den mond van verschilllende personen. Een brokje der vertaling van den Nederlandschen dichter volgt hier [4]):

Philadelphos. Ga de donck're Bossen stoppen,
Dat geen Wilt hoe snel off ergh
Ons ontsnapt op d'hooghste toppen
Van den Cecropeeschen Bergh;

---

[1]) *En de Ramp-salige Sibyna. Treur-spel. Op den Regel*
Door geyle Min, Komt dolle sin.
Door J. Claerbout. (Vignet) *t'Amsterdam, By Pieter Timmers, Boeck-verkooper*, enz., *Anno* 1662.

[2]) *Blijeyndend-Spel: Gerijmt door Mr: Otto de Vooght. Mundus ex oppositis. Tot Delf, By Jacob Dircksz Plantenburgh, Boeckverkooper*, enz., *Anno* 1662.

[3]) Reeds opgemerkt door Schotel, *Tilburgsche Avondstonden*, blz. 147.

[4]) „Ite umbrosas cingite silvas
summaque montis iuga, Cecropii!
celeri planta lustrate vagi

Of op de Parneesche Klippen,
Ga, beset het over al,
Laet u oock geen Wilt ontslippen
In 't Atheensche Trijas dal.

1ste *Jager.* Salmen op de grijse bergen
Met Rijpheesche Snee bedeckt
Oock het snelle Wilt gaen tergen?
Of daer d'Elseboom sich streckt
Over 't Bos? off in de Weijen
Daermen d'eerste Bloemtjes vint
Die den asem komt bespreijen
Van een sachte Weste Wint?

Phil. Ja, en ga ghy met u beijen
In het Bos by Maraton,
Waer by koppels 't Vee gaet weijen
Tot het weer sijn Nachtstal von.
Wenster jemant na te jagen
't Snelste Bos-Wilt datter is
Die ga dan een kansje wagen
Hier by in 't Bos Phibalis,
Want daer loopt de Boereplager,

---

quae saxosae loca Parnetho
subiecta iacent, quae Thriasiis
vallibus amnis rapida currens
verberat unda, scandite colles
semper canos nive Rhipaea;
hac, hac alii qua nemus alta
texitur alno, qua prata iacent
quae rorifera mulcens aura
Zephyrus vernas evocat herbas,
ubi per graciles levis Ilisos
labitur agros piger et steriles
omne maligno radit harenas;
vos qua Marathon tramite laevo
saltus aperit, qua comitatae
gregibus parvis nocturna petunt
pabula fetae; . . . . . .
. . . . . .
. . . . . si quem tangit

Die, schoon meenigh houw off steeck
Hy kreegh van de varrejager,
Altijt 's Jagers Hant ontweeck.
Laet de J'tolckers en de Winden
Loopen vrij aen alle kant,
Maer wil de Molossen binden
Aen een stercke hayre bant:
Laet de Creetze hont vrij trecken
Met sijn kael gewreve neck,
En al hygend sich uytrecken
Met de Tongen uyt sijn beck.
2de *Jager.* Salmen de Spartaense Honden
Die soo vierigh vallen an
Houwen aen de leyts gebonden
Altoos dighjes by de Man?
Phil. Pas, my die niet eer te lossen
Voor het bassen en getjolck
Maeckt een weergalm in de Bossen," enz.

In de *Darius Ofte Vermoorde Doorlugtigheydt* [1]) van Jacob Vinck is bijna in het geheel geene handeling; het koor en het optreden van Phoebus aan het slot doen ons aan Hooft denken. J. van Vlak-

---

gloria silvae, vocat hunc † Flius:
hic versatur, metus agricolis,
vulnere multo iam notus aper.
at vos laxas canibus tacitis
mittite habenas; teneant acres
lora Molossos et pugnaces
tendant Cretes fortia trito
vincula collo.
at Spartanos (genus est audax
avidumque ferae) nodo cautus
propiore liga: veniet tempus,
cum latratu cava saxa sonent;" caet.

[1]) *Treurspel.* *Τύχη*
Μᾶλλον τοῖς ἀδίκοισι ῥέπει μισεῖ δὲ δικαίους.
Fortuyn begunstight 't quaet: maer deugd'en weldoen haet.
(Vignet) *t'Amsterdam, By Samuel Imbregts, Boeckverkooper*, enz., 1663.

veld's *Hildegard, of Doorstreede Kuisheit* [1]) telt vijf verschillende reien. De *Selim ofte gelvckigh ongelvck* [2]) van P. van Rossum werd in 1664 uitgegeven, maar was reeds eenige jaren vroeger op zee geschreven. Dat is dan ook misschien de reden, dat in het voorspel „het Toneel is de Zee, met haer Oever, op de Siracusiaansche kust, in het Eylant Cecilien; Neptuyn verschijnt in de baren, ende woedende spreeckt:

Hoe, salmen langer nogh mijn Godelijcke maghten,
Tot mijne Godtheyts schand', niet vreesen, maer verachten;
Sal dan mijn Golvend Rijck, en drijvend' heerschapij,
En zidderent gebiet niet zid'ren doen die my
Dus hoonen? salmen dan met t'geen dat my ten deelen
Van hel en Hemel viel, dus sonder vreesen speelen;
Iupijn ghy koort voor u den Hemel en oock d'aard;
Ick hiel de Zee, en dacht het aarts sal syn vervaard,
En traghten nimmermeer van in mijn rijc te comen;
Maer nu wort my by aard' en hell de Zee ontnomen:
Mits dat nu onbevreest den Mensch gestadig sweeft
In zee, ia daar soo wel, als op het aardtrijck leeft,
Niet vreesende mijn macht, maar met gescherpte kielen
Door ploegen heel myn rijck, gepropt met duysent zielen;
Dus leven zy in Zee, die aarts geschapen syn:
Mis-bruyckt ghy dus u maght, ô opper Godt Iupijn,
Ick sal mijn buld'rent rijck gheen buld'ren nu meer weyg'ren,
Maar doen de golven, ia, tot aan u Hemel steyg'ren.
Dus barst, o winden, uyt en Oorloght tegens een;
Verheft mijn davrent rijck, en drijft dat niet alleen
Soo verr ons palen zyn, doet niet alleen versincken
Die dat bevaren, maar doet oock met haar verdrincken
Heel dorpen ende steên; in 't kort maakt van de strant
De Zee, gelyc den Mensch maakt van de Zee het lant."

Jan Vos bracht in zijne *Medea* [3]) de vroegere toovertooneelen

[1]) *Treurspel. Casta placent Superis.* (Vignet) *Tot Haerlem. Gedruckt by Vincent Casteleyn, Boeck-drucker*, enz., *Anno* 1663.

[2]) *Blyeynde-Treurspeul* (gravure) *'s Hertoghen-Bossche. By Isaac van Dockum*, enz., *Anno* 1664.

[3]) *Treurspel: door Jan Vos. t'Amsterdam, By Jacob Lescaille*, enz., 1667.

weer op de planken, maar nu onder een geheel anderen vorm. Niet als vroeger worden er door een toovenaar of eene „kol" allerlei dingen in een pot gekookt en daarna door eene bezwering geesten opgeroepen, maar nu hebben er op bevel van Medea allerlei veranderingen plaats. Een lusthof wordt, als de heldin op den grond stampt, plotseling in bergen veranderd; „de boom daar 't guldevlies aan hangt, stieren, draak, krijgsluiden en Iazon koomen met rook en vlam uit de grondt opschieten"; een soldaat, die de wacht houdt, wordt in een pilaar, een tweede in een boom gemetamorphoseerd; aan den riem van Charon ontspruiten plotseling rozen; een boom verandert in een naakt kind, enz. Eén der bedrijven van het treurspel speelt in de hel; aan geesten, „spooken" en monsters is geen gebrek. En toch worden wij in weerwil van deze nieuwigheden, die de dichter ten gevolge van de verbouwing van den Schouwburg gemakkelijk kon aanbrengen, zeer sterk aan Hooft's treurspelen herinnerd. Zoo zegt b. v. Medea (4de bedr., 1ste toon.): [1])

„O groote Hekate! vorstin der helsche kolken,
Die op uw yzre troon, omheint van zwarte volken,
Uw koopre Rijksstaf zwaait, bestier uw toverkracht:
Ik zal, tot dankbaarheidt, in 't naarste van de nacht,
Recht op een driesprong een driekante steen oprechten,
En naadren dit outaar met ongevlochte vlechten,
Met merg van wolleven, en slibbrig ingewandt
Van jonge kinderen, dat ik met deeze handt
Gerukt heb uit haar borst, om u te vreên te stellen:
Dan zal ik uit een boek, bereit van maagde vellen,
Gebeeden zingen die met bloedt geschreeven zijn;
De hooren van een stier, gevult met scherp fenijn
Van een verwoede draak, voor offerkelk gebruiken;
En 't doodtshooft van een leeuw, vol brandend' ybestruiken,
Vol zwaaient wierookvat; dies stark my in mijn wrok:
'k Zal Jazons bekkeneel uithollen tot een klok,
En Kreons mergschonk in het hol voor kleppel hechten,
Kreüzaas zenuwen en darmen zaamen vlechten,
Om d'opgehange klok te kleppen met die koordt:

[1]) Aangehaald naar de uitgave van 1671 in *Alle de Gedichten*, dl. II.

Ik wacht op deeze klank de roodtgeverfde Moordt,
De rustelooze Twist, een pest voor volk en Staaten;
Het toomelooz' Geweldt, gegespt in harnasplaaten;
De looze Veinzery, en Wraak vol bloedt en gal:
Dan zal ik driemaal met dit schrikkelijk getal,
Om 't blaakent outaar gaan, vol menschen ongeltoortsen;
Ja driemaal knielen met een siddering van koortsen;
En driemaal schreeuwen, met zoo overgroot een kracht,
Dat hemel, aardt, en zee, tot schrik van 't aardts geslacht,
Weêrgalmen zullen; dies verstark my in myn lyën,
Laat uwe dochteren, de helsche Raazeryën,
Deur d'aardt heen breeken, om Medea hulp te biên:
Ik hoor de kroon alree by Jazons bruidt te zien."

Medea heeft de kroon, waarop hier gedoeld wordt, van Proserpina ten geschenke gekregen; het sieraad is gevuld met „bussekruidt, ja booskruidt," en de godin zelve heeft het, toen zij de hel bezocht, aan Medea gegeven met de woorden:

„Ik heb het, om mijn kunst op 't krachtigst uit te werken,
Geslooten in een kroon, die ik voor u opsluit:
Toen vloekt' ik driemaal met zoo hees en schor geluidt,
Dat my de hairen zelf door 't gruwzaam vloeken reezen:
De bitse helhondt, die voor onheil scheen te vreezen,
Heeft driemaal op mijn vloek, deur zijn drie keelen, naar
En yselijk geblaft: de lijvelooze schaar
Begon te sidderen, en Pluto te bezwijken.
Gy zult Kreüza, om uw gunsten te doen blijken,
De kroon toe stieren, en doen zetten op haar hooft;
Zoo wordt haar 't leeven, als het goudt haar raakt, berooft,
Want dit verburge vuur zal op haar pruik ontsteeken."

Dat alles doet ons aan de *Baeto* denken, nog des te meer, wanneer wij, nadat er een offer is gebracht, Kreüza de kroon op het hoofd zien zetten en, wanneer deze plotseling ontvlamt, haar onder hevige smarten zien sterven, evenals Rycheldin. Verder herinneren ons de voedster van Medea, het koor en de voorspelling aan het slot door Jupiter aan Seneca.

Trazil, of overrompelt Sina [1]) van Antonides werd ongeveer in dezen

[1]) Opgenomen in de *Gedichten* van Antonides.

tijd geschreven, maar zag eerst later het licht. In het drama vindt men eene menigte herinneringen aan Vondel [1]). Er treden drie reien in op.

In Lodewijk Meyer's *Ghulde Vlies* [2]) roept Medea de schim van Phryxus op en deze verschijnt een paar keeren. In 1668 gaf dezelfde dichter en hoofdman van de bent „Nil Volentibus Arduum" zijne *Verloofde Koninksbruidt* [3]) uit, met welk stuk hij reeds in 1652 was begonnen. Voor zijn treurspel heeft hij, blijkens de voorrede, gebruik gemaakt van Corneille's *Rodogune* en van Seneca's *Thyestes*. En deze beide dichters heeft hij bijzonder bestudeerd, want hij zegt: „Na de vertaalinge van twee tooneelspeelen, toelegghende een van ons eighen maaksel ter weereldt te brengen, hebben wy, nóch onkundigh in de tooneelwetten, en reeghelen der Konst zijnde, ons, zonder trouwe leidslieden, niet darren, met wasse pennen, in de lucht begheeven. Kórneille heeft my, van der aarde, om hoogh gheholpen, alwaar zijnde, hebbe ik mij verstout op myne wieken te dryven: dóch ten einde myner vlught, schroomende over hals over hoofdt needer te koomen, hebbe ik mijne toevlucht na Seneka ghenomen, die my ghevat, en zachtelijk neederghezet heeft." Het zou de moeite niet loonen, om uitvoerig te behandelen, wat Meyer in zijne voorrede beweert uit de beide genoemde dichters geleerd te hebben. Hij zegt enkele verstandige dingen en veel zonder eenige beteekenis. Zijn treurspel heeft geen bijzonderen opgang gemaakt en geene nieuwe banen doen betreden. En bovendien is het nog al vreemd, dat Meyer, die zegt de tooneelwetten te hebben bestudeerd uit de werken van Seneca en Corneille, den Latijnschen en den Franschen classicus, een bij uitstek romantisch stuk heeft geleverd in zijne *Verloofde Koninksbruidt*, waarin de invloed

---

[1]) Zoo heeft b.v. de edele wedstrijd tusschen de Christenen Ignativs en Urbaen (4de bedr.) veel van dien tusschen Julius Paulus en Nicolaes Burgerhart in de *Batavische Gebroeders*.

[2]) *Treurspel Met Konst- en Vlieghwerken, Vertoondt op de Amsterdamsche Schouwburgh* (Vignet) *t'Amsterdam, By Jacob Lescailje, Boekverkooper*, enz., *in 't jaar* 1667.

[3]) *Treurspel, Vertoondt op de Amsterdamsche Schouwburgh.* (Vignet) *t'Amsterdam, By Jacob Lescailje, Boekverkooper*, enz., *in 't jaar* 1668.

van Jan Vos' *Aran en Titus* op verschillende plaatsen merkbaar is.

Voor ons doel is het genoeg om te wijzen op het razen van Trasimond (blz. 29), op het verschijnen van Ottomar als geest en op het slot van het treurspel, waar Velleede aan haren echtgenoot, vorst Ghrimoald, een beker met het bloed van hun beider zoontje Eduward voorzet. Hier is navolging, geene woordelijke vertaling, van het laatste bedrijf van de *Thyestes*; wel vertaald, zij het dan ook vrij, is de vervloeking van Ghrimoald [1]):

„Hoort diepe zeên, die om dit Eilandt zwalpt, en spoelt;
Hoort landen, wijdt en zijdt, an allen oord, gheleeghen;
Hoor lucht, die, boven ons, ghaat ghroot van windt, en reeghen.
Hoor Hel, die, onder ons, zo diep ghedolven, daalt;
Hoor Heemel, die, om d'aarde, op snelle naven, dwaalt,
Deez' ghruwelen; en ghy, o naare nacht, betooghen
Met dubb'le mist; schoon ghy gheblindtdoekt hebt uwe ooghen,
Om niet hunn' heiligh licht t'ontwyen, door de damp
Van deeze afghrijslijkheên; ghy ziet nóchtans mijn' ramp,
Hoor meê mijn' klaghten, en beghunstigh meê mijn smeeken;
Mijn beê wil niet voor my, maar voor u allen spreeken.
. . . . . .
Ghy dan, o Heemelvooghdt, die 't oogh houdt, in 't byzonder,
Op 't sterffelijk gheslacht, en davert met den donder,
En met den bliksem speelt, ter straf, ten onderghank

---

[1]) vs. 1068: *Thyestes.* „Clausa litoribus vagis
audite maria, vos quoque audite hoc scelus,
quocumque, di, fugistis. audite inferi
audite terrae, Noxque Tartarea gravis
et atra nube, vocibus nostris vaca
(tibi sum relictus, sola tu miserum vides,
tu quoque sine astris), vota non faciam improba,
pro me nihil precabor — et quid iam potest
pro me esse? vobis vota prospicient mea.
tu, summe caeli rector, aetheriae potens
dominator aulae, nubibus totum horridis
convolve mundum, bella ventorum undique
committe et omni parte violentum intona,
manumque non qua tecta et immeritas domos

Der quaân, uw' donder brulle, en uwe bliksem wank',
Niet met een zaft ghedreun, en zwakke schitterstraalen,
Welke uwe ghramschap doet, op kleene zonden, daalen:
Maar met de donderbuy, maar met de bliksemghloedt,
Waar meê ghy neederwierpt het onbesuisdt ghebroedt
Der Reuzen, en 't ghevaert der opghehoopte berghen
Bonsde op hunn' kruinen neêr. Ghy moet uwe armen verghen
Wat zeldzaams; hier is stóf voor onghewoone straf.
Werp, werp dien brandt uw's toorns, op ons misdaadighe, af,
En plet dit heilloos wijf tot ghruis, en maak een open
In deze borst," enz.

Aan het slot van het treurspel is er bijna niemand meer in leven.

Thomas Asselijn doet zijn treurspel *De moort tot Luyk door den Graaf van Warfusé aan den Burgermeester de la Ruelle* [1]) aanvangen met eene lange rede van de Wraak. De graaf slaapt; „de Wraak van ond'ren op komende met een brandende toorts in de vuyst, en gevolg van helsche geesten.

Van ond'ren, door een korst, van solpher en van koolen,
En yselijk gevaar, van putten, donkre hoolen,
Koom ik als afgezant, voor af in dit gewest.
Ik ben de Wraak, en volg het spoor der veege pest
Die 't al verwoest, en zaay mijn zaat in allen oorden.
Wie lust in schennis schept, ik groey in loflijk moorden,
In branden, blaaken, en in and're afgrijslijkheên.
Vorst Pluto zondt my af door 't logge aartrijk heen,
Om hier, ten dienst zijns Rijks, iet heylzaams uyt te werken.

---

telo petis minore, sed qua montium
tergemina moles cecidit et qui montibus
stabant pares Gigantes, haec arma expedi
ignesque torque. vindica amissum diem,
iaculare flammas, lumen ereptum polo
fulminibus exple. causa, ne dubites diu,
utriusque mala sit; si minus, mala sit mea:
me pete, trisulco flammeam telo facem
per pectus hoc transmitte" —

[1]) (*voorgevallen in 't jaar* 1637,) *Treurspel. Vertoont op d'Amsterdamsche Schouwburg. t'Amsterdam, by Jacob Lescailje*, enz., 1671.

Nu schudden voor mijn komst, paleyzen, toornen, kerken,
En wat de rust bemindt dat neemt voor my de vlucht," enz.

Wij zijn aan het einde van onze opsomming der treurspelen van deze periode, waarin wij den invloed van Seneca en Hooft meenden op te merken. En het blijkt, dat die invloed veel kleiner is dan in een vroeger tijdperk. Inmers het aantal drama's, dat juist in dezen tijd werd geschreven, is verbazend groot in vergelijking van de weinige, die hier werden besproken. Maar de tijden waren veranderd en er werden andere eischen gesteld. Nieuwe richtingen baanden zich een weg en nieuwe theorieën deden zich gelden. Eenige jaren later is de invloed van den Latijnschen treurspeldichter slechts nog hier en daar even te bespeuren. Dat onze tooneelliteratuur daardoor hooger kwam te staan, zal zeker niemand willen beweren. Men had het Romeinsche juk afgeworpen en nam het Fransche op de schouders, om dat eene eeuw lang met het grootste geduld te torschen. En het is nog geen dweepen met Seneca, als men meent, dat zijne treurspelen in elk geval meer afwisseling bieden en minder naar een vast patroon zijn geknipt dan de werken van Corneille en Racine.

HOOFDSTUK XI.

De klucht.

Het klinkt zeker vreemd, dat de treurspelen van Seneca invloed hebben gehad op onze kluchten. En toch is dat inderdaad het geval, al moet men dan ook toegeven, dat die invloed zijdelings heeft gewerkt.

Uit de vorige hoofdstukken is gebleken, op welke wijze Seneca's drama's door vele onzer treurspeldichters zijn nagevolgd. Hooft en tal zijner volgelingen hadden de toovertooneelen van den Latijnschen dichter in hunne werken sterk op den voorgrond geplaatst en het schouwburgpubliek was met die tooneelen en met de bewoners der onderwereld zeer vertrouwd geworden. Geen wonder dus, dat onze comici zich ook van dat onderwerp meester maakten, zooal niet, om de gewrochten hunner kunstbroeders, de treurspeldichters, belachelijk te maken, dan toch, om den toeschouwer door de tegenstelling der vreeselijke tooverijen van het treurspel met hunne grappige vertooningen des te hartelijker te doen lachen. En inderdaad bezitten wij dan ook eene menigte kluchten, in welke het tooveren, of liever dwaze toovertooneeltjes, eene belangrijke rol spelen.

De oudste klucht van dien aard, die mij bekend is, is een *Esbatement Van vier personagien. Droncken Claes, felle Griet, Heyn de duyvel, Meester Steven* [1]), en werd den 3den Mei 1620 te Mechelen

[1]) Vgl. *De Schadt-kiste der Philosophen ende Poeten waer inne te vinden syn veel schoone, leerlycke blasoenen, refereynen ende liedekens Gebracht ende gesonden op de Peoen-Camere binnen Mechelen van d'omliggende steden in Brabant, Vlaen-*

opgevoerd. De korte inhoud is als volgt. Claes maakt alles op, wat voor hem des te erger is, omdat Heyn een goed oog op zijne vrouw heeft geslagen. Heyn verkleedt zich dan ook als duivel en weet Claes weg te jagen, maar de echtgenoot begeeft zich naar meester Steven. Deze zal den duivel bannen:

„hout u stil, en maeckt niet veel geschals,
Want mijn besweringh cloeck gaen ick te wercke stellen,
Dat's mijn Character-boeck, vol dinghen quaet om spellen,
En hier heb ick de handt van eenen dooden dief,
En hier dees cruyden van Medea Iasons lief,
En dit hoefyser hert 't soch van dry jonge vrouwen,
En Canidiams haer, met dees weerwolfsche clouwen,
Cerberus speecksel me, met dit swert schaepen-bloet,
En hier het pharen-saet, dat wonder dinghen doet,
Dit's noch van Cierces roe, in consten de geleerde,
Daer sy Vlisses volck in swijnen me verkeerde,
Daer dees dootbeenders by met een deel galghen-hout,
Oock dit edel gesteent, nu vrijelijck my betrout,
En seght dees retrograed my na op synen pas.
Sator arepo tenet opera rotas," enz.

Men zou zeggen, dat de aanhaling uit één der treurspelen van deze periode was. Claes volgt den raad van Steven en slaat den duivel zoo krachtig met zijn stok, dat hem het masker afvalt en hij herkend wordt.

Van eenigszins anderen aard is het toovertooneel in Jan van Arp's *Singende Klucht, van Droncke Goosen* (1639) [1]). Daar wordt de held, terwijl hij slaapt, door een waard en waardin beroofd en bovendien zwart gemaakt. Hij schrikt geweldig bij zijn ontwaken en bij het zien van zijn zwart gezicht:

„O bloedt ick ben een Gheest.
Een Geest, een Geest, dat kan niet zijn

---

deren, Hollandt ende Zeelandt: Geprononcieert ende gesonghen op hen-lieder Feeste den 3. Mey vanden Iaere 1620 *Achtervolghens den eysch der Caerten te voren by henlieder wt gesonden. Gedruckt tot Mechelen by Hendrick Iaye. Ao.* 1621, blz. LIII.

[1]) Zie blz. 176.

Want ick ben vleys en bien:
Siet daer mannen ick verdwijn,
(Hy wijckt ter zyen.)
Seght kanje mijn noch sien?
. . . . . .
Ick heb voor desen wel ghehoort
Dat Duyvels vlieghen veer:
Ick wilt beproeven rechtevoort
(Hy springt op als of hy vliegt.)
By 't Vaghevyer ick sweer
Ben ick gheen Duyvel heb ick macht;
Ick roep de Nickers hier,
Ghelijckmen in voortijden placht
Beneen uyt 't Helsche vyer.
(Hy maeckt een Circkel, ende eenighe Caracteren.)
Voor eerst moet zijn een ronde kringh
Op dat ick ben bewaert,
Voor eenich spoock of ander dingh
Waer voor 'k mocht zijn vervaert:
Vier Cruysjes elck aen eenen hoeck,
Een streep, en hier een strick;
. . . . . .
Ick sweer by gort, by bockemeel,
By carremelck en huy:
By grutten, en oock by men keel
En voort by al den bruy,
Dat yemant stijghe uyt de hel
Van *Lucifers* ghebiedt,
Op dat hy daed'lick my vertel
Wat dat mijn is gheschiet."

Dan verschijnen de waard en waardin „in Duyvels kleeren" en zingen:

Waerdt. De Duyvel mach de Duyvel halen, hu, hu, hu.
Goosen. Hy sou mijn kop an stucken malen, hu, hu, hu,
Wat raedt soo ginck mijn dan weer an, fa, la, la.
Maer wat soo binje voor een Man, fa, la, la.
Waerdt. De liefste van *Plutoos* ghesellen, hu, hu.

Goosen. Och 't is de Nicker uyt der Hellen, hu, hu.
Waerdin. En ick ben selfs de Duyvels Moer, fa, la, la," enz.

„De Waerdin hangt een klap-bos met nat Bosse-kruyt aen sijn Broeck, en steect in brant"; Goosen loopt weg en de bedriegers verheugen zich over den goeden afloop van hun diefstal en van hunne grap.

In 1642 bracht Jan Vos zijn *Oene* [1]) op het tooneel, eene omwerking van Jan Soets *Jochem Iool, ofte Jalourschen Pekelharingh* [2]) óf eene navolging van een Duitsch *lustig Pickelhäringsspiel* [3]), dat in de *Engelische Comedien und Tragedien* (1620) wordt aangetroffen. Ook hier vinden wij een toovertooneel. Oene gelooft, dat zijne vrouw hem bedriegt en raadpleegt een duivelbanner, die niemand anders is dan Ritsaart, de „pol" van zijne vrouw. En Ritsaart kan tooveren als Medea [4]):

„Ik kan de woeste en dunne winden
Trots et Noorts en Lapsche Volk in leere zakken, en in oope netten binden.
Als ick men aanzicht slechts iens met duivels drek bekladt,
Verander ik in ien Mieuw, of in ien Vliermuis, of in ien zwarte Kat.
Ik doe de menschen, as et me slechts lust, al doet het menig gruwen,
Pampier, hair, kalk, stien, kooten, knikkers, neutedoppen, naelden en spelden spuwen," enz.

Ritsaart plaatst Oene nu „in een ring van Bossekruit, en begint te toveren."

Oene. „Twie schinckels met ien klaeuw, wat pokken zel dit weezen?
Drie hoorens mit ien koot! vijf krieken mit ien kars!
't Is de nikkers kraemery, hy loopt mit Heyntje-mans Mars.
Hy preutelt binnens monds, ay hoor! hoe langer, hoe rasser.
Rits. He, Sa, vo, been marketroy, kom poesme de krasser.
Oksius, Koksius, Noksius, Poksius,

[1]) *De klucht van Oene Door Jan Vos. t'Amstelredam, Ghedruckt by Severijn Thysz..... Voor Aeltie Verwou, Boeckverkoopster,* enz. *Anno* 1642.

[2]) *Op de spreuk Daer jalousy de sinnen queld, Is 't hooft en 't heele lijff ontsteld. Tot Amstelredam, Gedruckt voor Dirck Cornelisz. Houthaeck,* enz., 1637.

[3]) Vgl. mijn *Jan Vos. Groningen,* 1879, blz. 76, 77, en Dr. R. A. Kollewijn in *De Nederlandsche Spectator,* 1882, blz. 167, 168.

[4]) De aanhalingen zijn naar de uitgave van 1662.

Homenus, Domenus, Bomenus, Romenus,
Arius, Darius, Blarius, Larius,
Voort wat'er wort bestiert door 't loopen der Planeeten.
Oene. Voorzeeker et deuze man et Latijn met pollepels egeeten.
Rits. Inquam koenat, Rekoolatt, katan, Extra, strupnalibol.

. . . . . .

Belzibuik, Lucifer, Pollepel, Schuimpaen, komt alles in perzibel.
Oene. Daer leest hy et Duivels paternoster uit Heyntjemans Bybel.
Rits. Firlementis, Swijnentis, Schoeschentis lagardefrooy.
Oene. Die tarm is eraapt uit Sinte Pieters palsrok uit de darde ploy.
Rits. Rijst onder aerds gespuis, en laet op aerd jou luimen zien.
Oene. By men zieter nae, hy et de Droes betovert met ien pruimestien.
Rits. Oliman, Solinan, Foliman, Boliman,
Alius, Falius, Malius, Salius,
Mikkeran, Likkeran, Wikkeran, Nikkeran.
Oene. Hy praet van de Nikker, zou d'aere man wel van huis weezen?"

En nu krijgt Oene den raad:

„Kom smeerje mit dit gruis, ewijt door men Sermony,
Zoo krijgje in der yl ien zwarte duivels trony:
Want zonder die gedaant is al jou doen onwis.
Oene. Ik wou wel datje zey waer van dat et emaakt is.
Rits. In 't lest van 'et veurjaar, heb ik in 't ierst van 'et najaer gaen zoeken,
Ien hiel half lood koutwaremis, ekleinst door natte droogdoeken:
Ien versche pekelharing, ien zoute stokvis,
Ien Jonge Ouwevaar, as 'er noch gien in et hok is:
Dit heb ik in de nacht mit reuzel van koorstengen,
Mit et dreunen van ien veest, en poddewol gaen mengen.
Toen nam ik tot behulp, de lever van ien pijl,
De nieren van ien zark, de longen van ien bijl,
Et sap van ien waterpot, ebruykt van Juffrou Slakpoel:
Et hoofd' van ien ronde klos, en 't merrigh uit ien kakstoel.
Dit heb ik met menkaar in ien mortier van glas,
Mit iene apesteert, ehaelt uit 'et hels moeras,
Tot pollever estamt, mit 'et niervet van ien netel:
Toen heb ik 'et ekookt, in ien pampiere ketel.
Over ien vyer van ys."

Men kan niet bepaald zeggen, dat de satire bijzonder fijn of geestig is.

In 1646 gaf de bekende tooneelspeler en -schrijver Jan Nooseman eene klucht uit, die *Beroyde Student* [1]) is getiteld. Elsje, de vrouw van den molenaar Volckert, houdt het met Leendert en heeft hare meid Pleuntje in het vertrouwen genomen. Nu Volckert van huis is, verwacht Elsje haren pol en wijst verontwaardigd den armen student Gregorius, die nederig om een nachtverblijf komt vragen, de deur. Dan komt Leendert met eene groote mand met eten en wordt vriendelijk ontvangen. Als Volckert echter nadert, wordt Leendert in huis op eene stoof onder eene ton verborgen en worden de eetwaren onder eene tobbe geplaatst. Intusschen heeft Gregorius zich onder de „stoep-banck" neergelegd en alles gezien en gehoord, wat er in huis is voorgevallen. Volckert, die eerst tegen een anderen boer erg op de heldendaden in zijne jonge jaren heeft gebluft, schrikt geweldig, als hij bij zijn huis iets ziet bewegen, maar wordt gerustgesteld en neemt den armen drommel met zich mee. Nadat deze zijne lotgevallen heeft verteld, zegt Volckert:

„Maer hoor, ick heb mijn leve dickwils hoore segge,
Dat jy luy studente wel plegt een toover-werckje te legge,
Hebje daer oock wat of? 'k wou wel een beetje sien.

Greg. Ick moet de tijdt waernemen, wijl 't geluck my haer handt komt bie'n,
En wagen een blauw oogh na de kost, die 'k flus berge hoorden:
Jae, ick kan soo wat, van de *Negromancy*, doen door mijn woorden.

Volck. 'k Sal maecken dat wy wat te eten krijgen, sie daer ty ick 'er an.

Elsje. Ick wil hier gien geknoey hebbe, al sou 't 'er noch soo dage.

. . . . . .

Greg. Nu dan, *Sinkemakrismus*, wil u partense toone.

Hy toovert.

Scheele-Stijn-aris, en Klompinus, dese strick
Is u ten dienst geschiedt, Mary-Kraberus, ick
Gebie u, dat ghy strack met frater flicke-pottis

[1]) *J. Noosemans Beroyde Student. Gespeelt op d'Amsterdamsche Schouburg den 7 Augusti*, 1646. (Vignet). *t'Amsterdam. Voor Josua Rex, Boeckbinder*, enz., *Anno* 1646.

My wat in 't oor bijt: wel, of sy nu banckerot is?
Kom dan ghy beste van de Margaretaes, die
Johan Stronten-burgens hebt onder u gebie,
Amici intimi van smeer-borstus, en bier-sack,
Van vreten-burgus, en luy-lecker-landt, kom hier strack
Met puyck van eerb're kost en wijn of bier gelaen.

Volck. Jae segh dat sy de ruymte brengen, 't sel al met een rekeningh deurgaen.

Greg. De toover-geesten (schijnt wel) willen my niet hooren:
Vae tibi komt ghy niet, ick hael u by de ooren.

Volck. Neen, maeck gien moeyte hier met hem, mijn lieve quant,
Ick heb den droes al veel liever te vriendt als te vyandt.

Greg. Hebt ghy geen mout of wan daer ick my in kan wiegen?
Mijn *Spiritus* moet stracks by al de geesten vliegen:
Proserpijn neemt de kracht van dese stricken aen."

De mand wordt hem gebracht en hij gaat er in liggen.

„'t Stoffeersel siert het spel, ick heb den uyl al binnen.
Nu luystert Medea, 'k sal met u hulp beginnen:
Parturient montes nascetur ridiculus mus, 'k legh mijn neer,
Onsichtb're geesten kom, en wiech mijn heen en weer.
Hy wieght sich selven, en singht dit volgende:
O *Molitor!* ghy syt in 't net,
Saltabimus rondarum,
De bril is jou al op geset,
Fallendo te,
Iuvabo me,
Strack hebbenwe *vinum clarum.*"

De molenaar is één en al bewondering en de vrouwen verschrikken hevig, als Gregorius een oogenblik later zegt:

„Ick heb 't verstant gevat, meysje ghy sult onder die tobbe vinde legge
Gebraen vleesch, en broot, en wijn, dat van onder gebrocht is na om hoogh
Terwijl mijn Spirutus door al de werelt vlooch."

Men begeeft zich terstond aan het maal, waarbij natuurlijk voora
Gregorius zich te goed doet, om daarna opnieuw te tooveren en der
„drommel" voor Volckert te doen verschijnen in de gedaante van
„yemant van dit dorp." Hij gaat nl. naar de ton, waaronder Leender
verborgen zit, waarschuwt dezen en spreekt dan de woorden:

„Harme gladt-muylium, of capstockus, 't geval
Van mijn besluytus, wil dat ghy u sult herscheppen
In *Leonardus* schijn; ghy moet u oock wat reppen.
Stijght onder dese ton, daer hoor ick komt hy aen,
Gaet voort, en wilt terstont voor dese tafel staen.

Leendert komt van onder de ton.

Volck. Hiel moy, ey! laet ick hem te dege toch kijcke,
Noyt heb ik mijn leve, gien drommel, soo wel sien gelijcke,
Als dese, 't Heerschip Leendert-buur, die ginse op de Hofstee woont.
Ey Nicker oompje! sie eens hoe lustich wy ons hebben aen jou kost getoont.

Greg. Sus, blomenhelten, sus, ghy moetje met de geesten so gemeen niet maken,
Ghy sout wel anders licht in groot gevaer geraken.
Vertreckt, eerst onder dese ton, en gaet dan daer ghy hoort,
Ghy hebt u dienst voldient, gaet segh ick u, gaet voort.

Leendert gaet weer onder de ton."

Natuurlijk verklapt Gregorius niet, wat hij heeft gezien, en worden Leendert en Elsje niet verhinderd in het uitvoeren hunner stichtelijke plannen.

Hetzelfde onderwerp is ook behandeld door Hans Sachs, door Cervantes in één zijner tusschenspelen [1]) en door H. van der Muyr in de *Klvcht vande Ketel-boeter* [2]).

Ik staak hier mijne aanhalingen, welke gemakkelijk vermeerderd zouden kunnen worden. Tooveren, bezweren, verschijnen als duivel vermomd, dat alles is in onze kluchten der 17de eeuw schering en inslag. In *Het eerste deel van Claas Kloet* [3]), door C. Biestkens

---

[1]) In het Duitsch vertaald als *Die Höhle von Salamanca* en opgenomen in *Spanisches Theater. Herausgegeben von Adolph Friedrich von Schack. Frankfurt a. M.*, 1845, I, blz. 361—403.

[2]) *gemaect door H. vander Muyr. Op 't Spreeck-woort:*

Wie dat d'onkuyze min„ wellustich wil hanteren,
Die moet somwylen in„ een vercken-schot logeren.

Ghespeelt by de Camer Vernieut uyt liefden, binnen Gorinchem. (Vignet) *Tot Gorinchem. Voor Jan Willemsz. Boek-vercooper*, enz., *Anno* 1644.

[3]) *Ghespeelt op de Duytsche Academie.* (Vignet) *T'Amsterdam, Voor Jan Marcusz. Boeckverkooper*, enz., 1619.

geschreven, tracht de oude Sybrech Bolbackes door bezweren den held van de klucht in hare armen te lokken, in Nooseman's *Bedrooge dronkkaart, of dronkkemans hel* (1679) wordt de patiënt voor de helsche rechters gebracht, in *De jalourse Lammert* (1680) van J. Lemmers wordt de held door den toovenaar Merlijn met zwartsel bestreken, en zelfs in het meer regelmatige blijspel van Paffenrode, *De bedroge girigheid ofte Boertige Comoedie van Hopman Ulrich* [1]) wordt de bedrogen echtgenoot door den als duivel verkleeden en andere nikkers oproependen minnaar zijner vrouw op de vlucht gedreven.

Wanneer Seneca's treurspelen in ons land weinig waren gelezen en weinig waren nagevolgd, zouden wij toch zeker in onze kluchten enkele malen een tooneeltje aantreffen, als zoo even werd beschreven. Maar men zou dan die tooneeltjes niet zoo dikwijls vinden en niet zoo getroffen worden door hunne overeenkomst met de gruwelijke scènes in de treurspelen der navolgers van Seneca en Hooft.

---

[1]) *Turpe senex miles. Tot Gorinchem, By Paulus Vink. Boekverkooper.* 1661.

HOOFDSTUK XII.

Laatste sporen van Seneca's invloed.

Toen Bara, zooals wij boven zagen, in de voorrede van zijne *Galteno en Alimene* (1656) een woord van protest deed hooren tegen het slaafsch volgen van de regels door de Fransche treurspeldichters aangenomen, vermoedde hij niet, dat die vreemde invloed binnen weinige jaren ons tooneel geheel zou beheerschen. Wij moeten daarom even bij het Fransche treurspel stil staan.

De navolging van Seneca door de tooneeldichters der 16de eeuw, Jodelle, De la Péruse, Garnier, de beide De la Taille's, was een verschijnsel van voorbijgaanden aard. Het op hen volgende geslacht had niet, zooals bij ons te lande, de voetstappen van deze navolgers der classieken gedrukt, maar had zich beijverd, om het romantische Italiaansche en Spaansche drama op Franschen bodem over te planten. Corneille trachtte in zijne eerste drama's de classieke en romantische richting te vereenigen; zijne stof bleef romantisch, maar de vorm was die der classieken. Had hij in zijn eerste stuk, *Mélite, ou les fausses Lettres* (1629) de eenheid van handeling en, met eenige moeite, ook die van plaats gehuldigd, in de *Clitandre* (1632) voegde hij de eenheid van tijd er aan toe en vooral in de *Cid* (1636) bewees hij, dat men de romantische stof van een Spaansch drama een classiek kleed kon aantrekken. Spoedig ontleende hij zijne onderwerpen echter meestal aan de classieke oudheid, maakte den vorm zijner treurspelen nog gestrenger en werd zoo de stichter der Fransch-classieke tragedie.

Het is hier niet de plaats, om de eigenaardige kenmerken van dit

kunstgenre uitvoerig te bespreken. Slechts zij opgemerkt, dat de Fransch-classieke treurspelen, wat den vorm betreft, van Seneca's werken voornamelijk hierdoor verschillen, dat er niets bovennatuurlijks noch vreeselijks wordt vertoond en dat de reien worden gemist.

Na Corneille kwam Racine en met hem een talloos heir van navolgers; het Fransche treurspel bloeide en begon over de geheele beschaafde wereld zijn invloed te doen gelden. Die invloed is bij ons niet het minst krachtig geweest. Men had reeds lang veel uit het Fransch vertaald; men deed dat nu nog meer, toen de nieuwe richting op dramatisch gebied zooveel opgang maakte. Ook de Fransche tooneelspelers, die dikwijls ons land bezochten, hebben zonder twijfel daartoe meegewerkt en aan velen de treurspelen der Fransche meesters doen kennen [1]). Waarschijnlijk was de vertaling van de *Cid* door Johan van Heemskerk, welke in 1641 werd uitgegeven, de eerste stap tot het vertalen en navolgen der nieuwe Fransche treurspelen. In 1647 vertaalde de latere raadpensionaris Johan de Witt Corneille's *Horace*. Het ligt buiten mijn bestek, om na te gaan, welke Fransche treurspelen in de 17de eeuw al niet onder anderen titel en met verzwijging van de herkomst op ons tooneel werden gebracht. Maar enkele andere vertalingen uit het laatste gedeelte dier eeuw mogen hier worden opgenoemd, om een denkbeeld te geven

---

[1]) Wij weten b.v., dat de Fransche acteurs, welke Frederik Hendrik in 1648 in dienst had, Corneille's *la Mort de Pompée* (1642) op hun repertoire hadden (vgl. *Musique et musiciens au XVIIe siècle. Correspondance et oeuvre musicales de Constantin Huygens publiées par W. J. A. Jonckbloet et J. P. N. Land. Leyde E. J. Brill.* 1882, pag. CCXXV, Noot.) Ongeveer in denzelfden tijd speelde de bekende Floridor met de zijnen in ons land de *Médée* (vgl. mijne uitgave der *Lettres du Seigneur de Zuylichem à Pierre Corneille. Paris, Groningue*, 1890, bl. 5). In 1657 speelde de eerstgenoemde troep in den Haag (zie *Correspondance*), waar o. a. ook in 1638 en 1663 Fransche tooneelspelers optraden (vgl. Mr. L. Ph. C. van den Bergh, *'s Gravenhaagsche Bijzonderheden*, I, 1857, blz. 33, 34). Wij vinden hen verder in 1649 te Utrecht (vgl. Mr. W. G. F. A. van Sorgen, *De tooneelspeelkunst in Utrecht en de Utrechtsche Schouwburg. 's Gravenhage*, 1885, blz. 75) en in 1683 te Amsterdam (vgl. C. N. Wybrands, *Het Amsterdamsche tooneel van* 1617—1772. *Utrecht*, 1873, blz. 94). Ik bepaal mij hier, tot enkele jaartallen uit de 17de eeuw.

van den invloed, dien het Fransche treurspel hier moest verkrijgen. In 1683 werd de *Cinna* van Corneille vertaald; Govert Bidloo bezorgde in 1684 eene vertaling van *la Mort de Pompée,* M. Elias in 1685 van de *Attila,* F. Rijk van de *Rodogune* (1687), de *Héraclius* (1695) en de *Polyeucte* (1696), Katharina Lescailje van de *Nicomède* (1692) en S. van der Cruyssen van de *Othon* (1695). Bijna al de werken van Racine werden vertaald; *Andromaque* (1678) door Dr. Lodewijk Meyer, *Mithridate* door J. Dullaart en T. Arendsz, beide in 1679, *la Thébaïde* (1680), *Phèdre* (1683) en *Bérénice* (1684) door F. Rijk, *Bajazet* (1682) door Arendsz, *Iphigénie* door denzelfden (1683) en door J. Dullaart (1697), *Britannicus* (1693) door J. de Canjoncle en *Alexandre* (1693) door A. Bogaert.

Ook de voorloopers en navolgers der beide groote dichters werden niet vergeten. Katharina Lescailje vertaalde in 1693 de *Ariane* van Thomas Corneille en W. den Elger in 1698 de *Pyrrhus* van denzelfden dichter. Katharina Lescailje gaf verder eene vertaling van Tristan l'Hermite's *Mariamne* (1685), de *Vencelas* (1686) van Rotrou, de *Cassandre* (1684) van P. d'Assezan, de *Gensérich* (1685) van Madame Deshoulières en de *Hercule* (1688) van De la Tuillerie, wiens *Soliman* door H. Angelkot in onze taal werd overgezet (1689). Montauban's *Zenobie, reine d'Arménie* werd door Claude de Grieck vertaald (1667) en Pradon's *Regulus* door een ongenoemden dichter (1699). J. Koenerding gaf in 1667 eene vertaling van de *Amalasonthe* van Quinault, H. de Graef van de *Agrippa* (1669), D. Buysero van de *Astrate* (1670) en A. Bogaert van de *Stratonice* (1694) van dezen tooneeldichter.

Bovendien maakte eene machtige literarische bent onvermoeid propaganda voor het Fransche treurspel. De leden van „Nil volentibus arduum" traden vol zelfvertrouwen op zoowel tegen de romantische richting, als tegen Vondel en Hooft, die bij Seneca ter school waren gegaan, en zij hebben in een tijdperk van weinig oorspronkelijkheid op kunstgebied hunne aan de Franschen ontleende theorieën ingang weten te verschaffen. Andries Pels, één der bentgenooten, codificeerde die wetten in twee uitvoerige gedichten, *Horatius Dichtkunst, op onze tyden én zéden gepast* (1677) en *Gebruik én Misbruik*

des Tooneels (1681). Wij zullen er hier slechts dat uit aanhalen, wat tegen de navolgers van Seneca is gericht. Van de reien heet het [1]):

„Door die onachtzaamheid is eerst de grond gelégd,
Dat by den Griek de Reij nooit weêr wierde opgerécht;
Dat ze ook te Rome nooit in droeve, óf blyde spélen
Wél ingevoerd is, op hunn' trotse Schouwtooneelen:
Want, óf men Seneca doorgaands mét Reijen leest,
Nooit zijn ze op 't Roomsch tooneel naar eisch vertoond geweest.
Men ga ze eens keurig by de Grieksche vergelyken,
En zie, hoe vér ze in kunst van deeze Reijen wyken.
Zy doen geen wérk by hém, én kunnen al zo wél
Daar buiten blyven, als gevoegd zyn in zijn spél.
Schoolmeester, 'k gun u hier uw voorhoofd nors te kreuken,
Pryz, gy hébt récht, zyn' goude, én goddelyke spreuken,
Zijn doorgewróchte wyz' van zéggen, zyne kracht,
En kortheid, zyne kunst, én grootse styl: maar wacht
U zélven my mét veel ontzaglykheids te kwéllen,
Zoo gy die Létterhéld my wilt tót voorbeeld stéllen
Van Schouwtooneelpoëet; om dat ik mét u lach',
Niet meer verplicht zynde aan 't schoolmeesterlyk gezag.
Nóch Treur-, nóch Blyspél in Latynsche taal beschreeven.
t Zy ons van Séneca, óf Plautus nagebleeven,
Of and're, op hunne naam, aanschouwt het licht, (ik sluit
Alleen Teréntius dén Afrikaner uit)
't Geen ons tót voorbeeld van tooneelkunst kan verstrekken.

Van meer gewicht is de volgende opmerking [2]):

---

[1]) Vgl. *Q. Horatius Flaccus Dichtkunst, Op ónze tyden, en zéden gepast; Den Edelen Groot-achtbaaren Heere Kórnélis Geelvink, . . . én den Heeren zynen Zoonen, toegeeigend, Door A. Péls. De Tweede druk, overzien, én met kantteekeningen enz. vermeerderd.* (Vignet: *Nil volentibus arduum*). *Te Amsterdam, Gedrukt voor het Konstgenootschap, én te bekomen by de Erfgenaamen van J. Lescaille.* 1694. *Met Privilegie*, blz. 19.

[2]) Vgl. *Gebruik én Misbruik des Tooneels, Door A. Péls. Dienende tot het Vervólg van Q. Horatius Flaccus Dichtkunst. De Dérde Druk naauwkeurig verbéterd.* (Vignet: *Nil volentibus arduum*) *Te Amsterdam, Gedrukt voor het Kunstgenootschap, én te bekomen by H. van de Gaete en H. Bos. Met Privilégie.* 1718, blz. 43.

„Het Treurspél (laat u tóch het voorbeeld niet verleiden
Van Grieksch, nóch van Latynsch Treurdichter, nóch 't geschreeuw
Der blinde Vólg'ren) wraakt in deeze laatere eeuw
Een stóf, daar zy gestraft, én in elénde blyven,
Die zonder schuld zyn, of onwétend kwaad bedryven.
Het treuren, ik bekén 't, misvoegt een Treurspél niet;
Maar noemt men Spél, 't gene ons niet aandoet, als verdriet.
Al kan ik Œdipus niet aanzien onbewoogen,
Al tréft my zyne ramp met schrik, én médedoogen;
Dat médedoogen, nóch die schrik kan myn gemoed
Niet zuiv'ren van het kwaad, niet porren tót het goed:
Welk inzigt wy het wit van alle Spélen houden."

De meeste van Vondel's treurspelen waren daardoor veroordeeld. Eene andere waarschuwing luidt [1]):

„Bréngt ge ook een' Engel, Geest, óf Gód in 't spél, gy dwaalt,
't En zy de déftigheid van 't wérk geen minder open,
Of uitkomst aanwyst, om de grootste knoop te ontknoopen,"

en de *Cid* wordt o. a. hierom geprezen, omdat [2])

„Men ziet'er Engel, Geest, nóch Monsters in verschynen."

Waar Pels Vondel en Hooft met name aanvalt, wijst hij juist op twee eigenaardigheden, die zij van Seneca hebben overgenomen, nl. een jacht maken op geleerdheid en

„dat ze niet gestaâg na 't einde jaagen,
Of veel doen zéggen naa d'ontknooping [3])."

Immers wij lezen [4]):

„Waar is in Néêrland een begaafde pén gevonden,
Die zo als Zégemond by Bato, in de gronden
Der Gódsdienst indringt, óf die ze uitdrukt zo geleerd;
't Is échter veel te hoog, te diep gerédeneerd
Op een Tooneel voor 't vólk, 't wélk, zonder 't brein te slypen,
Gemaklyk straks den zin der woorden wil begrypen;

[1]) Vgl. *Q. Horatius Flaccus Dichtkunst*, blz. 15.
[2]) Vgl. *Gebruik en Misbruik*, blz. 37.
[3]) T. a. p., blz. 52.
[4]) T. a. p., blz. 53.

Ja, schoon het geen ze zégt geheel verstaan'lyk was,
Het komt tót voortgang van den handel niet te pas.
Men haakt te weeten, hoe 't naa veel' gevreesde elénden
Met Bato, om wien 't hard bekommerd is, zal énden.
't Gesprék, dat Potifar ook voert met Jozéf in
Egipte, wegens 't Feest van Apis, én de min
Van Isis weet heel nét der oude Egiptenaaren
En Jooden Gódsdienst af te beelden, te verklaaren.
't Is fraai van styl, én stóf; 't is leerzaam, ik beken 't;
Maar 't stoort de Aanschouwer, die, verlangende na 't énd
Van Jozefs lót, én hoe hem Jémpsar in dat branden
Van minne, en 't hard gety van twyff'len, aan zal randen,
Met wéêrzin aanhoort al het zéggen, hoe vol pit,
Hoe kunstig 't zy, dat niet récht toegaat op dat wit.
Dus zal den kyk'ren ook in Vondels meeste Spélen,
Wén 't eigen maaksels zyn, het laatst' Bedryf verveelen;
Alsmede 't gene by den Ridder Hoofd de Vécht
In 't Spél van Vélzen naa Graaf Floris néêrlaag zégt;
Omdat de gansche stóf verhandeld, het verlangen
Voldaan is, én die brók schynt aan het wérk te hangen,
Gelyk een' wén hangt aan een lichchaam, schoon 't verhaal
Al 't voorige overtroffe in vinding, zwier én taal.
Te veel geleerdheid kan de Aanschouwer ook niet achten;
Al 't geen hy niet verstaat, verbystert zyn' gedachten.
De Zonne vólgt het spoor van 's ouden Tithons bruid,
En steekt den Hemel all' zyn' mindere oogen uit,
Zégt Hoofd in Vélzen, én beschryft aldus het daagen.
De meeste vatten 't niet; hoe kan het hen behaagen?
Gy kwaamt dus vérre van het Zuiden, daar de Kreeft
De Mooren vérft, de boom zo weinig schaduw geeft,
Zégt Vondel even naa 't opschuiven der górdynen
In Salomon, sléchts om het land der Abissynen
Bekénd te maaken, maar wie kan den zin verstaan,
Die in geen ander school, dan 't Néêrduitsch heeft gegaan?
Ten zy hem de omm'gang met Geleerden, óf het leezen
Van boeken in die stóf misschien hebbe onderweezen."

Zoo werd, en niet ten onrechte, Seneca door dezen kunstrechter

in zijne navolgers gegispt en daarentegen aan het Fransche tooneel uitbundige lof toegezwaaid.

Behalve het Fransche classicisme werd er echter nog een ander soort van tooneelspelen op onzen bodem overgeplant, dat mede hielp, om den invloed van Seneca te vernietigen, nl. de drama's met kunst- en vliegwerk. Evenals Richelieu beschermde Mazarin het tooneel. Maar niet als zijn voorganger nam hij deel aan het samenstellen van treur- en blijspelen, gaf hij geschikte onderwerpen aan en maakte hij een plan op, dat dan door beroemde dichters werd uitgewerkt [1]). Mazarin dweepte met opera, ballet en stukken à grand spectacle; door zijn invloed hield de Italiaansche opera zijn intocht aan het Fransche hof. En daarbij maakte de theatertoestel zoozeer het voornaamste bestanddeel uit, dat de prachtige zaal, door Richelieu voor tooneelvoorstellingen gebouwd, gedeeltelijk werd afgebroken, om ruimte te maken voor de noodige machinerie [2]). Spoedig werd het Italiaansch door het Fransch vervangen en zien wij Corneille met de *Andromède* (1650) en *La Toison d'or* (1661) ook in dit genre optreden. Te recht is van de stukken van deze kunstsoort opgemerkt, dat de eigenlijke man noch de dichter, noch de toonzetter, maar de machinist is [3]). De muziek geraakte op den achtergrond — er werd maar weinig gezongen — en de poëzie diende slechts tot verklaring van al de wonderen, die het oog aanschouwde. In deze stukken spelen de Grieksche of Romeinsche goden eene groote rol; zij verschijnen op wolken, op vurige wagens, die zich in de lucht voortbewegen, vliegen naar den hemel, roepen monsters op en doen ze verdwijnen, enz. enz. Het decoratief beteekende alles, het drama zelf niets.

Deze soort van stukken nu, die in Frankrijk zooveel opgang maakten, werd ook bij ons te lande bekend [4]). En toen in 1665

---

[1]) Vgl. Fréderic Godefroy, *Histoire de la Littérature Française depuis le* XVe *siècle jusqu'à nos jours.* 2e *édition.* XVIIe *siècle Poètes. Paris* . . . 1879, blz. 69.

[2]) Zie de hoogst belangrijke „Notice" vóór de *Andromède* in de *Oeuvres de P. Corneille . . . par M. Ch. Marty-Laveaux, Paris*, 1862, V, blz. 246.

[3]) T. a. p., blz. 253.

[4]) In *Het houwelyck tusschen Eneas ende Lavinia. Door Jacob Vander Does.*

de Amsterdamsche Schouwburg was herbouwd, was alles er voor ingericht, om ook deze drama's naar den eisch te vertoonen. De tooneeldichters legden zich volijverig op het nieuwe genre toe en leverden de meest onleesbare en volkomen op elkander gelijkende drama's. Zonder twijfel is de *Medea* van Jan Vos nog het beste. Maar er behoort zeer veel moed toe, om A. Leeuw's *Toveres Circe* (1665), Meyer's *Ghulde Vlies*, dat wij boven reeds bespraken, *Didoos doot* [1]) van Pels, Dieverina van Kouwenhoven's *Cleopatra* [2]), *De liefde van Diana en Endimion* [3]) van D. Lingelbach, en uit lateren tijd *De Toveryen van Armida* (1695) door A. Peys en Pluymer's *Reinout in het betoverde hof* [4]) van het begin tot het einde door te lezen. De geest Hydraot in de beide laatstgenoemde drama's zou ons aan Seneca's invloed kunnen doen denken, evenals in de *Cephalus en Prokris* [5]) de aanwijzing: „Word door de Furien een Ballet gedanst," en in de *Atys en Sangarida* [6]) de woorden: „Alecto uit den afgrond komende met een brandende fakkel, welke zy danssende om Atys heen en weer zwierd," wanneer niet naar alle waar-

---

Rechts-Geleerde. In 's Gravenhage, Gedruckt by Adriaen Vlacq. Anno 1663, is eene vertooning van den hemel, waar Jupiter, Juno, Venus en eenige andere goden beraadslagen.

[1]) *Treurspel Met eenige Konstwerken, Vertoont op d'Amsterdamsche Schouwburg.*

Infelix Dido, neutri bene nupta marito,
Dum perit ille, fugit; dum fugit iste, perit.

(Vignet) *t'Amsterdam, By Jacob Lescailje*, enz., *in 't jaar* 1668.

[2]) *Treurspel met Vlieghwercken. t'Amsterdam, By Adriaen Venendael, Boeckverkooper*, enz., 1669.

[3]) *Treurspel. Met Konst- en Vlieghwerken, Vertoont op d'Amsterdamsche Schouwburgh. t'Amsterdam, By Jacob Lescailje, Boekverkooper*, enz., *in 't jaar* 1669.

[4]) *Zynde het Gevolg van Armida. Met Konst- en Vliegwerken, verscheidene Sieraaden en Balletten.* (Vignet) *Te Amsteldam, By de Erfg: van J: Lescailje*, enz., 1697. *Met Privilegie.*

[5]) *Treurspel. Versiert met Zang en Dans. Onder de Zinspreuk Gloriam tribuit doctrina.* (Vignet) *Te Amsteldam, By de Erfgen: van J. Lescailje*, enz., 1710. *Met Privilegie.*

[6]) *Treurspel. Verçierd met Zang, Musiek, en verscheidene Dans Balletten. Onder de Zinspreuk Gloriam tribuit doctrina.* (Vignet) *T'Amsterdam, By de Erfg. van J. Lescailje, en Dirk Rank*, enz., 1723. *Met Privilegie.*

schijnlijkheid al deze stukken uit het Fransch waren vertaald [1]). Nog eerder mogen wij de tooneeltjes tusschen „List, Bedrog, Geweld, Tiranny en De Rasernyen" in het gelegenheidsstuk *De zegepraalende Hartog van Marlbourg* [2]) aan eene opdoemende herinnering van Hooft's treurspelen toeschrijven.

Doch wij keeren tot de navolging van het gewone Fransche treurspel terug. In het laatst der 17de en in de eerste helft der 18de eeuw is de Fransche invloed bijna oppermachtig geweest op ons tooneel. Niet alleen het treurspel van de navolgers van Seneca en Hooft, maar ook het romantische treurspel verdween geheel. Bovendien werd er vooral vertaald en bijna niets oorspronkelijks geleverd. Dat deden nog in het laatst der 17de eeuw Bernagie en in het begin der 18de Rotgans, die hunne drama's geheel op de wijze der Fransche treurspelen inrichtten. Het koor is vervangen door een zwijgend gevolg en de vertrouwden nemen eene belangrijke plaats in. Hetzelfde vinden wij in Schermer's *Meleager en Atalante*, in de treurspelen van Balthasar Huydecoper, F. van Steenwijk en S. Feitama.

Slechts hier en daar flikkert de herinnering aan Hooft of Vondel nog even op [3]). Ludolph Smids vertaalde enkele regels

---

[1]) Ik herinner slechts naar aanleiding van de zoo even genoemde titels aan Corneille's *la Toison d'or* (1660), Quinault's *Armide* (1686) en *Atys*. In 1699 vertaalde F. Rijk eveneens Corneille's *Andromède*, zonder den naam van den oorspronkelijken dichter te vermelden.

[2]) *en Heer van Ouwerkerk, in de Spaanse Nederlanden, of de nederlaag van de gewese Keurvorst van Beyeren, en Villeroy, op de vlakte van Judoigne, by Ramillies: Voorgevallen op den 23. Mey*, 1706. *Oorlogs-spel. Versierd met verscheyde Vertooningen, Zang, Dans, Konst- en Vlieg-werken. Door B. Warnaar. Tot Haarlem, Gedrukt by Wilhelmus van Kessel*, enz., 1706.

[3]) O. a. het tooneelstukje *De Geest-drijvende so, so. Of de klucht, Van 't Nicker-Praetjen* (1683), één der vele pamfletten door Asselijn's *Jan Klaaz* (1682) in het leven geroepen, waar een toovenaar Alecto, Megaera en Tisiphone doet verschijnen. (Zie mijn opstel in het *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde, uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*, IV. 1884, blz. 75, vlgg.)

uit de *Troades*, om ze in zijn *Konradyn* [1]) in te lasschen [2]).

In 1687 gaf J. van der Meulen *De veroveringh der Koningklycke stadt Buda* [3]) uit en droeg dat treurspel op „Aen den Godt Der Legher-Crachten, aller Koningen." De schrijver zegt in zijne voorrede, die hij „Waerschouwingh" noemt, dat hij Seneca's *Troades* „wel doorsien" heeft, en in het laatste bedrijf vinden wij dan ook een beurtzang tusschen ééne der vrouwelijke personen en een rei „van Budaes Borgerinnen," die iets heeft van de 1ste acte van het Latijnsche treurspel. Verder verschijnt in het 1ste bedrijf de schim van Soliman aan iemand in den slaap.

Karel Verlove volgde in zijn *Stéfanus Eerste Khristen Bloedgetuyge* [4]) (1688) meer Vondel's manier. Aan het slot der bedrijven treden telkens verschillende reien op; in de laatste acte zelfs een rei van engelen.

Allervreemdst is een drama, dat in 1688 te Mechelen is opgevoerd; het zij hier ter wille van de curiositeit even vermeld. De titel luidt: *Tooneel der on-gebreydelde liefde Vertoonende met zegeprael van een blyd' eynde-spel Naer druck geluck, In Jaer-tellende Vaersen gestelt door Joannes Elincx* [5]). Elk vers in dit drama, dat 3 bedrijven telt en 28 bladzijden 4° beslaat, is een jaarvers. De tooveres, die er in optreedt, geeft b. v. het volgende recept:

„soo Moet gY straX aL Doen Wat ICk UW' seggen gaen:
Voor eerst soo Worp JCk U Daer tWIntIgh VaLe paDDen,
tWeLf LeYsters DIe bY een VeeLtYts hUn WoonIngh haDDen,

---

[1]) *Treurspel. Ovid. 2. lib. Tristium. Omne genus scripti gravitate Tragoedia vincit; Haec quoque materiam semper amoris habet.* (Vignet) *T'Amsterdam. By Albert Magnus*, enz., 1686. *Met Privilegie.*

[2]) Hij maakt er melding van in zijne *Poësye*, 1694, blz. 45. Ik heb in Seneca de plaats niet gevonden.

[3]) *Thooneel-vvys af-ghemaelt door eenen Lief-hebber der Rym-konst. t'Amsterdam, By Ian Tenhoorn, Boeck-ver-cooper.* 1687.

[4]) Zoo luidt althans de titel van een lateren druk: *t'Amsterdam, Gedrukt voor de Erven van den Auteur. En zyn te bekoomen by Jacobus Verheyden*, enz., 1719.

[5]) *Verthoont Door de Tuchtige Const-Lief-hebbers der Reden-Rycke Gulde van St. Jan, geseyt, de Peoene, Op den 22. Februarij* 1688. *ende volgende daegen*, (Vignet) *Tot Mechelen, by Jan Jaye Stadts Boeck-drucker. Met Approbatie.*

Vier DooDts-hoofDts en een sLangh, een groUWe WoLLefs hUYt,
WeL Daer Is noCh Wat raers, het gene WonDers DUYt,
een WILt geDroCht, een haen Met tWIntIgh spreeUWen ooghen,
een Vos, een LeeUWen-bUYCk oM oVer 't VIer te Drooghen.
Waer MeD'JCk WYsen kan Wat U genaeken saL,
oft VeUr-spoeDt In U tYt oft DrUCk oft WreeDt geVal."

In alle regels van het kunstwerk leveren de Romeinsche cijfers bij elkander opgeteld de som van 1688, het jaar, waarin de dichter dit gewrocht zijner verbeelding onder de oogen der verbaasde toeschouwers en lezers bracht.

J. van Hoogstraten's *Enéas of Ondergang van Troje* [1]) is, tot in kleine bijzonderheden, naar de *Gysbreght van Aemstel* gevolgd. De beschrijvingen, de aanleg van het geheele drama, alles wijst op die navolging. In het 3de bedrijf verhaalt b. v. Kreuse een droom, die gelijkt op dien van Badeloch; Diomedes verschijnt met een trompetter, Venus beveelt aan het slot Aeneas om te vluchten, enz.

Misschien is het toevallig, dat in *De nederlaag van Xerxes, Koning van Persie* [2]) door J. Duyf een orakel van Apollo wordt meegedeeld, hetwelk gelijkt op dat in de *Gebroeders* van Vondel. In het 2de bedrijf verhaalt Artabanus een droom.

Veel ouderwetscher is *De woedende liefde, of gestrafte moord-zugt* [3]). De geest van een vermoorden man verschijnt en spoort zijn vader aan tot wraak. En, als in het laatste bedrijf de heldin begint te razen, roept zij uit:

„Ach Váder! Zusters ach! wiêr geesten bleek en naar
My zwéven voor 't gezigt, met toortsen, aan 't autaar
Van wraak en naberouw ontvonkt, om my te straffen;
Wilt gy aan Broeders geest en d'uwe wraak verschaffen
Zo rooft my van het ligt, die u het léven nam.
Daar barst de aarde al op, ik zie de helse vlam

[1]) *Treurspel. Ruit alto à culmine Troja. Ter Goude. By Lukas Kloppenburg, Boekverkooper.* 1710.

[2]) *Treurspel.* (Vignet) *Te Amsteldam, By de Erfg: van J: Lescailje en Dirk Rank*, enz., 1717. *Met Privilegie.*

[3]) *Treurspel. Door G. Tysens. Te Amsterdam. By Hendrik Bosch*, enz., 1717. *En te Leide, by Gillis Knotter*, enz.

Opstygen naar om hoog. Hoor! hoor! de Geesten roepen
Gestadig wee en wraak, die my met héle troepen
Verschynen voor het oog: daar staat myn Broeders geest
Met wond op wond doorboord: daar Váder, die bevreest
't Fenyn, waar door hy storf, my weêr schynt aan te bieden:
Daar staan myn' Zusters, ach! ô Goôn! waar zal ik vlieden?
Zy dreigen my te zaam', met fakkels in de hand
Te stóken in 't gemoed een' eindelózen brand
Van schrik, van angst en vrees, die 't knágende gewéten
Te zámen schák'len aan eene eindelóze kéten,
Daar zie ik Plutoos hof, daar ginder Radamant,
Die daar als oudste Raad de strenge vierschaar spant,
Omzingelt van een stoet van afgepynde schâren,
Wier ziel dat Atropos na Phlegeton deed váren."

Een navolger van Vondel treffen wij aan in Claas Bruin. In de zes treurspelen, die te zamen werden uitgegeven onder den titel: *Het leven van den Apostel Paulus, in Dichtmaat uitgebreid* [1]), behandelde hij niet alleen, zooals zijn groote voorganger, bijbelstof, maar hij legde ook den reizang in den mond van twee verschillende koren, dikwijls zelfs van een koor van engelen.

De *Johannes Basilides* [2]) van P. Verlove telt drie verschillende reien, evenals de *Coriolaan* [3]) van Johan Boogert. En dat onze Zuid-Nederlandsche broeders nog niet geheel van Seneca afstand hadden gedaan, blijkt wel hieruit, dat in Cammaert's *Bloedige Nederlaeg ende Dood van Saul, Koning van Israel* [4]) de held bij eene

[1]) *door C^l Bruin. T'Amsterdam by Marten Schagen.* 1734.

[2]) *Grootvorst van Muskovien. Treurspel. Door P. Verlove. Te Amsterdam, By Nicolaas Lydehof, En Gerard van Hattum, Boekverkoopers.* 1747.

[3]) *Treurspel. Omnia si perdas, famam servare memento. Door Johan Boogert.* (Vignet) *Te Leiden, Juriaan Wishoff, Boekverkoper*, enz., 1749.

[4]) *Treurspel. Getrocken uyt de H. Schriftuere, ende in-rym-gestelt door Joannes Franciscus Cammaert: Naems-letterkeer. Musen-cier-tac of Minnaars-cas.*

Musen-cier-tac, Minnaars-cas
Is Rym-cierder, Rymers-minnaer,
Rym-verliefden Herte-winnaer
In het Lust-dal van Parnas.

Tot Brussel, By G. Jacobs, Boeck-drucker, enz., 1751. *Met Approbatie ende Privilegie.*

waarzegster komt en deze den geest van Samuel doet verschijnen.

Maar de schim van Seneca was niet meer op te roepen. Men brak niet alleen met het oude, men wierp het weg. Men ruilde Rembrandt en Jan Steen voor allerliefste, glad gepoetste stukjes met herdertjes en herderinnetjes, verkocht boter en kaas in belangrijke archiefstukken en zette Hooft en Vondel op zijde voor gelikte vertalingen van de kleine epigonen der Fransche meesters, die op hare beurt weer verdrongen zouden worden door het burgerlijke treurspel. De invloed van Seneca's treurspelen op ons tooneel is in het midden der 18de eeuw geheel verdwenen.

BESLUIT.

Vatten wij thans in enkele woorden de resultaten van ons onderzoek samen.

In het laatst der 16de en in het begin der 17de eeuw behoorde Seneca tragicus hier te lande tot de meest geliefde Latijnsche schrijvers. Zijne treurspelen werden dikwijls uitgegeven, door de geleerden geprezen, op de scholen gelezen en vertoond. Op het Latijnsche of schooldrama hebben zij grooten invloed geoefend, getuige de drama's van Grotius en Heinsius. En toen bij de hervorming van ons tooneel het rederijkersdrama op den achtergrond geraakte, waren het vooral Seneca's treurspelen, welke men tot model koos. Aan de studie van zijne werken zijn wij de verdeeling van het treurspel in 5 bedrijven en den reizang voor een groot deel verschuldigd. En het was niet alleen op den vorm der Nederlandsche tragedies van het begin der 17de eeuw, dat Seneca invloed heeft gehad, maar ook op den inhoud. Geene wijsgeerige en theologische bespiegelingen werden langer ten beste gegeven, maar een belangrijk feit, het liefst uit de Grieksche en Romeinsche geschiedenis of mythologie, werd vertoond. De allegorie verdween, de mensch trad op; het eigenlijke drama werd geboren. En daartoe heeft, naast andere invloeden, de studie van Seneca's werken niet het minst bijgedragen.

De groote baanbreker van het moderne drama in ons land was Hooft, die bij Seneca ter school was gegaan. Maar, hetzij dat zijne studie van den Romeinschen dichter eenzijdig was, hetzij dat het dorre der rederijkersstukken hem er toe bracht, om in zijne treurspelen eene sterke tegenstelling met deze te maken, Hooft volgde Seneca op eigenaardige wijze. Had hij zijne drama's op rijperen

leeftijd geschreven, dan zou hij waarschijnlijk niet zoo zeer de jacht op effect, waaraan Seneca zich niet zelden schuldig maakt, hebben nagevolgd, niet zoo vele theater-trucs hebben overgenomen, als wij thans in zijne treurspelen aantreffen. Maar Hooft was jong, toen hij zijne drama's schreef; hij leefde in een tijd van overgang en beroering op elk gebied, van streven naar nieuwe idealen en nieuwe kunstvormen. En hij heeft misgetast; hij heeft bij zijne navolging van Seneca het zwaartepunt gezocht in toovertooneelen en theatertoestel en daardoor eene verkeerde richting doen inslaan.

Hooft's invloed op onze tooneelliteratuur is eene halve eeuw lang buitengewoon groot geweest. Reeds als jong dichter had hij zich grooten roem verworven; zijne treurspelen werden dikwijls gedrukt; hij bekleedde een hoog staatsambt en was eigenlijk de eenige „grand seigneur", die zich om ons nationaal tooneel bekommerde. Men streefde er dus naar, om den Muiderdrost na te volgen, om zijne fouten niet alleen te kopieeren, maar zelfs te vergrooten. Aan dat streven hebben wij eene menigte van treurspelen en tragi-comedies vol geestverschijningen en toovenaars te danken. Want de meeste dier navolgers bewonderden niet Seneca, dien zij niet konden lezen, maar Hooft.

Wanneer wij ons afvragen, wat in de 17de eeuw de groote aantrekkingskracht was van Hooft's treurspelen, dan moet het antwoord aldus luiden. De drama's van den drost hebben een classieken tint, maar naderen inderdaad het romantische treurspel. De bouw der treurspelen is ongeveer als die der classieke tragedie, hoewel de dichter zich hier op allerlei punten zeer veel vrijheid heeft veroorloofd. Maar juist al het vreemde en wonderbare, dat de dichter uit enkele treurspelen van Seneca heeft overgenomen en somtijds heeft opeengehoopt, geeft aan zijne werken iets romantisch. En het romantische trok in dien tijd aan op het tooneel; dat getuigen de werken der onbeteekenende tooneeldichters dier dagen, die stormachtig werden toegejuicht en lang op het tooneel bleven; dat getuigt niet minder de tooneelliteratuur van Engeland, Spanje en Italië, waar de romantiek hare grootste triomfen vierde en op Shakespeare en Lope de Vega kon wijzen.

Elke groote beweging op kunstgebied openbaart zich niet in één enkel land, maar door de geheele beschaafde wereld heen ongeveer gelijktijdig. Men kan niet aan één volk verwijten, dat het de Europeesche letterkunde van onzen tijd pessimistisch en cynisch, aan een ander, dat het de muziek geleerd en saai, aan een derde, dat het de schilderkunst somber en zwevend heeft gemaakt. In de eerste helft der 17de eeuw heerschte overal het romantische treurspel en de drama's van Hooft maakten hier te lande opgang, omdat zij van alle oorspronkelijke werken van beteekenis uit dien tijd het naast aan die richting waren verwant. Immers die dichters, die zich, wat den eenvoudigen bouw en de keuze van onderwerpen betreft, het nauwst aan de treurspelen van Seneca aansloten, zonder uit deze al de toovertooneelen en verschijningen over te nemen, hebben geene school kunnen vormen. En ook Vondel, die bij Seneca ter school was gegaan, aan hem zijne denkbeelden over de eischen van het tragische had ontleend en hem in vele dingen volgde, heeft weinig navolgers gehad. Want Vondel's treurspelen staan veel dichter bij de classieke dan bij de romantische tragedie.

Wij zouden ons hier kunnen verdiepen in datgene, wat had kunnen zijn, wanneer het zuiver romantische treurspel in de 17de eeuw hier te lande een paar uitstekende vertegenwoordigers had gevonden, of wanneer b. v. Hooft bekend was geweest met de werken van Shakespeare en tot het betreden van dien weg den stoot had gegeven. Maar wij bepalen ons liever bij de feiten. De vereering der classieke oudheid in ons land gedurende de 17de eeuw, de uitgebreide studie van het Latijn, bij veronachtzaming van het Grieksch, moest tot navolging leiden van Seneca. Bij die navolging legde Hooft en zijne school den nadruk op het romantische element in de treurspelen van den Romein, Vondel en anderen op het classieke. En dat juist onze grootste tooneeldichters hem tot model kozen, is de oorzaak geweest, dat op ons tooneel nooit machtiger invloed heeft geheerscht dan die van Seneca.

REGISTER.

Adams (W. Davenport), 40.
Aeschylus, *Prometheus*, 233, *Eumenides*, 233.
Agamemnon (Seneca's), 5, 32—35, 38—40, 45, 54, 57, 95--97, 104, 105, 174, 179, 195, 196, 204—211, 216, 218, 219, 230, 232, 233, 234.
Angelkot (H.), 280.
Anslo (R.), 250, *De Parysche bruiloft*, 253, 254.
Antonides (J.), *Trazil*, 264, 265.
Arendsz (Th.), 280.
Aretino (Pietro), *Hipocrito*, 62.
Ariosto (Ludov.), 61, 62, 121.
Aristoteles, 5, 31, 42, 54, 220, 231, 234.
Arp (J. van), 176, 190, *Chimon*, 183, *Claes Klick*, 176, *Droncke Goosen*, 176, 270—272, *Hel-vaert van Juno*, 176—182, 259, *Prixus*, 176, *Tolimond Prince van Rodes*, 183.
Asselyn (Th.), *De moort tot Luyk*, 267, 268, *Jan Klaaz*, 286.
Assezan (P. d'), *Cassandre*, 280.
Astrée, 141, 143.
Attius, 2.
Atys en Sangarida, 285.
Auwera (J. P. van den), 89.

Bakhuizen van den Brink (R. C.), 117, 120.
Balzac (J. L. Guez de), 55.
Bara (J.), 255, *Galteno en Alimene*, 256, 257, 278, *Herstelde vorst*, 256, *Ick kenje niet*, 256, *Het verslingert Moekroesje*, 256.
Barlaeus (C.), 49, 240.
Baron (J. Z.), *Rododaphne*, 240.
Bartas (du), 199.
Baudous (W. de), *Edipus en Antigone*, 61.
Baumgartner (A.), 235.
Benningh (J. Bodecher), *Dido*, 186—189.
Bergh (A. van den), *Jeronimo*, 144, *Polidoor*, 144.
Bergh (B. van), *Ajax en Ulysses*, 255.
Bergh (L. Ph. C. van den), 27, 134, 137, 279.
Bernagie (P.), 286, *De goê vrou*, 23.
Bernhardy (G.), 4.
Bidloo (G.), 280.
Biestkens (C.), *Klaas Cloet*, 276, 277.
Biographie Nationale, 89.
Boethius, 62.
Bogaert (A.), 280.
Boogert (J.), *Coriolaan*, 289.
Borne (Th. de), 43.
Bos (L. van den), *Agamemnon*, 57, *Carel de Negende*, 244, *Dido*, 53, *Wilhem of gequetste vryheyt*, 244.
Bouckart (J.), *De ballingschap van Scipio Afrikanus*, 254, 255, *De nederlaagh van Hannibal*, 254.
Brandt (G.), 57, 91, 194, 199, 250, *Veinzende Torquatus*, 245—249.
Braun (W.), 3.
Bredero (G. A.), 91, 133, 134, *Griane*, 134, *Rodderick ende Alphonsus*, 134, *Stommen ridder*, 134.
Bredius (A.), 59.
Brink (J. ten), 59, 60.
Bruin (Cl.), 289.
Buren (R. van), *Hippolytus*, 255.
Burgersdijk (L. A. J.), 142.
Buysero (D.), 280.

Cammaert (J. F.), *Bloedige nederlaag ende dood van Saul*, 289, 290.
Canjoncle (J. de), 280.
Casparius (C.), *Princeps Auriacus*, 56.
Catullus, 98.
Cecchi, 61.
Celosse (J.), 66.
Cent nouvelles Nouvelles, 23.
Cephalus en Prokris, 285.
Cervantes, 276.
Cicero, 62.
Citters (J. de Witte van), 245.
Claerbout (J.), *Klucht van 't kalf*, 259, *Oresto verdruckte onnooseliheyt*, 259.
Clercq (W. de), 62.
Codde (P. A.), *Herdoopers anslagh op Amsterdam*, 239, 240.
Colevelt (I. I.), *Graef Floris, en Gerrit van Velsen*, 168, *Hartoginne van Savoye*, 168.
Collier (J. Payne), 142.
Colm (J. S.), *Battaefsche Vrienden-Spieghel*, 134, *Nederlants Treurspel*, 134, 135.

Coningh (Th. de), *Den onderganck van de Monarchye der Persen*, 143.
Constantinus, 143.
Coornhert (D. V.), 60, 62, 64, 65, *Abrahams Uytganck*, 64, 65, *Blinde voor Jericho*, 65, *Comedie van Israel*, 65, *Comedie van Lief en Leedt*, 64, *Der Maeghdekens Schole*, 64, *Treurspel van de kettersche werelt*, 65.
Corneille (P.), 6, 41, 42, 268, 278, 279, 284, *Andromède*, 284, 286, *Attila*, 280, *Cid*, 279, *Cinna*, 280, *Clitandre*, 278, *Héraclius*, 280, *Horace*, 279, *Médée*, 41, *Mélite*, 278, *la Mort de Pompée*, 279, 280, *Nicomède*, 280, *Othon*, 280, *Polyeucte*, 280, *Rodogune*, 265, 280, *la Toison d'or*, 284, 286.
Corneille (Th.), *Ariane*, 280, *Pyrrhus*, 280.
Coster (S.), 62, 117—130, 131, 133, 136, 137, 139, 164, 232, *Iphigenia*, 120, 121, 130, *Isabella*, 62, 121—123, 129, *Ithys*, 117, 118, *Polyxena*, 123—129, *Spel van de Rijcke-man*, 119, 120.
Cruyssen (S. van der), 280.
Cunaeus (P.), 159.

Daniel (S.), *Cleopatra*, 40, *Philotas*, 40.
Delmanhorst (H. van), 66.
Démogeot (J.), 41.
Deshoulière (Mad.), *Genségick*, 280.
Does (J. van der), *Het houwelyck tusschen Aeneas en Lavinia*, 284.
Dolce (Lud.), 39, 61.
Doorninck (J. I. van), 49.
Dorsten (J. C. van), *Lucidamor en Fluria*, 144.
Dousa (J.), 44.
Dozy (Ch. M.), 59, 239.
Droste (C.), 50.
Duckett (W.), 2.
Duirkant (G. A.), 141, *Sistiliaen*, 142. *Violense*, 142.
Dullaart (J.), 280, *Karel Stuart*, 254.
Duyf (J.), *De nederlaag van Xerxes*, 288.
Duym (J.), 66—89, 114, *Belegeringhe der Stadt Antwerpen*, 67, *Benovde belegheringe der stad Leyden*, 68, *Een bewys dat beter is eenen goeden Crijgh, dan eenen gheveynsden Peys*, 67, *De cloeck-moedighe ende stoute daet van het innemen dés Casteels van Breda*, 68, *Het moordadich stuck van Balthasar Gerards*, 68, *Een Nassausche Perseys*, 68, *Den Spieghel der getrouwicheyt*, 68, *Den Spieghel des Hoochmoets*, 69—89, 114, *Den Spieghel der liefden*, 68.

Eembd (G. van der), *Den getrouwen herder*, 62, 104, 144, 148, *Haerlemsche Belegeringh*, 144, 145. *Lievenden Frederick tr.-bl.-e.-spel*, 148, *Sophonisba*, 146—148.
Ekker (A.), 52.
Elger (W. den), 280.
Elias (M.), 280.
Elinx (J.), *Tooneel der on-gebreydelde liefde*, 287, 288.
Elsevier (W. I. C. Rammelman), 59.
Ennius, 2.
Erasmus, 1, 23.
Esbatement van vier personagien, 269, 270.
Euripides, 3, 37, 47, 233—235, *Alcestis*, 233, *Hecabe*, 129, *Hercules furens*, 3, *Hippolytus*, 3, 216, 233, *Io*, 233, *Medea*, 3, *Phoenissae*, 3, 48, *Troades*, 3, 233.

Feitema (S.), 286.
Floridor, 279.
Foerster (W.), 255.
Fonteyn (B.), 140, 142.
Fonteyn (N.), 140, *Aristobulus*, 189, 190, *Casta*, 189, *Esther*, 189.
Fransch-classieke treurspel (het), 38, 40—42, 236, 256, 257, 268, 278—286, 289, 290.
Fruin (R.), 50, 58.
Fruytiers (J.), 19, 23.

Gallée (J. H.), 117, 120.
Garnier (R.), 41, 42, 61, 278, *Hippolyte*, 41, 255, *Troade*, 41, *Ivifves*, 201.
Garrer (A. H.), 52, 53.
G. C. *Jacobus VI Coningh van Schotlandt*, 190—192.
Geel (J.), 130.
Geest van Mattheus Gansneb Tengnagel, 142.
Geest-drijvende so, so, 286.
Geysbeek (P. G. Witsen), 169.
Ghistele (C. van), 26.
Ginguené (P. L.), 39.
Giraldi Cintio (G. B.), *Orbecche*, 39.
Goddaeus (C.), 66.
Godefroy (Fr.), 40, 284.
Godewyck (Margaretha van), 51.
Goltzius (H.), 59.
Gonzales de Salas (A.), 39.
Govdani, *Baillju van Suydt Hollandt*, 169, 170.
Graef (H. de), 280.
Grattarolo, *Astyanax*, 39.
Greene (R.), 61, 142.
Grieck (C. de), 280.
Griecksche treurspel (het), 3, 31, 32, 36—38, **42**, 48, 130, 139, 231—235.
Gronovius (J. F.), 44, 46.
Grotius (H.), 44, 46, 48, 49, 54, 55, 61, 230, 291, *Adamus exul*, 54, 55, *Christus patiens*, 54, *Sophompaneas*, 54, 211.
Gruterus (J.), 45, 47.
Guarini (B.), *Pastor fido*, 62, 104.

Hals (Frans), 59.
Heemskerk (J. van), 279.
Heemskerk (W.), *Hebreeusche heldinne*, 250.
Heerman (J.), *Chryseide en Arimant*, 143.
Heinsius (D.), 44, 45, 47, 48, 55, 56, 66,

90, 158, 159, 230, 243, 291, *Auriacus*, 55, 68, 137, *Herodes infanticida*, 55, 243.
Heinsius (N.), 44, 46.
Henricx (Chr.), *David ende Absalon*, 143.
Hercules furens (Seneca's), 3, 5, 33, 35, 40, 41, 45, 49, 54, 57, 109, 125, 126, 157—159, 179—182, 188, 203—205, 214, 215, 216, 218, 220, 229, 230, 233, 234, 246. 256.
Hercules Oetaeus (Seneca's), 3, 4, 5, 32, 33, 35, 40, 45, 50, 97, 100, 101. 102, 112, 115, 121, 172, 214, 221—226, 230, 232—234, 245—249, 256.
Hesnault (J.), 41.
Heyns (Z.), 199, *Pest-Spieghel*, 90, *Vriendts-Spieghel*, 90.
Heywood (J.), 39.
Hieronymus, 68.
Hippolytus (Seneca's), 3, 5, 32, 34, 35, 40, 45, 48, 57, 111, 119, 159, 176—178, 182, 187, 195—198, 211, 216, 217, 219, 229, 230, 234, 255, 259—261.
Histoires tragiques, 68.
Hogendorp (G. van), 132, *Moordt begaen aan Wilhem-Prince van Oraengien*, 137.
Homerus, 26, 56, 93, 94.
Hooft (P. C.), 56, 57, 62, 66, 91—116, 121, 123, 130, 131, 133, 135, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 149, 173, 185, 192, 194, 202, 231, 232, 236, 237, 243, 254, 256, 261, 263, 268, 269. 277, 280, 282, 286, 290—293, *Achilles en Polyxena*, 92—98, 114, *Ariadne*, 98—102, 114, 115, 148, 171, 172, *Baeto*, 108—114, 115, 131, 231, 264, 282, *Geeraerdt van Velsen*, 104—108, 115, 145—148, 157, 158, 164—167, 233, 239, 246, 283, *Granida*, 62, 104, *Medea*, 57, *Schynheiligh*, 62.
Hoogstraten (J. van), *Eneas*, 288.
Hoogstraten (S. van), *Dieryk en Dorothé*, 258, *De Roomsche Paulina*, 257.
Horatius, 6.
Huet (C. B.), 201.
Huydecoper (B.), 286.
Huygens (Const.), 39, 91, 279.

I. I. V. N. *Nederlantsche oorlogen*, 142.
Immerzeel (J.), 149.
Invloed van Seneca in Engeland, 39, 40, in Frankrijk, 40—42, in Italië, 39, in Spanje, 39.

Jacob (P. L.), 23.
Jodelle (E.), 41, 42, 278.
Jonckbloet (W. J. A.), 24, 31, 38, 55, 60, 91, 103, 117, 118, 159, 193, 279.

Kalff (G.), 60.
Kemp (A.), *De moort van Sultan Osman*, 149.
Kemp (J.), *Medea*, 57.
Keyser (C.), 160.
Klein (J. L.), 39, 151.
Koenerding (J.), 280.
Kollewijn (R. A.), 116, 118, 129, 133, 272.
Kolm, zie Colm.
Koningh (A. de), 135—137, *Achabs treursp.*, 135, *Jephthahs ende zijn eenighe dochters treursp.*. 135, *Simsons treursp.*, 135, 136.
Kops (W.), 10, 25.
Kouwenhoven (Dieverina van), *Cleopatra*, 285.
Kramm (C.), 149.
Krul (J. H.), 161—164, *Diana*, 161, 162, *Helena*. 162, 163, *Hellevaert van Rodomond*, 163, 164.

Land (J. P. N.), 279.
Latijnsche treurspel (het), 2, 48.
Laurimanus (C.), *Miles Christianus*, 53.
Leendertz Wz. (P.), 57, 91—95, 98.
Leeuw (A.), *Toveres Circe*, 285.
Leeuwen, (F. van), 186.
Lemmers (J.), *De jalourse Lammert*, 277.
Lennep (J. van), 194, 199, 201.
Leo (F.), 3. 71.
Lescailje (Katharina), 280.
Lessing, 42, 115.
Lingelbach (D.), *De liefde van Diana en Endimion*, 285.
Lipsius (I.), 1, 44, 45, 47, 48.
Livius Andronicus, 2.
Loffelt (A. C.), 256.
Loon (het) der minnen, 89, 90.
Looten (C.), 198, 199, 201.
Lope de Vega, 39, 61, 292, *Carlos el Perseguido*. 133, *la Escolastica Zelosa*, 134, *el Molino*, 134.
Lust (S. T. van der), *Kinder-moort van Herodes*, 243, 244, *Ongheblanckette Maria Stuart*, 244.
Lyly (J.), 61.

Machiavelli, 61.
Macropedius (G.), 52, 53, 61.
Mander (K. van), 59, 66, *Noach*, 25.
Mander de jonge (K. van), 59.
Marlowe (Chr.), 61, *Doctor Faustus*, 40.
Marolles (M. de), 41.
Martialis, 1.
Marty-Laveaux (Ch.), 41, 284.
Maurerius (B.), 49.
Mazarin, 284.
Medea (Seneca's), 3, 5, 6, 32, 34, 38, 40, 41, 43, 45, 48, 50, 57, 99—102, 107, 109, 110, 112, 113, 114, 122, 171, 172, 187, 229, 230, 245, 246, 252, 253.
Mesnard (P.), 41.
Meteren (E. van). 134.
Meulen (J. van der), *De veroveringh der Kon. stadt Buda*, 287.
Meijer Jr. (D. C.), 91.
Meyer (Lod.), 265, *Ghulde vlies*, 265, 285, *Verloofde Koningksbruidt*, 265—267.
Michaelis (I.), *Iulius Caesar*, 249, 250.
Mildert (A. van), *Harcilia*. 183, 184, *Virginia's treursp.*, 136.
Misfortunes (the) of Arthur, 40.
Molière, 41.

Moltzer (H. E.), 31, 133, 141, 220.
Mone (F. J.), 24.
Monléon (de), *Thyeste*, 41.
Montauban (J. Pousset de), *Zénobie*, 280.
Moor (H.), 171, 176, *Ghemaeckten Geck*, 173—175, *Hel- en hemelvaert van Theodore en Constancy*, 171—173, *Olimphia*, 175, 176.
Moorrees (F. D.), 60, 62.
Morley (H.), 40.
Mostart (D.), *Mariamne*, 237.
Motley (J. L.), 58.
Müller (L.), 4, 31, 54.
Muretus (M. A.), 249.
Museum (*Het Nederlandsch*), 134.

Naevius, 2.
Navorscher (de) 27, 66.
Nederlandsche vertalingen van Seneca, 56, 57.
Neville (A.), 40.
Nieuwelandt (G. van), 149—158, 159, *Aegyptica*, 150, *Ierusalems verwoestingh*, 151, 156, *Livia*, 150, *Nero*, 150, 151, 152—156, *Salomon*, 152, 156—158, *Saul*, 150, 151, *Sophonisba*, 150, 151.
„Nil volentibus arduum". 265, 280.
Nooseman (J.), *Bedrooge dronkkaart*, 277, *Beroyde student*, 274—276.
Nootmans (P.), *Borias*, 169, *Slach van Pavyen*, 168, *Ulysses*, 168, 169.
Norton (Th.), 40.
Nuce (Th.), 40.

Obreen (Fr. D. O.), 23.
Octavia (Seneca's), 1, 31, 40. 45, 47, 102, 107, 152—156, 159, 217, 219, 220.
Oedipus (Seneca's), 3, 4, 5, 32. 34, 36, 38, 40, 45, 48, 54, 198, 214—216, 224, 230, 234.
Oudaan (J.), 251, *Johanna Grey*, 251, *Het verworpen huis van Eli*, 251.
Oud-Holland, 142, 189.
Ovidius, 97, 98, 101, 118, 184—186.

Pacuvius, 2.
Paffenrode (J. van), *De bedroge gierigheid*, 277, *Den Onder-Gang van Willem van Arkel*, 258, 259.
Peele (G.), 61, *The love of King David and fair Bethsabe*, 40.
Peerlkamp (D. Hofman), 54.
Pels (A.), 280—283, *Didoos doot*, 285.
Pembroke (Duchess of), 40.
Percy's *Reliques of ancient poetry*, 23.
Péruse (J. de la), 278, *Medée*, 40.
Petrarca, 62.
Peys (A.), *De toveryen van Armida*, 285.
Phoenissae (Seneca's), 3, 5, 31, 41, 43, 45.
Pickelhäringspiel (*lustig*), 272
Plautus, 51, 61.
P. L. F. *Lucidorus en Lucelle*, 188, 189.
Plettinck (L.), 59.
Pluymer (J.), *Reinout in het betoverde hof*, 285.
Pontanus (J. C.), 45, 50.
Pradon (N.), *Regulus*, 280.

Quinault (Ph.), *Agrippa*, 280, *Amalasonthe*, 280, *Armide*, 286, *Astrate*, 280, *Atys*, 286, *Stratonice*, 280.

Racine, 6, 41, 42, 268, 279, 280, *Alexandre*, 280, *Andromaque*, 280, *Bajazet*, 280, *Bérénice*, 280, *Britannicus*, 280, *Iphigénie*, 280, *Mithridate*, 280, *Phèdre*, 41, *Thébaide*, 41.
Raphelengius (F.), 44.
Reael (L.), 56.
Rederijkers, 7—30, 52, 63, 66, 131.
Rederijkersfeest te Antwerpen, 10, 26, te Haarlem, 25, 131, 132, te Rotterdam, 7—23, 30, te Vlaardingen, 27—30, 132.
Rederijkerskamers, 23, 24, 28, 131, „Blauwe Acolyen" te Rotterdam. 6, 10, 23, „Die genoecht is al" te Leiden, 10, 11, de „Goubloeme" te Antwerpen, 26, „de Goudsbloem" te Gouda, 10, 132, 169, „In Liefd' Bloeyende" te Amsterdam, 10. 11, 27, 30, 92, 103, 132, „de Lely onder de doornen" te Noordwijk, 10, 11, 13, „de Olyftack" te Antwerpen, 149, „de Oranje lelie" te Leiden, 66, 102, „de Pelicaen of Speelcoornen" te Haarlem, 10, „de Rapenbloem" te Delft, 10, 132, 137, „de Roode Angieren" te Rijnsburg, 10, 19, 23, „de Roode Roosen" te Schiedam, 10, 11, 132, 133, „de Vijghe-boom" te Schiedam, 132, „'t Wit Lavendel" te Amsterdam, 132, 135, „de Witte Acoleyen" te Leiden, 132, „de Wyngaertrancken" te Haarlem, 10, 11, Rederijkerskamer van Gorinchem, 27, van Katwijk, 131, van Maasland, 132, van Middelburg, 24, van Vlaardingen, 27, 132.
Rederijkersspelen, zie : Spelen van Sinne.
Revius (J.), 43.
Ribbeck (O.), 2.
Richelieu, 284.
Robyn (W.), *Ferdinandt en Oratyn*, 250.
Rodenburgh (Th.) 62, 130, 133, 134, 140, 144, *Casandra*, 133, *Hertoginne Celia en Grave Prospero*, 134, *Jaloersche Studenten*, 134, *Rodomont en Isabella*, 62.
Roemer Visscher (Anna), 143.
Rossum (P. van) *Selim*, 262.
Rotgans (L.), 286.
Rotrou (J.), *Vencelas*, 280.
Rijk (F.), 280, 286.

Sachs (H.), 276.
Sackville (Th.), *The tragedy of Gorboduc*, 40.
Sainte-Beuve (C. A.), 41.
Saintsbury (G.), 40.
Salmasius (Cl.), 47.
Scabaelje (D.), *Spel des Geschils tot Athe-*

nen, 136, *Spel des Oproers tot Ephesien*, 239.
Scaliger (I. I.), 44, 45, 47, 56.
Scaliger (J. C.), 47.
Schack (F. von), 276.
Schaghen (J. van), *Vryagie van Alleran van Saxen en Adelasie*, 143.
Scheffer (J. H.), 23.
Schermer (L.), *Meleager en Atalante*, 286.
Schippers (I. I.) *Onvergelijkelijke Ariane*, 237, *Verovering van Rhodes*, 237.
Schlegel (A. W. von), 3.
Schlegel (F. von), 2.
Schonaeus (C.), 52, 61.
Schooldrama, 51—56, 61, 138.
Schotel (G. D. J.), 10, 26, 49, 50, 51, 53, 56, 89, 103, 141, 169, 259.
Schouwenburg (M. Snouckaert van), *Aiax*, 158, 159, *Procris*, 158, 159.
Schrevelius (C.), 23.
Schultz Jacobi (J. C.), 23.
Schuyt (C.), 59.
Scriverius (P.), 45, 46, 66.
Seneca, 1, 3, 31, 42, 62. treurspelen, 1, 3-6. 30—38. 39. 43. vlgg., 63, 64, 90, 97. 98, 108, 114—116, 123, 130, 131, 133, 135, 137, 138, 139, vlgg., 193, 201, 211, 217, 220, 228—235, 236, vlgg., 243, 268, 269, 277, 278, 279, 281—284, 287, 289—293. Oordeel over de treurspelen, 3—6, 43—49. Opvoeringen van de treurspelen, 49—51. Schoollectuur, 49. Uitgaven: v. Gronovius, 43, 44, 46, 54, 111, 126, 226, Gruter, 45, ed. Gryphiana, 43, Heinsius, 45, Leo, 3, 71 en passim, Raphelengius, 44, Scriverius, 44—46, Thysius, 1, 46. Vertalingen in het Nederlandsch, 56, 57.
Serwouters (J.), *Den trotsen Leo en Philippus de goede*, 257.
Severins van Cuilla (G.), *Ceyx en Halcyone*, 184, *Iason ende Medea*, 184—186.
Shakespeare, 5, 39, 40, 61, 140, 292, 293, *Antony and Cleopatra*, 150, *Hamlet*, 256, *Macbeth*, 5, *Richard the third*, 5, *Winter's tale*, 142.
Sherburne (Sir E.), 40.
Siegenbeek (M.), 50.
Six (J.), *Medea*, 251—253.
Sixtinus (S.), *Geeraert van Velsen lyende*, 164—167, 169.
Smids (L.), *Konradyn*, 286. 287.
Smit (G.), *Absaloms treursp.*, 136.
Soet (H. J.), *Batavische Eneas*, 244, 245.
Soet (J.). *Jochem Iool*, 272.
Sollius Apoll. Sidonius, 1.
Sophocles, 3, 37, 234, 235, *Aias*, 233, *Electra*, 213, *Oedipus Rex*, 3, *Trachiniae*, 3.
Sorgen (W. G. F. A. van), 50, 279.
Spelen van sinne, 11—22, 24—30, 63, 64, 102, 108, 119, 131, 136, 138, 145.
Spieghel (H. L.), 56, 60, 62.
Starter (I. I.), *Daraide*, 141, *Timbre de Cardone*, 141.
Steenwijk (F. van), 286.
Stoke, 104.
Struys (J.), 160, *Albanus en Rosimonda*, 160, *Styrus en Ariame*, 160, 161.
Studley (J.), 40.
Suringar (W. D. H.), 53.
Susanna (een Comedie of Speel van), 64.
Sweelinck (J. P.), 59.
Sybrandi (K.), 194, 214, 215, 217.

Taille (de la), 41, 278.
Tectander Venator (A.), *Redenvreucht der wijsen in haer wel-lust*, 90.
Telle (R.), 136, 137.
Tengnagel, zie: *Geest van*
Terentius, 26, 51, 52, 53, 61.
Teuffel (W. S.), 3.
Th. A. *De moord der onnoozelen*, 243.
Thebais, zie *Phoenissae.*
Thyestes (Seneca's), 5, 33. 37—39, 41, 43, 45, 55. 56, 101, 102, 105—107, 109, 118, 119, 125—127, 202, 218, 230. 233, 234, 240—243, 265—267.
Thysius (A.), 1, 46.
Tiedeman (F. H. L.), 59.
Tonnis (J.), *Josephs droef en bly-eind spel*, 143.
Tooneelspelers, vreemde, 27. 134, 279.
Tristan l'Hermite (F.), *Mariamne*, 280.
Troades (Seneca's), 3, 5, 32-35, 37—40, 45, 47, 48, 50, 56, 57, 70—88. 93, 94, 108, 114, 115, 123—125, 127—129, 159. 175, 199-201, 202. 203, 211, 212, 213, 216, 226, 227, 229, 230, 234, 287.
Tuillerie (de la), *Soliman*, 280.
Tijdspiegel (de), 62, 142, 144, 245.
Tysens (G.), *De woedende liefde*, 288.

Uitgaven van Seneca. 43—46.
Uitterdijk (J. Nanninga), 49.
Unger (J. H. W.), 117, 168, 194.

Valckenaer (L. C.), 48.
Valerius Maximus, 68.
Velde (W. van). *Reinherte*, 238.
Velden (M. van), 160, *Calasires sterfdagh*, 170, 171.
Vergilius, 56, 186, 187, 212.
Verlove (K.), *Stéfanus*, 287.
Verlove (P.), *Johannes Basilides*, 289.
Verwijs (E.), 57, 194.
Vinck (J.), *Darius*, 261.
Visscher (R.), 60.
Vlakveld (J. van), *Hildegard*, 262.
Vloten (J. van), 91.
Vollenhove (B.), *Broedermoort te Tranziane*, 258.
Vollmöller (K.), 255.
Vondel, 31. 39, 48, 56, 57, 91, 117, 121, 131, 136, 139. 192, 193—235, 236, 237, 243, 244, 251, 265, 280, 282, 283, 287, 289, 290, 293, *Adam in ballingschap*, 227, 228, 232, 233, *Adonias*, 226, *Amsterdamsche Hecuba*, 48, 56, 69, 211, *Bata-*

vische gebroeders, 226, 227, 231, 265, *David in ballingschap*, 225, 226, 233, *David hersteld*, 226, *Edipus*, 234, *Elektra*, 139, 213, 214, 234, *Faëton*, 227, *Gebroeders*, 214, 215, 231, 288, *Gysbreght van Aemstel*, 211—213, 230, 232, 233, 255, 288, *Hercules in Trachin*, 234, *Hippolytus*, 57, 211, 230, *Iphigenie in Tauren*, 234, *Jeptha*, 220, 231, 235, *Hierusalem verwoest*, 131, 199—201, 230, 232, 233, 234, *Joseph in Dothan*, 56, 215, 216, 231, 234, *Joseph in Egypten*, 216, 217, 231, 234, *Leeuwendalers*, 219, *Lucifer*, 219, *Maeghden*, 213, 214, 231, 233, *Maria Stuart*, 219, 231, 244, *Noah*, 228, 232, 233, *Palamedes*, 121, 202—211, 230, 232, 233, 234, *Pascha*, 131, 194—198, *Peter en Pauwels*, 217—219, 232, *Salmoneus*, 219, 220, *Salomon*, 219, 283, *Samson*, 220—225, 231, 232, 233, *Sophompaneas*, 211, *Zungchin*, 228, 233.
ooght (O. de), *de Verliefde jager*, 259—261.
os (Iz.), *Pekelharingh in de kist*, 176.
os (J.), 243, 259, *Aran en Titus*, 53, 240—243, 251, 266, *Medea*, 262—264, 285, *Oene*, 164, 272—274.
oskuyl (M. P.), 142, *Bellaria en Pandostos*, 142, *Boeleerende Avanturade*, 190, *Dorastus en Faunia*, 142.
Vossius (G. J.), 44, 46, 51.
Vries Az. (A. D. de), 135, 170.
Vulcanius (Bonaventura), 66.

Wael (J. van der), *David ende Goliath*, 132, 133.
Warner (W.), 23.
Welcker (F. G.), 6.
Westerbaen (J.) 39, *Troas*, 57.
Wevelinchoven (I. van), *Elpenor en Rodope*, 243.
Willems (J. F.), 149.
Wilnot (R.), *Tancred and Gismund*, 40.
Winkel (J. te), 24, 31, 56, 62, 103, 141, 194, 202—205, 207, 229.
Witt (Cornelis de), 50.
Witt (Jan de), 279.
Wybrands (C. N.), 137, 279.

Zeebots (Fr. G.), *De Historie van den suyveren Patriarch Joseph*, 258.
Zeeryp (P. van), *Arfleura en Brusanges*, 250, *De dood van Brutus en Cassius*, 250.
Zegepralende (de) Hartog van Marlbourg, 286.
Zevecotius (J.), 159, *Belegh van Leiden*, 159, 160, *Ontzet van Leiden*, 159.
Zonhoven (R. O. van), *'t Gevecht der dry Horatien ende Curiatien*, 136.